

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ

Journal of Academic Researches and Studies

YIL 15 | SAYI 28 | MAYIS 2023

YEAR 15 NUMBER 28 MAY 2023

E-ISSN 2149-1585

AKAD

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERĐİŐİ
JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCHES AND STUDIES

Yıl 15 • Sayı 28 • Mayıs 2023
Year 15 • Number 28 • May 2023

e-ISSN: 2149-1585

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiibfakademik>
iibfdergi@kilis.edu.tr

Bu dergi Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

This journal is published by Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kilis 7 Aralık
University.

İndeksler / Indexes

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi (AKAD), ULAKBİM TR DİZİN, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), International Scientific Indexing (ISI), CiteFactor, Infobase Index, Cosmos, Research Bible, Systematic Impact Factor (SIF), Arastirmax, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD veri tabanlarında taranmaktadır.

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCHES AND STUDIES

Sahibi (Owner)

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Adına
Prof. Dr. Mehmet ŞENTÜRK

Baş Editör (Editor in Chief)

Doç. Dr. Mehmet Vahit EREN

Editörler (Editors)

Doç. Dr. Ali KESTANE
Doç. Dr. Nazlı ERSOY
Doç. Dr. Onur AKKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Bayram KOCA
Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Özcan ÖZKAN

Yabancı Dil Editörleri (Foreign Language Editors)

Dr. Öğr. Üyesi Sibel ORHAN
Arş. Gör. Dr. Elif KAYA

Mizanpaj Editörü (Layout Editor)

Arş. Gör. Orhan BALIKÇI

Yayın Kurulu (Publication Board)

Prof. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sumru BAKAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin SELÇUK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Kadir DEDE (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZÇALICI (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa SOBA (Uşak Üniversitesi)
Dr. Christopher MCQUADE (University of Portsmouth)
Dr. David DAVIES (University of Sussex)
Dr. Pedro Rafael Constantino ECHEVERRIA (El Colegio de Mexico)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Adem ESEN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin SABAN (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Müslüme NARİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi KURNAZ (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner AKÇACI (Gaziantep Üniversitesi)

Adres (Address)

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
79100 Kilis / TÜRKİYE

Tel: +90 348 813 93 34

Fax: +90 348 813 93 36

E-mail: iibfergi@kilis.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiiibfakademik>

Bu Sayının Hakemleri* / Referees

Prof. Dr. Aydın USTA	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Doğan UYSAL	(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan GÜL	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülşah ATAĞAN	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Melisa ERDİLEK KARABAY	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim KAYHAN	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ÜNAL	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Şakir SAKARYA	(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayfur BAYAT	(İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Atıla GÖKTAŞ	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI	(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan BOZ	(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan VARGÜN	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhami TUNCER	(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZÇALICI	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin ERENDOR	(Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Yılmaz İÇERLİ	(Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman PALA	(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Özge KORKMAZ	(Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Doç. Dr. Selçuk KORUCUK	(Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ŞAHİN	(Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Şuayyip Doğu DEMİRCİ	(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuğba NUR	(Şırnak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Anıl VAREL	(Hitit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arif ÇİLEK	(Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra CANPOLAT GÖKÇE	(İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SEYHAN	(Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Orhan ÖZER	(Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgül BİLİCİ	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar AYDOĞAN	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selman SAÇ	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şule DARICAN	(İstanbul Aydın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERGÜÇ	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Çağatay BALCI	(İran Araştırma Merkezi)
Dr. Duygu ALTINOLUK	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

* Hakemler; unvan ve isim esas alınarak alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez.

Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman iki ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır.

Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin web adresinde yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

Journal of Academic Researches and Studies

is a peer-reviewed journal which is published twice a year in May and November.

The articles cannot be cited partly or entirely without showing resources.

The responsibility about scientific and grammatical issues is belong to authors.

The papers sent to the journal are reviewed by two referees and after their approval, they will be sent to edit before being published.

Writing & Publishing Policies can be found in the journal's website.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

MAKALELER / ARTICLES

Araştırma Makalesi / Research Paper

The Moderator Role of Managerial Overconfidence in the Relationship between R&D Volatility and Firm Value: An Application in Borsa İstanbul

Ar-Ge Volatilitesi ve Firma Değeri İlişkisinde Yönetimsel Aşırı Güvenin Moderatör Rolü: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama

Tuğba NUR & İlhan EGE & Emre Esat TOPALOĞLU

1-11

Genişletilmiş Analiz Yöntemine Dayalı Bulanık AHP ve TOPSIS Yöntemi ile Danışmanlık Sektöründe Sunulan Hizmetlerin Değerlendirilmesi

Evaluation of Services Provided in the Consulting Sector with the Fuzzy AHP and TOPSIS Method Based on the Extended Analysis Method

Emre EKİN & İlayda Gökçe CESUR

12-34

E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunların Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi

Analysis of the Problems Encountered in the Taxation of E-Commerce with the Structural Equation Model

Hayal Zelal ŞİMŞEK & Serdar YAY

35-60

Muhasebe Felsefesinin Temel Refleksiyonu Olarak Aksiyolojik Realizm ve Olgusalılık Işığında Muhasebe Biliminin Aksiyomatik Yapısı

Axiomatic Structure of Accounting Science In The Light of Axiological Realism and Factuality As A Basic Reflection of Accounting Philosophy

Fırat ALTINKAYNAK & Fatih Coşkun ERTAŞ & Metehan KÜÇÜKER

61-71

Pearl Harbor Baskını'nın Maliyet Fayda Analizi Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Pearl Harbor Raid in Terms of Cost-Benefit Analysis

Süleyman YÜKÇÜ & Ali ÖZBEK

72-79

Türkiye'de Evde Çalışma: SWOT Analizi ile Durum Değerlendirmesi

Working at Home in Turkey: Situation Assessment with SWOT Analysis

Zekiye BEDİR

80-90

Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Uyumluluk Düzeylerinin Kariyer Endişeleri ve Kariyer Kararı Verme Öz-Yeterliği Açısından İncelenmesi

The Examination of The Career Adaptability Levels of The Students in Terms of Their Career Concerns and Career Decision Self-Efficacy

Ferhat YILDIZ & Hatice Zekavet KABASAKAL

91-103

Yerli ve Yabancı Mevduat Bankalarında İçsel ve Dışsal Faktörlerin Karlılığa Etkileri

The Effects of Internal and External Factors on Profitability in Domestic and Foreign Deposit Banks

Burak BÜYÜKOĞLU

104-121

Quiet Quitting: Building a Comprehensive Theoretical Framework

Sessiz İstifa: Kapsamlı Bir Teorik Çerçeve Oluşturma

Tayfun ARAR & Nurcan ÇETİNER & Gülşen YURDAKUL

122-138

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Liberalizm Anlayışı

The Free Republican Party's Understanding of Liberalism

Kerem YAVAŞÇA

139-155

Normal(leştirilen) Toplumlar, Anormal Güvensizlikler ve Patolojik Cinayetler

Normal(ized) Societies, Abnormal Insecurities and Pathological Murders

Gülçin Özge TAN

156-167

Cari Açık – Finansal Gelişme İlişkisi: Kırılgan Beşli Örneği

The Relationship of Current Account Deficit-Financial Development: The Case of Fragile Five

Oğuzhan ŞENGÜL

168-179

Terör Örgütlerinde Öğrenme ve Değişim: PKK Örneği

Learning And Change In Terrorist Organizations: The Case Of PKK

Koruhan FAYGANOĞLU & Pınar FAYGANOĞLU

180-201

OECD Ülkelerinde Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi

The Relationship Between Trade Openness and Economic Growth in OECD Countries: A Panel Data Analysis

Vildan Saba AKTOP

202-214

Konferans Bildirisi / Conference Paper

Türkiye'de Yüksek Teknoloji, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Beşerî Sermaye Arasındaki İlişki: Fourier ARDL Yaklaşımı

The Relationship Between High Technology, Government Expenditures, Economic Growth and Human Capital in Turkey: The Fourier ARDL Approach

Emrah SOFUOĞLU

215-223

Millî İktisat Hedefine Giden Yolda Bir Seferberlik İlanı: Tasarruf Terbiyesi ve Kadınlar

A Mobilization Announcement On the Road To The Goal Of National Economy: Saving Education and Women

Pınar AYDOĞAN

224-236

The Moderator Role of Managerial Overconfidence in the Relationship between R&D Volatility and Firm Value: An Application in Borsa İstanbul

Ar-Ge Volatilitesi ve Firma Değeri İlişkisinde Yönetimsel Aşırı Güvenin Moderatör Rolü: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama

Tuğba NUR¹, İlhan EGE², Emre Esat TOPALOĞLU³

Abstract

Purpose: The study aims to reveal the moderating role of managerial overconfidence in the link between R&D volatility and firm value in firms operating in the Metal Goods Sector of Borsa İstanbul during the period 2010-2020.

Design/Methodology: The moderating role of managerial overconfidence in the linkage between R&D volatility and firm value is investigated with panel data analysis.

Findings: The short-run estimates reveal positive linkage determined between R&D volatility and firm value. We also reveal that managerial overconfidence positively moderates the link between R&D volatility and firm value. In this direction, the effect of R&D volatility on firm value is higher and positive in firms where managers have excessive self-confidence.

Limitations: The limitation of the study is that the analysis period is determined as 2010-2020 and the sample consists of 20 firms operating in the Borsa İstanbul Metal Good Sector.

Originality/Value: The number of studies in the literature on the relevant period and sample is limited. Therefore, the study contributes to the literature and is original.

Keywords: R&D Volatility, Firm Value, Managerial Overconfidence, BIST

Öz

Amaç: Çalışmada, 2010-2020 döneminde Borsa İstanbul Metal Eşya Sektöründe faaliyet gösteren firmalarda Ar-Ge volatilitesi ile firma değeri ilişkisinde yönetimsel aşırı güvenin moderatör rolünün araştırılması amaçlanmıştır.

Tasarım/Yöntem: Ar-Ge volatilitesi ile firma değeri arasındaki ilişkide yönetimsel aşırı güvenin moderatör rolü panel veri analizi ile araştırılmıştır.

Bulgular: Gerçekleştirilen analizler sonucunda Ar-Ge volatilitesi ile firma değeri arasında pozitif ilişki ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca yönetimsel aşırı güvenin Ar-Ge volatilitesi ile firma değeri ilişkisini olumlu yönde yumuşattığı bulgulanmıştır. Dolayısıyla yöneticilerin kendine aşırı güvendiği firmalarda Ar-Ge volatilitesinin firma değeri üzerindeki etkisinin daha fazla ve pozitif yönde olacağı söylenebilmektedir.

Sınırlılıklar: Çalışmanın sınırlılığı analiz döneminin 2010-2020 olarak belirlenmesi ve örneklemin Borsa İstanbul Metal Eşya Sektöründe faaliyet gösteren 20 firmadan oluşmasıdır.

Özgünlük/Değer: Literatürde ilgili dönem ve örnekleme çalışma sayısı sınırlıdır. Dolayısıyla çalışma literatüre katkı sağlamakta ve özgünlük sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge Volatilitesi, Firma Değeri, Yönetimsel Aşırı Güven, BİST

¹ Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, nurtugba.91@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0974-4896

² Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, ilhaneg2005@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5765-1926

³ Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, emresatopal@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8771-779X

1. INTRODUCTION

Research and Development (R&D) investments refer to investments in intangible assets that contribute to the long-term growth of the firm. Therefore, the market value of a firm reflects the present value of tangible assets as well as intangible assets. Rational investment in R&D results in an innovative product or service that permits a firm to diversify itself from other firms (Ho et al., 2005). R&D investments are associated with high uncertainty as returns are not immediate. These investments are seen to create opportunities in the future that can be both profitable and provide the company with a distinct competitive advantage. As a result of increasing competition, companies are looking for growth opportunities in the market and want to enter the market before their competitors. This means that they need to innovate at a remarkable step, growing and developing new products and services and generating ideas that are obviously designed to become commercially effective and profitable business ventures. Therefore, studies show that R&D investment creates worth for the firm as it provides competitive benefits thanks to the diversify strategies that produce new and better products and services and increases its value in financial terms (Ehie and Olibe, 2010).

R&D expenditures include both exploratory innovations and exploitative innovations. Exploitation innovations aim to achieve remediation, production, efficiency and execution, which are objectives that are best reached in steady and predictable environments. Investigative improvements focus on risk-taking, experimentation, research, exploration and rooted innovation actions associated with rapid change. Maintaining the appropriate balance between exploratory and exploitative innovations is critical to an organization's success and even survival, as relying on only one process can lead to suboptimal results (Mudambi and Swift, 2014). When the main focus in the innovation strategy alter from exploitative changing to explorative innovation, there is a significant increase in the required resources. Conversely, when the focus shifts from exploratory innovation to exploitative innovation, there is a significant decrease in the required resources. The firm's transition between exploratory and exploitative innovations can be expressed as R&D volatility. Exploratory innovation causes positive volatility because it requires high expenditures, while exploitative innovation causes negative volatility because it requires low expenditures. The volatility in R&D expenditures should serve the firm to compensate its short-term income goals (Hai et al., 2020). Therefore, firms that can achieve a balance between exploratory and exploitative innovation will be able to gain competitive advantage and firm values will be positively affected.

According to the literature, R&D intensity is a major factor of firm profitability and high investment in R&D is often argued to be a high risk-high return strategy. Focusing on R&D can increase a firm's ability to innovate, which in turn increases the firm's capability to reach the better performance in the market. This is attractive for shareholders who expect better financial performance (Ehie and Olibe, 2010). According to the punctuated equilibrium theory, firms may remain explorative changing and exploitative innovation in several periods. Managers play an important role in the transitions between these innovations. Overconfident managers are more likely to increase R&D spending by performing explorative innovation projects than rational managers. Overconfident managers are also more confident in translating exploitative innovation projects into action, improving product characteristics through the periodic results of exploratory innovation, increasing the efficiency of present processes, consolidating competitive advantages, and eventually generating higher economic returns (Hai et al., 2020). Therefore, it can be said that overconfidence has a role in the link between R&D and firm value.

In this context, the study aims to analyze the moderating role of managerial overconfidence in the link between R&D volatility and firm value in firms operating in the Metal Goods Sector of Borsa Istanbul during the period 2010-2020. The findings of the study are important for firms' R&D management and strategies. The number of studies in the literature on the relevant period and sample is limited. Therefore, the study contributes to the literature and is original.

2. LITERATURE REVIEW

There are studies in the literature that analyze the link between R&D expenditures and firm value. In addition, there are studies that analyze the link between volatility in R&D expenditures and firm value. When some of the studies investigating the relationship between R&D expenditures and

firm value are examined, Hall (1987), Geroski and Machin (1992) reveal that positive linkage between R&D and growth, Johnson and Pazderka (1993) reveal that positive linkage between R&D and market value, Pindado et al. (2010) reveal that R&D expenditure efficiency depends on firm characteristics, Ehie and Olibe (2010) reveal that positive linkage between R&D and growth. Kim et al. (2018) reveal that as R&D investments increase, firm value increases up to a certain point and then decreases. When the studies on R&D volatility are analyzed, Mudambi and Swift (2011) stated in their study that R&D volatility includes both exploratory and exploitative innovations of the firm and is positively related to firm growth. Swift (2013) argues that high organizational freedom increases the positive relationship between R&D volatility and firm performance. He reveals that firms with superior access to freely held discretionary funds use these resources to finance nascent R&D projects and reduce uncertainty, thereby encouraging more commercially valuable innovations. Patel et al. (2018) have investigated the role of corporate governance in returns from R&D volatility. They have found that corporate governance complements R&D volatility in increasing a firm's performance. Duppati et al. (2017) have reveal that R&D volatility has a positive effect on the increase and decrease in firm performance for Spanish firms. Hao et al. (2020) have examined the impact of R&D volatility on market capitalization and the moderating role of managerial overconfidence on this effect. They have reveal that both positive and negative R&D volatilities have a strong and significant positive effect on market capitalization and that managerial overconfidence positively affects the linkage between R&D volatilities and market capitalization. Xiang et al. (2020) reveal a negative linkage between R&D volatility and firm return in their study. They have argued that the linkage between the volatility of R&D expenditures and stock returns may be affected by disruptive adjustment costs, arise from earnings management, or reflect the actions of managers.

3. METHODOLOGY

3.1. Data Set, Methodology and Variables

The study aims to analyze the moderating role of managerial overconfidence in the linkage between R&D volatility and firm value in firms operating in the Metal Goods Sector of Borsa Istanbul during the period 2010-2020. The moderating role of managerial overconfidence in the linkage between R&D volatility and firm value is investigated with panel data analysis. In this context, for panel data analysis, multicollinearity and endogeneity, horizontal cross-section dependence and homogeneity, stationarity, estimation model selection, autocorrelation and variance assumptions are tested and model estimation is performed. The study period has been determined as the period for which firms' data are available. Since proportional change is taken in the calculation of the R&D volatility variable, data for 2020 could not be included in the analysis and data for the period 2010-2019 are included in the analysis. The data used in the analysis has been retrieved from the Finnet database. The firms included in the analysis in the study are determined as 20 firms operating in the Metal Goods Sector of Borsa Istanbul and whose data can be accessed in the relevant period are shown in Table 1.

Table 1: Firms Included in the Analysis

S. N.	BIST CODE	S. N.	BIST CODE
1	ALCAR	11	SAYAS
2	ASUZU	12	OTKAR
3	ARCLK	13	SILVR
4	EGEEN	14	TOASO
5	EMKEL	15	TMSN
6	FROTO	16	PRKAB
7	IHEVA	17	TTRAK
8	JANTS	18	ULUSE
9	KARSN	19	VESTL
10	KLMSN	20	VESBE

3.1.1. Measurement of firm value and R&D volatility variables

In this study, the firm value (FV) variable is calculated using the market capitalization to book value ratio. There are different approaches in the literature to measure the volatility of R&D expenditures. Since the time dimension of the study is narrow, R&D volatility (RDVOL) is measured by taking the certain value of the proportional change in R&D expenditure based on the study of Xiang et al. (2020). The way it is calculated is shown in the formula below.

$$RDVOL = \left| \frac{R\&D_t - R\&D_{t-1}}{R\&D_{t-1}} \right| \quad (1)$$

3.1.2. Measurement of managerial overconfidence variable

In the measurement of the managerial overconfidence variable, the process in Gao and Han (2022)'s study has been followed. Gao and Han (2022) have measured overconfidence tendency with five proxy variables in their study. Due to insufficient data, three proxy variables have been used in the study. The calculation of the variables is as follows.

Variable 1: Under the assumption that overconfident managers prefer debt financing, the Debt/Equity ratio is created as 1 if it is greater than the sector median; and otherwise, it is created as a dummy variable that takes the value of 0.

Variable 2: For each firm, the regression residuals of total asset growth on sales growth are taken. If the residual is greater than zero, it is assumed that the manager has an overconfidence tendency, and it is created as 1; and otherwise, it is created as a dummy variable that takes the value of 0.

Variable 3: Under the assumption that overconfident managers will reduce dividend distribution, it is created as 1 if firms do not distribute dividends and otherwise it is created as a dummy variable that takes the value of 0.

Then, following the method in Gao and Han (2022), the total score of the above 3 variables have been calculated. If this score is equal or greater than 2, it is considered that the manager has a tendency to show overconfidence and thus, a managerial overconfidence (MO) variable with a value of 1 has been created. If this score is not equal or greater than 2, it is considered that the manager does not tend to show overconfidence, and a managerial overconfidence (MO) variable with a value of 0 has been created.

3.1.3. Moderator variable

In order to investigate whether managerial overconfidence has a moderating role in the link between R&D volatility and firm value, a moderator variable has been created as R&D Volatility x Managerial Overconfidence (RDVOLxMO).

3.2. Research Design and Related Hypotheses

The study aims to analyze the moderating role of managerial overconfidence in the link between R&D volatility and firm value in firms operating in the Metal Goods Sector of Borsa Istanbul during the period 2010-2019. In this context, 2 regression models are created. The models and hypotheses are shown in Table 2.

Table 2: Models and Hypotheses

R&D Volatility-Managerial Overconfidence-Firm Value Relationship (Panel A)
$FV_{it} = \alpha_i + \beta_1 RDVOL_{it} + \beta_2 MO_{it} + \epsilon_{it}$
Hypothesis 1-H ₁ : There is a linkage between R&D volatility and firm value.
Hypothesis 2-H ₂ : There is a linkage between managerial overconfidence and firm value.
The Moderator Role of Managerial Overconfidence in the Relationship between R&D Volatility and Firm Value (Panel B)
$FV_{it} = \alpha_i + \beta_1 RDVOL_{it} + \beta_2 MO_{it} + \beta_3 RDVOL \times MO_{it} + \epsilon_{it}$
Hypothesis 3-H ₁ : Financial leverage has a moderating role in the impact of asymmetric information on firm value.

R&D volatility includes both exploratory innovation and exploitative innovation of firms (Mudambi and Swift, 2014). An explorative innovation strategy serves firms to include new market occasions by introducing new technologies, exploring new processes and growing new distribution channels when the firms are faced with rapid changes in technologies, differences in customer preferences and fluctuations in product demand or material supply. Thus, since exploratory innovation requires high R&D expenditures, it leads to positive volatility in R&D expenditures. When exploratory innovation provides new forms of competitive advantage leading to a reduction in R&D expenditure, in the routine course of events, most firms revert to exploitative innovation. Exploitative innovation is designed to compensate the needs of present customers or markets and contains developing present methods or materials used to increase their performance in competitive environments. Therefore, it causes negative volatility in R&D expenditures. In this framework, R&D volatility is expected to have a positive impact on firm value (Hai et al., 2020). Overconfidence is the tendency to overestimate expected returns under uncertainty. Overconfident managers make more aggressive financing and other managerial decisions. Overconfident managers are more likely to increase R&D expenditures by implementing explorative projects than rational ones. Moreover, overconfident managers are more willing to reduce costs, optimize internal management, and improve performance through exploitative innovation. In this framework, managerial overconfidence is expected to play a positive moderating role in the link between R&D volatility and firm value (Hai et al., 2020).

3.3. Findings

The descriptive statistics of the analyses conducted to analyze the moderating role of managerial overconfidence in the link between R&D volatility and firm value are presented in Table 3.

Table 3: Descriptive Statistics

	FV	RDVOL	MO
Mean	2.167134	1.097927	0.385000
Median	1.704454	0.226215	0.000000
Maxima	13.17759	153.2193	1.000000
Minima	0.000000	0.000000	0.000000
SD	1.818365	10.81752	0.487816
Skewness	2.310807	14.00902	0.472672
Kurtosis	11.65364	197.5031	1.223419
Jarque-Bera	802.0406	321803.8	33.74930
J-B Probability	0.000000	0.000000	0.000000
Observation	200	200	200

The mean values of the variables are 2.167 for firm value, 1.097 for R&D volatility and 0.385 for managerial overconfidence. The mean value for firm value suggests that firms' shares have been overpriced in the relevant period, while the mean value for managerial overconfidence suggests that there has been managerial overconfidence in less than half of the analysis period. When the JD probability values of the variables are analyzed, it is observed that the probability value realized in all variables is less than the critical value of 0.05. Therefore, it has been determined that the variables did not exhibit a normal distribution. Since the series are not normally distributed, the problem of multicollinearity is examined with the Spearman Correlation test. The test results reported in Table 4.

Table 4: Spearman Correlation Test Results (Independent Variables)

Correlation	FV	RDVOL	MO
FV	1.000000		
RDVOL	0.062077	1.000000	
MO	-0.224717	0.050724	1.000000
t-Statistic	FV	RDVOL	MO
FV	-----		
RDVOL	0.875195	-----	
MO	-3.245039	0.714669	-----
Probability	FV	RDVOL	MO
FV	-----		
RDVOL	0.3825	-----	
MO	0.0014	0.4757	-----

When the Spearman Correlation test results are analyzed, it is determined that there is no high-level (0.75 and above) relationship between the independent variables. Therefore, there is no multicollinearity problem between the variables (Topaloğlu, 2019). One of the assumptions in model building with the moderator variable is that there should not be a high degree of correlation between the independent, moderator and dependent variables. For this reason, the correlation relationship between the dependent, independent and moderator variables has also been examined and it has been determined that there is no high-level relationship. Then, it is investigated whether there is an endogeneity problem in the models or not. For this purpose, the error terms of each model have been obtained and the relationship between them and the independent variables has been analyzed by Spearman Correlation test. The results are reported in Table 5.

Table 5: Spearman Correlation Test Results (Panel A, Panel B Error Term and Independent Variables)

PANEL A				PANEL B				
Correlation	Error T.	RDVOL	MO	Correlation	Error T.	RDVOL	MO	RDVOLXMO
Error T.	1.000			Error T.	1.000			
RDVOL	0.064	1.000		RDVOL	0.052	1.000		
MO	-0.000	0.0507	1.000	MO	0.003	0.050	1.000	
t-Statistic	Error T.	RDVOL	MO	t-Statistic	Error T.	RDVOL	MO	RDVOLXMO
Error T.	-----			Error T.	-----			
RDVOL	0.912	-----		RDVOL	0.733	-----		
MO	-0.003	0.714	-----	MO	0.048	0.714	-----	
Probability	Error T.	RDVOL	MO	Probability	Error T.	RDVOL	MO	RDVOLXMO
Error T.	-----			Error T.	-----			
RDVOL	0.362	-----		RDVOL	0.463	-----		
MO	0.997	0.475	-----	MO	0.961	0.475	-----	
				RDVOLXMO	0.947	0.001	0.000	-----

According to the Spearman correlation test results in Table 5, there is no high degree of correlation between the error term of the model and the independent variables in both models. Therefore, it seems that there is no endogeneity problem in the models. Before the stationarity test, cross-section dependence and homogeneity have been tested to determine which unit root test to use. Cross-section dependence is investigated with the CD test (Peseran, 2004), which is used when N(number of firms)>T(time period) dimension is high. Cross-section dependence (CSD) and slope heterogeneity test results on a variable basis are shown in Table 6.

Table 6: CSD and Slope Heterogeneity Test Results

CSD Test Results				
Variable	Test	Statistic	Probability	
FV	CD (Peseran, 2004)	-1.082	0.140	
RDVOL	CD (Peseran, 2004)	-0.614	0.269	
H ₀ : no cross-section dependence.				
Slope Heterogeneity Test Results				
Variable	$\tilde{\Delta}$	Probability	$\tilde{\Delta}_{adj}$	Probability
FV	3.753	0.000	4.486	0.000
RDVOL	-0.949	0.829	-1.135	0.872
H ₀ : homogeneity.				

When the cross-section dependence test results are analyzed, it is observed that the probability value is greater than the critical value of 0.05 in both variables and the null hypothesis of no horizontal cross-section dependence cannot be rejected. It is revealed that there is no cross-section dependence problem in both variables. When the delta test results for the variables are analyzed, it is revealed that the probability value for the FV variable is less than the critical value of 0.05, while the probability value for the RDVOL variable is greater than the critical value of 0.05. Therefore, the slope coefficient of the FV variable is heterogeneous, while the slope coefficient of the RDVOL variable is homogeneous. Then, the stationarity of the RDVOL variable is analyzed with the LLC test, which is used for homogeneous series with no horizontal cross-sectional dependence, and the stationarity of the FV variable is analyzed with the IPS test, which is used for heterogeneous series with no horizontal cross-sectional dependence. The stationarity results reported in Table 7.

Table 7: Stationarity Results

RDVOL				
	Test	t-stat.	Probability	
Constant	LLC	-11.7082	0.0000	
Constant and Trend	LLC	-11.4711	0.0000	
FV				
	Test	t-stat.	Probability	
Constant	IPS	-2.65685	0.0039	
Constant and Trend	IPS	-0.17315	0.4313	
H ₀ : has a unit root.				
CONSTANT/TREND SELECTION				
FV	Coeff.	Std. Error	t-stat.	Probability
C	1.443706	0.159861	9.031000	0.0000
@TREND	0.077962	0.032107	2.428174	0.0381

When the LLC test results for the RDVOL variable are analyzed, it is observed that the test probability value is less than the critical value of 0.05 for both constant and constant-trend and the null hypothesis of unit root is rejected. Therefore, the series is found to be stationary at level. When the IPS test results for the FV variable are analyzed, it is observed that the test probability value for the constant is less than the critical value of 0.05, while the test probability value for the constant trend is greater than the critical value of 0.05. Since the results are contradictory, the model estimation has been performed with ECM by adding constant and trend terms to the FV variable series in order to reveal which unit root test is appropriate for the structure of the variable: constant term or constant and trend term. According to the model results, the constant term is found to be more significant. Therefore, the unit root result for the constant is taken into account. The FV variable has also been found to be stationary at level. Then, F test, Breusch-Pagan LM (1980) and Honda (1985) tests are used to analyze which of the fixed, random or pooled models will be used for estimation. The results reported in Table 8.

Table 8: Model Selection Results

Test	PANEL A		PANEL B	
	Stat.	p-value	Stat.	p-value
F-group_fixed	18.76182	0.000000	18.76092	0.000000
F-time_fixed	6.353953	0.000000	6.295763	0.000000
F-two_fixed	14.75957	0.000000	14.74066	0.000000
LM-group_random	286.8751	0.000000	287.8531	0.000000
LM-time_random	4.683599	0.030452	4.411153	0.035705
LM- two_random	291.5587	0.000000	292.2643	0.000000
Honda- group_random	16.93739	0.000000	16.96624	0.000000
Honda- time_random	2.164162	0.015226	2.100275	0.017852
Honda- two_random	13.50684	0.000000	13.48206	0.000000

According to the F test results, both group and time effects are present in both models and that using the two-way fixed effects model will yield efficient results. According to the LM and Honda test results, random effects model is valid instead of the pooled model and both group and time effects are present in both models. Since the data used in the study belongs to a specific period and group, estimation is made with the fixed effects model (Baltagi, 2005: 12). The results of the variance and autocorrelation tests for the fixed effects model are reported in Table 9.

Table 9: Heteroscedasticity and Autocorrelation Test Results

PANEL A			
Heteroscedasticity			
Breusch-Pagan-Godfrey LM H ₀ : no heteroscedasticity		335.3027	0.000000
Autocorrelation			
Baltagi ve Li (1991) LM		45.16064	0.000000
Born ve Bretuing (2016) LM H ₀ : no autocorrelation		69.81265	0.000000
PANEL B			
Heteroscedasticity			
Breusch-Pagan-Godfrey LM		340.0261	0.000000
Autocorrelation			
Baltagi ve Li (1991) LM		44.58971	0.000000
Born ve Bretuing (2016) LM		69.08989	0.000000

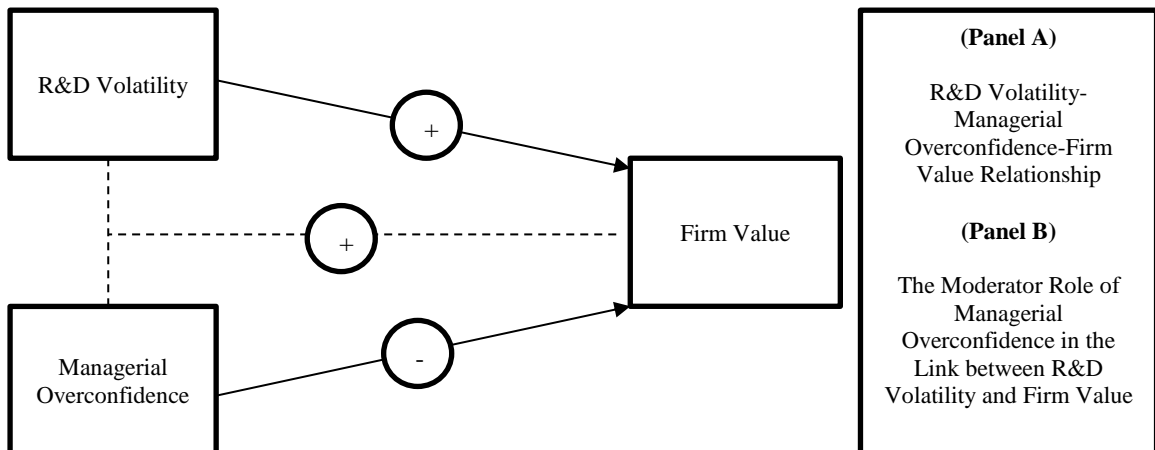
When the autocorrelation and heteroscedasticity test results for Panel A and Panel B are analyzed, the probability value is less than the critical value of 0.05 in all tests. Therefore, it is determined that both models have heteroscedasticity and autocorrelation problems. In this context, estimation has been performed with the White diagonal method, which takes these problems into account and solves them. The estimation results are shown in Table 10.

Table 10: Estimation of factors for models

Dependent Variable: FV Method: White (Diagonal) Sample: 2010-2019				
PANEL A				
Variable	Coefficient	Standart E.	t-Statistic	Prob.
RDVOL	0.005689	0.002585	2.201006	0.0290
MO	-0.160641	0.092674	-1.733385	0.0848
C	2.222734	0.056167	39.57375	0.0000
R ²			0.629006	
Adjusted. R ²			0.585237	
S.E. of Reg.			1.176241	
F-statistics			14.37103	
Prob (F- statistics)			0.000000	
Dependent Variable: FV Method: White (Diagonal) Sample: 2010-2019				
PANEL B				
Variable	Coefficient	Standart E.	t-Statistic	Prob.
RDVOL	0.005596	0.002694	2.077185	0.0392
MO	-0.309371	0.115677	-2.674426	0.0082
RDVOLXMO	0.455744	0.270517	1.684716	0.0938
C	2.219623	0.055563	39.94799	0.0000
R ²			0.631803	
Adjusted. R ²			0.586039	
S.E. of Reg.			1.173920	
F-statistics			13.80550	
Prob (F- statistics)			0.000000	

In order to reveal the moderating role of managerial overconfidence in the linkage between R&D volatility and firm value, Panel A, which investigates the link between the independent and moderating variables with the dependent variable, and Panel B, which investigates the effect of independent, moderating and interaction variables on the dependent variable together, are constructed. When the estimation results of Panel A are analyzed, the model as a whole is significant according to the F statistic probability value and the explanatory power of the independent variables on the dependent variable is approximately 63%. There is a negative link between managerial overconfidence and firm value, and a positive linkage between R&D volatility and firm value. When the estimation results of Panel B are analyzed, the model as a whole is significant according to the F statistic probability value and the explanatory power of the independent variables on the dependent variable is approximately 63%. There is a statistically significant and positive link between the interaction variable and firm value. In this context, Hypothesis 1, Hypothesis 2 and Hypothesis 3 are accepted. The findings of the study support the findings of the study conducted by Hai et al. (2020). (see Figure 1).

Figure 1. Graphical Summary of Results

4. CONCLUSION

R&D volatility refers to the transition from exploratory to exploitative innovations and from exploitative to exploratory innovations. Maintaining the appropriate balance between exploratory and exploitative innovations is critical to an organization's success and even survival. Managers play an important role in the transitions between these innovations. It is known that overconfident managers are more likely to increase R&D expenditures than rational ones (Mudambi and Swift, 2014; Hao et al. 2020). In this context, this study aims to reveal the moderating role of managerial overconfidence in the link between R&D volatility and firm value in firms operating in Borsa Istanbul Metal Goods Sector in the period 2010-2019. In this context, 2 regression models have been constructed. The first model examines the effect of managerial overconfidence and R&D volatility on firm value, while the second model examines the moderating role of managerial overconfidence in the link between R&D volatility and firm value. As a result of the analysis, a statistically significant and negative linkage reveal between managerial overconfidence and firm value, and a statistically significant and positive linkage reveal between R&D volatility and firm value. A statistically significant and positive linkage reveal between the interaction variable and firm value. Overall, the results suggest that R&D volatility creates a competitive advantage that affects firm value and managerial overconfidence positively moderates the link between R&D volatility and firm value. Therefore, the impact of R&D volatility on firm value will be higher and positive in firms where managers are overconfident. The findings of the study are important in terms of firms' R&D strategies and management, managers' R&D decisions, shareholders' expectations and investors' investment strategies based on these decisions.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

Author Contributions Statement: 1st author’s contribution rate is 40%, 2nd author’s contribution rate is 30%, 3rd author’s contribution rate is 30%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

REFERENCES

- Baltagi, B. & Q. Li (1991). A joint test for serial correlation and random individual effects. *Statistics and Probability Letters*, 11, 277-280. [https://doi.org/10.1016/0167-7152\(91\)90156-L](https://doi.org/10.1016/0167-7152(91)90156-L)
- Baltagi, H. B. (2005). *Econometric analysis of panel daata*. England: Wiley.
- Born, B. & J. Breitung (2016). Testing for serial correlation in fixed-effects panel data models. *Econometric Reviews*, 35(7), 1290-1316. <https://doi.org/10.1080/07474938.2014.976524>
- Breusch, T. & A. Pagan (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Duppati, G., Sune, A., & Samanta, N. (2017). Corporate governance, research and development volatility and firm performance-Evidence from Spain and Ireland. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/23322039.2017.1317117>
- Ehie, I. C. & K. Olibe (2010). The effect of R&D investment on firm value: An examination of US manufacturing and service industries. *International Journal of Production Economics*, 128(1), 127-135. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2010.06.005>
- Gao, Y., & Han, K. S. (2022). Managerial overconfidence, CSR and firm value. *Asia-Pacific journal of accounting & economics*, 29(6), 1600-1618. <https://doi.org/10.1080/16081625.2020.1830558>
- Geroski, P. & S. Machin (1992). Do innovating firms outperform non-innovators? *Business Strategy Review*, 3(2), 79-90. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8616.1992.tb00030.x>
- Hai, B., Gao, Q., Yin, X., & Chen, J. (2020). R&D volatility and market value: the role of executive overconfidence. *Chinese Management Studies*. 14(2), 411-431. <https://doi.org/10.1108/CMS-05-2019-0170>

- Hall, B. H. (1987). The relationship between firm size and firm growth in the US manufacturing sector. *The Journal of Industrial Economics*, 35(4), 583–606. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w1965/w1965.pdf
- Hao, X., Sun, Q., & Xie, F. (2020). Does foreign exchange derivatives market promote R&D? International industry-level evidence. *Economic Modelling*, 91, 33–42. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.05.019>
- Ho, Y. K., Keh, H. T., & Ong, J. M. (2005). The effects of R&D and advertising on firm value: An examination of manufacturing and nonmanufacturing firms. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 52(1), 3–14. [10.1109/TEM.2004.839943](https://doi.org/10.1109/TEM.2004.839943)
- Im, K., Pesaran, H. and Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Johnson, L. D. & B. Pazderka (1993). Firm value and investment in R&D. *Managerial and Decision Economics*, 14(1), 15–24. <https://doi.org/10.1002/mde.4090140103>
- Kim, W. S., Park, K., Lee, S. H., & Kim, H. (2018). R&D investments and firm value: evidence from China. *Sustainability*, 10(11), 1–17. <https://doi.org/10.3390/su10114133>
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties”. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1–24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Mudambi, R., & Swift, T. (2011). Proactive R&D management and firm growth: A punctuated equilibrium model. *Research Policy*, 40(3), 429–440. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.10.014>
- Mudambi, R., & Swift, T. (2014). Knowing when to leap: Transitioning between exploitative and explorative R&D. *Strategic Management Journal*, 35(1), 126–145. <https://doi.org/10.1002/smj.2097>
- Patel, P. C., Guedes, M. J., Soares, N., & da Conceição Gonçalves, V. (2018). Strength of the association between R&D volatility and firm growth: The roles of corporate governance and tangible asset volatility. *Journal of Business Research*, 88, 282–288. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.12.033>
- Peseran, H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics Working Paper*, 435.
- Pindado, J., De Queiroz, V., & De La Torre, C. (2010). How do firm characteristics influence the relationship between R&D and firm value? *Financial Management*, 39(2), 757–782. <https://doi.org/10.1111/j.1755-053X.2010.01091.x>
- Swift, T. (2013). R&D expenditure volatility and firm performance: Organizational and environmental contexts. *International Journal of Innovation and Technology Management*, 10(04), 1–17. <https://doi.org/10.1142/S0219877013500132>
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda finansal kırılabilirliği etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 15–38. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.344856>
- Xiang, E., Gasbarro, D., Cullen, G., & Ruan, W. (2020). Does R&D expenditure volatility affect stock return? *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, 16(3), 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.jcae.2020.100211>
- <https://www.finnet.com.tr>

Genişletilmiş Analiz Yöntemine Dayalı Bulanık AHP ve TOPSIS Yöntemi ile Danışmanlık Sektöründe Sunulan Hizmetlerin Değerlendirilmesi

Evaluation of Services Provided in the Consulting Sector with the Fuzzy AHP and TOPSIS Method Based on the Extended Analysis Method

Emre EKİN¹, İlayda Gökçe CESUR²

Öz

Amaç: Günümüzde hizmet çeşitliliğinin çok fazla olması ve rekabetin yoğunlaşması işletmelerin sunduğu hizmet kalitesinin artmasını zorunlu kılmaktadır. İşletmeler, çok farklı ve zor kriterler altında kararlar almak ve sürekli iyileştirmeyi esas alan bir yapı oluşturmak için yoğun çaba sarf etmektedirler. Bu çalışmada, hizmet kalitesini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesinde belirsiz ve değişken olan faktörler BAHP ile modellenmiş ve karar verme sürecinde en önemli kriterin belirlenmesi sağlanarak sunulan hizmetlerin sıralanması amaçlanmıştır.

Tasarım/Yöntem: Uzmanlar tarafından yapılan ikili karşılaştırmalara ilişkin yargılar sözlü olarak ifade edildiğinde bu sözel belirsizliği ortadan kaldırmak için Bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır. BAHP yöntemleri arasında en sık kullanılan yöntem Chang (1996) 'in Genişletilmiş Analiz yöntemidir. Çünkü yöntemin işlem adımları kolay, anlaşılır ve kısadır. Alternatif değerlendirme için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde alternatifler ideal duruma göre belirli kriterler altında maksimum ve minimum değerler arasında karşılaştırılmaktadır. TOPSIS, alternatiflerin en iyi çözüme (pozitif-ideal çözüm) göreli yakınlığını göz önünde bulundurarak karar vericilerin sıralarını belirlemelerinde çözüm sunar.

Bulgular: Bulanık AHP ile ulaşılan kriter ağırlıklarından yararlanarak işletmede verilen hizmetler TOPSIS ile listelenmiş, verilen en iyi hizmet belirlenmiştir. İşletmede sunulan 10 adet danışmanlık hizmeti ele alınmıştır. Bu puanlar ve bulanık AHP ile ulaşılan kriter ağırlıkları kullanılarak sunulan hizmetler listelenmiştir. Çalışmada 10 alternatif ve 5 kriter incelenmiştir. Danışmanlık firmasının sunduğu hizmetler değerlendirildiğinde en önemli hizmet Ar-Ge Danışmanlığı olarak belirlenmiştir.

Sınırlılıklar: Örneklemin sadece hizmet sektöründe faaliyet gösteren danışmanlık firmasında uygulanması araştırmanın sınırlılığıdır.

Özgünlük/Değer: Hizmet sektörü, ülkemizde pazar payı, işletme sayısı ve ticaret hacmi açısından büyük bir paya ve ağırlığa sahip olduğundan dolayı bu sektör dikkate alınmıştır. Tüm sektörlerde olduğu gibi hizmet sektörü de verdiği hizmetin kalitesini artırmayı, müşterilerine kaliteli bir hizmet sunarak hem müşteri portföyünü hem de kazancını artırmayı hedeflemektedir. Sektörde sunulan hizmetlerin bulanık yöntemlerle değerlendirildiği çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalara ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi, Genişletilmiş Analiz Yöntemi, TOPSIS, Hizmet Sektörü.

Abstract

Purpose: Today, the wide variety of services and the intensification of competition necessitate an increase in the quality of service offered by businesses. Businesses make great efforts to make decisions under very different and difficult criteria and to create a structure based on continuous improvement. In this study, generally uncertain and variable factors related to the evaluation of the factors that service providers expect from businesses are modeled with BAHP and it is aimed to determine the most effective and important criteria in the decision-making process.

Design/Methodology: When the judgments regarding the pairwise comparisons made by the experts were verbally expressed, the Fuzzy AHP method was used to eliminate this verbal ambiguity. Chang (1996)'s Extended Analysis method is the most commonly used method among BAHP methods. Because in this method, the process steps are easy to understand and short. TOPSIS method was used for alternative evaluation. In this method, alternatives should be compared between the maximum and minimum values under certain criteria according to the ideal situation. TOPSIS provides a solution for decision makers to determine their order by considering the relative closeness of the alternatives to the best solution (positive-ideal solution).

Findings: By using the criteria weights obtained with fuzzy AHP, the services provided in the enterprise are listed with the TOPSIS method and the best service provided is determined. To be selected, 10 consultancy services offered in the enterprise were discussed. The services offered are listed by using these scores and the criterion weights obtained by the fuzzy AHP method. In the study, 10 alternatives and 5 criteria were examined. When the services offered by the consultancy firm are evaluated, it has been determined as R&D Consultancy.

Limitations: The limitations of the research are that the sample is only applied in a consultancy firm operating in the service sector.

Originality/Value: Since the service sector has a large share and weight in terms of market share, number of enterprises and trade volume in our country, this sector has been taken into consideration. As in all sectors, the service sector aims to increase the quality of the service it provides and to increase both its customer portfolio and earnings by providing a quality service to its customers. The studies in which the services offered in the service sector are evaluated with fuzzy methods are quite limited. This study will shed light on companies operating in the service sector.

Keywords: Fuzzy Analytical Hierarchy Process, Extended Analysis Method, TOPSIS, Service Industry.

¹Dr., Marmara Üniversitesi Ekonometri/Yöneylem Araştırması Bilim Dalı, emrenike@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4043-9750

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği, gokcesur99@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8365-0417

1. GİRİŞ

Artan rekabet, müşterilerin ihtiyaçlarının sürekli ve değişken olması, teknolojinin gelişimi ve globalleşen dünya standartları; sektörlerin kendilerini güncellemelerini, değişime ayak uydurmalarını ve kaliteli hizmet sunmalarını gerekli kılmıştır. Bilgi çağında yaşanan gelişmeler yöneticilerin akılcı davranmalarını mecbur kılmaktadır. İşletmelerde başarının sağlanması için hem sunulan hizmetin kaliteli olması hem de hizmet kalitesini sürekli iyileştirmeye yönelik teknolojik adımların takip edilmesi gerekmektedir. Ülkemizde pazar payı, işletme sayısı ve ticaret hacmi olarak büyük bir paya ve ağırlığa sahip olan sektör hizmet sektörü olduğundan dolayı bu sektör değerlendirmeye alınmıştır. Tüm sektörlerde olduğu gibi hizmet sektörü de sunmuş olduğu hizmetin kalitesini yükseltmek, müşterilerine nitelikli bir hizmet sunarak hem müşteri portföyünü hem de kazançlarını artırmak amacındadır. Günümüzde hizmetlerin çeşitlilik göstermesi ve rekabetin yoğunlaşması gibi durumlar işletmeler tarafından sunulan hizmet kalitelerinin artmasını kritik bir konu haline getirmiştir. İşletmeler çok farklı ve zor kriterler altında hizmet kalitelerini sürekli arttırmaya yönelik çaba içerisindeyler (Derici & Doğan, 2021). İşletmelerin hizmet kalitelerinde yaşanan artış onlara rekabet gücü ve süreklilik katacaktır (Kuşakcı, 2009). Rekabetçi yapıya sahip işletmeler daha rasyonel ve optimum hareket tarzlarını benimsemektedirler. Bu tür işletmeler faaliyetlerini sağlam temeller üzerinde sürdürmektedirler. Hizmet sektöründe yer alan işletmelerin süreklilik sağlamaları, uzun ömürlü olmaları, büyük ölçekli ve rekabetçi yapıya sahip olmaları faaliyet alanlarında çeşitli konularda danışmanlık hizmeti almaları ile mümkündür.

Günümüzde yaşanan hızlı değişimler, işletmelerin içinde bulunduğu ortamı belirsiz bir hale getirmiştir. Bu belirsizlik ortamında işletmeler faaliyetlerini sürdürürken çeşitli karar problemleri ile karşılaşmaktadırlar. Bu çalışmada, müşterilerine çeşitli konularda danışmanlık hizmeti sunan danışmanlık şirketinin portföyünde yer alan hizmetlerin Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (BAHP) ve klasik Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) yöntemlerinin entegre kullanılması ile analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Danışmanlık şirkettinden hizmet alan müşteriler için hizmet kalitesinin artması önemli bir amaçtır. Hizmet kalitesinden önce kalite kavramına değinecek olursak; kalite, bir mal veya ürünün müşterilerin ihtiyaçlarını giderebilme seviyesidir. Kalite algısı kişiden kişiye değişmekle birlikte subjektif niteliktedir (Üvenç, 2019). Hizmet kalitesi ise, işletmelerce müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının karşılanabilme becerisidir (İnci, 2019).

Rekabetin üst seviyelerde yaşandığı, müşteri sadakati ve bilincinin yüksek olduğu hizmet sektöründe, işletmelerin hayatta kalabilmeleri, faaliyetlerini etkin, verimli ve rasyonel şekilde sürdürebilmeleri için kaliteli hizmet sunmak zorunludur. İşte kaliteli hizmet sunulması için işletmeler çeşitli konularda örgüt dışı desteğe, danışmanlık hizmetine gereksinim duyarlar. Firmalara danışmanlık şirketleri tarafından danışmanlık hizmeti sunulmaktadır. Danışmanlık şirketleri; farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmalara değer katmak, kârlılık sağlamak, onların her türlü bilgidan ve gelişen teknolojiden istifade edebilmeleri ile çeşitli imkân ve avantajlardan faydalanmalarını sağlamak amacıyla yönlendirme stratejisi izlemektedirler.

Çalışmada, hizmet kalitesini etkileyen kriterler karar vericilerin sözel ifadelerle değerlendirmeleri neticesinde bulanık mantık teorisine göre bulanık sayılar kullanılarak matematiksel olarak çözümlenmiş ve kriter ağırlıkları elde edilmiştir. Klasik TOPSIS yöntemi ile şirket tarafından sunulan hizmetler pozitif ve negatif ideal çözüme uzaklıklar dikkate alınmak suretiyle sıralanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de danışmanlık sektöründe önemli bir yere sahip olan şirket tarafından müşterilerine sunulan hizmetler Çok Kriterli Karar Verme yöntemleriyle incelenmiştir. Şirket tarafından sunulan hizmetler; danışmanlık alan firmaların hizmet kalitelerinin, karlılıklarının, verimlilik ve etkinliklerinin artmasına, sürekli olarak kendilerini yenileyip değişen koşullara ayak uydurmalarına, inovasyon odaklı olunmasına, yeni bilgi ve koşullardan şirketin haberdar edilmesi ile bunların takip ve kontrolünün sistematik bir şekilde yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmada, tüm kriterler için en iyiyi belirleyen, sözel belirsizlikleri sayıya çeviren ve en önemli kriterin tespit edilmesinde Chang (1996)’in Genişletilmiş Analiz yöntemine dayalı BAHP yöntemi uygulanmıştır. İlk aşamada uzman görüşleri dikkate alınarak yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda üçgensel sayılar ile ulaşılan veriler BAHP ile sayısal olarak ifade edilmektedir. İkinci

aşamada kriter ağırlıklarından hareketle TOPSIS yöntemi uygulanmış ve belirlenmiş kalite kriterlerine göre işletmede sunulan hizmet çeşitleri sıralanmıştır. Çalışmanın sonunda işletme içerisinde sunulan en kaliteli hizmet çeşidinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Danışmanlık sektöründe faaliyet icra eden işletmede hizmet seçim problemine BAHP ve TOPSIS ile çözüm getirilmesi hedeflenmiştir. Uygulamanın özümü BAHP ve TOPSIS ile Excel'de yapılmıştır (Supçiller, 2011). Bulanık AHP ve klasik TOPSIS yöntemlerinin entegre olarak kullanıldığı çalışma; danışmanlık şirketi tarafından sunulan hizmetlerin değerlendirilmesi, en iyi olanın belirlenmesini sağlaması, sözel belirsizliği sayısal verilere dönüştüren ve en iyi alternatifin belirlenmesinde pozitif ve negatif ideal çözümüne uzaklıkları dikkate alan bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca literatürde daha önce danışmanlık sektöründe faaliyette bulunan şirket tarafından sunulan hizmetlere ilişkin ÇKKV yöntemleriyle incelenen başka bir çalışmaya rastlanmaması ve hem bulanık hem klasik yöntemin entegre olarak kullanılması sebebiyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Bulanık AHP alanında ilk çalışma 1978 yılında Yager tarafından yapılmıştır. Yapılan bu çalışma ile çok ölçütlü problemlerin çözümünde belirsizlik ve bulanıklığın olduğu durumda karar vericiye kolaylık sağlayacak bir yöntem literatüre kazandırılmıştır. Araştırmacıların çalışmalarında sıklıkla kullanılan yöntem olan bulanık AHP'ye ilişkin literatür taramasına değinilmiştir.

Van Laarhoven ve Pedrycz (1983) alışmasında, ilk kez üçgensel üyelik fonksiyonlarıyla tanımlanan bulanık sayıları kullanarak bulanık ortamda üniversite için profesör seçimi problemini çözmüştür.

Cheng ve Mon (1994) alışmasında, askeriyede kullanılan farklı silah sistemlerini çeşitli kriterler altında Bulanık AHP ile incelemiştir. BAHP, askeri ve savunma sanayi alanında var olan problemlerin çözümünde sıklıkla başvurulan bir yöntemdir.

Cheng (1996) alışmasında, taktik amaçlı kullanılan deniz füzelerinin değerlendirmesini füzelere ait teknik özellikleri, genel özellikleri, bakım durumları ile maliyet ve gelişim düzeyi gibi kriterleri dikkate alarak probleme çözüm getirmiştir.

Zhu ve diğerleri (1999) alışmasında, Genişletilmiş Analiz yönteminde üçgensel bulanık sayılarla yapılan değerlendirmeler yer almaktadır.

Artunç (2001) alışmasında, askeriyede kullanılan telsiz sistemlerinin performanslarını Bulanık AHP ile analiz etmiştir. Kullanım, bakım ve teknik özellikler gibi ana kriterler değerlendirilerek elde edilen sonuçlar mukayese edilmiştir.

Altınöz (2001) alışmasında, tekstil sanayisinde tedarikçi seçim problemine bulanık AHP ile çözüm getirmiştir. Problemden mevcut olan belirsizliği bertaraf etmek maksadıyla bulanık mantıktan yararlanılmıştır.

Kahraman ve diğerleri (2003) alışmasında, beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin tedarikçi seçim problemine Genişletilmiş Analiz yöntemi ile çözüm getirilmiştir.

Kwong ve Bai (2003) alışmasında, müşteri isteklerinin önem ağırlıklarının tespit etmek maksadıyla bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır. Genişletilmiş analiz yönteminde ikili mukayeselerde üçgensel bulanık sayılar kullanılmıştır.

Kahraman ve diğerleri (2004) alışmasında, üç adet catering firmasını bulanık AHP'nin Genişletilmiş Analiz yöntemi ile incelemiştir.

Enea ve Piazza (2004) alışmasında, en iyi projenin seçiminin yapılması incelenmiştir. Bu alışmada Genişletilmiş Analiz yönteminin eksik yönlerinden bahsedilmiş ve bunu gidermek için çözüm tekniği ortaya konulmuştur. Bulanık sayıların aralık değerlerinin minimize edilmesi ile belirsizlik durumunun azalacağı anlayışına dayanan teknik ile proje seçimi gerçekleştirilmiştir.

Srdjevic ve arkadaşları (2007) alışmasında; kriterler, alt kriterler ve alternatiflerle yapılandırılmış karar problemlerini çözmek için bulanık bir metodoloji kullanılmıştır.

Pan, N (2008) alışmasında, köprü inşaat projelerinin başarısı için uygun inşaat yöntemi seçmeyi amaçlamaktadır. Sorunun üstesinden gelmek için bulanık bir AHP modeli sunmaktadır. Önerilen yaklaşım, öznel yargı sürecindeki belirsizliği gidermek için üçgen ve yamuk bulanık sayılar ile α -kesim kavramını kullanmaktadır.

Toksarı ve arkadaşları (2011) alışmasında, bulanık AHP yaklaşımı kullanılarak hedef pazarın belirlenmesinde beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için hedef pazarın belirlenmesini bulanık AHP yöntemi ile özmeği hedeflemiştir.

Tayyar, N. (2012) alışmasında, bulanık AHP ve bulanık TOPSIS yöntemleri en iyi pet şişe tedarikçisi seçimi probleminde kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, pet şişe tedarikçisi seçerken göz önünde bulundurulması gereken kriterleri belirlemek ve iki yöntemin sonuçlarını karşılaştırmaktır.

şengül ve arkadaşları (2012) alışmasında, belediyelerin toplu taşıma araç seçim problemi ele alınarak ikili karşılaştırma yargılarındaki sözel belirsizliği daha iyi ifade etmek amacıyla Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi tekniklerinden biri olan Chang'in Mertebe Analiz yöntemi kullanılmıştır.

Tekez ve Bark (2016) alışmasında, bulanık çok kriterli karar verme yöntemleri ile tedarikçi seçiminde işletmede karar sahibi olan kişilerin grupça değerlendirme sorununun çözümü amaçlanmıştır. Bulanık TOPSIS yöntemi kullanılarak Türkiye'de faaliyet gösteren bir mobilya fabrikasının tedarikçi seçimi incelenmiştir.

Bağcı ve arkadaşları (2017) alışmasında, SERVQUAL hizmet kalitesi ölçeği ile orum'da faaliyet gösteren bankaların hizmet kalitesini ölçtükten sonra sonuçlar AHP ve TOPSIS teknikleri ile değerlendirilmiştir. Çalışmada, SERVQUAL ölçeğinin boyutları Saaty (1980) 'nin geliştirdiği 1-9 ölçeğine uyarlanmış ve ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Karakul (2019) alışmasında, bulanık AHP ile yenilenebilir enerji kaynaklarından biyokütle, güneş, hidrolik, jeotermal ve rüzgâr enerjisi kaynakları arasından belirlenen kriterlere göre en uygun olanın seçim problemini ele almıştır.

Kuşakcı (2019) alışmasında, bulanık AHP ve TOPSIS metotlarını kullanarak endüstriyel tip fan seçimi problemi için hibrit bir karar destek sistemi önermektedir.

Öztürk ve Onurlubaş (2019) alışmasında, havayolu yolcu taşımacılığında hizmet kalitesini etkileyen faktörlerin önem derecelerinin belirlenmesi ve seçilen üç havayolu firmasının hizmet kalitelerinin AHP-TOPSIS yöntemleriyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Kılıcı ve arkadaşları (2020) alışmasında, İzmir ilinde faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinin hizmet kalitesi boyutlarını önceliklendirmek amacıyla Analitik Hiyerarşi Yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın diğer kısmında ise TOPSIS yöntemine göre müşteri, personel ve akademisyenler tarafından termal oteller değerlendirilmiştir.

Demir ve arkadaşları (2021) alışmasında, Covid-19 döneminde Giresun'daki fındık işletmelerinde tedarik zinciri yönetimine ilişkin bazı yönetsel ve yapısal sorunlar Bulanık AHP ile değerlendirilmiştir.

Karamaşa ve arkadaşları (2021) alışmasında, lojistikte dış kaynak kullanımını etkileyen kriterlerin ağırlıklandırmasında nötrozofik AHP kullanılmıştır. Çalışmada işletmenin ihtiyaçları doğrultusunda doğru lojistik hizmet sağlayıcısı seçiminin önemi vurgulanmıştır.

Literatürde BAHF ile yapılmış olan çalışmalarda önem değerlerinin tespit edilmesinde farklı yöntemler kullanıldığı görülmektedir. Ancak çoğu çalışmada bulanık sayıların sıralanmasında ve kriter ağırlıklarının tespitinde Genişletilmiş Analiz Yönteminin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Bulanık AHP'de Genişletilmiş Analiz Yönteminin tercih edilmesinin nedeni ise; işlem adımlarının sayıca az olması, kolay uygulama imkânına sahip olması ve sentez değerler ile ikili karşılaştırma yapılmasına imkân tanınmasıdır. Çalışma, ele aldığı sektör ve konu bakımından özgün olmakla birlikte danışmanlık sektöründe faaliyette bulunan şirket tarafından müşterilere sunulan hizmetlerin bulanık AHP ve klasik TOPSIS yöntemlerini entegre kullanması nedeniyle literatürdeki çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmanın bu yönleriyle bilime katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Uygulamada ele alınan probleme ÇKKV tekniklerinden BAHP ile TOPSIS yöntemi uygulanmıştır.

3.1.Bulanık Mantık

Sonucu net olmayan, içerisinde subjektiflik barındıran yani kişiden kişiye değişen özelliğe sahip olan durumun varlığında belirsizlik vardır. Yaşamın her anında insanoğlu belirsizlik ile karşı karşıya kalmaktadır. Örnek olarak; işte, ev ortamında, okul ortamında vs. belirsizlik ile karşılaşmaktayız. Belirsizliklere klasik mantık ile çözüm getirmek pek mümkün değildir. Bulanık ifadesi belirsizliğe karşılık gelmektedir. Belirsizliklerin ifade edilebilmesi için ortaya çıkan kavram bulanık mantıktır. Klasik mantığın geçerli olduğu durumlarda bir olay ya doğru ya da yanlış olarak nitelenirken bulanık mantığın geçerli olduğu durumlarda doğru ve yanlış arasında çok sayıda farklı aksiyom vardır. Belirsizlik ile kompleks durumların bir hayli fazla olduğu günümüzde bunlara çözüm getirmek amacıyla bilgisayarlar geliştirilmiştir. Fakat bilgisayarlar da bu duruma çözüm olamamıştır. Azeri kökenli bilim adamı Lotfi Zadeh (1965) yapmış olduğu çalışmalar neticesinde belirsizliğin ifade edilmesinde bulanık kümeleri literatüre kazandırmıştır. Bulanık mantık o tarihten bu yana gelişim göstermiş ve çok sayıda farklı alanda araştırmacılar tarafından uygulanmıştır (Birgili vd., 2013).

Bulanık mantık, sadece siyah ve beyazın değil aynı zamanda bu renklerin arasında kalan gri tonların da var olduğunu göstermektedir. Bulanık olmayan mantıkta yani klasik mantıkta küme tanımı, iyi tanımlanan nesnelerin oluşturduğu topluluktur. İyi tanımlanan nesne kavramı ile anlatılmak istenen ise kesin olan durumlardır. Sayısal girdiler bulanık hale getirilir ve değerler baz alınarak kural veri tabanında girdilere uygun kurallar çalıştırılır (Baral& Aslan, 2017). Bulanık mantık ile klasik mantık arasındaki farklılıklar incelendiğinde; klasik mantık kesin durumlar içerirken bulanık mantıkta ise belirsizlik ve belirsiz durumlar söz konusudur. Klasik mantıkta durumlar sayısal olarak ya 0 ya da 1 değerini almakta iken bulanık mantıkta durumlar 0 ile 1 aralığında tüm değerleri alabilmektedir. Klasik mantıkta ikili birimler söz konusu iken bulanık mantıkta bulanık birimler vardır.

3.1.1.Bulanık mantığın avantajları ve dezavantajları

Bulanık mantığın sağladığı temel avantaj, insan doğası ve yaşam şartlarına özgü karmaşıklık ve belirsizlik durumlarını modele dâhil edip matematiksel olarak ifade etmesidir. Diğer sağladığı avantajlar incelendiğinde; insanın fikir ve düşünce yapısına uygun olması, basit şekilde çözülmesi, kolay anlaşılması, maliyeti ucuz şekilde çözüme ulaşılması, çok fazla matematiksel işleme ve modele gerek olmaması gibi durumlardır. Bulanık mantığın dezavantajları ise; yöntemin kurallarının tecrübeye dayanması, kararlılık analizinin yapılmaması ve sonucun daha önceden tahmin edilmesinin güç olmasıdır (Sanca vd., 2022).

3.2. Bulanık Kümeler

Bulanık mantık, 1965 yılında Lotfi Zadeh aracılığıyla literatüre kazandırılmıştır. Bulanık mantık belirsizliklerin açıklanmasında üstün özelliğe sahiptir. Bulanık mantık teorisi ile matematiksel işlemler ve programlama, bulanık alan içerisinde uygulanmaktadır. Bulanık küme, sembolün üstünün çizilmesi ile gösterilir. Üçgensel bulanık sayı, (l/m, m/u) veya (l, m, u) olarak gösterilmektedir. l, m, u sırasıyla; bulanık durum için minimum olasılık, net sayısal değer ve maksimum olasılıkları göstermektedir (Güner, 2005).

Matematikte belirtilen klasik küme mantığına göre bir elemanın kümeye ait olması veya olmaması durumu vardır. Örneğin; $A = \{2,4,7\}$ kümesine bakalım. 2, A kümesinin elemanı iken 5 bu kümenin elemanı değildir. Üyelik derecesi, bir kümeye aitlik, ait olmamak ve kümeye ne derece ait bulunduğunu göstermektedir. Klasik kümelerde üyelik derecesi kümede yer alan eleman için 1, kümede yer almayan eleman için 0 ile belirtilir.

Bulanık küme, evrensel kümede bulunan elemanlardan her birine üyelik derecesi atanması işlemidir. Üyelik derecesi ise atama yapılan elemanın bulanık kümenin özelliğine uyum derecesidir. Bu elemanın kümeye kesin olarak ait olup olmadığı diye bir durum söz konusu değildir (Erdin, 2007).

3.3. Bulanık Sayılar

Bulanık sayılar, reel sayıların bulanık bir alt kümesini ifade eder. Bir diğer tanıma göre bulanık sayılar, reel sayılardan her birini 0,1 kapalı aralığı ile eşleştiren fonksiyondur. Bulanık olmayan sayılar tek bir nokta için tanımlıdır. Bulanık olmayan sayılar için üyelik derecesi 0 veya 1'dir. Bulanık sayılar en az bir aralık içerisinde tanımlıdır. Üyelik derecesi de 0,1 kapalı aralığında bir değere karşılık gelmektedir. Sonuç olarak, bulanık sayı kesin bir değere sahip değildir. Ancak alacağı değerler ve üyelik dereceleri bilinebilir. Bulanık sayılar bir aralık için tanımlandığından dolayı ilgili aralıkta alacağı değerler özelinde farklı isimlere sahiptirler. Örnek olarak; (3,10) bulanık sayısı, (3,7,10) üçgensel bulanık sayı şeklinde, (3,6,8,10) yamuk bulanık sayı şeklinde tanımlanır. Uygulamada üçgensel bulanık sayılar kullanıldığından dolayı üçgensel bulanık sayılara değinilmiştir (Ecer, 2007).

3.3.1. Üçgensel bulanık sayılar

Üçgensel bulanık sayılar, reel sayılar kümesinde tanımlı sıralı üçlü şeklinde dir. Bulanık kümelerde işlemleri kolaylaştıran bulanık sayılar kullanılmaktadır. Genellikle üçgensel bulanık sayılardan yararlanılır ve üçgensel bulanık sayılar bulanık sayıların çeşidine karşılık gelir. Üç kesin sayı ile gösterilen bulanık sayı üçgensel bulanık sayıdır. Fakat bulanık sayının cebirdeki sıralı üçlüden ayrılan özelliği elemanların küçükten büyüğe doğru dizilmesidir. Her bir sayıyı üç bileşen oluşturmaktadır. Bu üç bileşenden birincisi minimum değeri, ikincisi ortadaki değeri üçüncüsü ise maksimum değeri göstermektedir (Işık, 2011).

3.4. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

AHP yöntemi, 1977'de Thomas L. Saaty'nin ortaya attığı ve karar problemlerinin çözümünde nicel ve nitel değişkenleri birlikte değerlendiren matematiksel bir tekniktir. Yöntem, uygulaması ve anlaşılması kolay olduğundan dolayı karar vericiler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. (Yaralıoğlu, 2001). Analitik Hiyerarşi Prosesi; yer seçimi, performans değerlendirme, tedarikçi seçimi, müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesinin değerlendirilmesi gibi çok sayıda değişik alanda problemlerin çözümü ve değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. AHP'de kriterlerin göreceli önem değerleri uzman kişilerce belirlenmekte ve karar alma sürecinde kriterlerin ağırlıkları ortaya konulmaktadır. Uzman kişilerce değerlendirme yapılırsa dahi kişiler tarafından günlük hayatta verilecek olan kararlardaki belirsizlik durumları ortaya konulamamaktadır (Göksu, 2008). AHP yöntemi popüler ve kullanımı kolay olmasına rağmen kriterler arasında karşılaştırma yapılmasında kişisel görüşlere ve kesin sayısal değerlere dayalı bir yöntemdir. Özellikle hizmet kalitesini etkileyen kriterlerin incelenmesinde karar vericilerin görüşleri subjektif olacağı için ve tek bir sayısal değer ile ifade edilemeyen, sözel olarak "İyi", "Daha iyi", "Orta" şeklindeki dilsel ifadelerin kullanılması söz konusu olacağı için çalışmada klasik AHP yerine Bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır.

AHP'de ilk olarak problem tanımlanır, probleme ilişkin kriterler ve alt kriterler belirlenir. Daha sonra alternatifler ortaya konulur. Hiyerarşik yapı oluşturulmuş olur. Hiyerarşi oluşturulduktan sonra ikili karşılaştırma yapılır ve matris elde edilir. Elde edilen sayısal değerlerden yola çıkılarak kriterlerin önem dereceleri tespit edilir. En son aşamada ise kriterlerin tamamı değerlendirmeye alınarak optimum alternatif ve diğer alternatiflerin sıraları elde edilmiş olur (Toksarı, 2011).

3.5. Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (BAHP)

AHP yöntemi, gerçek dünyada karşılaşılan problemlerin çözülmesinde çok fazla tercih edilmekle birlikte kriter ve alternatiflere ilişkin ikili kıyaslamalar yapılırken ara değerler yerine kesin sayısal değerleri almasından dolayı eleştiri almaktadır. AHP yönteminin zayıf yönlerinden biri karşılaştırma yapılırken tek ve kesin bir sayısal değer alması ve belli bir aralıkta kalan değerleri almamasıdır. İşte bu dezavantajı gidermek maksadıyla, belirsizlik ve subjektifliğin olduğu durumda bulanıklığı probleme dahil eden ve belli bir aralıktaki sayısal değerlerin karar vericiler tarafından verilebileceğini ortaya koyan bir yöntem olan Bulanık AHP geliştirilmiştir. Uzman kişilerce yapılan ikili karşılaştırmalara ilişkin yargılar sözel olarak ifade edildiğinde, bu sözel belirsizliği ortadan kaldırmak maksadıyla Bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır (Topel, 2006). Bulanık AHP, yapılan değerlendirmelerin sözel olarak ifade edilmesi durumunda sözel belirsizliği ortadan kaldıran bir yöntemdir. Çalışmada, karar vericilerin yorumlarına ve sözel ifadelerine yer verildiğinden dolayı Bulanık AHP yöntemi tercih edilip kullanılmıştır. Ayrıca karar vericilerin görüşlerinden hareketle ikili

mukayeselerin yapılması istendiğinden dolayı tutarsızlık ile karşılaşmamak adına tek ve kesin sayısal değer alabilen ve belli aralıkta kalan değerleri dikkate almayan AHP yöntemi yerine Bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır.

Gerçek hayat problemlerinde bulanık bir ortam söz konusudur. BAHP ile AHP yöntemleri mukayese edildiğinde; net sayısal değerlerin kullanıldığı AHP'ye oranla BAHP'nin insan doğasına ve belirsiz durumların ortaya konulmasında daha etkin bir yöntem olduğu ve belirsizlik ile bulanıklığı sürecin içerisine kattığı gözlemlenir. Bu sebeple ÇKKV problemlerinin çözümünü gerçekleştirirken AHP yerine Bulanık AHP'yi uygulamanın daha doğru olacağı aşıkârdır. Bulanık mantığı göz önünde bulunduran çalışmalarda ortaya konan sonuçların daha tutarlı oldukları görülmüştür. BAHP yöntemleri; Chang'ın Genişletilmiş Analiz Yöntemi, Laarhoven ve Pedrycz' in yöntemi ile Buckley (1985)'in yöntemidir (Oruç & olak, 2019).

Karar vericiler tarafından yapılan değerlendirmelerde, net sayısal değerlerden ziyade bulanık mantık ile belirsizliğin açıklanması söz konusudur. İkili karşılaştırma yaparken nicel değerlendirme yapmak yerine nitel değerlendirmede bulunulacaksa yani yorumlamaya yönelik sözel ifadelerin karşılaştırılması durumunda bulanık ortam vardır ve bulanık mantık içeren yöntemin kullanılması doğru olacaktır. Bulanık sayılar 1965 yılında bilim adamı Zadeh'in yapmış olduğu araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Ardından bulanık olan ve belirsizlik içeren süreçlerin sayısal değerlerle ifade edilmesi ve çeşitli işlemler ile matematiksel çözümlerin elde edilmesi sağlanmıştır (Bulgurcu vd. 2016).

Bulanık AHP yöntemleri işlem aşamaları bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Her birinin kendilerine özgü özellikleri bulunmaktadır. BAHP yöntemleri içerisinde en sık tercih edilen teknik ise; Chang (1996) 'in Genişletilmiş Analizidir. Çünkü yöntemde, işlem adımları kolay, anlaşılır ve kısadır. Chang (1996)'in yönteminde nesnelere her biri belli bir amacı gerçekleştirmek üzere incelenmektedir. Nesnelere, amacı hangi oranda gerçekleştirdiklerini ise genişletilmiş kavramı ortaya koymaktadır. Chang (1996)'in yönteminde çözüm için gerekli olan sayısal hesaplamalar azdır. Kullanışlı ve kolay anlaşılırdır. Thomas Saaty'nin ortaya koyduğu AHP yönteminin işlem adımları kullanılır. Ekstradan işlem yapılmasına gerek yoktur. Yalnızca üçgen bulanık sayıların kullanılması söz konusudur. Chang (1996)'in yönteminde üçgensel bulanık sayılar ile ikili mukayeselerin sentetik derece değerleri vasıtasıyla Bulanık ortamda AHP yöntemine ilişkin çözüm ortaya konmaktadır (Üzgün, 2006). Çok sayıda araştırmacı farklı uygulama alanlarında Bulanık AHP ile çok kriterli ve alternatifli durumlara karşı çözüm geliştirmiştir.

Chang'ın Bulanık AHP tekniğine ilişkin işlem adımları aşağıda belirtilmiştir (Akman & Alkan, 2006).

$X = \{X_1, X_2, \dots, X_n\}$, bir ölçüt kümesi ve $U = \{U_1, U_2, \dots, U_n\}$, amaç kümesi olduğunu varsayalım. Chang'ın yönteminde, ölçütlerin her biri alınır, hedeflerin her birine mertebeye analizi yapılır. Bu şekilde ölçütlerin her biri için m adet mertebeye analiz değerine ulaşılmış olur.

$M = \{M_{g_i}^1, M_{g_i}^2, \dots, M_{g_i}^m\}$ $i = \{1, 2, \dots, n\}$ olarak ifade edilir. Bu değerler üçgensel bulanık sayıya karşılıklı gelmektedir.

Adım 1: Ölçüt i baz alındığında bulanık sentetik mertebeye değerini aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \otimes \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \right]^{-1} \quad (1)$$

Buradaki $\sum_{j=1}^m M_{g_i}^j$ değerine ulaşmak maksadıyla m adet mertebeye analiz değerini için bulanık toplama işlemi uygulanır.

$$\sum_{j=1}^m M_{g_i}^j = \left(\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j \right) \quad (2)$$

$$\left[\sum_{j=1}^m M_{g_i}^j \right]^{-1} = \left(\frac{1}{\sum_{i=1}^n u_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n m_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n l_i} \right) \quad (3)$$

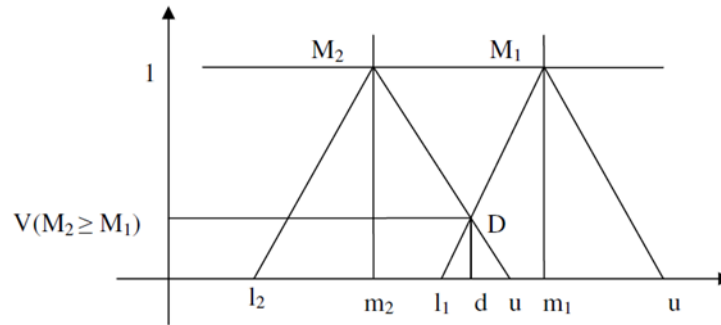
Adım 2: $M_2 = (l_2, m_2, u_2)$ – $M_1 = (l_1, m_1, u_1)$ 'nin olabirlik derecesi aşağıdaki işlemler ile hesaplanır.

$$V(M_2 \geq M_1) = \sup [\min U_{M_1}(x), U_{M_2}(y)] \quad (4)$$

$$V(M_2 \geq M_1) = \text{hgt}(M_1 \cap M_2) = U_{M_2}(d) \begin{cases} 1, & \text{eğer } m_2 \geq m_1 \\ 0, & \text{eğer } l_2 \geq u_2 \\ \frac{l_1 - u_2}{(m_1 - u_2) - (m_1 - l_1)}, & \text{diğer} \end{cases} \quad (5)$$

Denk olarak $V(M_2 \geq M_1)$ 'i, U_{M_1} ve U_{M_2} arasında maksimum kesişim noktası D'nin ordinat noktası olacak şekilde aşağıda gibi gösterilir.

Şekil 1: Üçgensel Sayı Ordinatları

Kaynak: Güner,2005

M_1 ve M_2 arasında mukayese yapılabilmesinde $V(M_2 \geq M_1)$ ve $V(M_1 \geq M_2)$ iki değer de sağlanması önemlidir.

Adım 3: Konveks bir bulanık sayının k tane konveks bulanık sayıdan M_i ($i=1, 2, \dots, k$) büyük olması durumuna ait olabirlik derecesi aşağıda gösterilmiştir.

$$V(M \geq M_1, M_2, \dots, M_k) = V [(M \geq M_1) \text{ ve } (M \geq M_2) \text{ ve } \dots \text{ ve } (M \geq M_k)]$$

$$= \min V(M \geq M_i), i = 1, 2, \dots, k$$

$$d'(A_i) = \min V(S_i \geq S_k), \text{ olduğu farzedilsin. } k = 1, 2, \dots, n; k \neq i \text{ için ağırlık vektörü}$$

$$W' = (d'(A_1), d'(A_2), \dots, d'(A_n))^T \text{ Burada } A_i (i = 1, 2, \dots, n) \text{ n sayısı ile eşdeğerdir.}$$

Adım 4: Normalize işlemi uygulanan ağırlık vektörü $W = (d(A_1), d(A_2), \dots, d(A_n))^T$ dir. Burada W, bulanık olmayan sayıyı gösterir (Dağdeviren,2007:729-799).

3.6. TOPSIS

TOPSIS, Hwang ve Yoon aracılığıyla 1980 yılında literatüre kazandırılan ve bir başka ÇKKV yöntemi olan ELECTRE yöntemine alternatif olarak ortaya konulmuş olan bir yöntemdir (Hwang, 1981). TOPSIS yönteminde alternatiflerin belli kriterler altında en küçük ve en büyük değerler arasında ideal durum baz alınarak mukayese edilmesi gerekir. TOPSIS, alternatiflerin en iyi olan çözüme göreli yakınlıklarını dikkate alarak alternatif sıralarının belirlenmesinde karar vericilere çözüm sağlamaktadır. TOPSIS yöntemi ile çözüm yapılırken kriter değerleri ve ağırlıklar sayısal

değerlerden oluşur. Alternatiflerin ideal olan çözüme yakınlıkları hesaplanır ve 1 değerine en yakın olan alternatif seçilir (Opricovic & Tzeng, 2004).

Hwang ve Yoon tarafından ortaya konulan TOPSIS yönteminde çözüm, alternatiflerin pozitif ideal çözüme minimum mesafeleri ile negatif ideal çözüme maksimum mesafeleri temel alınarak ortaya konulmuştur (Supçiller & Çapraz, 2011).

TOPSIS yöntemi altı adımdan oluşmaktadır. TOPSIS yönteminin işlem adımları aşağıda gösterilmiştir. Yöntemin başlangıç adımında, karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinde alternatifler ve kriterler yer almaktadır. Yöntemin ikinci adımında, kriterlere ilişkin puanların kareleri toplamının karekökü hesaplanır ve normalizasyon işlemi yerine getirilir. Yöntemin üçüncü adımında, normalize edilmiş karar matrisindeki elemanlar kriterlerin önem düzeylerine göre ağırlıklandırılır. Bu ağırlıklandırma işleminde uzman kişi veya karar vericinin subjektif yargıları dikkate alınmaktadır. Dördüncü adımda, ideal noktalar belirlenir. Ağırlıklandırma işleminin yapıldığı matriste kolonların her birinde en büyük ile en küçük değerler yer alır. Beşinci adımda, ideal noktaya maksimum uzaklık ile minimum uzaklık aşağıda verilen formül ile hesaplanır. En son adımda ise alternatiflerden her birinin göreceli sıraları ve puanları verilen formül yardımıyla hesaplanır (Demireli, 2010).

Yöntemin avantajları; basit anlaşılması, iyi bir hesaplama yapabilme kabiliyeti ve temel bir denklem ile çözüm gerçekleştirmeye imkân tanınmasıdır. TOPSIS yöntemi işlem basamakları aşağıda belirtilmiştir (Chen, 2000).

1.Adım: Karar Matrisinin Elde edilmesi

Aşağıda yer alan A başlangıç matrisinde satırda alternatifler ve sütunda kriterler yer almaktadır. Bu matris $m \times n$ boyutlu bir karar matrisidir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

2.Adım: Karar Matrisinin Standartlaştırılması

Karar matrisinde bulunan verilerin ölçü birimlerinin farklı olmasından ötürü veriler üzerinde ölçek dönüşümü yapılması suretiyle verilerin standartlaştırılması yapılır. M ile aşağıda gösterilen standardize edilmiş karar matrisi A başlangıç matrisinden yola çıkılarak hesaplanmıştır. Bu matriste yer alan n_{ij} değerleri aşağıdaki formül vasıtasıyla elde edilmektedir.

$$N = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \end{bmatrix} \quad n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (7)$$

3.Adım: Ağırlıklandırılmış Standart Matrisin Elde Edilmesi

Kriterlerin öznel ya da nesnel yöntemlerle ağırlıkları elde edilir. Bulunan ağırlık değerlerinin toplamı 1 olmalıdır. Ağırlıkların tespit edilmesinin ardından standardize edilmiş karar matrisinin elemanlarından her biri ilgili kriterin ağırlık değeri ile çarpılır. Elde edilen ağırlıklı standardize edilmiş karar matrisi aşağıdaki gibidir. V matrisi aşağıdadır.

$$V_{m \times n} = \begin{bmatrix} w_1 n_{11} & w_2 n_{12} & \dots & w_n n_{1n} \\ w_1 n_{21} & w_2 n_{22} & \dots & w_n n_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ w_m n_{m1} & w_m n_{m2} & \dots & w_m n_{mn} \end{bmatrix} \quad (8)$$

4.Adım: İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Bulunması

İdeal çözüm seti oluşturabilmek maksadıyla V matrisinde yer alan ağırlıklı kriter değerlerinin maksimum olanların seçimi yapılır (Alp & Engin, 2011).

$$V_j^* = \{ \max V_{ij} | j \in J, \min V_{ij} | j \in J \} \quad (9)$$

5.Adım: Ayrım Ölçülerinin Oluşturulması

TOPSIS yöntemi, her bir alternatifin kriter değerinin negatif ideal ve ideal çözüm setinden sapmalarının elde edilmesinde Öklidyen uzaklık yaklaşımını kullanmaktadır. Yöntemde bulunan sapma değerleri Pozitif ve Negatif İdeal Ayrım ölçülerine karşılık gelmektedir. Negatif ile Pozitif İdeal Ayrım değerleri aşağıda gösterilen formülasyonların kullanılmasıyla hesaplanır.

$$S^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^*)^2} \quad (10)$$

$$S^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2} \quad (11)$$

6.Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Değerinin Bulunması

Alternatiflerin her biri için ayrı ayrı ideal çözüme göreli yakınlık değerleri aşağıda verilen formül baz alınarak hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (12)$$

C_i^* 'nin mutlak değer karşılığı değeri ideal çözüme uzaklığı vermektedir (Ötkür,2008).

4. UYGULAMA

Türkiye'de danışmanlık sektöründe önemli bir yere sahip olan ve müşterilerine danışmanlık hizmeti sunan şirket, farklı konularda uzman kişilerden oluşan ekibiyle farklı sektörlerdeki firmalara ve köklü kuruluşlara 20 yıla yakın süredir fikirlerin değere dönüşmesinde; eğitim, hukuk, marka, patent, telif hakları, Ar-Ge, vergi, mevzuat ve teknopark danışmanlıkları gibi pek çok konuda hizmet sağlamaktadır.

Bu çalışmada bir danışmanlık şirketinde Risk & Kalite ekibinde görev alan uzman grubun değerlendirmeleri göz önüne alınarak matris oluşturulmuştur. Uygulamaya konu olan problem, günümüz hizmet kalitesinin değerlendirilmesinin soyut ve belirsiz olmasıdır. Çalışmada, hizmet kalitesini etkileyen kriterlerden en önemli olanın belirlenmesi istenmiştir. Belirlenen bu kriterlerin değerlendirilmesi için çalışmada Chang (1996)'in geliştirdiği Genişletilmiş Analiz Yöntemi kullanılmıştır.

Uygulamada, Bulanık AHP ve klasik TOPSIS yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bulanık AHP yönteminin tercih edilmesinin nedeni; karar vericilerin değerlendirmelerinin sözel olarak ifade edilmesi durumunda sözel belirsizliğin ortadan kaldırılmak istenmesidir. Çalışmada, karar vericilerin yorumlarına ve sözel ifadelerine yer verildiğinden dolayı Bulanık AHP yöntemi tercih edilip kullanılmıştır. Ayrıca, AHP yöntemine ait eksikliği gidermek amacıyla belirsizliğin ve subjektifliğin olduğu durumlarda bulanıklığın etkisini problemin içine katan, sözel ifadelerin bulanık sayılar karşılığı ile işlem yapılmasını sağlayan ve belli bir aralıktaki sayısal değerlerin karar vericiler tarafından verilebileceğini ortaya koyan BAHF tercih edilmiştir.

Klasik TOPSIS yönteminin tercih edilmesinin nedeni; bulanık TOPSIS yönteminde klasik TOPSIS yönteminin aksine, sözel ifadelerle kriter ağrılıkları belirlenmekte ve alternatiflerin performansları hesaplanarak sıraları elde edilmektedir. Çalışmada ise kriterlerin ağrılıklandırmasında Bulanık AHP kullanıldığı için kesin olan alternatiflerin sıralanmasında ise pozitif ve negatif ideal

özme uzaklıkları dikkate alan ve sadece alternatifleri sıralayan klasik Topsis kullanılarak bulanık yöntem ile klasik bir sıralama yönteminin entegre kullanılması amaçlanmıştır.

4.1. Karar Kriterlerinin Belirlenmesi

Hizmet kalitesi, müşteri istek ve ihtiyaçlarının işletme tarafından oluşturulmuş standartlara devamlı olarak uygun ve tutarlı olmasıdır (İnci,2019). Rekabet yarışlarının yaşandığı ve müşterilerin akılcı davrandıkları hizmet sektöründe, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve karlılıklarını arttırabilmeleri için kaliteli hizmet sunmaları zorunludur. Hizmet kalitesi müşterilerin algısı ve değerlendirmesi sonucu ölçümlenmektedir. Hizmeti sağlayan işletme için hizmet kalitesi, kendilerini rakiplerinden farklılaştırmak için önemli bir unsurdur. Bu konuda gösterilen özen ise işletmeye rekabette kalıcı avantajlar sağlayabilmektedir. Hizmet kalitesi ile ilgili bazı önemli noktalar şu şekildedir (İbik,2006).

- Müşteriler tarafından hizmet kalitesinin değerlendirilmesi ürün kalitesinin değerlendirilmesine nazaran zordur.

- Tüketicilerin hizmet kalitesine yönelik algıları, beklenen ve gerçek hizmet arasındaki mukayese sonucu oluşmaktadır.

- Kalite değerlendirmesi yalnızca hizmet çıktısı ile olmaz, hizmetin teslim sürecini de kapsamaktadır.

Hizmet kalitesini etkileyen kriterlere ve açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir:

Güvenilirlik: Hizmeti doğru olarak sunma yetisi, hizmetlerle ilgili kayıtları doğru, gizli ve tam tutma; vaat edilen hizmeti doğru ve tam olarak yerine getirme yeteneğidir.

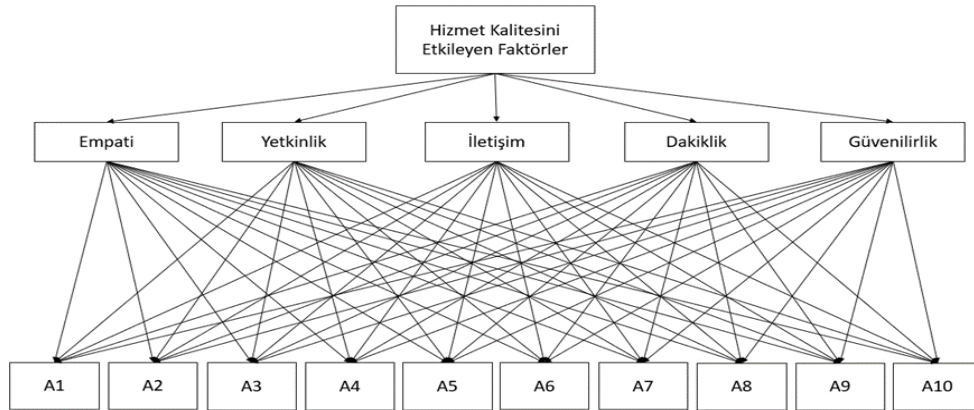
Empati (Müşteriyi Anlamak): Müşteriyi tanıma/anlama, müşterileri ve onların ihtiyaçlarını bilmek için çaba harcamaktır.

İletişim: Bir sistemin elemanları arasında gerçekleşen bilgi iletimi ve alımında rol oynayan süreçlerin her biridir.

Yetkinlik: Sorumlulukların yerine getirilmesinde bireylerin sahip olması gereken bilgi ve yetenekler bütünüdür.

Dakiklik: Zamana göre planlama yapan ve her işin zamanında gerçekleşmesini ana prensip olarak belirleme davranışdır (Kaya,2014).

Bu adımda uygulama sürecinde görev alacak ekip belirlenmiştir. Kriterlerin belirlenmesi sırasında SERVPERF ve SERVQUAL hizmet kalitesi ölçüm modelinden yararlanılmıştır. Üçgensel bulanık sayılar kullanılarak kriterlerin karşılaştırılması ve belirlenen kriter ağırlıkları temelinde hizmet kalitesini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi bu ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Hizmet kalitesini etkileyen faktörler; güvenilirlik, yetkinlik, iletişim, dakiklik, empati olarak belirlenmiştir.

Şekil 2: Hiyerarşik Yapı

4.2. Bulanık AHP ile Kriter Ağrlıklarının Belirlenmesi

Bulanık AHP uygulamasında Chang'ın ortaya koyduğu genişletilmiş analiz yöntemi kullanılmıştır. Chang'ın yöntemi, BAHF algoritmasında ulaşılan sentez değerlerin mukayese edilmesi ve mukayese değerlerinden hareketle ağrlıklara ulaşılması temeline dayanır. Çözümler Excel yardımıyla yapılmıştır. Hizmet kalitesini etkileyen en önemli kriteri belirlemek amacıyla ana kriterler mukayese edilmiş ve Tablo 1'deki öncelik matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 1: Karşılaştırma Matrisi

İkili Karşılaştırma	Güvenilirlik	Yetkinlik	İletişim	Dakiklik	Empati
Güvenilirlik	(1,1,1)	(2,3,4)	(1,2,3)	(2,3,4)	(5,6,7)
Yetkinlik	(1/4,1/3,1/2)	(1,1,1)	(1/4,1/3,1/2)	(1/4,1/3,1/2)	(2,3,4)
İletişim	(1/3,1/2,1)	(2,3,4)	(1,1,1)	(1,2,3)	(4,5,6)
Dakiklik	(1/4,1/3,1/2)	(2,3,4)	(1/3,1/2,1)	(1,1,1)	(3,4,5)
Empati	(1/7,1/6,1/5)	(1/4,1/3,1/2)	(1/6,1/5,1/4)	(1/5,1/4,1/3)	(1,1,1)

Kriterlerin karşılaştırılması için üçgensel bulanık sayı dönüştürme cetveli (Chen,1996) kullanılmıştır. Bu karşılaştırmalarda kriterlerden hangisinin daha yüksek önem ağrlığına sahip olduğunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. İkili karşılaştırmalar matrisinde yer alan köşegen elemanlara ait değerlere ulaşılmasında herhangi bir alternatifin kendisi ile karşılaştırılmasının yine kendisine eşit olması prensibinden hareketle (1,1,1) değeri verilmiştir. Karşılaştırmalarda gözönünde bulundurulması gerekli durum, eğer karşılaştırma matrisinde 3. satır (iletişim) 4.sütun (dakiklik) bileşeni (i=3, j=4) değer olarak (1,2,3) ise, 4. satır 3. sütun bileşeni (i=4, j=3) değeri (1/3,1/2,1) olmaktadır.

Tablo 2: Sentez Değer Matrisi

Kriterler	l	M	u	1/u	1/m	1/l	Sentez Değer
SGüvenilirlik	11	15	19	x 0,01842	0,02365	0,03182 =	0,203 0,355 0,605
S Yetkinlik	3,75	5	6,5	x 0,01842	0,02365	0,03182 =	0,069 0,118 0,207
S İletişim	8,333	11,5	15	x 0,01842	0,02365	0,03182 =	0,154 0,272 0,477
S Dakiklik	6,583	8,833	11,5	x 0,01842	0,02365	0,03182 =	0,121 0,209 0,366
S Empati	1,760	1,95	2,283	x 0,01842	0,02365	0,03182 =	0,032 0,046 0,073

Buradaki değerini hesaplamak için m mertebe analiz değerine (4)'de görüldüğü üzere bulanık toplama işlemi yapılır. Formül a sonucunda sentez değerler elde edilir. Bu değerler Tablo 2'de gösterilmiştir. Hesaplar aşağıdaki gibidir:

$$S_G = [(1,1,1) \oplus (2,3,4) \oplus (1,2,3) \oplus (2,3,4) \oplus (5,6,7)] \otimes \left(\frac{1}{54,3} \frac{1}{42,3} \frac{1}{31,4} \right)$$

$$= (11, 15, 19) \otimes \left(\frac{1}{54,3} \frac{1}{42,3} \frac{1}{31,4} \right)$$

$$= (0.203, 0.354, 0.604)$$

$$S_Y = [(1/4,1/3,1/2) \oplus (1,1,1) \oplus (1/4,1/3,1/2) \oplus (1/4,1/3,1/2) \oplus (2,3,4)] \otimes \left(\frac{1}{54,3} \frac{1}{42,3} \frac{1}{31,4} \right)$$

$$= (3.75, 5, 6.5) \otimes \left(\frac{1}{54,3} \frac{1}{42,3} \frac{1}{31,4} \right)$$

$$= (0.069, 0.118, 0.207)$$

$$S_I = [(1/3,1/2,1) \oplus (2,3,4) \oplus (1,1,1) \oplus (1,2,3) \oplus (4,5,6)] \otimes \left(\frac{1}{54,3} \frac{1}{42,3} \frac{1}{31,4} \right)$$

$$= (8.33, 11.5, 15) \otimes \left(\frac{1}{54.3}, \frac{1}{42.3}, \frac{1}{31.4} \right)$$

$$= (0.153, 0.272, 0.477)$$

$$S_D = [(1/4, 1/3, 1/2) \oplus (2, 3, 4) \oplus (1/3, 1/2, 1) \oplus (1, 1, 1) \oplus (3, 4, 5)] \otimes \left(\frac{1}{54.3}, \frac{1}{42.3}, \frac{1}{31.4} \right)$$

$$= (6.58, 8.83, 11.5) \otimes \left(\frac{1}{54.3}, \frac{1}{42.3}, \frac{1}{31.4} \right)$$

$$= (0.121, 0.209, 0.366)$$

$$S_E = [(1/7, 1/6, 1/5) \oplus (1/4, 1/3, 1/2) \oplus (1/6, 1/5, 1/4) \oplus (1/5, 1/4, 1/3) \oplus (1, 1, 1)] \otimes \left(\frac{1}{54.3}, \frac{1}{42.3}, \frac{1}{31.4} \right)$$

$$= (1.76, 1.95, 2.28) \otimes \left(\frac{1}{54.3}, \frac{1}{42.3}, \frac{1}{31.4} \right)$$

$$= (0.032, 0.046, 0.073)$$

Tablo 3: Bulanık Karşılaştırmalar Matrisi

Kriterler	Güvenilirlik	Yetkinlik	İletişim	Dakiklik	Empati
Güvenilirlik	-	0,017	0,768	0,528	0
Yetkinlik	1	-	1	1	0,053
İletişim	1,000	0,256	-	0,771	0,000
Dakiklik	1	0,486	1	-	0
Empati	1	1	1	1	-
Min	1	0,017	0,768	0,528	0

Tablo 3'teki hesaplar ikili sentetik mertebe değeri olan M2 ve M1 değerleri için

$M_2 = (l_2, m_2, u_2) \geq M_1 = (l_1, m_1, u_1)$ Olabilirlik dereceleri (7)'deki formüller kullanılarak elde edilir.

$$V(S_G \geq S_Y) = \frac{0,203-0,207}{(0,118-0,207)-(0,355-0,203)} = 0,017$$

$$V(S_G \geq S_i) = \frac{0,203-0,477}{(0,272-0,477)-(0,355-0,203)} = 0,768$$

$$V(S_G \geq S_D) = \frac{0,203-0,366}{(0,209-0,366)-(0,355-0,203)} = 0,528$$

$$V(S_G \geq S_E) = 0$$

$$V(S_Y \geq S_G) = 1$$

$$V(S_Y \geq S_i) = 1$$

$$V(S_Y \geq S_D) = 1$$

$$V(S_Y \geq S_E) = \frac{0,069-0,073}{(0,046-0,073)-(0,118-0,069)} = 0,053$$

$$V(S_i \geq S_G) = 1$$

$$V(S_i \geq S_Y) = \frac{0,154-0,207}{(0,118-0,207)-(0,272-0,154)} = 0,256$$

$$V(S_I \geq S_D) = \frac{0,154-0,366}{(0,209-0,366)-(0,272-0,154)} = 0,771$$

$$V(S_I \geq S_E) = 0$$

$$V(S_D \geq S_G) = 1$$

$$V(S_D \geq S_Y) = \frac{0,121-0,207}{(0,118-0,207)-(0,209-0,121)} = 0,486$$

$$V(S_D \geq S_I) = 1$$

$$V(S_D \geq S_E) = 0$$

$$V(S_E \geq S_G) = 1$$

$$V(S_E \geq S_Y) = 1$$

$$V(S_E \geq S_I) = 1$$

$$V(S_E \geq S_D) = 1$$

Son olarak her grubun minimum değerleri formül 4.10'daki gibi bulunur.

$$d'(C_G) = \min V(S_G \geq S_Y, S_I S_D, S_E) = \min (1,1,1,1) = 1$$

$$d'(C_Y) = \min V(S_Y \geq S_G, S_I S_D, S_E) = \min (0,017,0,256,0,486,1) = 0,017$$

$$d'(C_I) = \min V(S_I \geq S_G, S_Y S_D, S_E) = \min (0,768,1,1,1) = 0,768$$

$$d'(C_D) = \min V(S_D \geq S_G, S_Y S_I, S_E) = \min (0,528,1,0,771,1) = 0,528$$

$$d'(C_E) = \min V(S_E \geq S_G, S_Y, S_I S_D) = \min (0,0,0,053,0) = 0$$

değerlerine ulaşılır. Ardından (4.11) formülü vasıtasıyla W' ağırlık vektörü

$W' = (1,0,017,0,768,0,528, 0)$ şeklinde bulunur.

Bu değerler normalize edilerek C_G, C_Y, C_I, C_D, C_E karar kriterlerine göre W ağırlık vektörü

$W = (0,432, 0,008,0,332, 0,228,0)$ olarak elde edilir.

4.3. TOPSIS Yöntemi ile Alternatiflerin Sıralanması

Bulanık AHP ile bulunan kriter ağırlıklarından hareketle TOPSIS yöntemi ile işletmede sunulan danışmanlık hizmetleri sıralanmıştır. Sunulan en iyi hizmet tespit edilmiştir. Çalışma için; A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7, A8, A9, A10 olmak üzere işletmede sunulan 10 danışmanlık hizmeti ele alınmıştır. Bulanık AHP yöntemi ile bulunan kriter ağırlıkları kullanılarak sunulan hizmetler sıralanmıştır. Çalışmada 10 alternatif ve 5 kriter incelemeye alınmıştır. Danışmanlık firması tarafından sunulan hizmetler; A1 (Vergi Danışmanlığı), A2 (Teknopark Danışmanlığı), A3 (Tasarım Merkezi Danışmanlığı), A4 (SGK Teşvik Danışmanlığı), A5 (Mevzuat, Uyum ve Risk Yönetim Danışmanlığı), A6 (Ulusal ve Uluslararası Fon Kaynakları Yönetimi Danışmanlığı), A7 (Patent Değerleme ve Ticarileştirme Danışmanlığı), A8 (M&A ve Kurumsal Finansman Danışmanlığı), A9 (Ar-Ge Merkezi Danışmanlığı) ve A10 (KVKK Danışmanlığı)' dır.

Tablo 4: Karar Matrisi

Karar Matrisi	Güvenilirlik	Yetkinlik	İletişim	Dakiklık	Empati
A1	7	8	8	9	7
A2	8	9	7	7	5
A3	8	9	6	6	7
A4	7	7	9	6	6
A5	8	9	8	7	8
A6	10	8	7	7	5
A7	9	8	6	10	4
A8	10	9	7	6	7
A9	7	10	7	5	6
A10	9	7	9	8	7
W (Ağırlık)	0,432	0,008	0,332	0,228	0

Bu aşamada uzman kişi tarafından hizmet kalitesini etkileyen kriterlere göre işletmede sunulan hizmetler baz alınmış ve 1 ile 10 arasında puanlama yapılarak matris (Tablo 4) kurulmuştur.

Standart Karar Matrisi (Normalize Matris) Oluşturulması

$$R = \begin{bmatrix} 0,264 & 0,299 & 0,339 & 0,393 & 0,351 \\ 0,302 & 0,337 & 0,296 & 0,306 & 0,251 \\ 0,302 & 0,337 & 0,254 & 0,262 & 0,351 \\ 0,264 & 0,262 & 0,381 & 0,262 & 0,301 \\ 0,302 & 0,337 & 0,339 & 0,306 & 0,401 \\ 0,378 & 0,299 & 0,296 & 0,306 & 0,251 \\ 0,340 & 0,299 & 0,254 & 0,436 & 0,201 \\ 0,378 & 0,337 & 0,296 & 0,262 & 0,351 \\ 0,264 & 0,374 & 0,296 & 0,218 & 0,301 \\ 0,340 & 0,262 & 0,381 & 0,349 & 0,351 \end{bmatrix} \quad (13)$$

Karar matrisinde yer alan kriter değerlerinin kareleri toplamının (sütun değerlerinin kareleri toplamının) karekökü alınır, sütunun ilgili elemanı bu değere oranlanır. Bu şekilde standardize edilmiş karar matrisi oluşturulur.

$$\text{Örneğin r11: } \frac{7}{\sqrt{7^2+8^2+8^2+7^2+8^2+10^2+9^2+10^2+7^2+9^2}} = 0,264$$

Ağırlıklı Standart Matris Oluşturulması (V):

$$V = \begin{bmatrix} 0,114 & 0,002 & 0,112 & 0,090 & 0,000 \\ 0,131 & 0,003 & 0,098 & 0,070 & 0,000 \\ 0,131 & 0,003 & 0,084 & 0,060 & 0,000 \\ 0,114 & 0,002 & 0,126 & 0,060 & 0,000 \\ 0,131 & 0,003 & 0,112 & 0,070 & 0,000 \\ 0,163 & 0,002 & 0,098 & 0,070 & 0,000 \\ 0,147 & 0,002 & 0,084 & 0,100 & 0,000 \\ 0,163 & 0,003 & 0,098 & 0,060 & 0,000 \\ 0,114 & 0,003 & 0,098 & 0,050 & 0,000 \\ 0,147 & 0,002 & 0,126 & 0,080 & 0,000 \end{bmatrix} \quad (14)$$

R matrisinin elemanları ile ağırlık değerleri çarpılır ve V ağırlıklı standardize edilmiş karar matrisi elde edilir.

$$\text{Örneğin v11: } w1*r11 = 0,264*0,432=0,114$$

İdeal (V^+) ve Negatif İdeal (V^-) çözümü oluşturulması:

$$V^+ = \{0,163; 0,003; 0,126; 0,100; 0,00\}$$

$$V^- = \{0,114; 0,002; 0,084; 0,050; 0,00\}$$

Kriterler fayda yönlü olduğunda pozitif ideal çözüm, V matrisinde sütunlarda yer alan değerlerin en büyüğü iken, negatif ideal çözüm V matrisinde sütunlarda yer alan değerlerin en küçük değerlerine karşılık gelmektedir.

Ayrırım ölçülerinin hesaplanması:

S_i^+ ölçülerinin hesaplanması

Pozitif ideal çözüm değerlerine olan uzaklık değerlerine ulaşılır.

$$S1^+ = \sqrt{\frac{(0,114 - 0,163)^2 + (0,002 - 0,003)^2 + (0,112 - 0,126)^2}{+(0,070 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0519$$

$$S2^+ = \sqrt{\frac{(0,131 - 0,163)^2 + (0,003 - 0,003)^2 + (0,098 - 0,126)^2}{+(0,0519 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0524$$

$$S3^+ = \sqrt{\frac{(0,131 - 0,163)^2 + (0,003 - 0,003)^2 + (0,084 - 0,126)^2}{+(0,060 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0665$$

$$S4^+ = \sqrt{\frac{(0,114 - 0,163)^2 + (0,002 - 0,003)^2 + (0,126 - 0,126)^2}{+(0,060 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0631$$

$$S5^+ = \sqrt{\frac{(0,131 - 0,163)^2 + (0,003 - 0,003)^2 + (0,112 - 0,126)^2}{+(0,070 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0464$$

$$S6^+ = \sqrt{\frac{(0,163 - 0,163)^2 + (0,002 - 0,003)^2 + (0,098 - 0,126)^2}{+(0,070 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0410$$

$$S7^+ = \sqrt{\frac{(0,147 - 0,163)^2 + (0,002 - 0,003)^2 + (0,084 - 0,126)^2}{+(0,100 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0452$$

$$S8^+ = \sqrt{\frac{(0,163 - 0,163)^2 + (0,003 - 0,003)^2 + (0,098 - 0,126)^2}{+(0,060 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0487$$

$$S9^+ = \sqrt{\frac{(0,114 - 0,163)^2 + (0,003 - 0,003)^2 + (0,098 - 0,126)^2}{+(0,050 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0752$$

$$S10^+ = \sqrt{\frac{(0,147 - 0,163)^2 + (0,002 - 0,003)^2 + (0,126 - 0,126)^2}{+(0,080 - 0,100)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0258$$

S_i^- ölçülerinin hesaplanması

Negatif ideal çözüm değerlerine olan uzaklık değerlerine ulaşılır.

$$S1^- = \sqrt{\frac{(0,114 - 0,114)^2 + (0,002 - 0,002)^2 + (0,112 - 0,084)^2}{+(0,090 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0487$$

$$S2^- = \sqrt{\frac{(0,131 - 0,114)^2 + (0,003 - 0,002)^2 + (0,098 - 0,084)^2}{+(0,070 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0293$$

$$S3^- = \sqrt{\frac{(0,131 - 0,114)^2 + (0,003 - 0,002)^2 + (0,084 - 0,084)^2}{+(0,060 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0191$$

$$S4^- = \sqrt{\frac{(0,114 - 0,114)^2 + (0,002 - 0,002)^2 + (0,126 - 0,084)^2}{+(0,060 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0433$$

$$S5^- = \sqrt{\frac{(0,131 - 0,114)^2 + (0,003 - 0,002)^2 + (0,112 - 0,084)^2}{+(0,070 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0381$$

$$S6^- = \sqrt{\frac{(0,163 - 0,114)^2 + (0,002 - 0,002)^2 + (0,098 - 0,084)^2}{+(0,070 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0547$$

$$S7^- = \sqrt{\frac{(0,147 - 0,114)^2 + (0,002 - 0,002)^2 + (0,084 - 0,084)^2}{+(0,100 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0595$$

$$S8^- = \sqrt{\frac{(0,163 - 0,114)^2 + (0,003 - 0,002)^2 + (0,098 - 0,084)^2}{+(0,060 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0519$$

$$S9^- = \sqrt{\frac{(0,114 - 0,114)^2 + (0,003 - 0,002)^2 + (0,098 - 0,084)^2}{+(0,050 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0141$$

$$S10^- = \sqrt{\frac{(0,147 - 0,114)^2 + (0,002 - 0,002)^2 + (0,126 - 0,084)^2}{+(0,080 - 0,050)^2 + (0,00 - 0,00)^2}} = 0,0611$$

İdeal özüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

$$C1^+ = \frac{0,0487}{0,0487 + 0,0519} = 1,052$$

$$C2^+ = \frac{0,0293}{0,0293 + 0,0524} = 1,052$$

$$C3^+ = \frac{0,0191}{0,0191 + 0,0665} = 1,067$$

$$C4^+ = \frac{0,0433}{0,0433 + 0,0631} = 1,063$$

$$C5^+ = \frac{0,0381}{0,0381 + 0,0464} = 1,046$$

$$C6^+ = \frac{0,0547}{0,0547 + 0,0410} = 1,041$$

$$C7^+ = \frac{0,0595}{0,0595 + 0,0452} = 1,045$$

$$C8^+ = \frac{0,0519}{0,0519 + 0,0487} = 1,049$$

$$C9^+ = \frac{0,0141}{0,0141 + 0,0752} = 1,075$$

$$C10^+ = \frac{0,0611}{0,0611+0,0258} = 1,026$$

Ulaşılan değerler büyüklüklerine göre sıralandığında alternatiflerin (danışmanlık hizmetlerinin) önem sırası; A9> A3> A4> A2> A1> A8>A5> A7> A6>A10 şeklinde olmaktadır.

5. TARTIşMA

Hizmet sektörü içerisinde danışmanlık sektörünün çok önemli bir payı vardır. Danışmanlık, küresel çapta çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. Rekabetçi piyasada müşterilere gelişen hizmet sunulması şirketin devamlılığı için önem arz etmektedir. şirket, değerlendirme sonucundan yola çıkarak sunulan hizmetleri (alternatif) hizmet kalitesi boyutları (ağırlık) bazında incelemelidir. Çalışmada analiz sonuçlarına göre; danışmanlık sektöründe en önemli hizmet kalitesi boyutunun güvenilirlik olduğu ve güvenilirlik boyutunu iletişim boyutunun takip ettiği belirlenmiştir. Hizmet sektöründe kalite boyutları değerlendirme kapsamında sunulan çalışmalar incelendiğinde genellikle en önemli kriterin güvenilirlik boyutu olduğu tespit edilmiştir. Yapılan literatür araştırmasında; çalışmanın diğer çalışmalarla ortak olan yönü, Güvenilirlik boyutunun en önemli kriter olarak elde edilmesi olmuştur. Bu kapsamda, şirket içerisinde sunulan hizmetlerden sıralamaya göre sondan ilk sıraya doğru sunulan hizmetleri geliştirmek için iç ekiplerce inceleme çalışmalarının başlatılması gerekmektedir. Alternatifler arasında önem sırasına göre süreç geliştirme çalışmaları yapılmalı ve pazarlama stratejileri üretmelidir. BAHF yöntemi ile en önemli kriter olarak belirlenen güvenilirlik boyutu için sunulan hizmet kapsamında, boyut değerlendirmesi (Örneğin; SERVQUAL analizi) yaparak sunulan hizmetler incelenmeli ve analiz sonuçlarına istinaden çalışmalar başlatılmalıdır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde danışmanlık hizmetlerinin alternatif olarak belirlendiği bir çalışma mevcut literatürde bulunmamaktadır. Çalışma, hizmet kalitesini etkileyen kriterlerin bulanık ortamda incelenmesi, danışmanlık hizmetlerinin alternatifler bazında ele alınması gibi nedenlerle literatürde hizmet kalitesinin ölçümüne ilişkin yapılmış olan SERVQUAL çalışmalarından ayrılmaktadır. Ayrıca çalışmanın diğer çalışmalardan ayrıldığı bir başka yönü ise hizmet sunan tekil bir işletmenin değil de çok sayıda farklı şirkete danışmanlık hizmeti sunan bir firmanın verdiği hizmetlerin incelenmesidir.

6. SONUÇ VE DEğERLENDİRME

Bu çalışmada; hizmet sektörünün önemli bir alanını oluşturan müşterilerin, hizmet alırken işletmelerden beklediği faktörlerin değerlendirilmesinde bulanık mantık temelli çözüm önerilmiştir. Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri adı altındaki problemlerin çözümleri için pek çok yöntem vardır.

Bu tekniklerin en sık kullanılanlarından biri AHP'dir. Çalışmada, AHP'nin bulanık ortamda kullanılmasıyla belirsizlikleri minimize etmek hedeflenmiştir. Bulanık Analitik Hiyerarşı Prosesi kullanılması ile bulanık sayılar değerlendirilmiş ve en iyi alternatifin seçilmesi sağlanmıştır. Uygulamada, Bulanık AHP teknikleri içerisinde işlem adım sayısı görece daha az olan, kolay uygulanabilen ve ikili mukayese yapma fırsatı sunan klasik AHP metoduna benzer bir yöntem olan Chang (1996) 'in Genişletilmiş Analiz yöntemi çözüm için kullanılmıştır.

Müşterilerin işletmelerden hizmet alırken bekledikleri faktörler vardır. Bunlar; hizmet kalitesini etkileyen kriterler olarak adlandırılmaktadır. Hizmet kalitesini etkileyen kriterler, uzman kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde 5 adet olarak belirlenmiştir. Bu kriterler; güvenilirlik, iletişim, dakiklik, yetkinlik, empatidir. Kriterler belirlenirken mevcut stratejiler göz önünde bulundurularak, hizmet alırken beklenen tüm kriterler değil ne çıkanlar seçilmiştir. Bu kriterlere göre sayısal değerlendirmeler yapılması için üçgensel bulanık sayılar kullanılmıştır.

Chang'ın geliştirdiği Bulanık AHP yöntemi kullanılarak kriterler üstünlüklerine göre sıralanmıştır. Yöntem ile elde edilen sıralamaya göre güvenilirlik kriteri müşterilerin hizmet alırken işletmelerden beklendiği en önemli kriter olarak karşımıza çıkmıştır. Onu sırasıyla; iletişim, dakiklik, yetkinlik ve empati kriterleri takip etmiştir.

Çalışmada, Bulanık AHP ve TOPSIS yöntemleri bütünleşik olarak incelenmiştir. İncelemeye alınan kriterler işletmelerin karakteristiklerine göre değişiklik gösterebilmektedir. İşletmeler sunulan hizmeti seçerken yapılarına uygun kriterler tespit ederek entegre yöntem uygulayabilirler. Karar verme süreçlerindeki belirsizlikler nedeniyle kriterler BAHP yöntemi ile hesaplanmıştır (Güvenilirlik: 0,432; Yetkinlik: 0,08; İletişim: 0,332; Dakiklik: 0,228; Empati:0,00). Kriterlerin ağırlıkları ve alternatiflerin sıralarının belirlenmesinde hem BAHP hem de TOPSIS yöntem zmleri Microsoft Excel programı kullanılarak hesaplanmıştır. Kriter ağırlıkları kullanılarak TOPSIS yöntemi ile işletmede müşterilere sunulan danışmanlık hizmetleri sıralanmıştır. İşletmenin mevcut danışmanlık hizmetleri arasında A9 (Ar-Ge Merkezi Danışmanlığı) hizmeti en yüksek puana sahip en iyi hizmet olarak elde edilmiştir. Bu danışmanlık hizmetini sırasıyla; A3 (Tasarım Merkezi Danışmanlığı), A4 (SGK Teşvik Danışmanlığı), A2 (Teknopark Danışmanlığı), A1 (Vergi Danışmanlığı), A8 (M&A ve Kurumsal Finansman Danışmanlığı), A5 (Mevzuat, Uyum ve Risk Yönetim Danışmanlığı), A7 (Patent Değerleme ve Ticarileştirme Danışmanlığı), A6 (Ulusal ve Uluslararası Fon Kaynakları Yönetimi Danışmanlığı) ve A10 (KVKK Danışmanlığı) takip etmektedir. Yapılan zm sonucunda alternatiflerin (danışmanlık hizmetlerinin) sıralaması Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Alternatif Değerlendirme Tablosu

Sıra	Kod	Sunulan Hizmetler
1	A9	Ar-Ge Merkezi Danışmanlığı
2	A3	Tasarım Merkezi Danışmanlığı
3	A4	SGK Teşvik Danışmanlığı
4	A2	Teknopark Danışmanlığı
5	A1	Vergi Danışmanlığı
6	A8	M&A ve Kurumsal Finansman Danışmanlığı
7	A5	Mevzuat, Uyum ve Risk Yönetim Danışmanlığı
8	A7	Patent Değerleme ve Ticarileştirme Danışmanlığı
9	A6	Ulusal ve Uluslararası Fon Kaynakları Yönetimi Danışmanlığı
10	A10	KVKK Danışmanlığı

Sonuç itibarıyla; çalışmanın şirket stratejileri ve geliştirilecek hizmet alanları belirlenmesi yönüyle literatüre katkı sunması hedeflenmiştir. Çalışmanın farklı sektörlerde sunulan hizmetlerin kalite değerlendirmelerine ilişkin yapılacak olan diğer çalışmalara ışık tutacağı, farklı sektörlere farklı yöntemlerin uygulanarak çalışmanın genişletilebileceği ve bu sayede literatüre katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Hizmet kalitesi ölümü ve değerlendirmesinde genellikle SERVQUAL analizi kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan ÇKKV yöntemleri sayesinde maliyet ve zaman tasarrufu hedeflenmiştir. Teorik

olarak hizmet sektöründe sunulan hizmetlerin değerlendirilmesi çalışmaları incelendiğinde ÇKKV yöntemleri oldukça az kullanılmıştır. Çalışma kapsamına göre sınırlı ÇKKV yöntemleri uygulanabilmektedir. Bulanık ÇKKV yöntem kullanılması ile çalışmanın genişletilmesi ve bulanık yöntemlerin hizmet sektöründe kullanımının artırılması için bakış açısı kazandırılması hedeflenmiştir. İlerleyen zamanlarda yapılacak olan çalışmalarda, hizmet kalitesini etkilediği düşünölen farklı kriterler modele dahil edilerek model daha da genişletilebilir ve farklı sektörler için de kullanılması sağlanabilir. Ayrıca ilerleyen çalışmalarda ara değerlere yer veren tam net olmayan kriterleri de kapsayan Bulanık TOPSIS yönteminden de faydalanılabilir. Çalışmanın, uygulamada kullanılan yöntemler sayesinde danışmanlık sektöründeki karar vericilere hem nitel hem de nicel ölçütlerin değerlendirilmesinde yol gösterici olması hedeflenmiştir. Türkiye’de danışmanlık sektöründe faaliyet gösteren birçok firma bulunmaktadır. Çalışma sayesinde benzer hizmet sunan şirketlerin iç süreçlerinde değerlendirme yetkinliği kazanabilmeleri amaçlanmaktadır. Pratikte bu değerlendirme sonuçlarına istinaden gerekli iyileştirme ve geliştirme çalışmalarının başlatılması şirket büyümesi açısından önemli bir rol oynayacaktır. Aynı zamanda çalışmada kullanılan yöntem diğer hizmet sektörlerine de uygulanabilen ikiden fazla kriteri bir arada kıyaslamaya yarayan kolay anlaşılan bir yöntemdir. Hizmet kalitesinin yanında marka farkındalığı, marka imajı ve tüketici davranışları gibi konuları da kapsayan analizlerin yapılması, danışmanlık sektörü açısından hizmet kalitesini doğuran faktörleri ve hizmet kalitesinin sonuçlarını daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarmayı sağlayacaktır.

Etik Beyan: Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 70, 2. Yazarın katkı oranı ise % 30’dur.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

Author Contributions Statement: 1st author’s contribution rate is 70%, 2nd author’s contribution rate is 30%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Akman, G., Alkan, A. (2006). Tedarik Zinciri Yönetiminde Bulanık AHP Yöntemi Kullanılarak Tedarikçilerin Performansının Ölçölmesi: Otomotiv Yan Sanayiinde Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* 5(9),23-46.
- Alp, S., Engin, T. (2011). Trafik Kazalarının Nedenleri ve Sonuçları Arasındaki İlişkinin TOPSIS ve AHP Yöntemleri Kullanılarak Analizi ve Değerlendirilmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 19, 65-87.
- Altinoz, C., & Winchester Jr, S. C. (2001). A fuzzy approach to supplier selection. *Journal of the Textile Institute*, 92(2), 155-167.
- Artuç, A. (2001). Askeri Telsiz Sistemlerinin Performansının Bulanık Karar Ortamında Değerlendirilmesi (Yayın No. 101395) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Bağcı, B., Hoş, S. & Demirer, Ö. (2017). Bankacılıkta Hizmet Kalitesinin Ahs ve Topsıs Teknikleriyle Değerlendirilmesi: orum Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 1617-1638. DOI: 10.17218/hititsosbil.303684
- Baral, G. ve Aslan, T. (2017). Bulanık Maliyet Tahminlemesi, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 53, 199-214.
- Birgili, E., Sekmen, F. & Esen, S. (2013). Bulanık Mantık Yaklaşımıyla Finansal Yönetim Uygulamaları: Bir Literatür Taraması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 121-136.
- Buckley, J.J., (1985). Fuzzy Hierarchical Analysis, *Fuzzy Sets and Systems*, 17: 233- 247.

- Bulgurcu, B, Coşkun, T. İ. (2016). Genişletilmiş Analiz Yöntemine Dayalı Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ile Araştırma Görevlilerinin Motivasyonları Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 32, 81-97.
- Chang, D.Y., (1996). Applications of the extent analysis method on fuzzy AHP, *European Journal of Operational Research*, Volume 95, No. 3, p. 649-655.
- Chen, C. T. (2000). Extensions of the TOPSIS for Group Decision-Making under Fuzzy Environment. *Fuzzy Sets and Systems*, 114, 1-9.
- Chen, W. J., & Kantner, L. A. (1996). Gender differentiation and young children's drawings. *Visual Art Research*, 22, 44-51.
- Cheng, C.H. (1996). Evaluating Naval Tactical Missile Systems by Fuzzy AHP Based on the Grade Value of Membership Function. *European Journal of Operational Research*, 96, 343-350.
- Dağdeviren, M. (2007). Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Personel Seçimi ve Bir Uygulama, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 4, 729-799.
- Dağdeviren, M. (2007). Integrated Modelling The Performance Evaluation Process With Fuzzy AHP. *Yıldız Teknik Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi Sigma*, 25(3), 268-282.
- Demir, E., Korucuk, S., ve Karamaşa, . (2021). Supply Chain Management During The Covid 19 Pandemic Period Evaluation Of Structural Problems: An Application On Giresun Hazelnut Firms. *Quaestus Multidisciplinary Research Journal*.
- Demireli, E. (2010). TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Derici, S. & Doğan, N.Ö. (2021). Hasta Perspektifinden Hastanelerde Hizmet Kalitesi: Bulanık AHP ile Bir Uygulama. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(3), 1155-1177.
- Ecer, F. (2007). Üyelik Fonksiyonu Olarak Üçgen Bulanık Sayılar Mı Yamuk Bulanık Sayılar Mı?, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 161-180.
- Erdin, C. (2007). *Bulanık Hedef Programlama ve İşletme Yönetiminde Bir Uygulama*. (Yayın No. 214102) [Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Göksu, A. (2008). *Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Üniversite Tercih Sıralamalarında Uygulanması* (Yayın No. 215700) [Yayınlanmış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Güner, H. (2005). *Bulanık AHP ve Bir İşletme İçin Tedarikçi Seçimi Problemine Uygulanması*. (Yayın No. 196993) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Hwang, C-L., and Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications, a State-of-the-Art Survey*, Springer-Verlag, New York.
- Işık A. (2011). *Bütünleşik Üretim Planlamasında Bulanık Mantık Yaklaşımı ve Bir Uygulama* (Yayın No. 312314) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- İbik Özge A. (2006). *Rekabet Ortamında Hizmet Kalitesinin Önemi ve Bir Havayolu İşletmesinde Hizmet Kalitesinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama* (Yayın No.197928) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- İnci S. (2019), *B2C WEB Sitelerinde Hizmet Kalitesi Boyutlarının Algılanan Değere Etkisi* (Yayın No. 606905) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.

- Kahraman, C., Cebeci, U., & Ulukan, Z. (2003). Multi-criteria supplier selection using fuzzy AHP. *Logistics Information Management*, 16, 382–394. [https://doi.org/ 10.1108/09576050310503367](https://doi.org/10.1108/09576050310503367)
- Kahraman, C., Cebeci, U., Ruan, D. (2004). Multi-attribute Comparison of Catering Service Companies Using Fuzzy AHP: The case of Turkey. *International Journal of Production Economics*, 87(2), 171-184.
- Karakul, A. (2020). Bulanık ahp yöntemi ile yenilenebilir enerji kaynağı seçimi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(19), 127- 150. 10.29029/busbed.640162.
- Karamaşa ve diğerleri, (2021). Weighting The Factors Affecting Logistics Outsourcing. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 4(1), 19-32.
- Kaya ř. (2014), *Yatan Hasta Kalite Algısının SERVQUAL Temelli Analiz ve Kalite Fonksiyonu Yayılımı ile Değerlendirilmesi: Eskişehir Devlet Hastanesi'nde Bir Uygulama* (Yayın No. 343647) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Kılıcı, L., Özdağoğlu, A. & Güler, M. E. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Termal Turizmde Hizmet Kalitesi Boyutlarının ve Otel Alternatiflerinin Önceliklendirilmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15 (57), 143-159. DOI: 10.19168/jyasar.600295
- Kulak, O., Kahraman, C. (2005). Fuzzy multi-attribute transportation company selection using axiomatic design and analytic hierarchy process, *Information Sciences*, Vol. 170, Iss. 2-4, pp. 191-210.
- Kusakcı, A. O. (2019). Ürün Seçimi için Hibritlenmiş Fuzzy-AHP ve TOPSIS Yöntemine Dayalı Bir Karar Destek Sistemi. *International Journal of Engineering Research and Development*, 11 (1), 99-108. DOI: 10.29137/umagd.370349
- Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2004). Compromise Solution By MCDM Methods: A Comparative Analysis Of VIKOR And TOPSIS. *European Journal Of Operational Research*, 156(2), 445-455.
- Oruç, K. O. & Çolak, M. (2019). Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi ile Yem Seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10 (25), 495-510.
- Ötkür, F. (2008), *Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Tedarikçi Bütünleşmesinin TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi* (Yayın No. 232769) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Öztürk, D. & Onurlubaş, E. (2019). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 81-97.
- R. R. Yager (1978). “Fuzzy decision making including unequal objectives,” *Fuzzy Sets and Systems*, 1(2), 87–95.
- Sanca, M., Artun, H. & Okur, M. (2022). Fen Eğitiminde Bulanık Mantık Uygulamaları Neden Kullanılmalıdır? *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 6 (1), 130-144.
- Srdjevic, B., & Medeiros, Y. D. P. (2008). Fuzzy AHP Assessment of Water Management Plans. *Water Resources Management*, 22, 877-894.
- Saaty, T. L., (1980). *The Analytic Hierarchy Process*, McGraw- Hill International Book Company, New York.
- Supçiller, A., & Çapraz, O. (2011). AHP-TOPSIS Yöntemine Dayalı Tedarikçi Seçimi Uygulaması. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (13), 1-22.
- şengül, Ü., Eren, M., Shiraz S.E. (2012). Bulanık AHP ile Belediyelerin Toplu Taşıma Araç Seçimi. *Erciyes Üniv. İİBF Dergisi*, 40, 143-165.
- Tayyar, N. (2012). Pet şişe Tedarikçisi Seçiminde Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS Yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 351-371.

- Tekez, E., & Bark, N. (2016). Mobilya Sektöründe Bulanık TOPSIS Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi. *Sakarya University Journal of Science*, 20(1), 55-63.
- Toksarı, M. ve M. Duran Toksarı (2011). Bulanık Analitik Hiyerarşı Prosesi (BAHP) Yaklaşımı Kullanılarak Hedef Pazarın Belirlenmesi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 38(1), 51-70.
- Topel A. (2006). *Analitik Hiyerarşı Prosesinin Bulanık Mantık Ortamındaki Uygulamaları-Bulanık Analitik Hiyerarşı Prosesi* (Yayın No. 211901) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Üvenç G. (2019), *Toplu Taşımada Hizmet Kalitesi Yönetimi Uygulaması: Hizmet Kalitesinde Performans Ölçüm Sisteminin Tanımlanması* (Yayın No. 548937) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Üzgün, T. (2006). *Bulanık Analitik Hiyerarşı Prosesi*. (Yayın No. 182738) [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Van Laarhoven, P.J.M., W. Pedrycz (1983) "A Fuzzy Extension of Saaty's Priority Theory", *Fuzzy Sets and Systems*, 11, 229-41.
- Wang, M., & Pan, N. (2008). Predictions of Effective Physical Properties of Complex Multiphase Materials. *Materials Science and Engineering: R: Reports*, 63(1), 1-30.
- Zadeh, L. (1965). Fuzzy Sets, *Information Control*, Volume 8, p. 338-353.
- Zhu, K. Y. Jing, D. Chang (1999). "A discussion on Extent Analysis Method and Applications of Fuzzy AHP", *European Journal of Operational Research*, 116, 450-456.

E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunların Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi¹

Analysis of the Problems Encountered in the Taxation of E-Commerce with the Structural Equation Model

Hayal Zelal ŞİMŞEK², Serdar YAY³

Öz

Amaç: Bu araştırma, vergilendirme alanında görev yapan bireylerin e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeylerini ölçecek bir ölçek geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen taslak ölçek formu kullanılmıştır. Araştırma, beş ayrı örneklem grubundan (gelir uzmanı, gelir uzman yardımcısı, bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavir, serbest muhasebeci mali müşavir stajyeri ve diğer personeller) oluşturulmuş ve toplam 301 katılımcı ile yürütülmüştür. Açıklayıcı Faktör Analizi aracılığıyla ölçüt geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Ardından Yapısal Eşitlik Modeli'nin oluşturulması için Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi ve İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır.

Bulgular: Analizler sonucunda; ölçeğin açıkladığı toplam varyans değeri %59 olarak hesaplanmış olup 25 maddeden oluşan 2 alt boyutlu (faktörlü) bir yapı elde edilmiştir. DFA sonucunda 3 madde düşük regresyon katsayısına sahip olması nedeniyle ölçekten çıkarılmış ve Yapısal Eşitlik Modeli'ne dahil edilmemiştir. Ayrıca, 2 alt boyutlu (*E-ticaretin Vergilendirme Sorunları* ve *E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları*) ve 22 maddelik yapının uyum iyiliği indeksleri dikkate alınarak uyum iyiliği değerlerinin iyi olduğu tespit edilmiştir. E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği ile ölçeğin 2 alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır.

Sınırlılıklar: Araştırma, Isparta Defterdarlığı'na bağlı vergi dairelerinde görev yapan gelir uzmanları ve gelir uzman yardımcılarını ile Isparta Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavirler, serbest muhasebeci mali müşavir stajyeri ve diğer personeller ile sınırlı tutulmuştur.

Özgünlük/Değer: Geliştirilen 22 maddelik ve 2 alt boyutlu E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğinin, vergilendirme alanında görev yapan bireylerin e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeyini ölçebilen, geçerli ve güvenilir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: E-Ticaretin Vergilendirilmesi, Vergilendirme Sorunları, Ölçek Geliştirme, Yapısal Eşitlik Modeli

Abstract

Purpose: This research aims to develop a scale that will measure the perception levels of individuals working in the field of taxation regarding the problems encountered in taxation of e-commerce.

Design/Methodology: The survey plan formula was used by the researchers as a data collection tool in the study. The research was conducted with a total of 301 participants, consisting of five different sample groups (income specialist, assistant income specialist, dependent/independent freelance accountant financial advisor, freelance accountant financial advisor trainee and other personnel). Criterion validity and reliability were tested through Exploratory Factor Analysis. Afterwards, First Level Confirmatory Factor Analysis and Second Level Confirmatory Factor Analysis were performed for teaching the Structural Equation Model.

Findings: As a result of the analysis; The total variance explained by the scale was calculated as 59% and a structure with 2 sub-dimensions (factors) consisting of 25 items was obtained. As a result of CFA, 3 items were excluded from the scale due to their low regression coefficient and were not included in the Structural Equation Model. In addition, it has been determined that the goodness of fit values of the 2 sub-dimensions (*Taxation Problems of E-commerce and Basic Structural Problems of E-Commerce*) and the goodness of fit indices of the 22-item structure are considered to be good. It was determined that there was a positive and significant relationship between the Scale of Problems Regarding the Taxation of E-Commerce and the 2 sub-dimensions of the scale.

Limitations: The research was limited to income experts and assistant income specialists working in the tax offices of Isparta Revenue Office, dependent/independent freelance independent accountant financial advisors, freelance accountant financial advisor trainee and other personnel registered in Isparta Chamber of Certified Public Accountants.

Originality/Value: It has been concluded that the developed 22-item and 2 sub-dimension Problems Regarding E-Commerce Taxation Scale is a valid and reliable measurement tool that can measure the level of perception of individuals working in the field of taxation about the problems encountered in the taxation of e-commerce.

Keywords: Taxation of E-Commerce, Taxation Problems, Scale Development, Structural Equation Model

¹ Bu çalışma, Hayal Zelal Şimşek'in Doç. Dr. Serdar YAY'ın danışmanlığında hazırladığı "*Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Bir Araştırma: Isparta İli Örneği*" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Bilim Uzmanı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, hayalsimsekk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1714-8138

³ Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, serdar.yay@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8726-744X

1. GİRİŞ

Bilgi ve teknolojinin giderek gelişmesiyle internet kullanımının yaygınlaşması birçok işlemin elektronik olarak gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Küreselleşmenin etkisi nedeniyle ülkelerin coğrafi sınırlarının aşılması, tüketicilerin ikamet ettikleri ülke dışında alışveriş yapabilmeleri ve diğer ülkelerle elektronik olarak ticaret faaliyetlerinde bulunmaları e-ticaret hacmini giderek arttırmakta ve böylece e-ticareti önemli kılmaktadır.

E-ticaretin hızla gelişmesi çeşitli sektörlerde yenilik sağlarken vergilendirme açısından bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. E-ticaret ile gerçekleştirilen ticaretin geleneksel ticarete yönelik uygulanan vergi kanunları ile değerlendirilmesine karşın e-ticarette yapılan ticari işlemlerin nasıl vergilendirileceği konusunda günümüzde hala kesin hükümler bulunmamaktadır. Bu nedenle söz konusu bu durum hem ulusal hem de uluslararası devletlerde önemli bir tartışma konusu olarak gündeme gelmektedir. E-ticareti gerçekleştiren ülkelerin vergilendirme yetkilerinin sınırları başta olmak üzere özellikle kaynak ve ikametgâh esasları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası vergilendirme kuralları kaynak ve ikametgâh esasına dayanmaktadır.

E-ticaretin küresel bir boyutta gerçekleştirilebilmesi nedeniyle ülkelerin ekonomik sınırlarının aşılması kaçınılmaz olmuştur ve mevcut bulunan yasal düzenlemeler küresel ticaret açısından yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla bu hususta karşılaşılan en önemli problem, e-ticaret tarafı olan ülkeler arasında e-ticaretin hangi ülkenin vergilendirme yetkisi dahilinde olduğunu sorunu olmaktadır. E-ticaret vergilendirilmesinde gelirin elde edildiği yer, işyeri kavramları, kaynak ve varış ilkesi açısından sorunlar yaşanmaktadır. Buna ek olarak, e-ticaretin vergilendirilmesinde geleneksel ticarete ilişkin denetim mekanizmalarının kullanılmaması açısından uluslararası platformlarda çeşitli çalışmalar yürütülmekte ve e-ticaret nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı ve kaçaklarının önüne geçmek ve adil vergi dağılımını sağlamak için uluslararası devletlerin iş birliği içerisinde olduğu bir vergilendirme prensibinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Buna ek olarak aşağıda verilen Tablo 1’de e-ticaret konusunda yapılan ekonometrik çalışmalardan muhtelif örneklerle yer verilmiştir. Ayrıca yapılan literatür taramasında e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlar konusunda ekonometrik bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Tablo 1: E-Ticarete İlişkin Ekonometrik Çalışmalar

Çalışma	Analiz Yöntemi	Araştırma Konusu ve Bulguları
Aydın & Dündar (2018)	Crosstab (Çapraz Tablo) Analizi	Elektronik Ticaretin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi Konusunda SMMM’lerin Görüşleri: Sivas İlinde Araştırma, Pozitif ve Anlamlı
Eyel& Erciyes (2020)	Bağımsız Örneklem T Testi Tek Yönlü ANOVA Testi	Elektronik Ticarete Muhasebe ve Vergi Uygulamalarına İlişkin Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri: Bursa İlinde Bir Araştırma, Pozitif ve Anlamlı
Zengin (2019)	Açıklayıcı Faktör Analizi Kruskal Wallis Analizi	Elektronik Ticaretin Kullanımında Kritik Başarı Faktörlerinin Etkisi ve Türkiye’de Faaliyet Gösteren Elektronik Ticaret İşletmelerinde Bir Araştırma, Pozitif ve Anlamlı
Yılmaz & Karakadılar (2019)	Açıklayıcı Faktör Analizi Temel Bileşenler Analizi	Türkiye’deki Elektronik Ticaret Uygulamalarına Müşteri Gözünden Bakış ve İyileştirme Önerileri, Pozitif ve Anlamlı
Özmen, Karaman & Karaman (2018)	Açıklayıcı Faktör Analizi	E-Ticaret Sitelerinin Kullanılabilirliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Ölçek Geliştirme ve Uygulama, Pozitif ve Anlamlı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu alışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde giriş ve ikinci bölümünde e-ticarete ilişkin literatür taraması ele alınmıştır. nc bölümünde de çalışmanın veri ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise yapılan analiz sonuçları değerlendirilmiştir. Son olarak beşinci bölümde tartışma, sonuç ve öneriler sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. E-Ticaret Kavramı

Elektronik ticaret, internet dahil bilgisayar ağları üzerinden ürün, hizmet ve bilgi alma ve satma veya alışveriş sürecini tanımlayan yeni bir kavramdır (Mourya ve Gupta, 2015: 12). Uluslararası rgtler ve kuruluşlar tarafından kabul edilmiş ortak bir tanım bulunmayan ve ihtiyaa göre tanımlanabilen elektronik ticarete iletişim açısından bakıldığında, bilgilerin, ürün ve hizmetlerin veyahut ödemelerin bilgisayar ağları, telefon hatları veya diğer yollarla sunulması, iş süreci açısından bakıldığında teknolojinin, ticari işlemlerin ve iş akışlarının otomasyonuna uygulanması, hizmet açısından bakıldığında şirketlerin, tüketicilerin ve idarenin, malların kalitesini ve hizmet hızını arttırırken söz konusu hizmetlerin maliyetlerini düşürme isteğini karşılayan bir araç olarak ifade edilmesi ve son olarak dijital bir platform olarak bakıldığında ise internet ve evrimii hizmetlerdeki ürün ve bilgileri satın alma ve satma yeteneği sağlayan yeni bir ticaret şekli olarak tanımlanmaktadır (Kalakota ve Whinston, 1997: 3).

Bir iş sistemi olarak e-ticaretin ömrü, diğer birçok mevcut iş ve yönetim sistemine kıyasla nispeten daha kısadır. E-ticaret 1995 yılları civarında kendini göstermeye başlamış ve o zamandan beri çalkantılı bir tarihe sahip olmuştur. 20. yüzyılın son beş yılında internet tabanlı bilgisayar teknolojisinin yaygınlaşması, farklı türlerde e-ticaret araçlarının ve uygulamalarının gelişimini tetiklemiştir (Radovilsky, 2014: 5). 1998 yılı e-ticaret için heyecan verici bir yıl olarak görülmüş ve 1999 yılı e-ticaret kavramının pekiştirildiği yıl olarak kabul edilmiştir (Rayudu, 2010: 2).

Bilgi ve teknolojinin giderek gelişmesiyle internet kullanımının yaygınlaşması birçok işlemin elektronik olarak gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Küreselleşmenin etkisi nedeniyle ülkelerin coğrafi sınırlarının aşılması, tüketicilerin ikamet ettikleri ülke dışında alışveriş yapabilmeleri ve diğer ülkelerle elektronik olarak ticaret faaliyetlerinde bulunmaları e-ticaret hacmini giderek arttırmakta ve böylece e-ticareti önemli kılmaktadır.

E-ticaretin ortaya çıkması ile birlikte ticarete konu olan malların ve hizmetlerin nasıl vergilendirilmesi gerektiği hem ulusal hem de uluslararası seviyede ciddi bir şekilde tartışmaktadır (Aktan, Yay & Taşdelen, 2018: 160). Çünkü, e-ticaretin hızla gelişmesi çeşitli sektörlerde yenilik sağlarken vergilendirme açısından bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. E-ticaret ile gerçekleştirilen ticaretin geleneksel ticarete yönelik uygulanan vergi kanunları ile değerlendirilmesine karşın e-ticarette yapılan ticari işlemlerin nasıl vergilendirileceği konusunda günümüzde hala kesin hükümler bulunmamaktadır. Bu nedenle söz konusu bu durum hem ulusal hem de uluslararası devletlerde önemli bir tartışma konusu olarak gündeme gelmektedir. E-ticareti gerçekleştiren ülkelerin vergilendirme yetkilerinin sınırları başta olmak üzere özellikle kaynak ve ikametgâh esası üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası vergilendirme kuralları kaynak ve ikametgâh esasına dayanmaktadır.

E-ticaretin küresel bir boyutta gerçekleştirilebilmesi nedeniyle ülkelerin ekonomik sınırlarının aşılması kaçınılmaz olmuştur ve mevcut bulunan yasal düzenlemeler küresel ticaret açısından yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla bu hususta karşılaşılan en önemli problem, e-ticaret tarafı olan lkeler arasında e-ticaretin hangi ülkenin vergilendirme yetkisi dahilinde olduğunu sorunu olmaktadır. E-ticaret vergilendirilmesinde gelirin elde edildiği yer, işyeri kavramları, kaynak ve varış ilkesi açısından sorunlar yaşanmaktadır. Buna ek olarak, e-ticaretin vergilendirilmesinde geleneksel ticarete ilişkin denetim mekanizmalarının kullanılamaması açısından uluslararası platformlarda çeşitli çalışmalar yürütülmekte ve e-ticaret nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı ve kaçaklarının önüne geçmek ve adil vergi dağılımını sağlamak için uluslararası devletlerin iş birliği içerisinde olduğu bir vergilendirme prensibinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

2.2. E-Ticaretin Vergilendirilmesinin Çeşitli Vergi Türleri Açısından Değerlendirilmesi

E-ticaretin yapısı gereği ticaretin dijital ortamda gerçekleştirilmesi nedeniyle birtakım vergisel sorular ortaya çıkmaktadır. Alıcı ve satıcının kimlik bilgilerinin bilinmemesi ya da birbirlerini yanlış bilgilendirilmeleri, mal veya hizmetin nerede satıldığı ve ne zaman vergilendirileceği, vergiyi doğuran olayın belirlenmesinin zorluğu, hangi ülkenin vergilendirme yetkisine sahip olduğu, vergilendirme yapılırken çifte vergilemeye neden olabileceği gibi bazı sorunlar örnek olarak verilebilmektedir.

E-ticaretin vergilendirilmesinden doğan sorunların daha iyi değerlendirilebilmesi için e-ticaretin bazı vergi türleri açısından incelenmesinde fayda vardır. Bu başlık altında e-ticaretin vergilendirilmesi; Gelir vergisi ve Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi, Damga Vergisi, Gümrük Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi ve Dijital Hizmet Vergisi konularında ayrı ayrı ele alınacaktır.

2.2.1. Gelir ve Kurumlar Vergisi Açısından E-Ticaret

Gelir üzerinden alınan vergiler gelir vergisi ve kurumlar vergisi olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye’de, elektronik ticaretten elde edilen kazanç ve iratlar “193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ve 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu” üzerinden vergiye tabi tutulmaktadır (Yoruldu ve Zeybek Yoruldu, 2016: 280). Gelir Vergisi Kanunu’nun 1. maddesinde gelir vergisinden “Gerçek kişilerin gelirleri gelir vergisine tâbidir. Gelir bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarıdır” şeklinde bahsedilmektedir. Kurumlar Vergisi ise, tüzel kişilerin bir takvim yılı içerisinde elde ettikleri toplam safi kazançlarının vergilendirilmesidir.

Elektronik ticaretin vergilendirilmesi konusunda sorun doğurması muhtemel konular uluslararası platformda sıkça tartışılmaktadır. Söz konusu bu konular; mükellefiyet biçiminin tespiti, gelirin elde edildiği yer, gelirin niteliğinin tespiti ve vergi matrahının belirlenmesi şekilde belirtilebilir (Çak, 2002: 87-88).

2.2.1.1. Mükellefiyet biçiminin tespiti

213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nun 8’inci maddesinde mükellefiyeten, “*mükellef, vergi kanunlarına göre kendisine vergi borcu terettübeden gerçek veya tüzel kişidir.*” şeklinde bahsedilmektedir.

Vergileme sürecinde en önemli bilgi kaynağı mükelleftir. Ancak mükellef ve mükellefiyetin tespitinde birtakım problemlerle karşılaşılmaktadır. Söz konusu problemlere örnek vermek gerekirse, dijital ortamda gerçekleştirilen bir ticaret işleminde kişinin kendisiyle ilişkisi olmayan bir ülkeyi adres olarak göstermesi veyahut başka bir firmaya ait bilgilerin kullanılması bu problemlerden sadece birkaçıdır. Dolayısıyla günümüzde e-ticareti gerçekleştiren tarafların adres olarak gösterdikleri yerlerin doğruluğunu net olarak ispatlayacak denetleme sistemi yetersizliğinden vergiyi doğuran olay ile mükellef arasındaki ilişkinin kurulmasını zorlaştırmaktadır (Güneş, 2002: 12).

2.2.1.2. Gelirin elde edildiği yer

E-ticarette gelirin elde edildiği işyerine ilişkin hususlar ticari kazanç ve serbest meslek kazancı ile ilgilidir. Kazanç sahibi kişinin ticari kazançlarını Türkiye’de bulunan işyeri üzerinden elde etmiş olması veyahut daimî temsilci bulundurması ve söz konusu kazancın bu işyerlerinde veyahut daimî temsilcileri tarafından sağlanması gerekmektedir. İşyeri kuralı olarak adlandırılan bu vergilendirme ilkesi, uluslararası çifte vergilendirmenin önlenmesinde de kabul görmektedir. Serbest meslek kazançlarında ise, kişilerin faaliyetlerini Türkiye’de yürütmesi veyahut bu faaliyetlerin Türkiye sınırları içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Alptürk, 2005: 320).

Ticari ve mesleki faaliyetlerin vergilendirilmesinde esas alınan işyeri ve sabit yer kriterleri, internet üzerinden gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin kaynak ülke vergilemesini imkânsız hale getirmektedir. İşyeri ve sabit yer şartlarının özelliği, coğrafi bir yere bağımlılık olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu özellik ile elektronik ticaretin yapıldığı ortam ile uyumlu olmadığı anlaşılmaktadır (Yıldız, 2002: 144).

2.2.1.3. Gelirin niteliğinin tespiti

E-ticaret vasıtasıyla elde edilen gelirlerin sınıflandırılması, mevcut bulunan vergisel kuralların e-ticaretin kendine özgü yapısı ve satış politikaları açısından yetersiz kalması nedeniyle zorlaşmaktadır. Örnek vermek gerekirse geleneksel olarak üç adet satın alınan bir bilgisayar oyunundan elde edilen kazanç ticari kazançtır ve bu normal bir alım-satım işlemidir (Coşkun, 2005: 162). Söz konusu bilgisayar oyununun bir kopyasının internet üzerinden elde edilmesi halinde kopyalanıp çoğaltılması mümkündür. Bu bağlamda satın alınan tek bir kopya ve çoğaltma hakları için ödenen bedel hususunda kazancın ticari kazanç olarak mı, gayri maddi hak bedeli olarak mı yoksa kullanım hakkı olarak mı nitelendirileceği önem kazanmaktadır (Organ ve avdar, 2012: 75). Sonuç olarak bu nitelendirmeye bağılı olarak vergilendirme açısından uygulanacak kaynak kuralı değişiklik göstermektedir.

2.2.1.4. Vergi matrahının belirlenmesi

Vergi matrahı, gelirin safi tutarıdır. Vergi matrahının belirlenmesi gayri safi kazanç ve giderlerin belirlenmesine bağılıdır. E-ticarette gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin vergilendirilmesinde matrahın belirlenmesi durumunda bilhassa kaynak ilkesi hususunda birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. E-ticaretin doğası gereği farklı yerlerde gerçekleştirilebilmesi nedeniyle, gelirin elde edilmesi amacıyla yapılan harcamaların nerede yapıldığına ve bu durumda uluslararası şirketlerin vergilendirilebilir kazancının ne tutarda hangi mevzuat kapsamında bulunan daimi işyerine atfedileceğine dair tespitlerin yapılması gerekmektedir. Günümüzde satış, bordro ve mülkiyet gibi coğrafi koşullar göz önüne alınarak belirlenen faktörler, internet ortamında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin geleneksel merkez-şube örgütlenmesinden bağımsız olarak yürütülmesi nedeniyle birden fazla işyerine ilişkin giderlerin paylaşılmasında temel alınmaktadır (ınar, 2016: 53).

2.2.2. Katma Değer Vergisi Açısından E-Ticaret

E-ticaret açısından KDV konusu yakın zamanda çözülmesi gereken önemli bir husustur. Uluslararası ticaret sahasında karşılaşılan çifte vergilendirme sorununun önüne geçilmesine ilişkin KDV’de “varış ülkesi” prensibi uygulanırken, ürün ve hizmetler tüketildikleri ülkede KDV’ye tabi olmaktadır. Ülkeler söz konusu varış ülkesi prensibine dayanarak ihraç ettikleri mal ve hizmetlere KDV istisnası, ithal ettikleri mal ve hizmetler üzerinden ise KDV tahsilatı yapmaktadırlar (Gerçek, 2011: 52-56).

İnternet üzerinden satın alınıp teslimi geleneksel yollarla gerçekleştirilen fiziki mallara ilişkin KDV uygulamasında önemli bir sorun oluşmadığı belirtilmektedir. Bunun nedeni internet üzerinden sipariş edilen fiziki mallara ait sözleşme, ödeme ve belge düzenleme gibi işlemlerin yine elektronik ortamda gerçekleştirilmesidir (Alptürk, 2005: 327). E-ticaretteki ticari faaliyetlerin büyük çoğunluğu fiziki malların doğrudan veya dolaylı olarak teslimi şeklinde gerçekleşmektedir. Mevcut mevzuata göre, KDV malların teslim edildiği yerde (ülkelerde) tarh ve tahakkuk ettirilir. Dolayısıyla fiziki malların tesliminde KDV’ye ilişkin herhangi bir sorun oluşmamaktadır (Güngör, 2002: 134). Fiziki mallar gümrükten geçtiğinde hem gümrük vergisi hem de KDV tahsil edilmektedir ve birçok ülkede bu uygulama söz konusudur (Küçükylmazlar, 2006: 49). E-kitap, müzik, yazılım, video gibi e-ticaret kapsamında bulunan dijital ürünler ise, e-ticaretin bilgisayar verileriyle iletilmesi vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Ülke sınırları içerisinde bulunan firmalar tarafından kayıt altında tutulup devlet aracılığı ile denetimi gerçekleştiği için sorun teşkil etmemektedir. Ancak ülke sınırları dışında gerçekleşen ticaretteki dijital ürünlerin teslim aşamasında gümrükten geçişi söz konusu olmadığından takip edilemez bir durumdadır. Dolayısıyla bu durum KDV açısından önemli sorunlar yaratmaktadır (Yaltı, 2003: 215).

2.2.3. Gümrük Vergisi Açısından E-Ticaret

Gümrük Vergisi Kanununa göre gümrük vergisinin konusuna “eşya” girmektedir. Eşya teriminden kasıt her türlü madde ve kıymet olduğundan elektronik ortamda gerçekleştirilen dijital ürün hizmetleri ithalinde gümrük vergisi uygulanmayacağı anlaşılmaktadır (Alkan, 2003: 217). Gümrük Vergisi Kanunu açısından e-ticaret işlemlerinin vergilendirilmesi hususunda karşılaşılan temel sorun, fiziki olmayan ve direkt olarak müşterinin bilgisayarına aktarılabilen dijital ürünler hususunda ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu ürünler mevcut gümrük mevzuatında tanımlanmamakla birlikte,

geleneksel mal ve hizmetler kapsamında bulunmadığından yasal bir boşluğun oluşmasına sebebiyet vermektedir (Gerçek, 2011: 52-56; Organ ve Çavdar, 2012: 71). Elektronik ortamda elde edilen bir hizmetin, serbest dolaşım bölgesinde olduğu kabul edildiğinden gümrük vergisine tabii tutulmaz iken söz konusu hizmetin fiziksel varlığa sahip bir araç vasıtasıyla (cd, disk gibi) kopyalanıp teslimi sonucu gümrük vergisine tabii tutulmaktadır.

2.2.4. Damga Vergisi Açısından E-Ticaret

Damga vergisi e-ticaret açısından değerlendirildiğinde e-ticaretin yapısı dolayısıyla ticari işlemler kâğıt üzerinde gerçekleştirilmeyip elektronik ortamda gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle damga vergisinin ödenmesinde e-ticaret işlemelerine yönelik elektronik ödeme sistemleri bir süre için kullanılamamaktaydı (Organ ve Çavdar, 2011: 71). Örnek vermek gerekirse, elektronik ortamda verilen vergi beyannameleri neticesinde mükelleflere tahakkuk eden damga vergileri elektronik ödeme sistemleri ile ödenememektedir. Dolayısıyla damga vergisi mükellefleri ödemelerini fiziki yollarla ödemekteydiler (Gerçek, 2011: 52-56). Ancak 16/7/2004 tarihli ve 5228 sayılı Kanununun 59'uncu maddesiyle 448 sayılı Damga Vergisi Kanunu'nun 1'nci maddesinde değişiklik yapılmıştır. Söz edilen "kâğıtlar" terimi, yazılıp imzalamak veya imza yerine geçen bir işaret konmak vasıtasıyla oluşturulan ve herhangi bir hususu ispat veya belli etmek üzere ibraz edilebilecek olan belgeler ile e-imza kullanılmak suretiyle manyetik ortamda ve elektronik veri şeklinde oluşturulan belgeler şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda, e-imza kullanılarak oluşturulacak belgeler de damga vergisinin konusuna dâhil edilmiştir (Demir, 2008). Dolayısıyla elektronik ortamda gerçekleştirilen ticaretin hukuki boyutunun kabul edilebilir bir geçerliliğe sahip olduğu görülmektedir.

448 sayılı Damga Vergisi Kanunu'nda elektronik ticarete ilişkin yapılan değişikliklere rağmen konu ile alakalı belirsizlik ve eksikliklerin halihazırda devam ettiği görülmektedir.

2.2.5. Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi Açısından E-Ticaret

BSMV açısından bir olayın vergiyi doğurabilmesi için bir hizmetin (muamele) gerçekleştirilmiş olup, bu hizmetin karşılığında ise bir ücret bedelinin alınması gerekmektedir. Aksi halde hizmetin gerçekleştirilmesine karşın lehe para kalmaması durumunda vergi doğmamaktadır. Son yıllarda bankalarca geliştirilmiş olan internet bankacılığı sisteminde gerçekleştirilen söz konusu bu işlemlerden ücret alınmaması, internet bankacılığı işlemlerinin BSMV' ne dahil olmadığını göstermektedir (Demir, 2008). Buna ek olarak, bazı bankacılık hizmetlerinin internet bankacılığı kullanılsın ya da kullanılsın BSMV' ye tabii olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, bir müşterinin kredi kartı ödemesini internet bankacılığı aracılığı ile yapması ya da kredi kartına ilişkin gecikme veyahut kredilendirme faizi gibi ödemelerin bankalara gelir sağlaması dikkate alındığında, söz konusu bu gelir BSMV kapsamına dahil edilmektedir (Gerçek, 2011: 52-56).

2.2.6. Dijital Hizmet Vergisi Açısından E-Ticaret

Ülkemizde dijital ticari faaliyetlerin vergilendirilmesi hususuna ilişkin olarak atılan ilk adım, 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 9'uncu maddesine ek olarak getirilen Türkiye sınırları içerisinde ikametgahı, iş yeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayanlar tarafından KDV mükellefi olmayan gerçek kişilere elektronik ortamda sunulan hizmetlere ilişkin KDV'nin 1 Ocak 2018 tarihi itibarıyla bu hizmeti sunanlar tarafından beyan edilip ödeneceği düzenlemesi gösterilebilir (Sağlı, 2020). Buna ilaveten, 19 Aralık 2018 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan ancak 1 Ocak 2019 tarihi itibarıyla geçerli sayılan karar ile elektronik ortamda sunulan reklam hizmetleri ve bunlara mutavassıt olanlara yapılan ödemelerin gelir ve kurumlar vergisi tevkifat kapsamında değerlendirilmesi yürürlüğe sokulmuştur (Ülkü, 2020: 108).

Türkiye'de 5 Aralık 2019 tarihinde TBMM'de kabul edilen 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi getirilmiş ve 20 Mart 2020 tarihinde yayımlanan "Dijital Hizmet Vergisi Uygulama Genel Tebliği" ile uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir. Söz konusu bu uygulama 1 Mart 2020 tarihinde uygulanmaya başlanmış olup Türkiye sınırları içerisinde verilen dijital ortamdaki her türlü reklamcılık hizmetleri, sesli veyahut görsel gibi dijital teslimi yapılabilen her türlü içerik ve kullanıcıların birbiriyle etkileşim kurabilecekleri dijital bir ortam sağlayıp işletebilecekleri faaliyetler üzerinden %7,5 oranında Dijital Hizmet Vergisi tahsil edilmektedir.

2.3. E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar

Vergileme, lkemizde yerleşiklik ilkesine dayanılarak yapılmaktadır. İnternetin kullanımı ile elektronik ortamda gerçekleştirilen faaliyetler söz konusu yerleşiklik ilkesine uymamaktadır. Ancak kişi ya da kurumların fiziksel varlığı olmadan ve yerleşik olmadıkları ev sahibi (kaynak) lkede faaliyet göstermeleri kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu faaliyetlerin bir sonucu olarak ev sahibi (kaynak) lke, elde edilmiş olan gelirlere gelir vergisi kaybı yaşayabilmektedir. Elde edilen söz konusu vergi gelirleri kişi ya da kurumların yerleşik oldukları (ikamet ülke) lkeye ait olmaktadır. Bu nedenle ikamet esaslı vergileme ön plana çıkmakta ve bu durum vergi politikaları tarafından istenmeyen bir durum ortaya çıkarmaktadır (Tarakçı, 2006: 86). Öyle ki artan ikamet esaslı vergileme, birçok ülke tarafından gayrimemnun karşılanmaktadır. Özellikle ithal pozisyonunda olan gelişmekte ve gelişmemiş lkeler açısından ciddi vergi kayıplarına neden olmaktadır.

Kaynak ilkesi, vergi konusunun bulunduğu veyahut vergiyi doğuran olayın meydana geldiği ülkede vergilendirme yetkisinin kullanıldığını kabul etmektedir. Diğer bir değişe gelir hangi ülke elde edilmişe o ülke tarafından vergilendirilir (Kızılot, vd., 2007: 293). Genel bir ilke olarak kabul edilen vergilendirme yetkisi mal ve hizmetlerin tüketildiği ülkeye bırakılmıştır (z, 2004: 95). lkeler kendi ülke sınırları içerisinde elde edilen geliri vergilendirme yetkisine sahip olduğundan, iki ülkeyi ilgilendiren bir vergi işlemi her iki ülke tarafından vergilendirilmek istendiğinde bu durum ifte vergilendirme sorununu doğurmaktadır.

İkametgh ilkesi, mükellefin yerleşim yerini esas alan bir ilke olmakla birlikte bir kişinin ikametghının bulunduğu ülke sınırları içesinde yurtiçi veyahut yurtdışında elde ettiği kazanç ve iratlar üzerinden vergiye tabi tutulması olarak ifade edilmektedir. İkametgh ilkesi ile ilgili en önemli sorun gerçek kişiler açısından bir ülkede altı aydan fazla oturmaya dayandırılarak oluşturulan hükümlerdir. Söz konusu altı ay ltn internet açısından savunmak oldukça zor görünmektedir. Günden güne hızla gelişen teknoloji nedeniyle bireylerin fiziksel konumları herhangi bir ticari faaliyette bulunmak açısından önemini yitirmektedir. Bu bağlamda mali ikametgâh, vergi hukuku açısından altı ay ltne dayandırılmak yerine bireylerin çoğunlukla yaşamlarını sürdürdüğü, aile çevresinin ve sosyal ilişkilerinin yoğunlaştığı yerler gibi olguların benimsenmesiyle söz konusu sorunların daha kolay zme ulaşmasını sağlayacaktır (Güneş, 2002: 9).

Elektronik olarak bir mal veya hizmetin başka bir ülkeye birden fazla giriş ve çıkış imkni mevcuttur. Geleneksel ticarete gerçekleştirilen alışverişin piyasa ve coğrafi yakınlığı e-ticaret açısından önemini yitirmiştir. Bu nedenle mevcut olan kaynak ilkesi ve ikametgâh ilkesinin e-ticaret çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Güngör, 2002: 137). Kaynak ilkesi ve ikametgâh ilkesinin vergileme hususunda ortaya çıkardığı önemli bir diğer sorun da aynı gelir konusunun hem kaynak ülkede hem de ikamet ülkede vergilendirilmesidir. Bu bağlamda ifte vergileme sorunu doğmaktadır. Çifte vergilendirme sorunu uluslararası ifte vergileme anlaşmaları vasıtasıyla zme kavuşturulabilir (Karaca ve Tas, 2004: 456).

E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan önemli sorunlardan biri de ticari faaliyetin gerçekleştiği web sitesinin bulunduğu sunucu bilgisayarın (web server) lkeler tarafından vergilendirilme durumundan kaynaklanmaktadır. Yabancı bir işletmenin herhangi bir ülkedeki mevcut bulunan sunucu bilgisayarlar üzerinde ticari faaliyette bulunabilmesi ile söz konusu Şirketin hem bu ülkede hem de başka bir ülkede vergi mükellefi olup olmadığının bilinmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Şirketler herhangi bir yabancı ülkede bulunan sunucu bilgisayarlar üzerinden ticari faaliyetlerini gerçekleştirebilirken, uluslararası anlaşmaların eksikliği ve mevzuat yetersizliği sebebiyle o ülkelerdeki ticari faaliyetleri üzerinden vergilendirilememektedir (Kyılmazlar, 2006: 47-48).

E-ticaret, tüketicilerin internet üzerinden mal ve hizmet satın almaları için bir meta yolu sağlaması nedeniyle modern ekonomi üzerinde giderek artan bir önem kazanmaktadır. Bu yeni ticaret yöntemi, yeni ödeme yöntemlerini de beraberinde getirmiştir. Bu yeni ödeme yöntemlerinden biri de elektronik paradır.

Elektronik para (e-para), finansal olmayan kuruluşlar aracılığıyla kara para aklamayı kolaylaştırmakta ve mevcut aklama yasalarının uygulanmasını etkisiz hale getirmektedir. Elektronik para kullanmanın en önemli dezavantajından biri de vergi kaybı ve vergi kaçakçılığı gibi sorunlara

sebebiyet vermesidir. Vergi kaçırabilmenin altında yatan en önemli neden ise elektronik para ile yapılan ödeme işlemlerinde tarafların bir araya gelmemesidir (Özbek, 2000: 62). Dolayısıyla ödemeyi yapanların belirsiz olması ve vergi idareleri açısından denetimin zor olması söz konusu olmaktadır.

E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlardan bir diğeri de transfer fiyatlandırmasıdır. Transfer fiyatlandırması, uluslararası vergi hukukunun temel sorunlarından biridir. Transfer fiyatlandırmasından kaynaklanan vergi hukuku sorunları, özellikle ilişkili işletmeler için vergi tabanının azaltılması, vergi tabanının uluslararası tahsisi, kanun uygulaması ve uluslararası çifte vergilendirme ile ilgilidir (Wittendorff, 2010: 3). E-ticaretin transfer fiyatlandırma işlemlerinin daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesine zemin hazırlaması, öncelikle işletmelerin daha fazla çıkar elde etmesine neden olurken, devletlerin kamu gelirlerinin aşınması ve denetim faaliyetlerinin güçleşmesi gibi durumlara da sebebiyet vermektedir. Transfer fiyatlandırma işlemleri çok uluslu işletmeler açısından olumlu karşılanırken, vergi idareleri açısından olumsuz olarak karşılanmaktadır. Bunun en temel nedeni ise çok uluslu işletmelerin vergi avantajı sağlarken vergi idarelerinin işlerinin daha da zorlaşmasıdır. E-ticaretin yapısı gereği işletmelerin yerleşim yerlerinin tespiti ve e-ticaretin transfer fiyatlandırma hususunda sıklıkla kullanılması vergi idareleri açısından emsal fiyat tespitini de güçleştirmektedir. Bununla birlikte fiziki varlığı olmayan mal ve hizmetlerin öneminin gittikçe artması ile e-ticaretin kapsamı içerisine girmesi ve grup içi fiyat belirlemenin inisiyatife kalması söz konusu problemi daha da büyütülmektedir (Eser ve Polat, 2014: 58-59).

E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlardan biri de çifte vergilendirme sorunudur. Ülkelerin vergilendirme yetkisini sadece kendi çıkarına kullanmak istemeleri sonucu ortaya çıkmış olan çifte vergilendirme, bir mükellefin elde ettiği gelirin birden fazla ülkeye vergilendirilmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Ülkeler, kendi sınırları içerisinde yaşayan, kendi kanunlarına tabi olan ve kendi etnik ve sosyal kimliğine sahip olan yurttaşları üzerinde egemenlik hak ve gücünü kullanarak söz konusu elde edilmiş olan gelirin vergilendirilmesini istemektedir. Firma ya da bireyin kaynak ülkesi için de bu durum geçerliliğini koruyacağından, elde edilen gelir için çifte vergilendirme sorunu ortaya çıkmaktadır (Öz ve Çavdar, 2012: 53). Bu sorunun çözümü için yapılan uluslararası anlaşmalar, elde edilen gelirin hangi ülke (merkez-kaynak) tarafından vergilendirileceğini belirlemektedir (Gökten ve Karabudak, 2017: 550). Çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik anlaşmaların asıl amacı şirketlerin veyahut kişilerin elde ettikleri kazanç üzerinden birden çok vergilendirilmesinin önüne geçmektedir. Bu bağlamda, iki ayrı ülke arasında gerçekleştirilen ticari işlemlerde ülkelerden birinin vergilendirmesi halinde, diğer ülke vergilemeyi engelleme amacı gütmektedir.

E-ticaretin coğrafi sınırları aşması nedeniyle uluslararası ticari işlemlerin kolaylaşması, hangi ülkenin vergilendirme yetkisini kullanacağı konusunda çeşitli sorunların oluşmasına neden olmuştur. Ülkelerin bu sorunları önleyeme yönelik yaptıkları tek taraflı anlaşmaların yeterli olmaması ile birlikte ülkeler, iş birliği içerisinde bulunarak bu sorunu çözmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda etkin bir sistem oturtulması süreci e-ticaretin çifte vergilendirme hususunda daha da etkileneceği düşünülmektedir (Organ ve Çavdar, 2012: 73). E-ticarete ilişkin uluslararası ortak bir politikanın olmayışı ya da yetersiz kalması hükümetler ve tedarikçiler için yüksek uyum maliyetleri yaratmanın yanı sıra, tutarsız kanun ve tanımların uygulanması, çifte vergilendirmeye neden olmaktadır.

E-ticaretin yaygınlaşması ile türev ürün çeşitliliğinin artış gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte e-ticarette elde edilen gelirin vergilendirilmesi hususunda yeni finansal ürünlerin göz önüne alınması gerekmektedir (Avcı, 2009). Söz konusu yeni finansal ürünlerin vergilendirilmesine ilişkin yapılan düzenlemeler yetersiz kalmakta ve bu durum, vergi kaçırma eylemlerine daha da olanak sağlamaktadır. İlâveten, internet ortamında gerçekleştirilen nakdi sermaye yatırımları da çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bunun en önemli nedeni, işlem esaslarının, bu işlemde elde edilen gelirin ve işlemi gerçekleştiren tarafların kimlik bilgilerinin belirlenmesindeki güçlüklerdir (Kayıhan ve Yıldız, 2004: 157-159).

Elektronik ortamlarda yapılan işlemlerin giderek artması Off-shore faaliyetlerin de hız kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Off-shore faaliyetlerinin vergi cenneti olarak kabul edilen ülkeler üzerinden gerçekleştirildiği dikkate alındığında, bu durumun vergi idareleri tarafından mükelleflere ilişkin bilgi edinme ve denetim yapma olanağını kısıtladığına ve bankalar arasında rekabet eşitsizliğine neden olduğuna şahit olmak kaçınılmazdır (Çak, 2002: 107).

3. VERİ VE YÖNTEM

Çalışma, vergilendirme alanında görev yapan bireylerin e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeyini ölçecek bir ölçek geliştirmek için Isparta ilinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma evrenini, Isparta Defterdarlığı'na bağlı Vergi Daireleri bünyesinde çalışan 82 gelir uzmanı ve gelir uzmanı yardımcısı, Isparta Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Odasına kayıtlı 352 bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavir, 30 serbest muhasebeci mali müşavir stajyeri ve son olarak bürosu olan 214 serbest muhasebeci mali müşavir yanında minimum bir çalışan olduğu varsayılarak sayısı 214 olarak kabul edilen diğer personeller ile birlikte toplam 678 kişi oluşturmaktadır. Araştırmada belirlenen örneklemin evreni temsil gücünü (örnekleme büyüklüğü) hesaplamada güven aralığı %95 olarak kabul edilirken hata payı ise %5 olarak kabul edilmiştir. Araştırma için 301 örnekleme belirlenmiş olup, bu oranın belirlenmesi ise literatürde “tabakalı-oranlı örnekleme tekniği” olarak bilinen yöntemle ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 301 örneklemin kullanılması ile bilimsel açıdan nicel geçerliliğinin fazlasıyla sağlanmış olduğu görölmektedir. Söz konusu tabakalı-oranlı örnekleme tekniğine göre; Isparta bünyesinde bulunan 82 gelir uzmanı ve gelir uzmanı yardımcısı içerisinden 33 gelir uzmanı, 3 gelir uzmanı yardımcısı, 352 bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavir içerisinden 156, 30 serbest muhasebeci mali müşavir stajyeri içerisinden 14 ve bürosu olan 214 serbest muhasebeci mali müşavir yanında minimum bir çalışan olduğu varsayılarak sayısı 214 olan diğer personeller içerisinden 95 kişi katılım sağlamasıyla örnekleme oluşturulmuştur. Söz konusu alt gruplardan 377 kişiye ulaşılamaması veyahut ulaşılan kişilerin ankete katılmak istememesi nedeniyle örnekleme dâhil edilememiştir.

Vergilendirme alanında görev yapan bireylerin e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeylerini ölçecek bir ölçek geliştirmeye yönelik yapılan araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Bu çalışmada anket uygulaması için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 15/02/2022 tarihli ve 117 No'lu toplantısında 6 Sayılı Kararı ile izin alınmıştır. Araştırma ölçeğinin geliştirilmesi amacıyla yapılan geniş kapsamlı alanyazın taraması ile Isparta ve İzmir illerinde bulunan vergi dairelerinde görev yapan gelir uzmanı, gelir uzmanı yardımcıları, vergi müfettişleri ve bilim insanlarının görüşleri alınarak elde edilen bilgilere dayanarak 25 maddenin yer aldığı bir anket formu geliştirilmiştir. Söz konusu anket formunda e-ticaretin yapısından kaynaklanan temel sorunlar ve e-ticaretin vergilendirme açısından karşılaşılan sorunlarına yer verilmiştir. Temel sorunlar olarak e-ticaretin online yapısı, mevcut mevzuat eksiliği gibi sorunlar üzerinde durulurken vergi açısından sorun yaratan ifte vergilendirme, transfer fiyatlandırma, off-shore bankacılık, türev çeşitliliğin artması ve server (sunucu) iş yeri oluşturma sorunları ele alınarak toplamda 25 maddede özetlenmiştir.

Araştırmada veri analiz yöntemi olarak ise “Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)” ve “Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)” kapsamında olan “Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi” ile “İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi” yöntemleri kullanılmıştır.

Faktör Analizi, aralarında ilişki bulunan birçok değişkenin bir araya getirilmesiyle kavramsal olarak anlamlı ve daha az sayıda yeni değişkenin keşfedilmesini hedefleyen bir istatistik tekniğidir. Faktör analizi, ortak değişkenleri tanımlayıcı kategoriler halinde birleştirmekle birlikte birkaç veya yüzlerce değişkeni yani oluşturulan anketlerdeki maddeleri daha küçük bir kümeye indirgenebilecek bir dizi test içeren, olabilecek çok fazla değişkeni dikkate almak yerine bazı temel faktörlere odaklanan, temel bir kavrama ulaşmayı hedefleyen ve yorumları kolaylaştıran yararlı bir istatistik tekniğidir (Yong ve Pearce, 2013: 80). Faktör analizi, bilgisayarların teknolojik gelişmelerinin bir sonucu olarak sosyal bilimler, tıp, ekonomi, psikoloji ve coğrafya gibi birçok alanda kullanılmaktadır.

Yapısal Eşitlik Modeli (YEM), çok değişkenli istatistik tekniklerinin bir araya gelmesiyle oluşan güçlü bir analiz tekniğidir. Yapısal Eşitlik Modeli'ni diğer istatistiksel tekniklerden ayıran en önemli farkı, çok sayıda değişken arasındaki ilişkiyi bir bütün halinde analiz etmeye imkân sağlamasıdır. Ayrıca, bir model içerisinde yer alan değişkenleri bir bütün olarak ele almasının yanı sıra toplanan veriler ile oluşturulan model arasındaki uyumu da analiz edebilmektedir (Höl, Tutar ve Kandemir, 2017: 540; Kandemir, 2015: 153). Yapısal Eşitlik Modeli, sağladığı bunca avantaj ve kolaylık nedeniyle giderek artan bir popülerliğe sahiptir.

Yapısal Eşitlik Modeli'nde kurulan modelin test edilmesinde doğrulayıcı faktör analizi modelleri, gizil değişken değişim modelleri, yapısal regresyon modelleri ve yol analizi modelleri kullanılmaktadır (Meydan ve Şeşen, 2015: 19-20). Bu çalışmada Yapısal Eşitlik Modeli oluşturulurken Doğrulayıcı Faktör Analizi (Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi ve İkinci Düzey Faktör Analizi) den yararlanılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmanın tüm örnekleme ulaşıldıktan sonra yapılan analiz sonucu E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği “E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları” ve “E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları” olmak üzere iki alt boyuta ayrıldığı görülmüştür. Güvenirlilik analizi sonucu Cronbach's Alpha¹ değerinin sırasıyla E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları alt boyutu için 0.955 ve E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları alt boyutu için ise 0.882 olduğu saptanmıştır. Cronbach's Alpha değeri (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012)'e göre uluslararası literatürde genel olarak kabul gören geçerlilik ve güvenilirlik değeri olan minimum 0,70 Cronbach's Alpha değerinin üzerinde olması (Cronbach's Alpha değerinin $0.80 \leq \alpha < 1.00$) söz konusu iki alt boyutun da yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir.

E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları: E-ticaretin vergilendirilmesine yönelik sorunlar alt boyutunda, genel olarak e-ticaretin vergilendirilmesine yönelik mevzuat yetersizliği, e-ticaretin uluslararası bir ticaret yapısına sahip olması, vergi cenneti ve transfer fiyatlandırmaya ilişkin problemler kapsamındaki sorular yer almaktadır. Söz konusu sorunların yer aldığı bu alt boyut, bireylerin e-ticaretin verilendirilmesinde karşılaşılan sorulara yönelik algı düzeylerini ölçmektedir. Alt boyutta yer alan sorunlar şu şekildedir;

- E-ticarete dijital ürünlerin sınır ötesi satışlarında malların tesliminde KDV açısından sorun yaşanmaktadır.
- E-ticarete dijital ürünlerin niteliğinin belirlenememesi KDV açısından vergilendirmeyi zorlaştırmaktadır.
- E-ticarete mükellefiyet türünün belirlenmesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.
- E-ticarete gelirin elde edildiği yerin belirlenememesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.
- E-ticaretin denetlenmesi açısından ihtiyaç duyulan nitelikli denetçilerin azınlıkta olması, etkin ve verimli vergi denetim mekanizmasının sağlanmasını engellemektedir.
- E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan birçok sorun, web sunucusunun uzaktan işletilebilmesi nedeniyle çözüme kavuşturulamamaktadır.
- E-ticaretin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte transfer fiyatlandırması ülkeler açısından ciddi vergi kaybına neden olmaktadır.
- Türev ürünler (forward, swap, futures ve opsiyon) ile ilgili işlemlerin vergilendirilmesine yönelik düzenlemelerin yetersiz olması vergi kaçakçılığını arttırmaktadır.
- E-ticarete sistemlerin bir arada ve uyumlu bir şekilde çalışması ve veri alışverişinde bulunması vergilemede karşılaşılan sorunları artmaktadır.
- E-ticaret sayesinde uluslararası alışverişin artması, tek bir vergi konusu üzerinden birden fazla vergi alınmasına yol açmakta, bu durum birçok probleme neden olmaktadır.

¹Cronbach's Alpha Değerleri:

$0.00 \leq \alpha < 0.40$: Güvenilir Değil

$0.40 \leq \alpha < 0.60$: Güvenilirliği Düşük

$0.60 \leq \alpha < 0.80$: Oldukça Güvenilir

$0.80 \leq \alpha < 1.00$: Güvenilirliği Yüksek

- E-ticaret, şirketlerin faaliyetlerini vergi cenneti olarak bilinen lkelere kaydırmalarına neden olmakta, bu durum vergi kaçakçılığına neden olmaktadır.
- E-ticaretin gelişmesiyle birlikte off-shore bankacılık hizmetlerindeki artış nedeniyle vergi idarelerinin mükelleflere ilişkin bilgi toplama ve denetim yapabilme imkanları büyük ölçüde azalmaktadır.
- E-ticarete ilişkin uluslararası ortak bir politikanın olmayışı ya da yetersiz kalması kamu ve özel sektör için yüksek uyum maliyetleri yaratmaktadır.
- Veri iletişim altyapısındaki ulusal ve uluslararası rekabetteki belirsizlikler etkin vergilendirmeyi önlemektedir.
- E-ticarete firmaların transfer fiyatlandırmasından sıkça yararlanması devletin denetim faaliyetlerini zorlaştırmakla birlikte kamu gelirlerinin aşınmasına da neden olmaktadır.
- Kamu ve özel kurumların e-ticaret ve özellikle de e-ticaretin vergilendirmesine dair ilgili personele yeterli eğitim desteğini sağlayamaması vergilemenin etkin bir şekilde yapılmasını ve vergi denetimini zorlaştırmaktadır.
- Fiziki mevcudiyeti olmayan işletmelerin faaliyetlerinin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara vergi mevzuatları bir üzüm sunamamakta, bu nedenle söz konusu şirketlerin e-ticaret faaliyetlerinin vergilendirilmesi zorlaşmaktadır.

E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları: E-ticaretin temel yapısal sorunlarından kasıt e-ticaretin online bir ticaret şekli olmasından kaynaklanan soruları belirtmektedir. Buna ek olarak e-ticaretin giderek ciddi oranlarda artış göstermesi ve online bir yapıda olmasına ilişkin problemler kapsamındaki sorular yer almaktadır. Söz konusu bu alt boyutta yer alan sorular şu şekildedir;

- E-ticaretin giderek yaygınlaşması ve eksik vergi uygulamaları vergi gelirlerinde düşüşe neden olmaktadır.
- E-ticaretin yaygınlaşması vergi kaçakçılığı gibi kayıt dışı faaliyetleri arttırmaktadır.
- Dijital rn (e-kitap, müzik, yazılım, oyun vs.) alım satımında vergiyi doğuran olayın tespiti sorunu etkin vergilendirmeyi önlemede, ayrıca bu alım satımlarda vergi kaybı ve vergi denetiminde etkinlik sorunu ortaya çıkmaktadır.
- E-ticarete alıcı ile satıcının kimlik ve ikametgahlarının bilinmemesi vergilendirme sürecinde belirsizliğe neden olmakta ve vergi kaçırma faaliyetlerine uygun ortam hazırlamaktadır.
- E-ticarete elde edilen gelirin niteliğinin belirlenememesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.

4.2. Demografik Bulgular

Araştırmada kullanılan anket formundan elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda, araştırma kapsamında bulunan gelir uzmanı, gelir uzmanı yardımcısı, serbest muhasebeci mali müşavir, serbest muhasebeci mali müşavir stajyeri ve diğer personellerin cinsiyet, yaş aralığı, medeni hali, eğitim düzeyi, unvanı ve meslekte çalışma sürelerine ilişkin sonuçlar frekans ve yüzde dağılımlarına göre aşağıda verilen Tablo 2 de gösterilmiştir.

Tablo 2: Demografik Bulgular

CİNSİYET	FREKANS	%
Kadın	84	28
Erkek	217	72
TOPLAM	301	100
YAŞ ARALIĞI	FREKANS	%
18-24 Yaş	13	4
25-34 Yaş	152	50
35-44 Yaş	86	29
45 ve zeri	50	17

TOPLAM	301	100
MEDENİ HALİ	FREKANS	%
Evli	196	65
Bekar	105	35
TOPLAM	301	100
EĞİTİM DÜZEYİ	FREKANS	%
Lise	2	1
Lisans	267	89
Lisansüstü	32	10
TOPLAM	301	100
UNVAN	FREKANS	%
Gelir Uzmanı	33	11
Gelir Uzmanı Yardımcısı	3	1
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	153	51
Bağımlı Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	3	1
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Stajyeri	14	5
Diğer	95	31
TOPLAM	301	100
MESLEKTE ÇALIŞMA SÜRESİ	FREKANS	%
0 – 3 Yıl	41	13
4 – 7 Yıl	111	37
8 – 11 Yıl	68	23
12 ve üzeri	81	27
TOPLAM	301	100

Yukarıda Tablo 2’den de görüldüğü üzere, 301 örneklemin %28’i (84) kadın, %72’si (217) erkektir. 301 örneklemin 13’ü 18-24 yaş aralığında, 152’si 25-34 yaş aralığında, 86’sı 35-44 yaş aralığında ve 50’si 45 ve üzeri yaş aralığındadır. 301 örneklemin %65’si (196) evli iken %35’i (105) bekarıdır. 301 örneklemin %89’u (267) lisan mezunu iken %10’u (32) lisansüstü mezundur. 301 örnekleminde 33 gelir uzmanı, 3 gelir uzmanı yardımcısı, 153 bağımsız serbest muhasebeci mali müşavir, 3 bağımlı serbest muhasebeci mali müşavir, 14 serbest muhasebeci mali müşavir stajyeri ve 95 diğer personel bulunmaktadır. 301 örneklemin söz konusu mesleklerde çalışma süresine bakıldığı zaman ise 41’nin 0-3 yıl aralığında, 111’inin 4-7 yıl aralığında, 68’inin 8-11 yıl aralığında ve 81’inin 12 yıl ve daha fazla çalışmakta olduğu görülmektedir.

4.3. Yapısal Eşitlik Modeli Analizi Bulguları

E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeyinin ölçülmesi için 25 maddeden oluşan Likert tipinde geliştirilmiş (1=Kesinlikle Katılmıyorum’dan 5=Kesinlikle Katılıyorum’a) olan ölçeğin faktör dağılımını görebilmek için E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği için Açıklayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan örneklem büyüklüğünün Açıklayıcı Faktör Analizi’ne uygun olup olmadığının tespitinin yapılması için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) Örnekleme Yeterliliği İstatistiği ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır.

KMO testi sonucuna göre ortaya çıkan 0,955 değeri örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğu için literatürde genel kabul görmüş minimum 0.70 değerinin oldukça üzerinde çıkmıştır. Çalışmada Çokluk (2016) tarafından aktarılan KMO değerleri ile örneklem sayısının uygunluğu ilişkisi dikkate alındığında 0,955 KMO değeri örneklem büyüklüğünün Açıklayıcı Faktör Analizi’ne uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik Testi sonucuna bakıldığında ise Ki-Kare değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\chi^2 = 5424,185$; $p \leq 0,05$).

Faktör sayısının belirlenmesinde faktörlerin özdeğerinin (EigenValues) 1’den büyük olup olmadığı tespit edilmektedir. E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği’nin 25 maddesi için öz değeri 1’den büyük olan 2 faktörlü (“E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları” ve “E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları”) bir yapıda olduğu görülmüştür. Ayrıca, 2 faktörün toplam varyansın %59’unu açıkladığı tespit edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen Pattern Matrix tablosu, faktör yükleri ile hangi değişkenlerin hangi faktörü açıkladığını göstermektedir. Aşağıda verilen Tablo 3’te Pattern Matrix tablosu aracılığıyla faktör yüklenimleri incelendiğinde ise değişkenlerin faktör yüklenimlerinin genel kabul gören faktör yükü olan 0,32’nin üzerinde olduğu görülmüştür. Ayrıca, ankette bulunan 5.,

6. ve 23. maddelerin faktör yüklerinin binişilik hali yaratacak değerlerde olması nedeniyle analizden çıkarılması uygun görülmüş ve Yapısal Eşitlik Modeline dahil edilmemiştir.

Tablo 3: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Öleginin Faktörler ve Faktör Yük Dağımları

ÖLÇEK İFADELERİ		Faktörler	
		E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları $\alpha=0,955$	E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları $\alpha=0,882$
7.	E-ticarette dijital ürünlerin sınır ötesi satışlarında malların tesliminde KDV açısından sorun yaşanmaktadır.	,476	
8.	E-ticarette dijital ürünlerin niteliğinin belirlenememesi KDV açısından vergilendirmeyi zorlaştırmaktadır.	,531	
9.	E-ticarette mükellefiyet türünün belirlenmesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.	,482	
10.	E-ticarette gelirin elde edildiği yerin belirlenememesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.	,463	
12.	E-ticaretin denetlenmesi açısından ihtiyaç duyulan nitelikli denetçilerin azınlıkta olması, etkin ve verimli vergi denetim mekanizmasının sağlanmasını engellemektedir.	,529	
13.	E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan birçok sorun, web sunucusunun uzaktan işletilebilmesi nedeniyle çözüme kavuşturulamamaktadır.	,826	
14.	E-ticaretin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte transfer fiyatlandırması ölkeler açısından ciddi vergi kaybına neden olmaktadır.	,720	
15.	Türev ürünler (forward, swap, futures ve opsiyon) ile ilgili işlemlerin vergilendirilmesine yönelik düzenlemelerin yetersiz olması vergi kaçakçılığını arttırmaktadır.	,730	
16.	E-ticarette sistemlerin bir arada ve uyumlu bir şekilde çalışması ve veri alışverişinde bulunması vergilemede karşılaşılan sorunları arttırmaktadır.	,625	
17.	E-ticaret sayesinde uluslararası alışverişin artması, tek bir vergi konusu üzerinden birden fazla vergi alınmasına yol açmakta, bu durum birçok probleme neden olmaktadır.	,591	
18.	E-ticaret, şirketlerin faaliyetlerini vergi cenneti olarak bilinen ölkelere kaydılmalarına neden olmakta, bu durum vergi kaçakçılığına neden olmaktadır.	,743	
19.	E-ticaretin gelişmesiyle birlikte off-shore bankacılık hizmetlerindeki artış nedeniyle vergi idarelerinin mükelleflere ilişkin bilgi toplama ve denetim yapabilme imkanları büyük ölçüde azalmaktadır.	,738	
20.	E-ticarete ilişkin uluslararası ortak bir politikanın olmayışı ya da yetersiz kalması kamu ve özel sektör için yüksek uyum maliyetleri yaratmaktadır.	,736	
21.	Veri iletişim altyapısındaki ulusal ve uluslararası rekabetteki belirsizlikler etkin vergilendirmeyi önlemektedir.	,812	
22.	E-ticarette firmaların transfer fiyatlandırmasından sıkça yararlanması devletin denetim faaliyetlerini zorlaştırmakla birlikte kamu gelirlerinin aşınmasına da neden olmaktadır.	,625	
24.	Kamu ve özel kurumların e-ticaret ve özellikle de e-ticaretin vergilendirmesine dair ilgili personele yeterli eğitim desteğini sağlayamaması vergilemenin etkin bir şekilde yapılmasını ve vergi denetimini zorlaştırmaktadır.	,658	
25.	Fiziki mevcudiyeti olmayan işletmelerin faaliyetlerinin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara vergi mevzuatları bir çözüm sunamamakta, bu nedenle söz konusu şirketlerin e-ticaret faaliyetlerinin vergilendirilmesi zorlaşmaktadır.	,510	

1.	E-ticaretin giderek yaygınlaşması ve eksik vergi uygulamaları vergi gelirlerinde düşüşe neden olmaktadır.		,967
2.	E-ticaretin yaygınlaşması vergi kaçakçılığı gibi kayıt dışı faaliyetleri arttırmaktadır.		,851
3.	Dijital ürün (e-kitap, müzik, yazılım, oyun vs.) alım satımında vergiyi doğuran olayın tespiti sorunu etkin vergilendirmeyi önlemekte, ayrıca bu alım satımlarda vergi kaybı ve vergi denetiminde etkinlik sorunu ortaya çıkmaktadır.		,771
4.	E-ticarete alıcı ile satıcının kimlik ve ikametgahlarının bilinmemesi vergilendirme sürecinde belirsizliğe neden olmakta ve vergi kaçırma faaliyetlerine uygun ortam hazırlamaktadır.		,724
11.	E-ticarete elde edilen gelirin niteliğinin belirlenememesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.		,467

Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile Açıklayıcı Faktör Analizi aracılığıyla geliştirilen teorik modelle uyumlu olup olmadığını test eden Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi ve İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi yöntemlerine ilişkin sonuçlar ele alınmıştır.

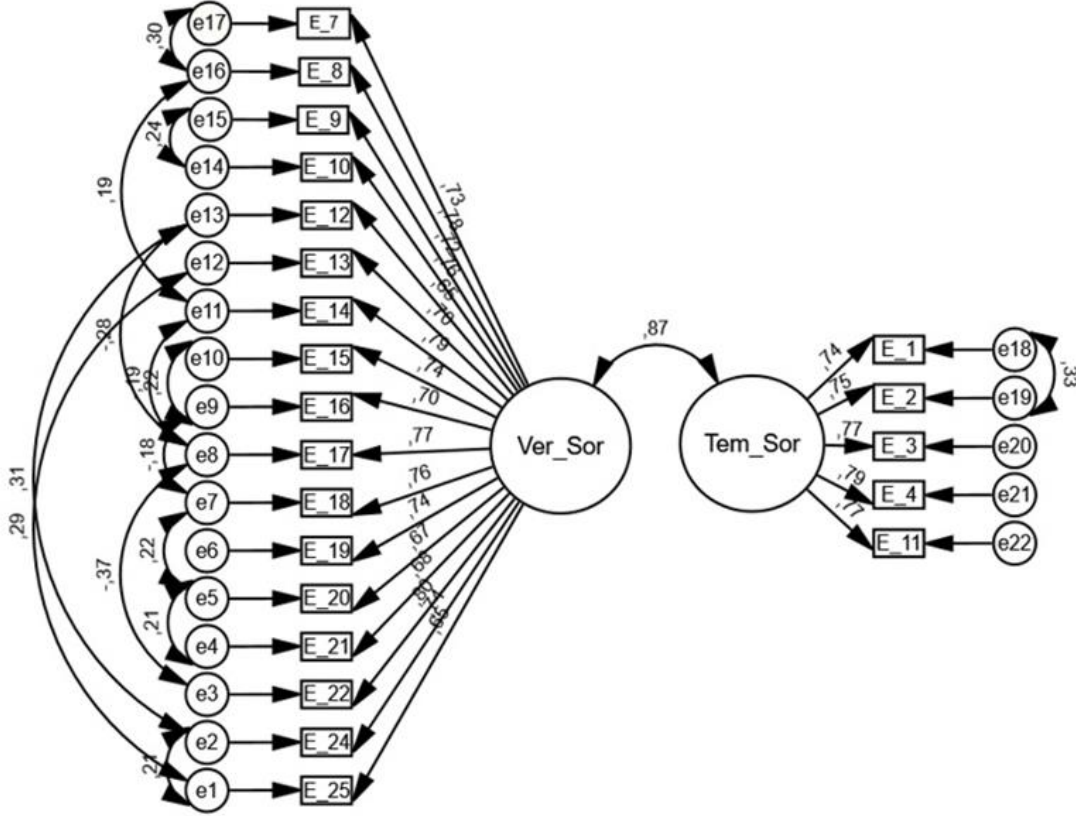
Yapısal Eşitlik Modeli uygulamasında ilk olarak seçilen örneklemden elde edilen veri setinin teorik modele uygunluğunun tespiti ve analizin gizil değişkenlerinin (E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları ve E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları) Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Sonraki aşamada ise Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi ile elde edilen sonuçlar doğrultusunda gizil değişkenlerin bir üst düzey gizil değişkeni (E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar) ne düzeyde açıklama gücüne sahip olduğunu gösteren İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir (Yay, 2019: 284).

4.3.1. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi

Belirlenen faktör modelinin veriye uygunluğunun değerlendirilmesi işlemi için Doğrulayıcı Faktör Analizi kullanılmaktadır (Çokluk vd., 2016). Yapısal Eşitlik Modeli uygulanırken ilk olarak örneklem ile ulaşılan verilerin geliştirilen teorik modele uygunluğunun tespiti ve Açıklayıcı Faktör Analizi ile belirlenen faktör yapısının kalitesi, ölçeğin temel yapısı ve bu ölçeğin E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğini ne derece tanımladığını tespit edebilmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulaması yapılmıştır.

E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulaması ve faktör modelinin veriye uygunluğunu tespit etmek için 301 kişilik bir veri seti kullanılmış olup veri setinden herhangi bir veri çıkarılmamıştır. Söz konusu bu analizleri gerçekleştirirken AMOS 26 programı kullanılmıştır ve gerçekleştirilen E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğinin ölçüm modeline ilişkin Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçları aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı

Not: **Ver_Sor**: E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları, **Tem_Sor**: E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları

Doğrulayıcı Faktör Analizi'ne ilişkin yukarıdaki modeldeki ölçeğin gizil değişkenleri ile alt boyutları, gözlenen değişkenleri ile ölçek maddeleri ifade edilmektedir (Huck, 2012). Bu bağlamda Yukarıda verilen Şekil 1'de gözlenen değişkenlerin faktör yüklerini ve bu faktör yüklerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını gösteren E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi yer almaktadır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi'nde modelin iyi olup olmadığı tespit edilirken herhangi bir faktör altındaki gözlenen değişkenlerin faktör yükünün yüksek, hata varyanslarının düşük ve ayrıca alt boyutlar arası korelasyonun (ilişkinin) 0,90'dan küçük bir değerde olması, uygun bir ölçme aracının özellikleri arasında bulunmaktadır (Kline, 2011: 116). Alt boyutlar arası korelasyon değeri 0,90'ı geçerse model yapısında belirlenen faktör sayısından daha az sayıda faktörle model uyumunun sağlanabileceği söylenmektedir. Yukarıda verilen model incelendiğinde faktörler arası korelasyonun 0,87 olduğu ve bu değer 0,90 düzeyinin altında olduğu görülmektedir. Ayrıca, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'ne ilişkin Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi diyagramı incelendiğinde 25 maddelik ölçeğin 3 maddesinin yer almadığı görülmektedir. Bu maddeler düşük regresyon katsayısına sahip olduğundan dolayı ölçekten çıkarılmıştır. Kalan maddelere ilişkin regresyon katsayıları ise 0,649 ile 0,796 arasında değişmektedir.

Buna ek olarak, şekilde gösterilen ölçüm modelinde model modifikasyonlarından yararlanılmıştır. Yapısal Eşitlik Modeli'nde model modifikasyonları; modifikasyon indeksleri kullanılarak gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ilişkilere ilişkin modifikasyonlar yapmak için kullanılmaktadır (Kansız, 2016: 73). Bu bağlamda öncelikle uyum iyiliği değerleri dikkate alınarak modelin veriler ile uyum sağlayıp sağlamadığının değerlendirilmesini yapmak gerekmektedir.

Tablo 4: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Katsayıları

Uyum İndeksi	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Araştırma Modeli	Uyum
Ki-kare/ $sd(\Delta_x^2 / sd)$	$\leq 4-5$	≤ 3	2,454	Mükemmel Uyum
Goodness of Fit Index (GFI)	0,85-0,89	$\geq 0,90$	0,877	Kabul Edilebilir Uyum
Comparative Fit Index (CFI)	$\geq 0,90$	$\geq 0,97$	0,938	Kabul Edilebilir Uyum
Root Mean Square Residuals (RMR)	0,06-0,08	$\leq 0,05$	0,057	Kabul Edilebilir Uyum
Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)	0,06-0,08	$\leq 0,05$	0,070	Kabul Edilebilir Uyum

Yukarıda verilen Tablo 4'ten de görüldüğü üzere, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin ölçüm modelinin değerlendirilmesinde Ki-Kare/sd ($\Delta x^2 / sd$), GFI (Goodness of Fit Index), CFI (Comparative Fit Index), RootMeanSquareResiduals (RMR) ve RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) değerleri kullanılmıştır. Ölçüm modelinin örneklem büyüklüğüne uyum sağlayıp sağlamadığını test eden Ki-kare testi, örneklem kovaryans (korelasyon) matrisi ile uyumlu kovaryans matrisi arasındaki uzaklığı ifade etmektedir. Dolayısıyla, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'ne ilişkin ölçüm modelinin Ki-kare değerinin 2,454 çıkması ile mükemmel uyum ($0 \leq \chi^2 / sd \leq 3$) düzeyinde olduğu görülmektedir. Ancak uyum iyiliği katsayıları dikkate alındığında ölçüm modelinin diğer değerlerinin (GFI=0,877; CFI=0,938; RMR=0,057; RMSEA=0,070) kabul edilebilir uygunluk düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Tablo 4'e göre, Doğrulayıcı Faktör Analizi ile ulaşılan uyum iyiliği değerine göre değerlendirilen modelde, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin yapı geçerliğinin uygun olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin yapı geçerliğini doğrulayıcı nitelikte değerlere ulaşılmıştır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi ile elde edilen diyagramda standardize edilmiş değerlerin 1'den küçük bir değere sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda standardize edilmiş değerlerin;

- 0,10'dan küçük bir değerde olması gözlenen değişkenin gizil değişken üzerindeki etkisinin düşük olduğunu,
- 0,30 düzeylerinde olması gözlenen değişkenin gizil değişken üzerindeki etkisinin orta düzeyde olduğunu,
- 0,50'den büyük bir değerde olması gözlenen değişkenin gizil değişken üzerindeki etkisinin yüksek olduğunu göstermektedir (Uçma, 2010: 180). Bu doğrultuda, ölçüm modeline ilişkin standardize edilmiş tüm değerlerin 1'den küçük olma kuralına uyduğu tespit edilmiştir. Yukarıda verilen Şekil 1 de, yuvarlak sembol ile ifade edilen gizil değişkenden yuvarlak sembol ile ifade edilen diğer gizil değişkene doğru çizilen tek yönlü oklar gizil değişkenler arasındaki ilişki düzeyi faktör yükünün standardize edilmiş değerleri ile gösterilmektedir. E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'ne ilişkin ölçüm modelinde her bir faktöre ilişkin gözlenen değişkenlerin standardize edilmiş faktör yükünün tümünün 0,50'den küçük bir değere sahip olmaması gözlenen değişkenlerin gizil değişkenlere yüksek düzeyde etkisi olduğunu göstermektedir.

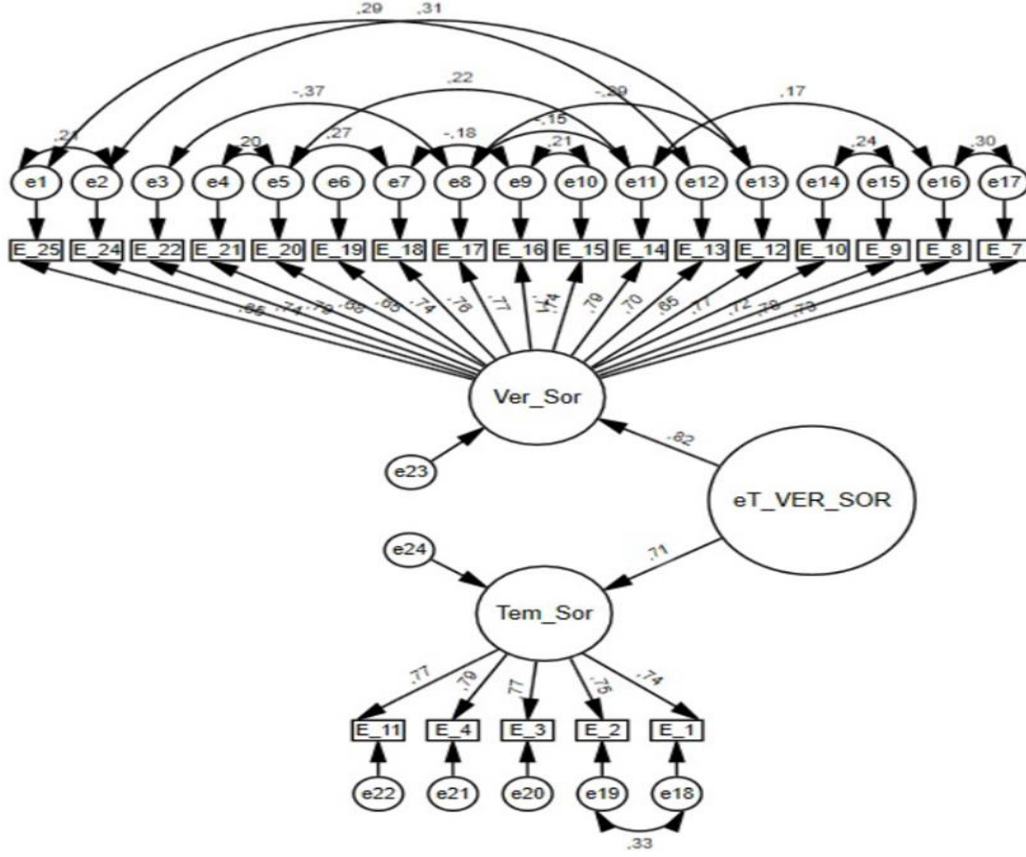
4.3.2. İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizi

Yapısal Eşitlik Modeli çalışılırken ilk olarak Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi ise, Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi aracılığıyla sağlaması gerçekleştirilen ölçüm modelinde yer alan gizil değişkenlerin (Ver_Sor ve Tem_Sor) bir üst düzey gizil değişkeni (eT_VER_SOR) ne düzeyde açıkladığını gösteren daha geniş ve kapsamlı bir şekilde ölçüm modelinin analiz edilmesi için yapılmıştır.

İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi'nde Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi'den ayıran nokta aşağıda verilen Şekil 2'deki e23 ve e24 gibi şekilde görülen Yapısal Eşitlik Modeli alan yazınında "artık hata" olarak nitelendirilen terimlerin eklenmesidir (Meydan ve Şeşen, 2015: 84). Bunun asıl nedeni, birincil düzey faktörlerin bağımlı birer gizil değişken haline gelmesi (E-ticaretin

Vergilendirme Sorunları ve E-ticaretin Temel Yapısal Sorunları) ve yeni bir üst gizil değişkeni (E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunları) etkilemesidir.

Şekil 2: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı

Not: **eT_VER_SOR:** E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar, **Ver_Sor:** E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları, **Tem_Sor:** E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları

Yukarıda verilen Şekil 2’de görüldüğü üzere E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları ve E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları boyutları (gizil değişkenleri) E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlara ilişkin ölçüm modelinin en üst düzey gizil değişkeninin bileşeni konumundadır. İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi alt boyutları ve bu alt boyutlarda yer alan her bir maddenin $p < 0,05$ istatistikî düzeyi açısından anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşıldıktan sonra modelin verilerle ne derece uyumlu olup olmadığını değerlendirmek için uyum iyiliği değerleri incelenmiş ve aşağıda verilen Tablo 5’de E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlara ilişkin ölçüm modelinin İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi uyum iyiliği değerleri gösterilmiştir.

Tablo 5: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Katsayıları

Uyum İndeksi	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Araştırma Modeli	Uyum
Ki-kare/sd (Δ_x^2/sd)	$\leq 4-5$	≤ 3	2,387	Mükemmel Uyum
Goodness of Fit Index (GFI)	0,85-0,89	$\geq 0,90$	0,880	Kabul Edilebilir Uyum
Comparative Fit Index (CFI)	$\geq 0,90$	$\geq 0,97$	0,942	Kabul Edilebilir Uyum
Root Mean Square Residuals (RMR)	0,06-0,08	$\leq 0,05$	0,056	Kabul Edilebilir Uyum
Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)	0,06-0,08	$\leq 0,05$	0,068	Kabul Edilebilir Uyum

E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin ölçüm modelinin değerlendirilmesinde Ki-kare/sd ($\Delta x^2 / sd$), GFI (Goodness of Fit Index), CFI (ComparativeFit Index), RootMeanSquareResiduals (RMR) ve RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) değerleri kullanılmıştır. Yukarıdaki Tablo 5 de Doğrulamalı Faktör Analizi ile ulaşılan uyum iyiliği değerlerine göre değerlendirilen modelde, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar ölçüm modelinin yapı geçerliğinin uygun olduğu görülmektedir. Uyum iyiliği katsayılarına ilişkin ölçüm modelinin değerlerinden (Ki-kare/sd=2,387; GFI=0,880; CFI=0,942; RMR=0,056; RMSEA=0,068) Ki-kare değeri mükemmel uyum gösterirken GFI, CFI, RMR ve RMSEA değerinin kabul edilebilir düzeyde uyum göstermiştir.

Buna ek olarak, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin ölçüm modeli diyagramlarını gösteren Şekil 1 ve Şekil 2 karşılaştırıldığında, İkinci Düzey Doğrulamalı Faktör Analizi sonuçlarının Birinci Düzey Doğrulamalı Faktör Analizi sonuçlarına kıyasla ciddi oranda fark yaratmadığı ve her iki analizde de aynı maddelerin birbirine oldukça yakın faktör yüklenimleriyle benzer bir tablo çizdiği görülmektedir. Ayrıca, söz konusu iki analiz sonucu ulaşılan uyum iyiliği değerlerinin de oldukça yakın olduğu Tablo 4 ve Tablo 5 karşılaştırılması sonucunda görülmektedir.

Tablo 6: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği İkinci Düzey Doğrulamalı Faktör Analizi Regresyon Katsayıları

Gözlenen Değişken	Üst Düzey Gizil Değişken	Standardize Edilmiş Regresyon
Ver_Sor	<---	eT_VER_SOR
Tem_Sor	<---	eT_VER_SOR

Yukarıda verilen Tablo 6'dan da görüldüğü üzere, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar üst düzey gizil değişkeninin E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları ve E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları alt boyutları tarafından açıklandığı görülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu gizil değişkenlerden E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları 0,816 faktör yükü ile açıklama gücü en yüksek gizil değişken iken, E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları ise 0,710 faktör yükü ile açıklama gücü en düşük gizil değişken olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunları'nın E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları ve E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları alt boyutları doğrulanmış olmaktadır.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Elektronik ticaret, son yirmi yıl içerisinde internet teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte yaygınlaşarak hayatımızda önemli bir yer edinmiştir. Coğrafi konumdan bağımsız olarak alışveriş yapabilmeye olanak sağlanarak birlikte gerek nihai tüketici gerekse işletmeler açısından çok sayıda avantajlar sunan e-ticaret, ticari alandaki rekabete yeni bir soluk getirmiştir. Firmaların maliyetlerini optimize etmelerinde sağladığı katkılar yoluyla firmalara maliyet avantajı sağlarken, firma müşterilerinin ise daha uygun fiyatlara erişiminin önünü açmaktadır. Geleneksel ticaretten farklı olarak, herhangi bir ziyarete ihtiyaç duymaksızın satın alınacak ürün ve hizmete ilişkin satın alma işlemlerinin gerçekleştirilebilir hale gelmesiyle, kişilerin alışverişe harcayacakları zamandan tasarruf etmelerine de katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, e-ticaret hem ulusal hem uluslararası devletler açısından büyük bir öneme sahiptir.

E-ticaretin vergilendirilmesine ilişkin temel sorunlar esasen ulusal ve uluslararası vergilendirme açısından ortaya çıkmaktadır. Geleneksel ticarete uygulanan vergilendirme yöntemleri e-ticaretin vergilendirilmesinde yetersiz kaldığı ve söz konusu bu vergilendirme yöntemlerinin temeli coğrafi sınırlara göre oluşturulduğu için e-ticaretin fiziki bir sınıra bağlı olmamasından dolayı özellikle ülkeler arasında vergilendirme sorunu doğurmaktadır. Öte yandan gelirin elde edildiği yer, mükellefiyet türünün tespiti, gelir niteliğinin belirlenmesi ve matrah tespiti gibi konularda da ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu bu sorunların çözümüne ilişkin yollar aşağıdaki gibidir:

- Ülkelerin bir araya gelerek fikir birliği içerisinde ortak bir görüşü benimsemeleri ve bu görüşleri uygulamaya geçirilmesi,
- E-ticarete ilişkin vergilendirmenin mevcut bulunan yasa ve düzenlemeler çerçevesinde yapılması,

- Dijital mal ve hizmetlerin gümrükten geçme gibi bir durumu söz konusu olmadığından bu durumda söz konusu mal ve hizmetlerin ya vergiden muaf tutulması ya da işlemin muhataplarının sorumlu tutulması,
- E-ticaret işlemlerinin vergi cenneti olarak adlandırılan lkelerde yürütülmesi vergi idarelerinin mükellefler hakkında bilgi toplamasına engel olmakla birlikte vergi cennetlerinin göze çarpan en önemli özelliğinin gizlilik olduğu dikkate alındığında vergi idareleri tarafından mükellef hakkında yeterli bilgiye ulaşmak ve denetim faaliyetlerini yerine getirmek hedeflenmeli ve bu doğrultuda düzenlemeler yapılmalıdır.

Günümüzde oldukça önem arz eden e-ticaretin verdirilmesine ilişkin yapılan literatür taramasında maliye alanında 2000 yılından günümüze kadar ki süreçte e-ticaretin vergilendirilmesi konusunu inceleyen 15 yüksek lisans ve 2 doktora (zler, 2004; Ongun, 2006; Akçaoğlu, 2011; zdemir, 2013; Altun, 2016; Pehlivanlı, 2018; Küçüközyiğit, 2002; Avcu şakirler, 2019; Keleş, 2019, Karaca, 2006; Tarakçı, 2006; Akpınar, 2017; Bostan, 2022) alışması bulunmaktadır. Ancak söz konusu bu çalışmaların anket yöntemini kullanılarak vergi alanındaki özel sektör ve kamu çalışanlarına (gelir uzmanı, gelir uzmanı yardımcısı, bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavirler, serbest muhasebeci mali müşavir stajyerleri ve diğer personeller) yönelik bir araştırma çalışması olmadığı grlmştir.

Isparta Defterdarlığı'na bağlı Vergi Dairelerine bağlı olarak görev yapan gelir uzmanları ve gelir uzmanı yardımcıları ile Isparta Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavirler, serbest muhasebeci mali müşavir stajyerleri ve diğer personellerin yer aldığı 301 kişi ile gerçekleştirilmiş uygulamanın verileri SPSS paket programı ve Yapısal Eşitlik Modeli'nin gerçekleştirildiği AMOS programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında vergilendirme alanında görev yapan bireylerin e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeylerini ölçmek amacıyla ölçek geliştirilmiştir. Araştırma için toplanan veriler SPSS paket programı vasıtasıyla demografik bilgiler verilmiş ve en doğru sayıda faktör ile en yüksek açıklama gücü değerine sahip olan alt boyutlara ulaşmak ve bu maddeleri en doğru boyutlar altında toplamak amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. E-ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar leği 2 alt boyut ve 22 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğe yönelik kapsam geçerliliğinin sağlanması açısından pilot anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Yapısal Eşitlik Modeli uygulama sürecinde yapılan Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi ve İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi ile yapı geçerliliği sağlanmış olup ölçeğe ilişkin güvenirlilik analizleri gerçekleştirilmiştir. Nitekim alışma kapsamında e-ticaret kullanımının giderek artması, online olması, mevzuat yetersizliği, e-ticaretin uluslararası bir ticaret yapısının olması gibi nedenleri kapsayan e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlardan oluşan anket ile bireylerin algı düzeylerinin ölçülebileceği geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda araştırmanın demografik sonuçlarına göre örneklemin %28'i (84) kadın, %72'si (217) erkektir. Araştırmada ulaşılan katılımcıların %50'si (152) 25-34 yaş aralığında ve araştırmanın büyük çoğunluğuna tekabül eden %89'u (267) lisans mezunudur. Hedeflenen kitlede en çok katılım sağlayanların %52'si (156) ise bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali mşavirlerdir.

Açıklayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmeden önce, elde edilen veri setinin yapılacak analiz için uygun olup olmadığı test edilmiştir. Örneklemin büyüklüğünün Açıklayıcı Faktör Analizi'ne uygunluğunun tespiti için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonuçları değerlendirilmiştir. Analiz sonucuna göre KMO değeri 0,955 olduğu saptanmıştır. Literatürde minimum değer olarak kabul edilen 0,70 değerinin oldukça üzerinde olan bu sonuca göre örneklemin büyüklüğünün Açıklayıcı Faktör Analizi'ne uygun ve yüksek güvenirlilikte olduğu sonucuna varılmıştır. Gerçekleştirilen analiz neticesinde analizde yer alan 25 maddenin 3' faktör yükü 0,32 değerinin altında kalması nedeniyle analizden çıkartılmış ve Yapısal Eşitlik Modeli'ne dahil edilmemiştir (şimşek & Yay, 2022).

Yapılan analiz sonucunda 25 maddesi olan E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar leği için öz değeri 1'den büyük olan 2 faktörlü bir yapıda olduğu görülmektedir. Ayrıca, 2 faktörün toplam varyansın %59'unu açıkladığı grlmştir. Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda ölçekte yer

alan E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları ve E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları şeklinde etiketlenmiş 2 alt boyut aşağıda açıklanmıştır;

Birinci Düzey Doğrulamalı Faktör Analizi sonuçlarına göre, E-ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin E-ticaretin Vergilendirme Sorunları ve E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları olan 2 alt boyutları arasında 0,87 faktör yükü ile söz konusu 2 alt boyuttan biri diğer alt boyutu pozitif anlamda etkilemektedir. E-ticaretin online bir yapıya sahip olması, e-ticaretin vergilendirilmesine ilişkin sorunları güçlü bir şekilde etkilemektedir.

İkinci Düzey Doğrulamalı Faktör Analizi sonuçlarına göre ise, E-ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin E-ticaretin Vergilendirme Sorunları ve E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları olan alt boyutlarının E-ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunları güçlü bir şekilde etkilediği görülmektedir. 0,816 faktör yükü ile E-ticaretin Vergilendirme Sorunları alt boyutu faktör yükü 0,710 olan diğer alt boyut olan E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları'na nazaran açıklayıcılık gücünün daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak, araştırma bazı sınırlandırmaya tabii tutulmuştur. Nitekim bu çalışma Isparta Defterdarlığı'na bağlı Vergi Dairelerine bağlı olarak görev yapan gelir uzmanları ve gelir uzmanı yardımcıları ile Isparta Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavirler, serbest muhasebeci mali müşavir stajyerleri ve diğer personeller ile sınırlı olup elde edilen analiz sonuçları söz konusu bu sınırlar içerisinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla araştırmada örneklem seçiminde sınırlandırmaya gidildiğinden dolayı genelleştirilmesi mümkün olmayabilir. Bu bağlamda, bundan sonraki araştırmalara ışık tutmak amacıyla;

- Araştırma sonuçları tesadüfi örneklem yöntemlerinden bir tanesi seçilerek uygulandığı takdirde farklılık gösterebilir.
- Araştırma evreni değiştirilebilir. Örneğin vergi müfettişleri, vergi denetmenleri gibi.
- Geliştirilen bu ölçek ile çeşitli ölçekler ilişkilendirilebilir.
- Geliştirilen bu ölçek ile nedensellik çalışmaları yapılabilir.

E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara ilişkin vergilendirme alanında görev yapan uzman kişilerin bu sorunlara karşı ne düşündüklerini ortaya koymak için geliştirilen bu ölçeğin literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 15/02/2022 tarihli ve 117/6 nolu toplantısında 6 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar)ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %60, 2. Yazarın katkı oranı ise %40'dır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Süleyman Demirel Üniversitesi University with the decision number 6 at the meeting dated 15/02/2022 and numbered 117/6 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 60%, 2nd author's contribution rate is 40%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKLAR

- Akçaoğlu, S. E. (2011). *Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi* (Yayın No. 278494) [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Akpınar, O. (2017). *E-Ticaretin Vergilendirilmesi ve Sosyal Ağlar Örneği* (Yayın No. 483066) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.

- Aktan, C. C., Yay, S. & Taşdelen, S. (2018). *Global Vergi nerileri: Mümkün m? Uygulanabilir mi? Gerekli mi?, Yoksa Tehlikeli mi?*, içinde: Vergileme (Ed: C. C. Aktan). Ankara: Seçkin Yayıncılık. ss. 149-170.
- Alkan, R. (2003). *Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi*, İstanbul: Birleşik Matbaacılık.
- Alptürk, E. (2005). *Elektronik Ticaretin Hukuku ve Vergilendirilmesi*. Ankara: Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayınları.
- Altun, . (2016). *Elektronik Ticaret, Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi ve Türkiye Uygulaması* (Yayın No. 442892) [Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi] Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Avcı, Y. (2009). Yeni Finansal rnlerin Vergiden Kaçınmak İçin Kullanılması. <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/yakup/004/>
- Avcu şakirler, . (2019). *Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi: Sorunlar ve çözüm nerileri* (Yayın No. 551762) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi] Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Aydın, Y. & Dündar, H. (2018). Elektronik Ticaretin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi Konusunda SMMM'lerin Görüşleri: Sivas İlinde Araştırma. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21 (2): 51-77.
- Basu, S. (2008). International Taxation of E-Commerce: Persistent Problems and Possible Developments, *Journal of Information. Law ve Technology*. http://go.warwick.ac.uk/jilt/2008_1/basu
- Bostan, K. (2022). *E-Ticaretin Vergilendirilmesi: Seçilmiş lke Uygulamaları ve Türkiye nerileri* (Yayın No. 711209) [Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi] Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Coşkun, N. (2005). Elektronik Ticarete Vergilendirme Sorunları ve Uluslararası Düzeyde zm Arayışlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14 (1): 153-170.
- ak, M. (2002). *Dünya'da ve Türkiye'de Elektronik Ticaret ve Vergilendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- ınar, O. (2016). *E-Ticaret İşletmelerinde Muhasebeleştirme ve Vergilendirme* (Yayın No. 438970) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi] Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- okluk, ., şekercioğlu G. & Büyüköztürk ř. (2016). *Sosyal Bilimler için çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LİSREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, H. (2008). *Elektronik Ticarete Vergileme*, <https://docplayer.biz.tr/949859-Elektronik-ticarete-vergileme.html>
- Eser, L. Y., & Polat, S. (2014). Elektronik Ticaretin Transfer Fiyatlandırmaya Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 12 (23), 52-62.
- Eyel, C. ř. & Erciyes, H. K. (2020). Elektronik Ticarete Muhasebe ve Vergi Uygulamalarına İlişkin Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri: Bursa İlinde Bir Araştırma. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (5): 30-50.
- Fraenkel, J., Wallen, N. & Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education*. New York: McGraw Hill Publication.
- Gerçek, A. (2011). İnternet zerinden Yapılan Alışverişlerin Vergisel Boyutu. *Bilanço Dergisi*. 136, 52-56. <https://www.yumpu.com/tr/document/view/15838522/internet-uzerinden-yapilan-alsverislerin-vergisel-boyutu>

- Gökten, S. & Karabudak, Ç. Ö. (2017). Uluslararası Vergi Planlaması: Türkiye'nin Merkez Olarak Kullanıldığı Bir Vaka Çalışması, *Muhasebe Bilim Dünyası*, 19 (2): 547-566.
- Güneş, İ. (2002). *Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesinin Uluslararası Boyutu*, 8. Türkiye'de İnternet Konferansı.
- Güngör, K. (2002). Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesinde Vergi Uluslararası İş Birliği, *Vergi Dünyası*, 251: 132-143.
- Höl, Ş., Tutar, K. & Kandemir, H. (2017). Yaşam Stillерinin Girişimcilik Üzerine Yordama Etkisi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Çocuk Gelişimi Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Kesit Akademi Dergisi*, 3 (11): 536-549.
- Huck, S. W. (2012). *Reading Statistics and Research*. Boston, MA., Pearson Education.
- Jones, R. & Basu, S. (2002). Taxation of Electronic Commerce: A Developing Problem, *International Review of Law, Computers ve Technology*. 16 (1): 35-51.
- Kalakota, R. & Robinson, M. (2001). *E-business 2.0: RoadmapforSuccess*, Boston: Addison-Wesley Publishing.
- Kansız, E. İ. (2016). *İstanbul'daki Alışveriş Merkezleri Bazında Tüketici Davranış Modellerinin Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Değerlendirilmesi* (Yayın No. 432060) [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Karaca, D. (2006). *Avrupa Birliği'nde E-Ticaret Kavramı, AB'de ve Türkiye'de Bu Konuda Yapılan Hazırlıklar Çalışmalar ve E-Ticaretin Vergilendirilmesi Önerileri* (Yayın No. 207603) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Karaca, Y. & Tas, B. (2004). Küreselleşmenin Vergi Sistemleri Üzerindeki Etkilere Açısından İki Önemli Konu: Vergi Rekabeti ve Elektronik Ticaret. 19. *Maliye Sempozyumu*. http://www.maliyesempozyumu.org/wp-content/uploads/2017/10/Maliye-Sempozyumu_19_462_507.pdf
- Kayihan, Ş. & Yıldız, H. (2004). *Elektronik Ticaretin Hukuki ve Vergi Boyutu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Keleş, H. (2019). *Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi ve Sosyal Medya Kullanımına Etkisi: Trabzon İline Yönelik Bir Araştırma* (Yayın No. 552578) [Yüksek Lisans Tezi, Avrasya Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Kızılot, Ş., Şenyüz, D., Taş, M. & Dönmez, R. (2007). *Vergi Hukuku*. İstanbul: Yaklaşım Yayıncılık.
- Kline, R. S. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.
- Kuzucu Yapar, B., Bayrakdar, S. & Yapar, M. (2015). The Role of Taxation Problems on the Development of E-Commerce, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 195: 642-648.
- Küçüközyiğit, H. G. (2002). *Elektronik ticaretin vergilendirilmesi ve Avrupa Birliği Hukuku* (Yayın No. 137087) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Küçükylmazlar, A. (2006). *Elektronik Ticaret Rehberi*. İstanbul Ticaret Odası. https://www.academia.edu/33373788/elektronik_ticaret_rehberi_istanbul_ticaret_odas%c4%b1
- Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi Amos Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mourya, S. K. & Gupta, S. (2015). *E-Commerce*, Oxford: Alpha Science International Ltd.
- Ongun, T. (2006). *Küreselleşme Bağlamında Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi* (Yayın No. 207652) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.

- Organ, İ. & avdar, F. (2012). Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesinde Uluslararası Alanda Yaşanan Sorunlar, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 3 (1): 63-84.
- Öz, E. & avdar F. (2012). Çifte Vergilemenin Önlenmesine Yönelik OECD ve Türkiye Uygulamaları. *Vergi Dünyası*, 371: 51-66.
- Öz, N. S. (2004), Devletlerin Vergilendirme Yetkileri Sınırının Elektronik Ticaret Açısından Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, (147): 90-102.
- Özbek, A. (2002). Elektronik Ticaret ve Vergilendirilmesi (II). Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog. 149.
- Özdemir, S. (2013). *Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi* (Yayın No. 378521) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Özmen. E., Karaman, G. & Karaman, E. (2018). E-Ticaret Sitelerinin Kullanılabilirliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Ölçek Geliştirme ve Uygulama, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 74-91.
- Özler, İ. H. (2004). *Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi ve Türkiye Uygulaması* (Yayın No. 147978) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Pehlivanlı, A. (2018). *Türkiye’de Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi ve Mevcut Sorunlara Yönelik Bir Değerlendirme* (Yayın No. 529709) [Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Radovilsky, Z. (2014), *Business Modelsfor E-Commerce*, India: Business Expert Press.
- Rayudu, C. S. (2010), *E-Commerce: E-Business*, Mumbai: Himalaya Publishing House.
- Sağlı, A. (2020, July 15). Türkiye’de Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi. EY Bulding a betterworkingwold.https://www.ey.com/tr_tr/tax/turkiyede-dijital-ekonominin-vergilendirilmesi
- Soete, L. & Weel, B. (1998). Globalization, Tax Erosion and the Internet. https://www.researchgate.net/publication/4869121_globalization_tax_erosion_and_the_internet
- Şimşek, H. Z. & Yay, S. (2022), *Açımlayıcı Faktör Analizi ve E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar Üzerinde Etkili Olan Boyutların Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama*, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 14 (2): 216-236.
- Tarakçı, S. (2006). *E-Ticaretin Vergilendirilmesi ve Getirdiği Sorunlar* (Yayın No. 208924). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Uçma, T. (2010). *Finansal Bilgi Manipülasyonunda ve Hileli Finansal Raporlamada Denetçi Sorumluluğunun Belirlenmesine Yönelik Yapısal Eşitlik Modeli (SEM) Uygulaması* (Yayın No. 280766) [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Ülkü, Y. E. (2020). Türkiye’deki Dijital Hizmet Vergisi Önerisinin İncelenmesi. *Vergi Sorunları*, 43 (377): 117-136.
- Westberg, B. (2002). *Cross-border Taxation of E-Commerce*, International Bureau of Fiscal Documentation.
- Wittendorff, J. (2010). *Transfer Pricing and the Arm’s Length Principle in International Tax Law*. Netherlands: Kluwer Law International.
- Yaltı, B. (2003), *Elektronik Ticarete Vergilendirme*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yay, S. (2019). Mali Kurumlara Güven ve Sosyal Sermaye İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 7 (9): 276-293.
- Yıldız, H. (2002). Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi. *Vergi Dünyası*, 255: 144-145.
- Yılmaz, E. & Karakadılar, İ. S. (2019). Türkiye’deki Elektronik Ticaret Uygulamalarına Müşteri Gözünden Bakış ve İyileştirme Önerileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1): 53-75.

- Yong, A. G. & Pearce, S. (2013). A Beginner's Guide to Factor Analysis: Focusing on Exploratory Factor Analysis. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 9: 79-94.
- Yoruldu, M. & Zeybek Yoruldu, N. (2016). Küreselleşme Boyutunda Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi. *E-Yaklaşım*, 280.
- Zengin, N. (2019). Elektronik Ticaretin Kullanımında Kritik Başarı Faktörlerinin Etkive Türkiye'de Faaliyet Gösteren Elektronik Ticaret İşletmelerinde Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17 (3): 19-39.

EK: ÖLÇEK İFADELERİ

Bu bölümde görüşlerinizi öğrenmek amacıyla çeşitli sorulara yer verilmiştir. Lütfen bu soruları kendi düşünceleriniz doğrultusunda;

1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Fikrim Yok, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum
Seçeneklerinden birine (X) koyarak cevaplandırınız.

	E- TİCARETİN VERGİLENDİRİLMESİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1.	E-ticaretin giderek yaygınlaşması ve eksik vergi uygulamaları vergi gelirlerinde düşüşe neden olmaktadır.					
2.	E-ticaretin yaygınlaşması vergi kaçakçılığı gibi kayıt dışı faaliyetleri arttırmaktadır.					
3.	Dijital rn (e-kitap, müzik, yazılım, oyun vs.) alım satımında vergiyi doğuran olayın tespiti sorunu etkin vergilendirmeyi önlemekte, ayrıca bu alım satımlarda vergi kaybı ve vergi denetiminde etkinlik sorunu ortaya çıkmaktadır.					
4.	E-ticarete alıcı ile satıcının kimlik ve ikametgahlarının bilinmemesi vergilendirme sürecinde belirsizliğe neden olmakta ve vergi kaçırma faaliyetlerine uygun ortam hazırlamaktadır.					
5.	Global düzeyde, e-ticaretin vergilendirmesi açısından ortak ve etkin bir vergi uygulamasının olmaması nedeniyle etkin vergilendirme zorlaşmaktadır.					
6.	E-ticarette Şirketlerin lkeler arasındaki zararlı vergi rekabetinden yararlanmaları kolaylaştığından vergilendirme zorlaşmaktadır.					
7.	E-ticarette dijital ürünlerin sınır ötesi satışlarında malların tesliminde KDV açısından sorun yaşanmaktadır.					
8.	E-ticarette dijital ürünlerin niteliğinin belirlenememesi KDV açısından vergilendirmeyi zorlaştırmaktadır.					
9.	E-ticarette mükellefiyet türünün belirlenmesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.					
10.	E-ticarette gelirin elde edildiği yerin belirlenememesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.					
11.	E-ticarette elde edilen gelirin niteliğinin belirlenememesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.					
12.	E-ticaretin denetlenmesi açısından ihtiyaç duyulan nitelikli denetçilerin azınlıkta olması, etkin ve verimli vergi denetim mekanizmasının sağlanması engellemektedir.					
13.	E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan birçok sorun, web sunucusunun uzaktan işletilebilmesi nedeniyle zme kavuşturulamamaktadır.					
14.	E-ticaretin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte transfer fiyatlandırması lkeler açısından ciddi vergi kaybına neden olmaktadır.					
15.	Türev rnler (forward, swap, futures ve opsiyon) ile ilgili işlemlerin vergilendirilmesine yönelik düzenlemelerin yetersiz olması vergi kaçakçılığını arttırmaktadır.					
16.	E-ticarette sistemlerin bir arada ve uyumlu bir Şekilde alışması ve veri alışverişinde bulunması vergilemede karşılaşılan sorunları arttırmaktadır.					
17.	E-ticaret sayesinde uluslararası alışverişin artması, tek bir vergi konusu üzerinden birden fazla vergi alınmasına yol açmakta, bu durum birçok probleme neden olmaktadır.					
18.	E-ticaret, Şirketlerin faaliyetlerini vergi cenneti olarak bilinen lkelere kaydırmalarına neden olmakta, bu durum vergi kaçakçılığına neden olmaktadır.					
19.	E-ticaretin gelişmesiyle birlikte off-shore bankacılık hizmetlerindeki artış nedeniyle vergi idarelerinin mükelleflere ilişkin bilgi toplama ve denetim yapabilme imkanları büyük lde azalmaktadır.					
20.	E-ticarete ilişkin uluslararası ortak bir politikanın olmayışı ya da yetersiz kalması kamu ve özel sektör için yüksek uyum maliyetleri yaratmaktadır.					
21.	Veri iletişim altyapısındaki ulusal ve uluslararası rekabetteki belirsizlikler etkin vergilendirmeyi önlemektedir.					
22.	E-ticarette firmaların transfer fiyatlandırmasından sıkça yararlanması devletin denetim faaliyetlerini zorlaŐırmakla birlikte kamu gelirlerinin					

E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunların Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi

	aşınmasına da neden olmaktadır.					
23.	E-ticarete ilişkin fiziki dolaşımı mümkün olmayan hizmetlerin veya dijital ürünlerin yaygın olarak tercih edilmesi vergi tabanını olumsuz olarak etkilemektedir.					
24.	Kamu ve özel kurumların e-ticaret ve özellikle de e-ticaretin vergilendirilmesine dair ilgili personele yeterli eğitim desteğini sağlayamaması vergilemenin etkin bir şekilde yapılmasını ve vergi denetimini zorlaştırmaktadır.					
25.	Fiziki mevcudiyeti olmayan işletmelerin faaliyetlerinin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara vergi mevzuatları bir çözüm sunamamakta, bu nedenle söz konusu şirketlerin e-ticaret faaliyetlerinin vergilendirilmesi zorlaşmaktadır.					

Muhasebe Felsefesinin Temel Refleksiyonu Olarak Aksiyolojik Realizm ve Olgusalılık Işığında Muhasebe Biliminin Aksiyomatik Yapısı

Axiomatic Structure of Accounting Science In The Light of Axiological Realism and Factuality As A Basic Reflection of Accounting Philosophy

Fırat ALTINKAYNAK¹, Fatih Coşkun ERTAŞ², Metehan KÜÇÜKER³

Öz

Amaç: Bilimsel bir alanın felsefi açıdan temellendirilmesinin ve böylelikle o alanın kökenine inilmesinin çok kolay olmadığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, kökene inme gayretlerinin, felsefe içinde yüzyıllardır tartışlagelen, “Olgusal yapılardan aksiyolojik yapıların mı doğduğu veya tam tersine aksiyolojik yapılardan olgusal yapıların mı doğduğu?” soruları ışığında şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu tartışmalardan hareketle doğan çalışmanın amacı; bilim felsefesi çerçevesinde muhasebenin temel kavramları ile mali tablo ilkelerini, olgusal ve aksiyolojik açıdan temellendirerek, muhasebe bilimini oluşturan yapıların aksiyomatik kümesine inebilmektir.

Tasarım/Yöntem: Çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan belgesel araştırma yöntemi kullanılarak konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Temel muhasebe kavramlarının ve mali tablo ilkelerinin aksiyolojik mi yoksa olgusal mı olduğuna karar vermede, ilgili kavram veya ilkenin bir değer veya olgu ile ilişkili olup olmadığı teorik çerçevede değerlendirilmiştir.

Bulgular: Muhasebe felsefesi açısından çalışma sonucunda gelinen noktada muhasebedeki olgusal ilkelerin, muhasebenin aksiyolojik yasalarından çıkarıldığı ve böylelikle muhasebenin aksiyolojik yapısının, aslında muhasebenin aksiyomatik bir kümesine oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Muhasebe felsefesi alanında yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olması, özellikle de literatür araştırması açısından çalışmanın en önemli sınırlılığını teşkil etmektedir. Ayrıca denetim standart ve ilkelerinin muhasebe felsefesi açısından incelenmesi önemli olmakla birlikte bu çalışmada araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Özgünlük/Değer: Henüz keşfedilmeyi bekleyen, münbit bir alan olan muhasebe felsefesi alanında yapılan çalışmalar genellikle muhasebenin epistemolojik ve ontolojik yapısına odaklanmıştır. Farklı olarak bu çalışmada muhasebe temel kavramları ve mali tablo ilkeleri aksiyoloji ve olgusalılık ışığında ilk defa tartışılmış ve böylelikle muhasebenin aksiyomatik kümesine ulaşmaya çalışılmıştır. Çalışma bu yönüyle özgün değerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Felsefesi, Aksiyoloji, Olgusalılık

Abstract

Purpose: It should be noted that it is not easy to ground a scientific field philosophically and thus go down to the roots of that field. In this context, it is possible to say that the efforts to get to the origins are shaped in the light of the questions that have been discussed in philosophy for centuries, whether axiological structures arise from factual structures or factual structures arise from axiological structures. The aim of the study, which emerged from these discussions; within the framework of the philosophy of science, is to arrive at the axiomatic set of the structures that make up the science of accounting by grounding the basic accounting concepts and financial statement principles from a factual and axiological point of view.

Design/Methodology: In this study, a literature review on the subject was performed using the documentary research method, one of the qualitative research approaches. In the decision of whether the basic accounting concepts and financial statement principles were axiological or factual, it was evaluated in the theoretical framework whether the concept or principle in question is related to a value or fact.

Findings: At the point reached as a result of the study in terms of accounting philosophy, it has been concluded that the factual principles in accounting are derived from the axiological laws of accounting, and thus the axiological structure of accounting constitutes an axiomatic set of accounting.

Limitations: The small number of studies in the field of accounting philosophy constituted the most important limitation of the study, especially in terms of literature research. Besides, it is important to examine auditing standards and principles in terms of accounting philosophy, but this study has been left out of the scope of the research.

Originality/Value: Studies in the field of accounting philosophy, which is a fertile field that has yet to be explored, have generally focused on the epistemological and ontological structure of accounting. Differently, in this study, the basic accounting concepts and the financial statement's principles were discussed for the first time in the light of axiology and factuality and thus the axiomatic set of accounting was tried to be reached. In this respect, the study reveals its original value.

Keywords: Accounting Philosophy, Axiology, Factuality

¹Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri Ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, afirat@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0960-2254

²Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fatihcoskun.ertas@atauni.edu.tr, ORCID:0000-0002-2632-9694

³Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, metehan.kucuker@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5468-0465

1. GİRİŞ

Mantık çerçevesinde düşünebilen bir insanın, hiç şüphe duymayacağı kadar kesin doğrulukta ve ispatlanabilir bir bilgi olabilir mi? Bu sorudan hareketle aslında felsefenin de diğer tüm bilimler gibi ilk hedefinin bilgi olduğunu söylemek mümkündür. Felsefenin hedeflediği bilgi, tüm bilimlerin yapısına bir birlik ve dizge getiren, bilim insanlarının yargılarının, kanılarının, bilimsel görüşlerinin eleştirel bir incelemesinin sonucu olan türden bir bilgidir. Tüm bilimler içerisinde belki de bir tek felsefe, kendi soru ve sorunları karşısında kesin, net ve ispatlanabilir bir sonuca ulaşmamaktadır. Zira ne zaman felsefe, bir alanda kesin sonuca ve ispata ulaşsa, o alan felsefe olmaktan çıkıp, özgürlüğünü ilan eden bir bilim dalına dönüşmektedir. Dolayısıyla belki de felsefenin değeri, onun kesinliksizliğinde aranmalı ve tüm bilimler bu değeri bilmeli ve ondan beslenmelidir. Zaten ilk çağlarda felsefe bünyesinde yürütülen matematiksel çalışmalar ve ispatlar kesin bir sonuca ulaştığında, felsefeden ayrılarak dünyada bağımsızlığını ilk ilan eden bilim dalı olarak “Matematik” bilimini doğurmuştur. Aynı şekilde Newton’ un büyük yapıtının adı olan, “Doğal Felsefenin Matematik İlkeleri” kitabı da günümüzde bir fizik kitabıdır (Russell, 2017). Yaşanılan çağın felsefesinde ise alanların ayrı ayrı bağımsızlaştıkları ve her bilim alanının felsefe açısından da çalışıldığı izlenmektedir. Bu bağlamda bilim felsefesinin tarihsel yolculuğunda aksiyolojik ve olgusal yapıların doğuşu ve yüzyıllar içinde gelişimi birçok bilim insanının da felsefe, bilim, toplum ve çevre konularındaki tartışmalarına temel olmuş ve bu doğrultuda ilgili bilim alanları yüzyıllar boyunca ilerleyişine devam etmiştir.

Felsefenin birinci kolu olan “Fizica”, kendisine bağlı fen bilimlerinin bağımsızlaşması ile sadeleşerek “Ontoloji”ye, felsefenin ikinci kolu olan “Logica”, kendisine bağlı mantık bilimlerinin bağımsızlaşması ile sadeleşerek “Epistemoloji”ye ve son olarak felsefenin üçüncü kolu olan “Etica” ise kendisine bağlı sosyal bilimlerin bağımsızlaşması ile sadeleşerek “Aksiyoloji”ye dönüşmüştür (Yaz, 2021). Bu ayırım ile sosyal bilimlerde, bir bilim alanının kökenine ve ispatına inebilmek için, ilgili bilim alanının yapılarının bilim felsefesi ışığında aksiyolojik ve olgusal açıdan temellendirilmesi gerekmektedir. Bu temellendirme sonucunda ilgili yapılar arasındaki geçişkenliğin varlığı veya yokluğu ile aksiyomatik kabul kümelerinin oluşturulması, bu çalışmanın da temelini oluşturmaktadır. Yüzyıllar boyunca tartışılabilen “Değer” ve “Olgu” kavramları arasındaki mantıki bir ilişkinin olup olmadığı konusu, çalışma kapsamında muhasebe bilgi felsefesi boyutunda tartışılmıştır.

Muhasebe uygulamalarının ve muhasebe teorisinin mantıksal bir düzende açıklanmasına fırsat verecek yaklaşımlar, muhasebenin bilimsel gelişiminin ve sürekliliğinin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Bu yaklaşımlar; kavramlar, ilkeler ve standartlar gibi temel ifadelerle anılmaktadır (Nalçın ve Can, 2019). Bu doğrultuda çalışma kapsamında, öncelikle muhasebenin temel kavramları, aksiyolojik ve olgusal açıdan sınıflandırılmış ve böylelikle muhasebenin ana çatısı olan bu temel kavramlar bilim felsefesi açısından temellendirilmiştir. Daha sonra muhasebe kavramlarına atıf yapılarak türetilen “Genel Kabul Görmüş Mali Tablo İlkeleri” de aynı yapıyla “Aksiyolojik” ve “Olgusal” perspektifle sınıflandırılarak, muhasebe biliminin aksiyomatik kabul kümesi belirlenmeye çalışılmıştır.

Tüm bilim alanlarında uygulanabilen bir bilimsel yöntemin detaylarına inildiğinde bu bilimsel yöntem çok karmaşık görünse de aslında özünde çok basittir (Russell, 2019). Diğer taraftan tüm bilim alanlarında olduğu gibi, muhasebenin de temelinde kavramlar, çatısında ise yasalar bulunmaktadır. Şöyle ki işletmelerin dili olarak kabul edilen muhasebenin, temelinden kavramlarını çıkarırsanız, muhasebe dilsiz olur ve dilsiz bir muhasebe, iletişim kuramayacağından, yasa, teori veya rapor üretmez (Yaz, 2021). Bu noktadan hareketle çalışmada, şöyle bir giriş sorusuyla karşı karşıya kalınmaktadır:

“Muhasebe bilgi felsefesinin temelinde yer alan bu yasa ve kavramlar, muhasebenin aksiyomatik bir kümesi olabilir mi?”

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Muhasebe felsefesi üzerine yapılan sınırlı sayıdaki çalışmada, genellikle muhasebenin felsefi temellerinin ve içsel varsayımlarının göz ardı edildiği belirtilmiş ve muhasebenin felsefi boyutlarıyla incelenmesinin önemi vurgulanmıştır. Yapılan çalışmalarda çoğunlukla muhasebenin epistemolojik ve ontolojik yapısının ele alındığını da belirtmek gerekmektedir.

Lukka (1990), muhasebe kavramlarının atıfta bulunduğu fenomenlerin gerçekte ne anlamda var olduğunu araştırdığı çalışmasında muhasebede kâr kavramının ontolojik doğasına odaklanmıştır.

Arthur (1993), çalışmasında muhasebe araştırmacılarının felsefi gelişmelerin değerini gözden kaırabileceklerini belirtmiş ve muhasebe ontolojisine ilişkin bazı sorunları tartışmıştır.

Buys (2008), çalışmasında muhasebenin içsel varsayımlarını ve amaçlarını günümüz muhasebe sorunları ve gelişmeleri işığında açıklamayı amaçlamıştır.

Elkhashen ve Ntim (2018), araştırmalarında muhasebenin felsefi yönlerinin daha derin bir şekilde anlaşılması gerektiğini tartışmışlardır.

Nugrahanti (2018), finansal muhasebe araştırmalarının felsefi temellerini ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji çerçevesinde incelemiştir.

Yükçü ve Yükçü (2019), muhasebenin bilimsel ve felsefi yönlerini estetik bir bakış açısıyla vurgulamıştır.

Yaz (2021), felsefeden bilime ve bilimden muhasebe felsefesine nasıl ulaşılacağını ele almıştır. Çalışmada ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji disiplinleri kullanılarak nasıl bir muhasebe felsefesi kurgulanması gerektiği sorusuna gerçekçi cevaplar aranmıştır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Muhasebenin temel kavramları ile genel kabul görmüş mali tablo ilkelerinin felsefi açıdan temellendirilmesi ve ispat bağlamında kabul kümelerinin oluşturulması amacıyla yapılan bu alışma, “Olgu” ve “Değer” kavramları veya “Olanlar” ile “Olması Gerekenler” arasında kabul edilen ayırım üzerinden yürütülmüştür. Bu noktada dünya felsefe tarihinde “Olgu” ve “Değer” kavramları üzerinde yapılan ayırım tartışmalarının halen devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Bazı filozoflar “Değer” kavramına dar perspektiften bakarken bazıları ise “Değer” ve “Olgu” kavramlarının ayırımında “Değer” kavramını ahlaki değer ile sınırlandırmadan, çok daha geniş bir açıdan incelemişlerdir.

İlkçağ filozoflarında günümüzde kullanılan anlamda bir “Değer” kavramı olmasa dahi felsefi bir tartışma konusu olan ”Değer” kavramının ortaya ıkışı, Sofistler ve Sokrat’a kadar inmektedir. Değer felsefesine en çok önem verdiği bilinen ilk filozof olan Eflatun’dan bitibaren filozoflar, değer kavramını “İyi”, “Kötü”, “Fazilet”, “Amaç”, “Yanlış”, “Doğru”, “Hakikat” ve “Geçerlilik” gibi farklı başlıklar altında incelemişlerdir (Kılıç, 1996). Değerleri inceleyen felsefe dalı olarak tanımlanan Aksiyolojiye Marksist yaklaşım tarzı ise ahlaki, sosyal, bilimsel, estetik vb. değerlerin her şeyden önce kabul edilmesine ve değerlerin tarihi şartlara bağlı buldukları düşüncesine dayanmaktadır. (Rosenthal ve Yudin, 1972). Olgudan değere veya değerden olguya geçişin ve aralarında mantıki bir bağın olup olmadığının tartışıldığı bu karşıt görüşler, günümüz bilim felsefesinde de mevcudiyetini sürdürmektedir. Son ağda Hume ile başlayan bu karşıt görüşlerde, Hume, olgusal bir durumu betimleyen önermeler ile değer yüklü önermeler arasındaki ilişkiyi vurgulamakta ve olgusal önermeler aracılığıyla yapılabilen mantıksal çıkarımlardan bahsetmektedir. Böylelikle Hume, aklın rol ve statüsünü sorgulamanın yolunu da açmaktadır (Stroud, 1977; Kahraman, 2016). Olgusal önermeler ile değersele önermeler arasındaki geçiş ilişkisi, Hume’ dan sonra pek çok filozofun da tartışıp görüş beyan ettiği bir konu haline gelmiştir. Örneğin J.R. Searle; değer kavramını, üzerinde değerin tüm hükümlerinin bütün formlarına uygulanacak bir şekilde ele almıştır (Kılıç, 1996). Bu bağlamda, olgu ve değer (Aksiyoloji) arasındaki bu ayırımın, felsefe tarihinin en eski metafizik ayırımlarının başında geldiğini de belirtmek gerekmektedir (Kılıç, 1996). Değer ile olgu kavramlarındaki ayırımın temelinde, ontolojik olarak değerlerin ayrı bir yapıya sahip oldukları kabul edilmektedir. Bu ayırma göre bilimdeki aksiyolojik yapılar veya değerler; dünyadaki meta varlıklar içinde (fiziksel maddeler vb.) bulunmazlar. şayet tam aksi şekilde bulunmuş olsaydılar, değer olma özelliklerini kaybedip, dünyanın basit varlıksal başka bir kısmını oluşturmuş olurlardı (Kılıç, 1996).

Olgu kavramı ise genellikle yaşanılan dünyada duyularımızla algılanan; olması gereken yerine olan, gözlemlenebilen, dış dünyada gerçekliği olan ve vuku bulan şeylerdir. Olgu kavramı; muhtevalı olması, gözlemlenebilmesi, tecrübe ile kavranabilmesi ve doğrudan doğruya bilgi olarak verilebilmesi gibi özellikleriyle de tanımlanabilir (Ülken, 1968; Kılıç, 1996). Değer kavramının niteliğini net bir şekilde belirtmek ise olgu kavramına göre çok daha zordur. Çünkü felsefenin tarihsel serüvenindeki

farklı dönemlerde değer kavramına çok farklı anlamlar atfedildiği gibi, farklı bilim insanları değer kavramını çeşitli şekillerde yorumlamışlardır (Kılıç, 1996). Tarihsel süreç içerisinde de 18. yüzyıl düşünürleri, metafiziksel inançlardan kurtulabilmek için fenomenler aracılığıyla epistemolojiyi oluşturmaya ve böylelikle bilimsel refleksiyonla olgusallık temelinde bilgiyi inşa etmeye çalışmışlardır (Kahraman, 2016). Ayrıca Gordon (1991), batı entelektüel tarihinin içerisinde sosyal bilimler tarihinin mevcudiyetinden bahsedebilmek için Rönesans döneminde doğal bilimlerin gelişiminden başlamanın gerektiğini belirtmektedir. Bu bakış açısının, bilim alanları ve felsefe üzerindeki en önemli etkilerden biri de, olgusallık zemininde, matematiksel örüntü ile gelişen yöntem bilincinin gelişimi olmuştur. (Gordon, 1991; Kahraman, 2017). Bu felsefi yaklaşımdan hareketle muhasebe bilgi felsefesi açısından, kendiliğinden cevaplanan, bir başka soruyla karşılaşmaktadır:

“Muhasebe kayıt sistemi de olgusallık zemininde, matematiksel örüntü ile işleyen bir sistem değil midir?”

Klasik ekolde felsefe bilimi, ontoloji (varlık felsefesi), epistemoloji (bilgi felsefesi) ve aksiyoloji (değer felsefesi) olmak üzere üç ana başlıkta toplanmaktadır (Frank, 2017). Aksiyolojik olarak varlık kavramını tabii (doğal) ve üretilmiş varlıklar olmak üzere iki ayrı grupta incelemek mümkündür. Tabii varlıklar; toprak, taş, bitki, hayvan ya da insan gibi doğal yapılardan oluşmaktadır. Zira bunların üzerindeki renkler, biçim ve nitelikler varlığın ham, doğal hali olarak ortaya çıkmaktadır. Varlığın üretilmiş veya işlenmiş kısmı ise insanın varlıkla kurduğu çok yönlü ilişkilerle ortaya çıkan unsurlardır. Bunlar da, etikten estetiğe, epistemolojiden kültür ve medeniyete kadar geniş bir alanı kapsamaktadır (Ülken, 1968; Çetintaş, 2017). Tabii ya da üretilmiş (işlenmiş) olsun, varlığın değersel kimliği ve değersel karakteri kendini bu nitelikler aracılığıyla yansıtmaktadır (Çetintaş, 2017). Bu ayırmadan hareketle “Değer” kavramının özüne inilmeye çalışıldığında Aksiyoloji kavramı etik, estetik ve epistemoloji gibi değersel alanları incelemekle birlikte, bu yapıların oluşum süreçlerini, sınırlarını ve bu alanların birbirleriyle olan ilişkilerini de incelemektedir. “Etik” kavramı, “İyi/Kötü”; “Estetik” kavramı, “Güzel/Çirkin”, “Epistemoloji” kavramı ise “Doğru/Yanlış” gibi değersel niteliklerin konusunu araştırmaktadır (Hart, 1971; Audi, 1999; Arat, 1996, Aktaran, Çetintaş 2015). Çetintaş (2015); aksiyolojinin bilim felsefesinde aslında bir değer teorisi araştırması özelliğini taşıdığını belirtmiştir. Bu bağlamda değer teorisi olarak aksiyoloji alanının olanla olması gereken arasındaki ilişkiye cevap aradığını ve değerın doğası, ölçüsü ve metafiziksel statüsüne ilişkin araştırmalar yapma alanı olduğunu da söylemek mümkündür. Bu noktada bilimler üzerinde çalışılan uygulamalı etik kavramının teşekkülünün 1970’li yıllara dayandığını belirtmek gerekmektedir. Bu durumun en önemli sebebi, uygulamalı etik kapsamı içinde ele alınan problemlerin önemli bir kısmının teknolojinin sonucu olmasıdır. Bununla birlikte yeni bir takım mesleklerle birlikte beyin gücüyle çalışan orta sınıfların 20. yy ortalarından sonra zuhur etmesidir (Cevizci, 2021). Bu bağlamda muhasebe-finans gibi alanlardaki düşünsel ve kuramsal bilimler, bu yıllardan sonra hız kazanmıştır. Kuramsallık ve genelliğin, uygulamalı etik için geçerli olmasının en önemli nedeni de, onun daha ziyade somut problemlerle ilgili olması ve teorik etik yoluyla edinilen birikimin, çok çeşitli somut problemlere uygulanmasından meydana gelmesidir. Ancak endüstrinin muhasebe ve denetim alanında uygulamalı etik standartlarını telkin etme çabalarının tam olarak gerçekleştiremediğini de belirtmek gerekmektedir (Benson, 2005). Diğer taraftan teknolojinin bir sonucu olarak özel ve kamusal yaşamda karşılaşılan problemlere, etik bakış açısıyla uygulanan, felsefi incelemelerde ve analizlerde günümüzde büyük bir artışın yaşandığı da söylenmelidir (Beauchamp, 2003). Bu noktadan hareketle;

“Muhasebe felsefesi açısından, bir bilim olarak her geçen gün özgürlüğünü ilan eden muhasebede de, aksiyolojik olarak, muhasebe meslek etiği kavramı ve mevzuatı 20. yy. sonlarında ortaya çıkmamış mıdır?”

Felsefenin diğer bilimlere uygulandığında değersel yapılar ile olgusal yapıların ayırımının ve birbirleriyle olan ilişkisinin bilimden bilime farklılık arz ettiği söylenebilir. Muhasebe bilgi felsefesi açısından, muhasebe sistemlerindeki aksiyolojik yapıların aslında birer kabul olduğu ve bu kabuller doğrultusunda da muhasebenin aksiyomatik kümesinin olduğu düşünülebilir. Zira bütün bilim alanlarında ortaya çıkan aksiyomlarda olduğu gibi, varlığı ve doğruluğu kabul edilmiş, önceden tanımlanmış, kavramlar mevcut olup, ilgili bilim alanları da, bu kavramlar ve kabuller üzerine inşa edilmektedir. Bu nedenle aksiyomların, bu terimlerden ne anlaşılması gerektiğini bize

göstermediklerini belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte aksiyomlarda yer alan terimlerin, herhangi gerçeğe gönderme yaptıklarına dair bir kanıt da sunmazlar. Zira aksiyomların kökeni, aslında bir kabulleniş ve olması gerekeni söyleyiştir (Yıldırım, 2019; Altınkaynak, 2020). O halde muhasebe bilgi felsefesi açısından:

“Muhasebede aksiyom kümesinin kökeni, aksiyolojiktir denilemez mi?”

4. MUHASEBENİN TEMEL KAVRAMLARININ VE GENEL KABUL GÖRMÜŞ MALİ TABLO İLKELERİNİN AKSİYOLOJİK - OLGUSAL YAPISI

Geleneksel olarak ve bugün bile, genel nesnellik fikri hem muhasebe teorisinde hem de pratiğinde düşünceye hâkimdir: muhasebe kavramları genellikle "dışarıda bir yerde" var olan gerçeği yansıtabilecek şekilde yorumlanır. Ancak, organizasyonlarda ve toplumda muhasebenin önemi ve rollerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması istendiğinde bu yorumun yetersiz olduğu görülmektedir. Bu anlayışı derinleştirmek için gerçekçi ontolojinin baskın rolünü idealist ontoloji lehine azaltmak gerektiği savunulmaktadır. Bu doğrultuda, sosyal yapılandırmacı görüşün, muhasebe kavramlarının temel doğasının yorumlanması için ortak ve verimli bir temel sunabileceği öne sürülmüştür (Lukka, 1990).

Aksiyolojik argümanlar olan etik ve estetik olgularından hareketle varlığın ispatına çalışılmaktadır. Bu bağlamda aksiyolojik yapılar; içerden gözlemlenebilen, pratik yapılı ve ontolojik temelli olabilmektedir (Doko, 2013). Aslında bu noktada, her ne kadar aksiyoloji etik ve estetik ile ilgileniyor görünse dahi aksiyoloji epistemolojiyle de ilgilenirken, bunlar arasındaki ilişkiler üzerinde de durmaktadır. Aksiyolojide etik ve estetik kavramlarını doğru veya yanlış yapan olgu da, aksiyolojinin epistemolojisidir. Bu doğrultuda tüm alanlardaki aksiyolojik ve olgusal önermeler incelendiğinde, aksiyolojik önermeler nasıl olması gerektiğini, olgusal önermeler ise dış dünyada ne olduğunu anlatmaktadır. Bu ayırım noktasında, “Olgusal Önermeler” insanoğlu ile dış dünya arasında bağ kurarak, bir nevi dış dünyada olan olayları beyan eder. Bir başka ifadeyle beyan veya bildirme cümlelerinin doğruluk derecesini gösteren yapılar olgusal önermelerdir (Doko, 2013). Bu doğrultuda muhasebe felsefesinde olgusal önermeler analogik olarak yapılandırılırsa; “*Buğday ürünlerinin KDV (Katma Değer Vergisi) oranı % 1’dir*” cümlesi olgusal bir önerme olup, bu önermeyi doğrulayan veya yanlışlayan şey ise buğday ürünlerinin KDV oranının gerçekten % 1 olup olmadığı olgusudur. Yani olgusal önermelerde vurgulanan nitelik var olmasa bu önermeler kendiliğinden yanlışlanmaktadır. Aynı zamanda bu örneğe göre de, vergi olmayan bir dünyada, KDV oranından bahsetmek imkânsızdır. Benzer şekilde MSUGT’a (Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği) göre; “*Bilanço hesaplarında stoklar maliyet değeri ile raporlanır*” önermesinin doğruluğu, stok kayıtlarının ticari belgesiyle karşılaştırılarak deneysel olarak ispatlanabilmesinde yatmaktadır. Daha açık ifadeyle olgusal önermeler dış dünyada vuku bulan bir olaya veya olguya dayanmakla birlikte ampirik olarak da gözlemlenebilmekte ve ispatlanabilmektedir. Bu özelliğiyle muhasebe bilgi felsefesinde olgusal önermeler, ticari işlemlerde ve kayıtlarda var olan fiziki, gözlemlenebilen ve ispatlanabilen olaylar arasındaki ilişkileri tarif etmektedirler. Bilimsel önermeler, olgusal önermelere en güzel örneği teşkil ettiği gibi, muhasebe kayıt sistemlerinde ve finansal raporlamalardaki her işlem de olgusal olarak nitelenebilir. Sonuç olarak muhasebede de ampirik olarak gözlemlenerek ispatlanan tüm kayıt ve işlemler olgusal yapıda doğru ve geçerli kabul edilmekte; tam aksine ampirik olarak gözlemlenemeyen olay ve işlemler ise olgusal olmaktan çıkmaktadır.

Aksiyolojik önermeler ise etik, estetik ve epistemolojik ilkeler niteliğinde önermeler olup yaşama ya da bilime dair gereklilikleri vurgular (Çetintaş, 2015). Aksiyolojik ilkeler ampirik olarak gözlemlenemeyen önermeler olmakla birlikte doğru ya da yanlış olabilirler. Yalnız olgusal önermelerden farklı olarak, aksiyolojik önermeler, işaret ettiği ilkelerin nasıl olduğunu değil; nasıl olması gerektiğini belirtirler. Aksiyolojik yapının bu özelliği yaşamdan örneklenecek olursa; “İnsanlara yardım etmek iyidir.” cümlesindeki “İyilik” kavramı, dış dünyada gözlemlenemez ve ampirik olarak ispatlanamaz. Dolayısıyla bu tip önermeler aksiyolojik yapıdadır.

Muhasebe bilgi felsefesi açısından, muhasebenin temel kavramlarının temelini oluşturan ve bu temel kavramlarda ilk yasa olarak kabul edilen, “Sosyal Sorumluluk İlkesi”; işletmelerin üreteceği muhasebe bilgilerinin sadece işletmenin çıkarlarını değil, toplumun çıkarlarını da göz önünde tutarak muhasebe işlemlerinin yapılması gerektiğini vurgular. Bu temel yasa hukuki ve mali sorumluluktan

ziyade vicdani sorumluluğu kapsamaktadır. Dolayısıyla muhasebenin temel yasası olan bu önermeye göre, sosyal sorumluluk kavramı, ampirik olarak dış dünyada gözlemlenemeyeceği ve dış dünyada hiç muhasebe kaydı yapılmıyor olsa dahi, toplum çıkarlarının gözetilmesinin iyi bir şey olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğinden; muhasebenin bu temel yasası aksiyolojiktir.

Felsefe ekollerinin yüzyıllardır üzerinde tartıştığı bu ayrımdan ve yukarıdaki açıklamalardan hareketle Muhasebenin Temel Kavramları, Tablo 1’de Aksiyolojik, Olgusal ve Aksiyolojik-Olgusal olmak üzere üç ayrı boyutta temellendirilmiştir.

Tablo 1: Muhasebenin Temel Kavramlarının Aksiyolojik-Olgusal Olarak Temellendirilmesi

Muhasebenin Temel Kavramları	Aksiyolojik – Olgusal Yapısı
Sosyal Sorumluluk Kavramı	Aksiyolojik
İşletmenin Sürekliliği Kavramı	Aksiyolojik
Kişilik Kavramı	Aksiyolojik
Dönemsellik Kavramı	Olgusal
Parayla Ölçülme Kavramı	Olgusal
Maliyet Esası Kavramı	Olgusal
Tarafsızlık Kavramı ve Belgelendirme Kavramı	Aksiyolojik - Olgusal
Tutarlılık Kavramı	Olgusal
Tam Açıklama Kavramı	Aksiyolojik - Olgusal
İhtiyatlılık Kavramı	Olgusal
Önemlilik Kavramı	Aksiyolojik - Olgusal
Özün Önceliği Kavramı	Olgusal

Muhasebenin temel kavramlarının başında gelen “Sosyal Sorumluluk Kavramı” ile “İşletmenin Sürekliliği Kavramı” ampirik olarak gözlemlenemeyen, sezgisel olarak bilinen, mali sorumluktan ziyade vicdani sorumluluk gerektiren ve uluslararası geçerliliği olan kabullerdir. Dolayısıyla tüm bu özellikleriyle ilgili temel kavramların aksiyolojik yapıda olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar “Kişilik Kavramı”nın gerekliliğinden doğan kayıtlar, işletmenin mali tablolarında ampirik olarak zaman zaman gözlemlenebilse dahi; bu kavramın vicdani sorumlulukla hareket etmeyi gerektiren bir yapıda olması aksiyolojik olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Tam tersine, “Dönemsellik - Parayla Ölçülme - Maliyet Esası – Tutarlılık – İhtiyatlılık - Özün Önceliği Kavramları” gerek ampirik olarak kayıtlarda ve ticari belgelerde açık bir şekilde gözlemlenebilmeleri gerekse doğruluğu ve ispatının bağlantılı olduğu bir mali olaya dayanmaları nedeni ile “Olgusal” bir yapıya bürünmektedir. Örneğin, “Parayla Ölçülme Kavramı”na göre, muhasebede yapılacak bir kaydın para üzerinden (para ile ifade edilerek) yapılması gerekmektedir. Fakat burada dikkat edilecek husus; her şeyden önce muhasebede bir kaydın yapılabilmesi için bir mali olayın veya olgunun gerçekleşmiş ve ilgili olayın ticari belgesinin düzenlemiş olması gerekliliğidir. Dolayısıyla “Parayla Ölçülme Kavramı” ve “Maliyet Esası Kavramı” gibi kavramlar, ticari hayatta gerçekleşen bir olay sonucu doğduğu için muhasebe bilgi felsefesi açısından olgusal olarak kabul edilebilir. Analiz kapsamında “Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı”nın “Belgelendirme” yönü ampirik olarak ispatlanabilir bir yapıda olduğundan olgusal; “Tarafsızlık” yönü ise hem fiziki olarak gözlemlenemeyeceği hem de vicdani sorumluluk gerektirdiği için aksiyolojik bir yapıda olduğu düşünülmüştür. Benzer şekilde, “Tam Açıklama” ve “Önemlilik” kavramları da, “Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı” gibi aksiyolojik-olgusal olarak kabul edilebilir.

Muhasebenin temel kavramlarına atıf yapılarak, hesap yapabilmek ve taraflara sunmak adına türetilen, Genel Kabul Görmüş Mali Tablo İlkeleri de, köken aldığı muhasebe temel kavramına göre, bilim felsefesi çerçevesinde, Aksiyolojik ve Olgusal perspektif ile temellendirilebilir. Bu kapsamda Tablo 2 ve Tablo 3’te öncelikle Genel Kabul Görmüş Bilanço İlkeleri aksiyolojik ve olgusal olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 2: Genel Kabul Görmüş Bilanço İlkelerinden Varlıkların Aksiyolojik - Olgusal Temellendirilmesi

Genel Kabul Görmüş Bilanço İlkeleri - (Varlık İlkeleri)	Aksiyolojik – Olgusal Yapısı
1) Dönen - Duran Varlık Tasnifinde Bir Muhasebe Döneminin lt Alınması (<i>Bu ilke parayla llme ve dönemsellik kavramlarına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
2) Dönen - Duran Varlıkların Bilançoda Kendi İçinde Devredilmesi (<i>Bu ilke işletmenin srekliği ve dönemsellik kavramlarına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik - Olgusal
3) Dönem Ayırıcı İşlemlerin Bilançoda Ayrı Hesaplarda Gösterilmesi (<i>Bu ilke dönemsellik kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
4) Vadeli Alacakların Bilanço Günündeki Değerine İndirgenmesi (<i>Bu ilke ihtiyatlılık kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
5) Birikmiş Amortismanların Bilançoda Gösterilmesi (<i>Bu ilke maliyet esas kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
6) Birikmiş Tükenme Paylarının Gösterilmesi (<i>Bu ilke maliyet esas kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
7) Alacak Hesaplarının Niteliklerine Göre Tasnif Edilmesi (<i>Bu ilke önemlilik kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik - Olgusal
8) Kesinleşmemiş Alacakların Tahakkuk Ettirilmemesi (<i>Bu ilke ihtiyatlılık kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
9) Hukuk Açısından Kullanılması Sınırlı Olan Varlıkların Belirtilmesi (<i>Bu ilke maliyet esas ve tam açıklama kavramlarına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik - Olgusal

Tablo 3: Genel Kabul Görmüş Bilanço İlkelerinden Kaynakların Aksiyolojik - Olgusal Temellendirilmesi

Genel Kabul Görmüş Bilanço İlkeleri - (Kaynak İlkeleri)	Aksiyolojik – Olgusal Yapısı
1) Kısa ve Uzun Vadeli Yabancı Kaynakların Tasnifinde Bir Muhasebe Döneminin lt Alınması (<i>Bu ilke zn önceliği ve tam açıklama kavramlarına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik - Olgusal
2) Vadeleri Cari Döneme Düşen Uzun Vadeli Yabancı Kaynakların Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar Hesap Grubuna Aktarılması (<i>Bu ilke ihtiyatlılık kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
3) Borçların Tümünün Bilançoda Gösterilmesi (<i>Bu ilke tam açıklama kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik - Olgusal
4) Borçlar İçinde Dönem Ayırıcı İşlemlerin Yabancı Kaynaklar İçinde Ayrı Hesaplarda Gösterilmesi (<i>Bu ilke dönemsellik kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
5) Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar İçinde Yer Alan Borç Hesaplarının Bilanço Günündeki Değerine İndirgenmesi (<i>Bu ilke ihtiyatlılık ve dönemsellik kavramlarına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
6) Borç Hesaplarının Niteliklerine Göre Tasnif Edilmesi (<i>Bu ilke kişilik kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik
7) z Kaynakların İşletme Sahip veya Sahiplerinin Haklarını Tam Olarak Göstermesi (<i>Bu ilke kişilik kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik
8) Şirket Ortaklarının Sermaye Paylarının Niteliklerine Göre Belirlenmesi (<i>Bu ilke kişilik kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik
9) Azalan z kaynağın Bilançoda Gösterilmesi (<i>Bu ilke işletmenin srekliği kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik
10) Bilançoda zkaynakların Net Tutarlarının Gösterilmesi (<i>Bu ilke işletmenin srekliği kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik
11) Dönem Net Zararının zkaynak Hesaplarının Toplamından İndirilmesi (<i>Bu ilke işletmenin srekliği kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik
12) Sermaye Yedeklerinde Yer Alan Tutarların Bir Gelir Unsuru Gibi Gelir Tablosuna Alınmayarak Sadece Bilançoda Gösterilmesi: (<i>Bu ilke ihtiyatlılık kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal

Tablo 2 ve Tablo 3 incelendiğinde; Genel Kabul Görmüş Bilanço İlkelerinden varlık ilkelerinin daha çok olgusal; kaynak ilkelerinin ise daha çok aksiyolojik yapıda olduğu

gözlemlenmektedir. Muhasebe bilgi felsefesi açısından bunun nedeni, varlıkların fiziki bir cisme veya maddeye dayanmış olmasından gelmektedir. Muhasebede varlıklar ve varlıklar üzerine yapılan kayıtlar, fiziksel olarak, ampirik açıdan gözlemlenebileceği için bilim felsefesinde daha çok olgusal bir görünüm arz ederler. Zira mantıki ve fiziki açıdan, olmayan demirbaş, olmayan araç, olmayan nakit veya olmayan varlıktan söz edilemez. Esasen muhasebe kayıt sisteminde de varlık hesaplarının alacak bakiyesi vermemesinin, felsefi açıdan, bu durumla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan, Tablo 3 üzerinden görüleceği üzere, diğer varlık ilkelerinden farklı olarak, paranın kaynağını gösteren muhasebe hesapları, daha çok aksiyolojik bir yapı barındırmaktadır. Bunun nedenin ise paranın iki kaynağından biri olan, “Borç” veya “Sahiplik” kavramının içinde barındırmış olduğu vicdani yükümlülük ve bu yükümlülüğün gerekliliği olan etik uygulamalardır.

Genel Kabul Görmüş Mali Tablo İlkelerinden, Gelir Tablosu İlkeleri ise Tablo 4’te aksiyolojik ve olgusal perspektif ile ayrıştırılmıştır.

Tablo 4. Genel Kabul Görmüş Gelir Tablosu İlkelerinin Aksiyolojik - Olgusal Temellendirilmesi

Genel Kabul Görmüş Gelir Tablosu İlkeleri	Aksiyolojik – Olgusal Yapısı
1) Sadece Gerçekleşmiş Hasılatın Gösterilmesi: (<i>Bu ilke ihtiyatlılık ve belgelendirme kavramlarına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
2) Hasılat- Maliyet Eşleştirmesinin İlgili Dönemler İçinde Yapılması: (<i>Bu ilke ümalîyet esasına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
3) Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıklara ve Döneme İlişkin Uygun Amortisman Yönteminin Kullanılması: (<i>Bu ilke maliyet esasına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
4) Maliyet – Gider Dağılımının Uygun Yapılması: (<i>Bu ilke maliyet esasına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
5) İlgili Dönemdeki Olağandışı Gelir ve Giderlerin Ayrı Hesaplarda Gösterilmesi: (<i>Bu ilke önemlilik kavramına dayanmaktadır.</i>)	Aksiyolojik - Olgusal
6) İlgili Dönemde Gerçekleşen Tüm Gelir - Giderlerin Gösterilmesi: (<i>Bu ilke dönemsellik kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
7) Dönem İçinde Gerçekleşen İşlemlere Dair Uygun Karşılık Ayrılması: (<i>Bu ilke ihtiyatlılık ilkesine dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
8) Değerleme Yöntemlerindeki Değişikliklerde Tutarlılık: (<i>Bu ilke tutarlılık kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal
9) Şarta Bağlı Giderlerin Gelir Tablosuna Yansıtılması: (<i>Bu ilke ihtiyatlılık kavramına dayanmaktadır.</i>)	Olgusal

Tablo 4’ ten hareketle “Genel Kabul Görmüş Gelir Tablosu İlkeleri” analiz edildiğinde ise bu ilkeler muhasebenin temel kavramlarından daha çok olgusal yapı barındıran temel kavramlara dayandığı ve bu kavramlara atıf yaptığı için “Genel Kabul Görmüş Gelir Tablosu İlkeleri” nin aksiyolojik yapıdan ziyade olgusal yapıda olduğu düşünülmektedir.

5. MUHASEBENİN AKSİYOLOJİK VE OLGUSAL YAPISININ TARTIŞMALI ANALİZİ

Aksiyolojik önermelerin objektif ve nesnel yapısı ile uluslararası geçerliliği, bu önermelerin doğruluk değerinin toplumların ahlaki yapılarından bağımsız bir şekilde hareket etmesinden gelmektedir. Aksiyolojik realizm olarak adlandırılan bu görüşe göre, matematiksel realizm ve mantık bilimi de bu yapıdadır. Bu bağlamda bilim felsefesinin temeline inildiğinde, matematiksel realizm ile aksiyolojik realizm çok büyük benzerlikler sergilemektedir. Aksiyolojik realizme göre; nasıl ki bilimsel önermelerin doğruluğu ve geçerliliği toplumun inanç ve ahlak yapısı ile insanların teorilerinden bağımsız ise benzer şekilde aksiyolojik önermelerin doğruluk ve geçerliliği de, toplumun inanç ve ahlak yapısı ile teorilerinden bağımsızdır (Doko, 2013). Benzer şekilde muhasebe bilgi felsefesi açısından da, “Sosyal Sorumluluk Kavramı” na veya “İşletmenin Sürekliliği Kavramı” na göre, muhasebe kayıtlarının gerçekleştirilmesi argümanının geçerliliği, toplumdan topluma değişiklik göstermemektedir. Bu kavramlar göz ardı edilerek yapılacak olan bir finansal raporlamanın tüm toplumlarda benzer yankıları bulacağı da net olarak söylenebilir. Her ne kadar uygulamada farklılıklar bulunsun da; bu durum, muhasebenin aksiyolojik yapısının da matematiksel realizm gibi tüm toplumlarda eşit geçerlilikte olduğunu göstermektedir. Aslında burada tartışılması gereken nokta, muhasebe temel kavramları ve genel kabul görmüş mali tablo ilkelerindeki aksiyolojik ve olgusal sınıflandırmadan ziyade; muhasebe bilim felsefesindeki bu aksiyolojik ve olgusal yapıların birbirinden çıkarsama ihtimalinin olup olmadığıdır. Daha açık ifadeyle muhasebenin aksiyolojik ve olgusal

yapılarının arasında mantıksal bir bağın var olma ihtimali; muhasebe bilim felsefesinde aksiyomatik kabulü, doğruluğu ve ispatı oluşturabilir. Dolayısıyla yüzyıllardır felsefe ekollerinde tartışılan ‘‘Aksiyolojik’’ ve ‘‘Olgusal’’ yapılar arasındaki mantıki bir bağın varlığı veya yokluğu, muhasebe bilgi felsefesi açısından da tartışılması gereken bir konu olarak kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Muhasebenin temel kavramları ve ilkelerinden, ‘‘Dönemsellik İlkesi’’ olgusal bir yapıda olup, bu ilkenin ‘‘İşletmenin Sürekliliği Kavramı’’nın varlığından doğduğu bilinmektedir. şöyle ki; ‘‘İşletmenin Sürekliliği Kavramı’’ na göre, ömrü sonsuz kabul edilen bir zaman diliminde hesap yapabilmek imkânsız olduğundan, ‘‘Dönemsellik İlkesi’’ ortaya çıkmış ve işletmelerde muhasebe işlevi belirli dönemlere ayrılmıştır. Benzer şekilde muhasebe bilgi felsefesinde, aksiyolojik bir yapı sergileyen, ‘‘Sosyal Sorumluluk Kavramı’’ ile ‘‘Kişilik Kavramı’’nın; ‘‘Tutarlılık’’, ‘‘Tam Açıklama’’ ve ‘‘Önemlilik’’ kavramları ile bağlantısının olmadığı iddia edilemez. Ayrıca tüm literatürlerde de yer aldığı gibi, ‘‘Genel Kabul Görmüş Mali Tablo İlkeleri’’nin, var oluşunda, muhasebenin temel kavramları ve ilkelerine atıf yapılmaktadır. Muhasebe bilim camiasında da tartışılan bu 12 yapının, kavram veya ilke olma durumu da uzun yıllardır felsefi açıdan tartışılmaktadır. Zira yukarıdaki tablolar incelendiğinde de, muhasebenin ana çatısını oluşturan bazı yapıların kavram, bazılarının ise ilke olduğu görülecektir. O halde muhasebe bilim felsefesiyle ilişkili olarak, aşağıdaki sorularla karşı karşıya kalınmaktadır:

- ‘‘Muhasebe biliminin aksiyolojik yapısı, muhasebenin temel kavramlarını mı (Sosyal Sorumluluk Kavramı, İşletmenin Sürekliliği Kavramı vb.) ortaya çıkarmıştır?’’
- ‘‘Muhasebenin aksiyolojik temel kavramları, muhasebenin olgusal ilkelerinin doğmasına mı neden olmuştur?’’ veya ‘‘Muhasebe de kavramlar, ilkeleri mi doğurmuştur?’’
- ‘‘Yoksa muhasebenin bu aksiyolojik temel kavramları, muhasebe bilgi felsefesi açısından muhasebenin aksiyomatik bir kümesini mi oluşurmaktadır?’’
- ‘‘Pekâlâ, tüm bilim alanlarında olduğu gibi, muhasebenin aksiyomatik kümesi de, aslında bir kabul müdür? Yoksa ispatlanabilir mi?’’

Aslında bu soruların her biri ayrı bir bilimsel çalışma konusu olmasına rağmen tüm bu soruların cevabı, bilim felsefesinde yüzyıllardır tartışılagelen ‘‘Değer’’ ve ‘‘Olgu’’ kavramlarının ayırımında ve birbirleriyle var olan veya olmayan ilişkisinde yatmaktadır.

6. SONUÇ

Aksiyoloji de ‘‘Etik’’, olması gereken; ‘‘Estetik’’ ise olandır. ‘‘Etik’’ kavramı ilkelerden ve ideallerden oluşmaktadır. Etik ilkelerin ‘‘Kural’’ haline getirilmesi ise ‘‘Etik’’ kavramını felsefeden kopararak, hukuk biliminin alanına sokmaktadır. Bu bağlamda etik ilkeleri kural haline getirmek, aslında aksiyolojiyi uluslararası boyuttan ulusal boyuta indirger ve kapsamını daraltır. Benzer şekilde muhasebe bilgi felsefesinde, aksiyolojik açıdan ‘‘Etik’’ kavramı, muhasebe mesleğinin bir standardı veya kuralı olarak ifade edildiğinde, ilgili standartlara aykırılığın tespit edilerek, kural dışılığın cezalandırılması da, muhasebe aksiyolojisini, felsefeden kopararak ‘‘Hukuk’’ alanına sokmaktadır.

Muhasebe felsefesinde, aksiyolojik açıdan ahlak çerçevesinde hareket etmek ile aksiyolojik önermeleri ontolojik bir temele oturtmak, aynı şeyler değildir. Mesela bir meslek mensubunun, ulusal ve uluslararası muhasebe - finansal raporlama standartlarını çok iyi bildiğini ve meslek hayatına da bu bilgisini yansıtıp uyguladığını kabul edersek; bu meslek mensubu kişi, iyi ve profesyonel bir muhasebeci olarak kabul edilebilir. Fakat bu meslek mensubu, muhasebe - finansal raporlama standartlarını insanların koyduğunu ve bu standartların da doğal yasalar olmadığını bilmektedir. Çünkü muhasebe biliminde yer alan standartlar ve yasalar, fiziki yasalar gibi nesnel değildir. Nasıl ki; muhasebe aksiyolojisinde, profesyonel bir muhasebeci olmak, muhasebe yasalarının nesnel olmasına inanmayı gerektirmediği gibi aksiyolojik temelde hareket eden iyi ahlaklı bir muhasebeci olmak da, ahlak yasalarının nesnel olduğuna inanmayı gerektirmez. Ayrıca matematiksel ispatlarda olduğu gibi, finansal raporlardaki önermelerin de sezgisel değil; ancak matematiksel ispatla gösterilebileceği tartışılabilir. Bu bağlamda muhasebe kayıt sistemindeki olgusal (yapısal) önermeler, elbette matematiksel ispat yoluyla ampirik olarak çıkarsanabilir. Fakat her matematiksel ispatta olduğu gibi, muhasebede de ispatın başladığı nokta olan bir aksiyom kümesinin var olduğu kabul edilmeli ve tüm ispatlar, bu aksiyomlara oturtulmalıdır. Bilim felsefesinde yer alan sezgisel realizmin savunucusu olan Spinoza da, aksiyom kümelerinde yer alan bu ispatın veya doğruluk temelini, sezgilere dayandığını

savunmaktadır. Bu durum aslında aksiyomların başlangıç noktasının, ispattan ziyade bir kabul olduğunu göstermektedir. O halde tıpkı tüm bilim dallarının felsefesinde olduğu gibi, muhasebe felsefesinde de şöyle bir soru gün yüzüne çıkmaktadır:

“Muhasebe aksiyolojisi de aksiyomatik bir kümeye oturtulabilir mi?”

Daha açık bir ifadeyle;

“İlk ve başlangıç olarak kabul edilen muhasebe de yer alan etik değerlerin, aksiyomatik bir kümesi kurulup, bu aksiyolojik argümanlar ispatlanabilir mi? Yoksa bu aksiyomlar kabul mü edilmelidir?”

Bu sorulardan hareketle muhasebenin temel kavramları ve genel kabul görmüş mali tablo ilkeleri üzerinden yapılan felsefi temellendirme sonucunda, muhasebedeki olgusal ilkelerin, muhasebenin aksiyolojik yasalarından çıkarsandığı ve böylelikle muhasebenin aksiyolojik yapısının da, muhasebe felsefesi açısından, aslında muhasebenin aksiyomatik bir kümesi olduğu net olarak ifade edilebilir. Bu sonucun aksiyolojik ispatı olarak, insanlığın varoluşu ile doğan gereksinimlerle başlayan muhasebe biliminin işleyişindeki mağara duvarlarına çizilen hiyeroglifler bile aksiyolojik bir yapı barındırmaktadır. Zira ilk çağlarda, mağara duvarlarında yer alan hayvan figürlerinin taraflar arasındaki borç-alacak ilişkisinden doğduğu ve vicdani bir yükümlülük açısından ahlaki olarak da bunun kayıt altına alınması gerekliliği, günümüzde artık net olarak bilinmektedir. Her ne kadar muhasebe insanlığın varoluşundan bugüne a priori olarak aksiyolojik argümanlarla doğmuş olsa dahi bilim felsefesinde olduğu gibi muhasebe aksiyolojisinde de yer alan etik argümanların kesin olarak doğru veya yanlış olduğunu söylemenin hiçbir geçerli nedeni olamaz. Fakat muhasebe bilgi felsefesi açısından mikro düzeyde muhasebe kayıt sistemi için aşağıdaki tanımlamayı yapmak ispatlanması mümkün a posteriori bir doğrudur:

Muhasebe kayıt sistemi, uygulamalı etik standartlarla hareket eden, iç gözlemle izlenebilen, pratik temelli uygulanabilen ve sonuç olarak da ontolojik temelli, ampirik olarak ispatlanabilen, onto-epistemik (varlık-bilişsel) bir kayıt sistemi olarak kabul edilebilir.

Bu bağlamda; makro düzeyde ve bilim felsefesi açısından muhasebe bilimi;

Teorik olarak matematik felsefesi öncülüğünde, matematiksel ispatla kurgulanan, aksiyolojik argümanlar ışığında, olgusal olarak uygulanan ve hukuk ile korunan sosyal yapıda onto-aksiyolojik (varlık-değersel) bir bilim olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Altınkaynak, F. (2020). Muhasebenin Matematiksel Felsefe Sorunları. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(2), 175-185. <https://doi.org/10.32951/mufider.788755>
- Arat, N. (1996). *Etik ve Estetik Değerler*, Ankara: Telos Yayınları.
- Arthur, A. (1993). Critical Accounting Theory And Practical Philosophy: Applying the Tools. *Critical Perspectives on Accounting*, 4(3), 209-224. <https://doi.org/10.1006/cpac.1993.1013>
- Audi, R. (1999). Self-Evidence. *Philosophical Perspectives*, 13, 205–228. <http://www.jstor.org/stable/2676103>
- Beauchamp, T. (2003). The Nature of Applied Ethics. In R. G. Frey & C. H. Wellman (eds.), *A Companion to Applied Ethics*, Oxford: Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470996621.ch1>
- Benson, G. C. S. (2005). *Applied Ethics*, Ethics Revised Edition Vol.1. J.K. Roth (ed.) California: Salem Press.
- Buys, P. (2008). In Pursuit of a Foundational Accountancy Philosophy. *Koers- Bulletin for Christian Scholarship* 73(3), 489-508. <http://dx.doi.org/10.4102/koers.v73i3.171>
- Cevizci, A. (2021). *Etik-Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları

- Çetintaş, İ. (2015). Ahlaki Yozlaşma ile Aksiyolojik (Değersel) Verimlilik Arasındaki İlişki. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 5-13. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi/issue/15864/167235>
- Çetintaş, İ. (2017). Aksiyolojik Gelişim Suresinin Dini Pratikteki İzdüşümü. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 28(2), 161-167. <https://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/63ccf5498be7f6e.pdf>
- Doko, E. (2013). Aksiyolojik Argüman: Değerlerin Ontolojik Temellendirmesi Tanrısız Mümkün Mü? C. Taslaman ve E. Doko (Ed.) *Allah, Felsefe ve Bilim* içinde. İstanbul: İstanbul Yayınları.
- Elkhashen, E. M., Ntim, C. G. (2018). Accounting and Philosophy: The construction of social reality framework. *Journal of Accounting and Taxation*, 10(3), 29-36. <https://doi.org/10.5897/JAT2017.0277>
- Frank, P. (2017). *Bilim Felsefesi-Bilim İle Felsefe Arasındaki Bağ*, D. Kadioğlu (ev.), Ankara: Say Yayınları.
- Gordon, S. (1991). *The History and Philosophy of Social Science*, London: Routledge Publishing.
- Hart, Samuel L. (1971). Axiology--Theory of Values, *Philosophy and Phenomenological Research*, 32(1). 29-41. <https://doi.org/10.2307/2105883>
- Kahraman, Y. (2016). Aydınlanma Epistemolojisinin Oluşumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(43). 1258-1263. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20164317694>
- Kahraman, Y. (2017). Modern Epistemolojinin Temel Refleksiyonu Olarak Yöntemsel Düşünmenin Zemini. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (24). 223-241. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48632/61824>
- Kılıç, R. (1996). *Olgu ve Değer Problemi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 35(1) 355-402. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/71617/1152574>
- Lukka, K. (1990). Ontology and Accounting: The Concept of Profit. *Critical Perspectives on Accounting*. 1(3). 239-261. [https://doi.org/10.1016/1045-2354\(90\)03023-9](https://doi.org/10.1016/1045-2354(90)03023-9)
- Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Sıra No: 1, 26.12.1992 Tarih ve 21447 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21447_1.pdf
- Nalçın, K., Can, A. V. (2019). Muhasebe Biliminin Bir Aksiyomu Olarak Adalet Kavramı. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12(2), 461-474. <https://doi.org/10.29067/muvu.341765>
- Nugrahanti, Y. W. (2018). Reflection of Philosophical Foundations in Financial Accounting Research. *Journal of Auditing, Finance, and Forensic Accounting*. 6(1), 35-48. <http://dx.doi.org/10.21107/jaffa.v6i1.4328>
- Rosenthal, M., Yudin, P. (1972). *Materyalist Felsefe Sözlüğü*. A. alışlar (ev.), 3. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Russell, B. (2017). *Felsefe Sorunları*. V. Hacikadiroğlu (ev.). Ankara: Say Yayınları.
- Russell, B. (2019). *Bilimsel Bakış*. F. Sezer (ev.). Ankara: Say Yayınları.
- Stroud, B. (1977). *Hume*, London: Routledge&Kegan Paul Publishing.
- Ülken, H. Z. (1968). *Varlık ve Oluş*. 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yaz, D. A. (2021). *Düşünce Tarihi Işığında Muhasebe Felsefesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yıldırım, C. (2019). *Matematiksel Düşünme*. 17. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yükçü, S., Yükçü, C. (2019). *Bilim, Felsefe, Muhasebe'ye Estetik Bakış*. 1. Baskı. İzmir: Kitapana Yayınevi.

Pearl Harbor Baskını'nın Maliyet Fayda Analizi Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Pearl Harbor Raid in Terms of Cost-Benefit Analysis

Süleyman YÜKÇÜ¹, Ali ÖZBEK²

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, geçmiş tarihte yaşanan ve dünya tarihinde önemli bir olay olarak görülen Pearl Harbor Baskını'nın yönetim muhasebesi kapsamında maliyet fayda analizi çerçevesinde incelenmesini ve değerlendirilmesini sağlamaktır.

Tasarım/Yöntem: Çalışmada Pearl Harbor Baskını'nın Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri açısından maliyet analizi tasarlanmıştır.

Bulgular: Çalışma sonucunda; Pearl Harbor baskını'nın yönetim muhasebesi açısından maliyet-fayda analizi kapsamında değerlendirilmesi sağlanmış olup çeşitli çıkarımlar sağlanmıştır. Japonların Pasifik Okyanusu üzerinde hegemonyasını koruma ve prestijini kurtarma çabalarının kısa ve uzun vadede ne gibi etkiler ortaya çıkarabileceği, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu saldırıya ne şekilde karşılık verdiği, savaşın sonuçlarının yönetim muhasebesi açısından maliyet fayda analizinin yapılması ve gelecekte bu tür olaylar karşısında karar alma mekanizmalarına çalışmanın yön vereceği düşünülmektedir.

Sınırlılıklar: Çalışmada Pearl Harbor baskını'nın konu edinilmesi ve benzer olayların çalışma kapsamı içerisine dahil edilmemesi çalışmanın sınırlılıkları içerisindedir.

Özgünlük/Değer: Çalışmanın başka alanlarda yoğun bir şekilde çalışılmasına karşın muhasebe alanında maliyet fayda analizi açısından irdelenmesi literatüre önemli bir kazanım sağlayabileceği açısından çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pearl Harbor, Maliyet-Fayda Analizi, Yönetim Muhasebesi

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine and evaluate the Pearl Harbor Raid, which was seen in the past and seen as an important event in world history, within the scope of cost benefit analysis within the scope of management accounting.

Design/Methodology: In the study, the cost analysis of the Pearl Harbor Raid in terms of Japan and the United States was designed.

Findings: In the results of working; The Pearl Harbor raid was evaluated within the scope of cost-benefit analysis in terms of management accounting and various inferences were obtained. The short and long term effects of the efforts of the Japanese to protect their hegemony and to save their prestige over the Pacific Ocean, how the United States of America responded to this attack, cost-benefit analysis in terms of management accounting of the results of the war and decision-making mechanisms in the future against such events. It is thought that the study will give direction.

Limitations: It is within the limitations of the study that the Pearl Harbor raid is the subject of the study and that similar events are not included in the scope of the study.

Originality/Value: Although the study is extensively studied in other fields, it is the original value of the study as it can provide an important gain to the literature in terms of cost benefit analysis in the field of accounting.

Keywords: Pearl Harbor, Benefit-Cost Analys, Management Accounting

¹Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, suleyman.yukcu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1514-5953

²Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans, [aозbek@gelisim.edu.tr](mailto:aozbek@gelisim.edu.tr), ORCID: 0000-0001-9183-6513

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan bazıları insanlığın geleceğini çok etkilemiştir. Avcı toplayıcı yaşam biçiminden tarım toplumuna geçiş, coğrafi keşifler ile bilinmeyen noktalara ulaşma, dünyanın yuvarlak olduğunun fark edilmesi gibi durumlar insanlığı büyük ölçüde etkilemiştir.

Radyoaktivitenin keşfi, antibiyotiğin keşfi, organ naklinin başlaması gibi olaylar insanoğlunu etkilemiştir. Buhar gücünün kullanılması, motor üretimi, telefon, internet, ulaşım araçlarının kullanımı insanların yaşam biçimini çok etkilemiştir. Bunlardan başka daha önemli gelişmelerde yaşanmıştır. Örneğin savaşların yaşanması mı yoksa ayrıntılarda yaşananlar mı daha önemlidir? Tarihimizde II. Dünya Savaşı dünyamızın görüp görebileceği en büyük savaşlardan birisidir. Savaşın detayındaki 12 milyon Yahudinin Naziler tarafından katledilmesi mi daha önemlidir? Dünyanın görüp görebileceği en önemli vahşet bu mudur acaba? Bu olaylar yaşanmasaydı ne olurdu? Günümüzde Avrupa'nın ekonomisi tümüyle Yahudiler tarafından yönetiliyor olur muydu? Başka bir ekonomik vahşet olur muydu? Günümüzde de bu tür sorular, halen cevap aranan sorulardır.

II. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmelerden önemli olan olayların başında ise 1941 yılında Japonların, Amerika Birleşik Devletleri'nin Pearl Harbor üssünü bombalamasıyla yaşanmıştır. Japonlar çok uzaktan kalkıp hava filoları ile Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri deniz hava üssünü bombalamışlardır. Bunun sonucu olarak çok fazla kin, nefret ve intikam duygusu ortaya çıkmıştır. Yapılan bu hareketin sonuçlarının hangi noktalara vardığı tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bu hareketin sonucunda 1946 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'ya iki adet atom bombasını atmaya kadar gitmiştir.

1941 yılında Pearl Harbor baskınında Japon halkı zafer çılgılığı atmış mıdır? Yoksa “Biz ne yapıyoruz” mu demişlerdir. 1946 yılında Japonya'ya atom bombaları atıldığında Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları “Oh olsun” çılgılığı atmışlar mıdır? yoksa “Bu kadarı da fazla” mı demişlerdir.

Pearl Harbor saldırısında ölen yaklaşık 2500 ABD'li askerin yakınlarının beş yıl sonra yaşanan atom bombası vakasını hangi duygular ile karşıladıklarının sorgulanması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 1941 yılında yaşanan Pearl Harbor baskını'nın Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve dünya için hangi kazanımlar (gelirler) veya hangi kayıplara (maliyetler) neden olduğu araştırılıp yönetim muhasebesi açısından ortaya koymak, günümüz sonrasında yaşanabilecek kalitesizlik maliyetlerini dünya adına en aza indirebilmek için çeşitli önerilerde bulunmaya çalışmaktır.

2. PEARL HARBOR BASKINI'NIN NEDENLERİ

Pearl Harbor saldırısının nedenlerini anlamak için öncelikle o tarihteki Japonya'nın koşullarına bakmak gereklidir. İkinci Dünya savaşının 1939 yılında Almanya'nın Polonya'ya girmesiyle başlamış olduğuna dikkat edilmelidir. Ancak bundan önce Japonya 1894'te Çin ile, 1905'de Rusya ve 1937 yılında tekrar Çin devletiyle savaşmak zorunda kalmıştır. Ayrıca 1940 yılında Almanya'nın Fransa'yı 8 günde işgal etmesiyle karşısına çıkan Fransaya ait Mançurya bölgesini işgal etme fırsatını değerlendirmiş ve doğal zenginlikleri olan bu bölgeyi işgal etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri bu işgalci politika nedenleri ile Japonya'ya petrol ve çelik konusunda ambargo koymuştur. Ambargo Çin'deki savaşı olumsuz etkilemiştir. Ayrıca ambargo Panama Kanalı'ndan geçişleri de kapsamaktadır. Bu tür anlaşmazlıklar nedeniyle ortaya çıkan gerilimin nedeni Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya'nın Pasifik Okyanusu'ndaki petrol yataklarına sahip olma isteklerinin çatışmasına neden olmuştur. Günümüzde de Doğu Akdeniz'de benzer sorunlar yer almaktadır.

Ambargo nedenleri ile petrol ve savaş sanayisi için hammadde bulmakta zorlanan Japonya'nın ulaşabilir petrol kaynağı Endonezya'daki petrol yataklarıdır. Ancak buraya ulaşabilmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin Hawaii adalarındaki Pearl Harbor limanındaki deniz ve hava gücünü bertaraf etmek gerekmektedir. Zaten Amerika Birleşik Devletleri ana kıtadan bu kadar uzaklıktaki bu üssü güçlendirmesinin sebebi Pasifik Okyanusundaki petrol ve doğal kaynakları Japonya'ya kaptırmamak içindir. Japonya, Endonezya'daki petrol için Pearl Harbor'daki Amerika Birleşik Devletleri gücünün yok edilmesini gerektiğini düşünmüştür. Japonya'nın ülke yöneticileri bu kararı benimser ve

uygulamaya geçerler. Hiç toz kaldırmadan Pearl Harbor'a baskın düzenlemişlerdir. Eğer baskın başarılı olursa Amerika Birleşik Devletleri, Hawaii adasındaki askeri gücünü geri çekecek dolayısıyla Amerika Kıtasındaki ana karaya silahlı güçlerini çekmek zorunda kalacak ve böylece Pasifik Okyanusundaki zenginlikler Japonya'ya kalacağı dşnlmektedir. Őimdiki durumda ise Japonya, ambargo altında ve Hawaii adasındaki Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri silahlı gücü tehdidi ile huzur bulamayacaktır. Gerçek huzurun Pearl Harbor'daki Amerika Birleşik Devletleri askeri varlığından arındırılmak olduğu düşüncesi liderler tarafından benimsenmiştir.

Japonya, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesinin Pearl Harbor baskınıyla değil, daha öncesinde Japonya'ya karşı düşmanca tavırlar sergileyen Amerika Birleşik Devletleri'nin öncesinde bu kararın alındığı ancak duyurulmadığını ve bu yüzden Japonların savunma amaçlı bu saldırıyı yaptıklarını vurgulamışlardır (Nicholls, 2006: 101).

Amerika Birleşik Devletleri'nde bu saldırı hala ulusal söylemin bir parçası olarak zaman zaman ifade edilmektedir. Pearl Harbor gibi saldırılar, doğrudan siyasi bir hedefe ulaşmaya çalışmak ya da askeri bir hazırlığı bozmak için de zaman zaman yapılabilmektedir (Straub, 2021: 1).

3. PEARL HARBOR BASKINI'NIN GELİŞİMİ

7 Aralık 1941'de yapılan Japon saldırısı, Amerika Birleşik Devletleri için tam bir sürpriz olmuştur. Amerikan ordusu, donanması ve sivil halktan insanlar orada yer almaktaydı. Japon saldırısı yapılmadan önce bir Amerikan deniz subayı Japon kodunu kırmada başarılı olmuş ve bir gün öncesinde silahlı saldırı olacağını tespit etmiştir. Saldırı olacağına dair bilgi Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt'e ulaştırıldı ancak yetersiz telsiz iletişimi ve başarısız iletişim nedeniyle saldırıya Amerikalı askerler tarafından hazırlıksız yakalanılmıştır (Hardaway, 2000: 593-595).

Amerikan savaş tarzında, uyduların ve savaşla ilgili tüm teizatların birbirleriyle koordineli ve anlık iletişimlerinin önemi çok büyüktür. nkn savaş gemileri ya da savaş uçakları arasında olduğu gibi iletişim ya da koordinasyonu kaldırırsanız Amerika Birleşik Devletleri ordusu sağır, dilsiz ve kr olabilmektedir. Ancak Japonlar bu iletişim ağını tamamıyla alt edememişlerdir (J.Weichert, 2019: 406).

II. Dünya Savaşında her ülkenin ihtiyaı olduğu gibi Japonya'nında çok büyük bir kaynak ihtiyaı bulunmaktadır. O zamanlarda en büyük kaynak eksikliği ise petroldür. Japonya için en erişilebilir petrol yatakları ise Endonez'yada bulunmaktadır.

Pearl Harbor bulunduğu yer itibariyle Japonya'ya uzak bir konumdadır. Aynı Şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nin ana kıtasına da oldukça uzak bir konumdadır. "Amerika Birleşik Devletleri ana kıtaya uzak bir noktada neden bu kadar büyük bir askeri mühimmat bulundurmaktadır?" sorusuna Japon yöneticiler ve Japon halkı milyonlarca kez kendilerine sormuşlardır. Bu sorulara kendilerince verdikleri yanıt, Hint Okyanusunun kaynaklarına ulaşılabilirlik açısından o bölgenin yönetimini Japonya'ya bırakmak istememelerinden kaynaklandığını düşünmüşlerdir.

Japonya petROLSzlk açısından son aşamada büyük bir tıkanmışlık yaşamıştır. Endonezya'ya gidip petrolün kaynağına ulaşmak zorundadır. İlk yapılması gereken iş olarak kendileri açısından en büyük tehdit olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Pearl Harbor'daki askeri gücünü habersizce ortadan kaldırmayı planlamışlardır. Japon yöneticiler, Pearl Harbor'u bertaraf etmeden Endonezya petrollerine ulaşmanın mümkün olmadığına iyice kendilerini inandırmışlardır ve sonuçta petROLSzlğn tıkanmışlığı Japon'ları Pearl Harbor'a doğrudan saldırtmıştır.

Japonya, Pearl Harbor saldırısı için iyi yetişmiş Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim almış Amiral Isoroku Yamamoto'yu görevlendirmişlerdir. Saldırı sonrası Yamamoto'nun başarısı Japon halkını çok memnun etmiştir. Bir arkadaşı Yamamoto'ya "Halk seni Japonya'da tanrı gibi görüyor" deyince, Yamamoto "Tanrı olsaydım bu savaşı başlatmazdım" yanıtını vermiştir.

4. PEARL HARBOR BASKINI'NIN SONUÇLARI

Japonya 6 uçak gemisi ve 400 uçak ile 8000 kilometre yol kat ederek Pearl Harbor'a saldırmıştır. Bu kapasitede bir kuvvet ile saldırı gerçekleştirmek önemli bir askeri faaliyettir. Japonlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin 18 savaş gemisini, 188 uçağını imha etmiş, 159 uçağına da zarar vermiş ve 2408 askerini ldrmştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin hiçbir savaş uçak

gemilerine zarar verememişlerdir. Saldırıda asıl hedef uçak gemileri olmasına karşın saldırı anında uçak gemileri üs de bulunmamaktadır. Uçak gemilerinin orada olmaması sonraki taarruz dalgasının gereksiz hale getirmiştir. Japonlar ise sadece 29 savaş uçağını kaybetmişlerdir.

Japonların, 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor'a yapılan bombalama saldırısının hemen arkasından çevreye verdiği zarar da göz ardı edilmemelidir. Saldırı sonrası yüksek seviyelerde çeşitli kurşun ve metallerin çevresel tahribata yol açtığı kayıtlarda yer almaktadır (Ashwood ve Olsen, 1988: 68).

Çevresel tahribatın yanı sıra saldırı sonrası çok daha fazla Japon karşıtı duygular dünya gündemine oturmuştur. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Pearl Harbor saldırısından hemen sonra Japon karşıtı politikalar saldırıdan ayrı bir olay olarak düşünülmemelidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde halkın ve politikacıların Japonlara karşı öç alma ve intikam duyguları gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır (Saavedra, 2021: 604).

Pearl Harbor Deniz Hava Üssüne saldırı sonucunda Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Dünya savaşına girmesine benzeri görülmemiş şekilde hızlandırmıştır. Amerikan ulusunun ekonomik, coğrafi ve askeri kaynaklarının seferber edilmesine yol açmıştır. Tarihte hiçbir olay ulus üzerinde Pearl Harbor'a yapılan bu saldırıdan daha fazla büyük bir katalizör etki yaratmamıştır (Fedman ve Karacas, 2012: 308).

5. PEARL HARBOR BASKINI'NIN MALİYET ANALİZİ

Uzak bir noktadan bakıldığında Japonya yöneticilerinin, Amerika Birleşik Devletleri'nin Pearl Harbor Üssü'ne baskını gereksiz, anlamsız ve zarar verici bir faaliyet görünümündedir. Beklenmedik anda gelişen bu olayda Japonya, kendisinden çok büyük askeri güce sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'ne neden saldırmak istemiştir? Neden Japonya riske girmek istemiştir, durup dururken başını derde sokmuştur? Bugünkü koşullardan bakıldığında yanlış bir yönetim kararının alındığını göstermiştir.

Pearl Harbor'a yapılan baskında Japon kuvvetleri, donanma gemilerini batırmada beklentilerin ötesinde başarılı olmuştur ancak bu durum Amerika Birleşik Devletleri'ni çok kızdırmıştır. Hatta Başkan Franklin Roosevelt "sonsuz dek utanç yılları" olarak bu saldırıyı anımsayacaklarını bildirmiştir. Hemen arkasından Japonya'ya karşı taraf olduklarını ve savaşa dahil olduklarını duyurmuşlardır (Samuelson, 1992: 173).

5.1. Pearl Harbor Baskını'nın Japonya Açısından Maliyet Analizi

Sürpriz Japon hava saldırısı olan Pearl Harbor'da düşünce ve uygulama açısından Japonlar, Amerika Birleşik Devletleri'ni II. Dünya savaşının içine çekmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesi Pasifik Okyanusu ve Asya üzerindeki diğer ülkeler üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır (Hayden, 1943: 161).

Pearl Harbor baskını'nın kapasitesi dikkate alındığında birbirleri arasında savaş ilan edilmemiş iki ülkeden birisinin diğerine ait silahlı bu kapasitede güce saldırmış olması ve bu ölçüde zarar vermesi dikkate değer bir konudur. Pearl Harbor Baskını'nın Japonya açısından Maliyet Analizi, Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Pearl Harbor Baskını'nın Japonya Açısından Maliyet Analizi

Pearl Harbor Baskını'nın Japonya Açısından Maliyet Analizi	PH Baskını Yapıldı	PH Baskını Yapılmasaydı
Getiri		
Parasal Getiri	Yok	Yok
Parasal Olmayan Getiri		
• Prestij	Var	Yok
• Japon Halkının Morali	Var	Yok

• Petrole Ulaşma Olasılığı	Var	Yok
Toplam Getiri	X	Y
Maliyetler		
Parasal Maliyetler		
• Hava Baskını Maliyeti	Var	Yok
• Deniz Baskını Maliyeti	Var	Yok
• 29 Uçak Kaybı	Var	Yok
• Petrol Bulamama Kaybı	Yok	Var
• Atom Bombasına Maruz Kalma	Var	Yok
Parasal Olmayan Maliyetler		
• Korku ve Endişe	Var	Var
• ABD'nin Saldırı Yapma Riski	Var	Var
Toplam Maliyetler	V	Z
Toplam Kar	(Atom bombasının atılmasıyla teslimiyet)	

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Japonların Pearl Harbor saldırısı çok Şey vaat eden operasyonel bir plandır. Amerika Birleşik Devletleri'nin üs de yer alan savaş gemilerine, uçaklarına ve askerlerine büyük oranda zarar vermişlerdir. Ayrıca bu saldırı sonucunda Amerika Birleşik Devletleri'nin Pasifik filosu bir süreliğinde devre dışı kalmıştır (Clarke, 1994).

5.2. Pearl Harbor Baskını'nın Amerika Birleşik Devletleri Açısından Maliyet Analizi

Amerika Birleşik Devletleri'nin geçmiş tarihi araştırıldığında Pearl Harbor saldırısının toplumsal açıdan da önemli bir kırılma noktası olduğu tespit edilmiştir. Bu tür bir olay gerçekleşme Őeklinin yanında, etkisi ve sonucu bakımından Amerikan halkı için ‘‘ruhsal travma’’ meydana getirmiştir. Baskında zarar gören Amerika Birleşik Devletleri'nin o dönemki Başkanı Franklin D. Roosevelt ve halkı, Japonya'ya karşı büyük bir kin, nefret ve intikam duygusu beslemişlerdir.

Japonya'nın Pearl Harbor saldırısı Japonlara kısa süreliğine geçici bir üstünlük sağlamıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda Japonya'nın yenilgisine ve ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin işgaline yol açmıştır (Linuma, 1992: 169). Pearl Harbor Baskınının Amerika Birleşik Devletleri açısından Maliyet Analizi ise; Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Pearl Harbor Baskınının Amerika Birleşik Devletleri Açısından Maliyet Analizi

Pearl Harbor Baskınının Amerika Birleşik Devletleri Açısından Maliyet Analizi	PH Baskını Yapıldı	PH Baskını Yapılmasaydı
	Getiri	
Parasal Getiri		
18 Savaş Gemisi	Yok	Var
188 Uçak	Yok	Var
158 Uçak Zararı	Yok	Var
Parasal Olmayan Getiri		

• Prestij	Yok	Var
• ABD Halkının Morali	Yok	Var
• Japonya'yı Ekonomik Kısıp Alma	Yok	Var
• Ulus Olma Bilinci	Var	Yok
Toplam Getiri	X	Y
Maliyetler		
Parasal Maliyetler		
• 18 Savaş Gemisi	Var	Yok
• 188 Uçak	Var	Yok
• 158 Uçak Zararı	Var	Yok
• Atom Bombası Uygulaması	Var	Yok
Parasal Olmayan Maliyetler		
• Prestij Kaybı	Var	Yok
• ABD Halkının Morali	Yok	Var
• Kin Nefret Duygusu	Var	Yok
Toplam Maliyetler	V	Z
Toplam Kar	(Atom bombasıyla savaş sonlandı)	

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Pearl Harbor baskını, Japonya'ya o zamanlarda anlık bir avantaj sağlamıştır. Ancak Japonlar'ın Amerika Birleşik Devletleri'ni teslimiyete zorlayıp zorlayamayacağı halen tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bu olaydan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin, II. Dünya Savaşı'na katılmasına sebebiyet vermiştir. Pearl Harbor baskınından sonra ilerleyen zamanlarda Japonya bölgedeki üstünlüğünü kaybetmiştir.

Japonya arkasına dönüp baktığında arkasında yaralı bir dev bırakmıştır. Bu olaydan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin saldırısını bekleyip, kendisini açık bir hedef tahtası haline getirmiştir. Pearl Harbor baskını, Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'ya atmış olduğu atom bombaları sayesinde Japonya'nın teslimiyeti ile sonlanmıştır.

6. SONUÇ

Pearl Harbor deniz üssüne yapılan saldırı Amerika Birleşik Devletleri'ni II. Dünya savaşına sürüklemiştir. Nihayetinde bu durumun sonuçları günümüze kadar uzanan nükleer çağa öncülük etmiş ve dünyada geçmişten günümüze kadar devam eden siyasi bir durumun sonuçlarını ortaya koymuştur (Smith, 1990: 251).

Japonya, Pearl Harbor baskınıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne hem maddi hem de manevi olarak zarar vermiştir, kendi halkının ve dünyanın gözünde bir avantaj sağlamıştır. Ancak bu avantaj geçici bir avantajdır. Japonya'nın savaşı kazanması için yeterli bir saldırı olamamıştır. Zaten Japonya'nın Endonezya'daki petrolerine ulaşamama riskini yok etmek için bu saldırıyı gerçekleştirmiştir.

Pearl Harbor'a yapılan hava saldırısından 3 ay sonra 19 Şubat 1942'te Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt, Japon asıllı Amerikan vatandaşlarının Amerika Birleşik Devletleri'nde iki sene boyunca belirlenmiş askeri kamplarda yerleştirilmesine karar vermiş ve zorunlu tecritler uygulanmaya başlanmıştır. Zorunlu tecritler, Japon asıllı Amerikan vatandaşlarının Amerika Birleşik

Devletleri içerisinde sabotaj veya casusluk yapabilme ihtimaline karşı uygulanmıştır. Birçok Japon vatandaşı belirli alanlarda toplanarak toplama kamplarına sevk edilmişlerdir.

Japonya, Pearl Harbor’u bombalayıp gitmiştir. Bombaladıktan sonra işgal etseydi ana kıtadaki Amerika Birleşik Devletleri’nin farklı yerlerdeki askeri varlığını hedef alıp yok etseydi, Amerika Birleşik Devletleri’ni teslimiyete zorlasaydı başarılı olabilir miydi? Ya da savaşı kazanabilir miydi onu bilmiyoruz. Hiçbir zaman da öğrenemeyeceğiz. Çünkü bu seçenek uygulanmamıştır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri her dönem dünyada en büyük askeri güce sahip olmaya çalışmıştır.

Tarih boyunca sadece Amerika Birleşik Devletleri değil bütün hakim gler veya devletler hüküm sürdükleri dönemde dünyanın neresinde olursa olsun en güzel, en lezzetli, en olgun meyveyi bir yolunu bulup, ulaşıp, kopararak yemişlerdir. Adalet, güvenlik sağlayacağı düşüncesi ile kurulan uluslararası örgütler de kuruluş amacı olan asıl görevlerini yapamayıp hakim g veya devletlere amaçlarını gerçekleştirmesi için yardım eder haline gelmişlerdir.

“Olgun meyve” dünyanın bazı yerlerinde kimi zaman petrol, kimi zaman değerli maden, kimi zaman da stratejik üstünlük olabilmıştir.

Etik Beyan: Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Ashwood, T., & R.Olsen, C. (1988). Pearl Harbor Bombing Attack: A Contamination Legacy Revealed in The Sedimentary Record. *Marine Pollution Bulletin*, 19(2), 68-71. [https://doi.org/10.1016/0025-326X\(88\)90783-7](https://doi.org/10.1016/0025-326X(88)90783-7)
- Clarke, I. (1994). *World War II, or, What Did The Future Hold?* 20Th Century Future-Think. [https://doi.org/10.1016/0016-3287\(94\)90019-1](https://doi.org/10.1016/0016-3287(94)90019-1)
- Fedman, D., & Karacas, C. (2012). A Cartographic Fade To Black: Mapping The Destruction of Urban Japan During World War II. *Journal of Historical Geography*, 38, 306-328. <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2012.02.004>
- Hardaway, R. M. (2000). The Army At Pearl Harbor. *Journal Of The American College Of Surgeons*, 190(5), 593-600. [https://doi.org/10.1016/S1072-7515\(99\)00242-2](https://doi.org/10.1016/S1072-7515(99)00242-2)
- Hayden, R. (1943). Activities Of The Naval Hospital At Pearl Harbor Following The Japanese Air Raid Of December 7, 1941. *American Journal Of Surgery*, 161-181. [https://doi.org/10.1016/S0002-9610\(43\)90646-4](https://doi.org/10.1016/S0002-9610(43)90646-4)
- J.Weichert, B. (2019). Preparing for a Russian ‘Space Pearl Harbor. *Orbis*, 63(3), 406-415. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2019.05.002>
- Linuma, T. (1992). U.S.-Japan: What We Have Learned Since Pearl Harbor. *Japan and the World Economy*, 4, 169-172. [https://doi.org/10.1016/0922-1425\(92\)90018-L](https://doi.org/10.1016/0922-1425(92)90018-L)
- Nicholls, J. (2006). Beyond The National And The Transnational Perspectives of WWII in USA, Italian, Swedish, Japanese, and English School History Textbooks. *Research in Comparatrive and International Education*, 1(1), 89-112.
- Saavedra, M. (2021). Kenji or Kenneth? Pearl Harbor and Japanese-American Assimilation. *Journal Of Economic Behavior and Organization*, 185, 602-624. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.03.014>
- Samuelson, P. A. (1992). Speaking Of The Unspeakable: Pearl Harbor After Fifty Years And The Century's Turn. *Japan And The World Economy*, 4, 173-177. [https://doi.org/10.1016/0922-1425\(92\)90019-M](https://doi.org/10.1016/0922-1425(92)90019-M)

Smith, S. H. (1990). *Investigations Of The Attack On Pearl Harbor: Index to Government Hearings*. New York: Greenwood Press.

Straub, J. (2021). Defining, Evaluating, Preparing For And Responding to A Cyber Pearl Harbor. *Technology in Society*, 65, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101599>

Türkiye’de Evde Çalışma: SWOT Analizi ile Durum Değerlendirmesi Working at Home in Turkey: Situation Assessment with SWOT Analysis

Zekiye BEDİR¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, Türkiye’deki evde çalışma pratiğinin, sahip olduğu güçlü ve zayıf yönler ve karşılaştığı/karşılaşabileceği fırsatlar ve tehditler hakkında farkındalık yaratarak, ilgili alanda yeni düzenlemeler ve stratejiler geliştirilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Tasarım/Yöntem: Bu çalışma, ILO, Türk-İş, TİSK, DİSK ve Eurostat gibi öncü kuruluşların, Türkiye’de evde çalışmaya ilişkin yayımlanmış olduğu bilimsel çalışmalar ışığında, literatür taraması yöntemi yardımıyla incelemiştir. Bu merkezde, Türkiye’de evde çalışmanın SWOT Analizine ilişkin bulgular bir tablo yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Bulgular: Analizler sonucunda; zayıf yönler ve tehditlerin, güçlü yönler ve fırsatlara nazaran daha çok olduğunu; Türkiye’de evde çalışma kavramsal ve durumsal açıdan doğru analiz edilmediği ve uygulanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışma, Türkiye’de yaklaşık son yirmi yıldır yasal olarak düzenlenen ve uygulanan evde çalışma ve evden çalışanlara ilişkin durum değerlendirmesini kapsamaktadır.

Özgünlük/Değer: Evde çalışma kavramı, daha ziyade çalışma ilişkileri alanında incelenirken; SWOT Analizi daha ziyade işletme yönetimi alanında kullanılan bir analiz aracı olarak bilinmektedir. Bu çalışma, evde çalışmanın daha net ve doğru anlaşılmasına katkı sağlayabilecek analiz sonuçlarını SWOT Analizi yöntemiyle araştırmaktadır. Bu merkezde, hem iki farklı disiplin içinde yer alan, evde çalışma ve SWOT Analizi kavramlarının aynı çalışma içinde kullanılması hem de evde çalışma pratiğine katkı sağlayan sonuçlara ulaşması araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Evde çalışma, SWOT Analizi, Türkiye

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to contribute to the development of new regulations and strategies in the relevant area by raising awareness about the strengths and weaknesses of the home practice in Turkey and the opportunities and threats it faces/encounters.

Design/Methodology: This study has been examined with the help of literature review method in the light of scientific studies published by leading organizations such as ILO, Türk-İş, TİSK, DİSK and Eurostat on working at home in Turkey. In this center, the findings of the SWOT Analysis of working at home in Turkey were tried to be explained with the help of a table.

Findings: As a result of the analysis; that there are more weaknesses and threats than strengths and opportunities; It has been concluded that working at home in Turkey is not analyzed and applied correctly in terms of conceptual and situational aspects.

Limitations: The study covers the situation assessment of working at home and those working from home, which has been legally regulated and practiced in Turkey for the last twenty years.

Originality/Value: While the concept of working at home is examined in the field of working relations; SWOT Analysis is known as an analysis tool used in the field of business management. This study investigates the results of the analysis that can contribute to a clearer and more accurate understanding of working at home with the SWOT Analysis method. In this center, the use of the concepts of working at home and SWOT Analysis in two different disciplines in the same study and reaching results that contribute to the practice of working at home constitute the original value of the research.

Keywords: Working at home, SWOT Analysis, Turkey

¹Uzman Araştırmacı, İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, zkybrbr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2372-8662

1. GİRİŞ

Türkiye’de evde çalışma, genellikle kayıtdışı olarak yürütülmesinden ötürü, sayısal bakımdan ölçülmesi de zorlaşmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat), Kovid-19 salgını nedeniyle 2020 yılı içinde Türkiye’deki evden çalışmayı yüzde üç olarak ölçmüştür (Eurostat, 2021). Yine, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)’nun yapmış olduğu bir çalışmaya göre, Türkiye’deki mevcut işler ve çalışanlar göz önünde bulundurulduğunda, mevcut çalışanların yaklaşık yüzde 21’ninin uzaktan çalışmaya (evden çalışma ya da tele çalışma) uygun olduğu ve bu oranın önümüzdeki yıllar içinde artacağı ifade edilmiştir (TİSK, 2022). Netice de Türkiye’de evden çalışanların sayısı da, diğer esnek çalışma modellerinde olduğu gibi, gelecek yıllar içinde artması beklenmektedir. Bu noktada, Türkiye’de uygulanan evde çalışma pratiğinin detaylı bir biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Çünkü, bilhassa salgın döneminde ani ve zorunlu bir biçimde evden çalışmaya geçilmesinden ötürü sosyal taraflar (işçi ve işveren) açısından bir takım yanlış yorumlamalar ve uygulamalar yapıldığı görülmüştür.

Bu çalışma, Türkiye’de evde çalışmanın “sahip olduğu güçlü ve zayıf yönlerini ve karşılaştığı/karşılaşabileceği fırsatlar ve tehditlerini” SWOT Analizi yöntemiyle analiz edecektir. Bu doğrultuda çalışma, Türkiye’deki evde çalışma pratiğinin avantajları, dezavantajları, fırsatları ve tehditleri hakkında genel bir çerçeve çizdikten sonra, konuya ilişkin bir farkındalık yaratılarak, evde çalışmayı ekonomik, sosyal ve hukuki açıdan geliştirecek yeni düzenlemeler katkıda sağlamak amaçlanmıştır. Belirlenen hedef doğrultusunda, ILO, Türk-İş, TİSK, DİSK ve Eurostat gibi öncü kuruluşların, Türkiye’de evde çalışmaya ilişkin yayımlanmış olduğu bilimsel çalışmalar ışığında, literatür taraması yöntemi yardımıyla incelenecektir.

2. EVDE ÇALIŞMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

Hukuki boyutuyla evden çalışma, son yirmi beş yıldır dikkate alınmakla birlikte, uygulamada eski adıyla ev eksenli çalışma olarak anılan ve Antik Yunan’a dayanan bir eve iş verme biçimi olduğunu ifade eden görüşler bulunmaktadır (Omay, 2020). Özellikle Sanayi Devrimi’nin öncesinde yaygın olan ve devrimin akabinde işyeri/fabrikaların oluşmasından kaynaklı azalmalar yaşanmasına rağmen, Fordizm krizi sonrasında yeniden yükselen ivme kazanmaya başlamıştır (Clark, 2018). Bu noktada şüphesiz, bilişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler, çalışma hayatını da derinden etkilemiş ve bilhassa istihdam türlerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bilhassa, uzaktan çalışmanın bir türü olan evde çalışma pratiğini kolaylaştırmış ve yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır.

Evde çalışma, en yalın tabiriyle, işçi tarafından görülecek olan işin, işçinin evinden ve teknolojik iletişim araçları ile bağlantı sağlanarak görülmesi şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda evde çalışma, işçi ve işveren arasındaki iletişimin mesai saatleri içinde sürekli bir biçimde devam ettiği söylenmektedir (Yu, 2008). Uluslararası Çalışma Örgütü (1996)’ne göre ise, bir işveren veya aracı için, işçinin seçtiği bir yerde, genellikle işçinin kendi evinde, işveren veya aracının denetimi olmaksızın, bir sözleşme gereğince bir malın üretilmesi veya hizmetin sağlanması, şeklinde tanımlanmaktadır. ILO ek olarak¹, 177 sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi ve 184 sayılı Evde Çalışma Tavsiye Kararı, isimli iki metin ile evden çalışmaya uluslararası hukuk alanında yeni bir boyut kazandırmıştır.

Evde çalışma sıklıkla, işverenler tarafından tasarruf aracı olarak tercih edilmektedir. Bu doğrultuda Kavi ve Koçak (2021)’e göre evde çalışma aracılığıyla, işverenler bazı maliyetlerden kurtulmayı hedeflemektedir (Kavi & Koçak, 2019). Bu doğrultuda işverenler, kira, faturalar, teknik ekipman ve araç-gereç gibi masraf kalemleri söz konusu maliyetlere örnek verilebilir. Bununla birlikte evden çalışma doktrinde sıklıkla, kadınlar açısından iş-yaşam dengesini sağlama ve kadının iş gücü piyasasında kalmasına olanak tanıyan bir çalışma biçimi olarak da ifade edilmektedir. Ancak, parça-ücret sistemine dayalı olarak işleyen bu çalışma biçimi, post-fordist üretim sisteminin önemli bir parçası olmasından kaynaklı olarak, kadınları ikincil sektörlere ittiğine ilişkin görüşlerde

¹ ILO’nun 177 sayılı Sözleşme ve eşlik eden 184 sayılı Tavsiye Kararı, ev eksenli çalışanlar ile diğer ücretliler arasında eşit muameleyi desteklemektedir. Ayrıca, her iki düzenleme de açıkça ifade edilmemiş olmasına rağmen, ev eksenli çalışmanın insana yakışır iş kaynağına dönüştürülmesi hedeflenmektedir.

bulunmaktadır (Akıncı, 2018). Nitekim de, evden çalışmanın cinsiyetler arası dağılımını inceleyen bir çalışmaya göre “Almanya, Arjantin, İtalya, Hong Kong ve Japonya’da %85 ve zeri, İrlanda, İngiltere ve Hollanda’da %95, Fransa’da %84, İspanya’da %75 ve Hindistan’da %90”nı kadınlar tarafından yürütüldüğü ifade edilmiştir (Aydın, 2013). Öte yandan, “satış, yönetim, eviri, yazılım, redaksiyon, grafik tasarımı gibi” farklı entelektüel ve kültürel iş alanı yayılmış ve bağımsız (freelance) alışmanın modern şeklini de almaya devam etmektedir (Belek, 2018).

Öte yandan evde çalışmanın, bilhassa kadınlar açısından en önemli getirisi, “serbest veyahut esnek zaman” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada evden çalışanların, hem iş yaşamını hem de özel yaşamını bir arada ve paralel olarak yürütmesine olanak sağlayan, önemli bir esnek çalışma biçimi olduğunu söylemek pek tabi mümkündür. Paralel olarak bir görüşe göre de, “işyerinde var olan stres ve stresin kaynağı, alt-st arasındaki baskı ve denetim, çalışma ortamının uygunsuzluğu ve yarattığı yorgunluk, ev-iş arası mesafe ve yaşanan zaman kaybı” şeklinde sıralanabilmesi mümkün olan etkenler, evden çalışma vasıtasıyla asgari düzeylere indirilebilmektedir (Guthrie, 2007). Ancak aynı görüş, evde çalışmanın “işletme kültürünün zayıflaması, disiplin eksikliği, verimsizlik, işe ve işyerine yabancılaşma hissi, yalnızlık hissi ve sosyalleşememe, özel hayatın gizliliğinin ihlal edilmesi, sosyal haklardan mahrum kalma, alınmama ” gibi işçi ve işveren açısından riskleri de içinde barındırdığını ifade etmiştir (Guthrie, 2007).

Doktrinde evde çalışma sıklıkla, iş güvencesizliği, işlerin çoğu zaman kayıtdışı olarak yürütülmesi ve kayıt dışı çalışmayı arttıracaağı görüşü, örgütlenme sorunları gibi konularda eleştirilmektedir (Clark, 2018). Bununla birlikte, bilhassa kadınlar ve çocuklar açısından ucuz çalışma şekli olması ve bu sebepten ötürü sosyal adaletsizliğe neden olması, çalışanların kariyer fırsatlarından yoksun bırakılması ve hükümetlerce alınan yasal önlemler ve denetimlerin eksik olması gibi farklı açılardan şiddetle eleştirilmektedir (Clark, 2018).

Özetle evde çalışma, pratiği bakımından yeni bir sistem olmamakla birlikte, sanayi devrimi öncesine dayanan eve iş verme biçiminin (putting-out system) 21.yy.’de uygulanış biçimidir (Omay, 2020). Bununla birlikte, Felstead ve Jewson (2000) kişisel hayatın iki farklı alanının bir araya getirilmesi olgusunu içerdiğinden ötürü çalışan bireylerin, iş ve özel yaşamına dair sınırların grileşmesi çoğu zaman söz konusu olabilmektedir (Peck, 1996). Bu sebeple, işyerinde var olan disiplin ve denetimin, evde çalışan kişilerce, özdenetimini üstlenmesi de içermektedir (Gorz, 1986).

3. ULUSAL MEVZUATIMIZDA EVDE ALIşMA

Evde alışmanın Türk Hukuku’nda, iki farklı düzenlemesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 4857 sayılı İş Kanunu¹’nin 14. maddesinde “uzaktan çalışma” kavramı altında düzenlemektedir. İkincisi ise, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu²’nin “Evde Hizmet Sözleşmesi” başlığı altında 461 vd. maddelerinde düzenlenmektedir.

4857 sayılı İş Kanunu’nun 14/4 maddesine göre evde alışma, “İşçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisi” şeklinde tanımlanmaktadır (İş.K, 2003). 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK)’nin 461. maddesine göre ise, “Evde hizmet sözleşmesi, işverenin verdiği işi, işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde, bizzat veya aile bireyleriyle birlikte, ücret karşılığında üstlendiği sözleşme” olarak tanımlanmaktadır (TBK, 2011).

Görüldüğü üzere her iki düzenlemede de, işçi-işveren arasındaki “bağımlılık unsuru” açıkça düzenlenmemekle birlikte, İş Kanunu’nda yer alan “...işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında...” şeklindeki ibare ile bağımlılık unsurunun varlığına işaret edilmektedir (elik vd., 2019). Öte yandan, Türk Borçlar Kanunu’nda, “... Evde hizmet sözleşmesine ilişkin hükümlerin bulunmadığı hallerde, genel hizmet sözleşmesinin hükümlerinin uygulanacağı...” şeklinde bir hüküm bulunmaktadır (TBK, 2011). Bahsi geçen bu hüküm öğretide, “iş-işveren arasındaki bağımlılık unsurunun var olduğunu” yönünde yorumları da içermektedir (Süzek, 2012; Yangın, 2016; Günay, 2018; Kandemir, 2011). Yine de, her somut olayın niteliği dikkate alınarak evde çalışma iş ilişkisinde,

¹ RG:22/05/2003, Sayı:25134, Cilt:42.

² RG:04/02/2011, Sayı:27836, Cilt:50.

işçi-işveren arasında bağımlılık ilişkisinin varlığı ayrı ayrı incelenmesinde dikkat çekilmektedir (Yangın, 2016).

4857 sayılı İş Kanunu’na göre evde çalışmada, işçi ve işverenin karşılıklı olarak doğan borçları devam etmektedir. Bu doğrultuda, işin ifa ediliş şeklinden doğan farklılıkların, iş sözleşmesinden doğan borçlar üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, işçinin “sadakat borcu, emir ve talimatlara uyma borcu, işi bizzat ifa etme borcu gibi, işverenin ise “işçiyi koruma ve gözetme, ücret ödeme, eşit davranma borcu, gerekli iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini alma, işin ifası için araç-gereç sağlama gibi” borçları devam etmektedir (Çelik vd., 2019).

Buna karşılık Türk Borçlar Kanunu’nun 396. maddesine göre, “...işçinin işini tek başına veyahut aile üyeleri ile birlikte ifa etmesi, işçinin işini özenle ifa etmesi, kendisine zimmetlenen bilgi ve iletişim araçları, makine ve ekipmanlara zarar vermeme ve bahsi geçen araçları en iyi biçimde kullanmak...” şeklinde sıralanmaktadır (TBK, 2011). Bu noktada, Türk Borçlar Kanunu’nda, İş Kanunu’ndaki gibi, işverenin borçları bulunmakla birlikte, iki kanun arasında işverenin borçları bakımından büyük bir farklılıkta içermektedir. Bu merkezde, işin ifa edilmesinden kaynaklanan giderlerin hangi tarafın karşılayacağı hususu tartışma yaratmaktadır. Konuya ilişkin 4857 sayılı İş Kanunu’nda, açıkça bir düzenleme bulunmamakla birlikte, öğretide, söz konusu giderlerin “işçiyi koruma ilkesi gereğince” işveren tarafından karşılanması gerektiği savunulmaktadır (Alp, 2011). Bununla birlikte, TBK (2011)’de bahsi geçen giderler, “...işin ifa edilmesinden kaynaklanan her türlü giderlerin işverence karşılanması gereklidir...”, şeklindeki düzenleme ile açıkça işverenin sorumluluğuna bırakılmaktadır(Çelik vd., 2019).

Son olarak evde çalışma, işin ifasından kaynaklanan giderlerin tespiti, işçinin evinde meydana gelen iş kazası ve meslek hastalığının tespiti ve çalışma süresinin tespiti ve kontrolü gibi bir takım sorunları içermektedir. Bahsi geçen sorunlara ilişkin ise, gerek evde çalışmanın niteliği gerekse mevzuat eksiliğinden kaynaklı olarak, kesin bir çerçeve çizilememektedir. Bununla birlikte öğretide sıklıkla, somut olay göz önünde bulundurulmak şartıyla, işçi lehine kararların alınması ve yürütülmesi hususu desteklenmektedir (Civan, 2010; Çelik vd., 2019).

4. SWOT ANALİZİ

SWOT Analizi, bir diğer adıyla SWOT matrisi, bir kişi veyahut kuruluşun, iş rekabeti ya da proje planlaması alanlarında, “Güçlü Yönleri, Zayıf Yönleri, Fırsatları ve Tehditleri” belirlemesine yardımcı olmak için kullanılan bir stratejik planlama aracı olarak tanımlanmaktadır. SWOT Analizi, bazı görüşler tarafından durum analizi ya da durum değerlendirme olarak da ifade edilmektedir (Wehrich, 1982; Nutt & Backoff, 1993)

SWOT Analizi, kar amacı güden işletmeler, yerel ve ulusal yönetimler, sivil toplum kuruluşları gibi farklı türden kurum veyahut kuruluşlar tarafından, stratejik karar verme süreçleri öncesindeki hazırlık aşamalarında, durum değerlendirme maksadıyla bir araç olarak kullanılabilir (Silva, 2005). Bu noktada temel amaç, hedeflenen girişim ya da projenin, başarılı bir yürütülmesi ve tamamlanması için gerekli ve gereksiz olan iç ve dış faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Öte yandan SWOT, her ne kadar stratejik bir analiz aracı olmasına rağmen, kendine has bir takım sınırlamaları içinde barındırdığından ötürü bazı görüşler tarafından da eleştirilmektedir (Staples, 2004).

şekil 1: SWOT Analizi

şekil 1’de görüldüğü üzere, SWOT ismini dört ana bileşenin kısıltmasından almaktadır. Bunlar: “Güçlü-Strengths, Zayıf-Weaknesses, Fırsatlar-Opportunities, Tehditler-Threats” şeklinde sıralanmaktadır (Mintzberg vd., 1998). Bu noktada, “Güçlü Yönlere ve Zayıf Yönlere”, işletme, proje veya kişilerin kıyaslandığı şeye göre avantaj veya dezavantaj yaratan özellikleri; “Fırsatlar”, işletme, proje veya kişilerin kendi yararına kullanabileceğı çevresel unsurları; “Tehditler” işletme, proje veya kişilerin için sorun yaratması muhtemel olan çevresel unsurları ifade etmektedir. Neticede değerlendirmeye tabi olan işletme, proje veya kişiler için, dört ana kıstas çerçevesinde çıkarılan sonuçlar, genellikle bir SWOT matrisi ya da raporlar halinde talep eden tarafa sunulabilmektedir (Ansoff, 1980).

şekil.1’deki açıklanması gereken bir diğer konu ise, “İç ve Dış Faktörler-Internal Origin and External Origin” başlıklarıdır. Bu kavramlar şekil.1 merkezinde ele alındığında, “güçlü ve zayıf yönlere, iç faktörler ile”; “fırsatlar ve tehditler, dış faktörlerle” ifade edildiğı görülmektedir (Minsky & Aron, 2021; Andrews, 1971).

SWOT analizi başlangıçta, her ne kadar öncelikli olarak çalışma hayatı için rekabet sağlama aracı olarak yaygın olarak kullanılsa da, şimdilerde toplumsal ve özel yaşama dair çalışmalarda da kullanılmaktadır. Bu noktada SWOT, toplum çalışmalarında sosyal değişim olgusu çerçevesinde değişen ve gelişen yeni uygulamaların, başarılı bir şekilde yürütülmesine karşılaşması muhtemel durumlar için, kuruluşlar, topluluklar ve daha geniş toplum içindeki bireyler açısından olumlu ve olumsuz faktörleri belirlemek için bir araç olarak kullanılmaya devam etmektedir (CTB, 2006). Bilhassa sosyal hizmet sağlayıcıları tarafından, belli bir topluluk ya da grubu anlamak maksadı ve formlar, bilgilendirici görüşmeler ve diğer veri toplama yöntemleri aracılığıyla, toplumsal manada toplumsal refah ve adaletin sağlanması için SWOT analizi önemli bir durum analiz yöntemi haline gelmiştir. (Birkenmaier & Berg-Weger, 2017)

5. TÜRKİYE’DE EVDE ÇALIŞMANIN MEVCUT DURUMU SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızda, literatür taraması yöntemi ile evde çalışmayı kapsamına alan bilimsel veriler ve çalışmalar ışığında SWOT Analizi gerçekleştirilmiştir. Bu noktada SWOT analizini doğru yapmak ve en verimli sonucu almak için, Tablo 1’de yer verilen SWOT grubu sorularına cevap aranmıştır.

Tablo 1: Evde Çalışmayı Analiz Etmeye Yardımcı Sorular

SWOT GRUBU	SORULAR
Güçlü Yönler	1. Evde çalışmanın avantajlar nelerdir? 2. Evden çalışanların, evden çalışmayanlara göre neleri daha iyi yapabilir? 3. Evden çalışmayanlara göre, evde çalışmanın ne gibi olumlu yanları vardır?
Zayıf Yönler	1. Evde çalışmanın dezavantajlar nelerdir? 2. Evde çalışma ve evde çalışanların geliştirmesi gereken yönleri var mıdır? 3. Tüm çalışanlar açısından, evde çalışmanın ne gibi zayıf yönleri bulunmaktadır?
Fırsatlar	1. Makro bakımından evde çalışmanın fırsatları var mıdır? 2. Evde çalışma cinsiyetler açısından bir fırsat yaratıyor mu? 3. Bilişim Teknolojilerinde yaşanan değişimler, evde çalışma için bir fırsat mıdır? 4. Ulusal mevzuatta evden çalışanların lehine düzenlemeler var mıdır? 5. Evde çalışma, şirketlere olumlu getirileri bir fırsat ortamı yaratabilir mi?
Tehditler	1. Makro açıdan evden çalışmanın tehditleri var mıdır? 2. Şirketlerin evden çalışanlara karşı tutumları birer tehdit ortamı yaratabilir mi? 3. Ulusal mevzuatta evde çalışma düzenlemeleri taraflar açısından olumsuz bir tablo yaratabilir mi? 4. Evden çalışma, toplumsal açıdan tehdit yaratacak bir sorunu içeriyor mu? 5. Evde çalışma için tehdit yaratan farklı durumlar mevcut mudur?

Kaynak: Şekil:1 refereans alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2: Türkiye’de Evde Çalışmanın SWOT Analizi Sonuçları

Güçlü Yanlar (Strengths)

- *İş-yaşam dengesi sağlama
- *Bağımsızlık/Otonomi
- *Bireysel zaman yönetimi alanındaki yetkinin artması
- *Kıyafet ve ulaşım masraflarında azalma
- *İşyeri koşullarının yarattığı stresten uzaklaşma
- *Yöneticilerinden görülen baskı ve denetimin olmaması
- *Çalışma ortamından kaynaklanan yorgunluğun ortadan kalkması
- *İşe gidip-gelişlerde yaşanan zaman kaybının azalması
- *Çalışanın özdenetim sahibi olması
- *Teslim edilecek işe ilişkin çalışma süresinin çalışınca belirlenme serbestliği
- *Aile bireyleri ve arkadaşlar ile daha fazla zaman geçirme olanağı

Zayıf Yanlar (Weaknesses)

- *Evden çalışmayanlara kıyasla daha düşük ücretler ve düşük sosyal haklar
- *Düşük iş güvencesi
- *Çalışanların işe ve örgüte yabancılaşması
- *Çalışanlara yetersiz kariyer ve eğitim fırsatları
- *Çalışanların sosyal izolasyon ve sosyalleşemeden kaynaklanan psikolojik sorunların yaşanması
- * Bilgi güvenliği ve kişisel bilgilerin gizliliğinin ihlali sorunu
- *Çalışma ve dinleme zamanları arasındaki zaman sınırının çizilememesinden ötürü aile ve sosyal çevre ile ilişkilerin çözümlenmesi
- *Yüzyüze iletişim kuramamanın getirdiği iletişim sorunları
- *Düzen eksikliği ve işleri zamanında teslim edememe ihtimali
- *Takım çalışmasını zorlaştırması
- *Çalışanlarda iş tatminsizliği
- *İşkolizm
- *Artan ergonomi sorunları

Fırsatlar (Opportunities)

- *Ulusal mevzuatının uzaktan çalışmaya ilişkin yeni ve olumlu düzenlemeler içermesi
- *Bilişim teknolojileri alanındaki yeni gelişmeler
- *Kadınların işgücüne katılımının artması
- *İşletme giderlerinin azalması ve karın artması sonucunda yeni yatırımların yapılması
- *Personel devir hızının azalması
- *Ofis-mekan tasarrufu
- *Artan verimlilik
- *Dezavantajlı grupların istihdama katılması sağlanması ve bu kişilerin tecrübe ve deneyimlerinin ekonomik sisteme katkı sağlaması
- *İşsizliğe bir alternatif model fırsatı olarak tercih edilebilir olması
- *Enerji kaynaklarından tasarruf sağlanarak kazanılan karlar ile yeni iş alanlarının oluşturulması

Tehditler (Threats)

- *Sendikalaşmama ve toplu pazarlıktan yararlanamama
- *İşveren sorumlu tutulamayacağı iş kazaları ve iş güvenliği riskleri
- *Çalışanlarda rgt kültürü ve aidiyetinin zayıflaması
- *Kayıtdışı alışma ve vergi kayıpları
- *Ulusal mevzuattaki eksiklikleri
- *ocuk ve kadın emeği sömürüsü
- *Ucuz işgücü piyasası yaratma
- *Sosyal güvence ve korumadan yoksun olma
- *İşin sınırlarının belirsizliği
- *Çalışanların denetim ve kontrolünün zorlaşması
- *Teknik malzeme ve ekipmanın bozulması sonucunda yapılan çalışmanın sekteye uğraması
- *Kopuk toplum yapısı oluşması
- *Evde alışma masraflarının evden çalışanlara yüklenmesi

Kaynak: (Dedeoğlu, 2020) ; (DİSK, 2003) ; (Eurostat, 2021) ; (ILO, 2020) ; (ILO, 2021) ; (TİSK, 2022) ; (Türk-İş, 2021).

Tablo 2, Tablo 1’de yeralan sorular çerçevesinde, Türkiye’de evde çalışmaya ilişkin yürütülen bazı bilimsel çalışmaların sonuçları referans alınarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede güçlü ve zayıf yönler, “evde çalışma, evden çalışanlar, geleneksel ve esnek Őekilleri ve çalışanları ve potansiyel evde çalışan adayları” göz önünde bulundurularak bir analiz çalışması yürütülmüştür. Bununla birlikte, evde çalışmanın karakteristik özelliklerinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yanları da dikkate alınırken, diğer çalışma biçimleri ile de karşılaştırmalı bir mukayese edilmiştir. Benzer Şekilde, evde çalışmaya ilişkin fırsatlar değerlendirilirken güçlü yanlar ile, tehditler analiz edilirken zayıf yanlar ile çapraz bir değerlendirme yürütülmüştür. Neticede, evde çalışmaya ilişkin SWOT Analizinin sonuçlarına ek katkılar, çalışmamızın son bölümünde “TOWS Matrisi” yardımıyla eklenmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Evde çalışmanın pratiği Antik Mısır’a kadar dayanmasına rağmen, hukuki boyutuyla bilişim teknolojilerinin çalışma hayatında aktif bir biçimde kullanılmasının akabinde, görünür olmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Pek tabi, gnbeğn sayısı artan evden çalışanları korumak için, uluslararası kuruluşlar ve devletler mevzuat düzenlemelerine gitmiş ve evde çalışma yasal bir boyut kazanmıştır.

Dünyada ve ülkemizde, özellikle Kovid-19 salgını süresince, evden çalışmaya uygun olana pek çok sektörde, hızlı bir biçimde evde çalışmaya geçiş yapılmış ve salgın sona erdiğinde bazı sektörler ve işverenler evden alışma Şekli ile devam etmiştir. Ancak, lkemizde özellikle salgın süresi ve sonrasında, evden çalışma pratiğine ilişkin bir takım karışıklıklar ve yanlış yorumlamalar yapılmıştır. Bu anlamda, ülkemizdeki evde çalışma pratiğine ilişkin analizlere Tablo 2’de yer verilmiş ve Tablo 3’te yer verilen TOWS Matrisi yardımıyla, ülkemizdeki evde çalışma pratiğine evrensel bazda bir bakış açısı kazandırma ve yanlış yorumlamaları bir nebze olsun ortadan kaldırmaya ilişkin öneriler yapılmaya çalışılacaktır.

Tablo 3: TOWS Matrisi

WT Stratejisi	Tehditler ve zayıf yönler aynı anda ele alındığında, her ikisi içinde ortak çözümler var mıdır?
WO Stratejisi	Fırsatlar ve zayıf yönler aynı anda ele alındığında, zayıf yönleri azaltacak fırsatlar yaratılabilir mi?
ST Stratejisi	Tehditler ve güçlü yönler aynı anda ele alındığında, güçlü yönler vasıtasıyla tehditleri azaltmaya yardımcı stratejiler geliştirilebilir mi?
SO Stratejisi	Fırsatlar ve güçlü yönler aynı anda ele alındığında, yükselen bir ivme ile hem fırsatları hem de güçlü yönleri geliştirmek mümkün olabilir mi?

Kaynak: Wehrich, 1982

WT Stratejisi doğrultusunda evde çalışma, tehditler ve zayıf yönler için ortak en önemli çözüm yolu, “açıklayıcı ve koruyucu” bir yasal düzenlemenin (örneğin, evde çalışmayı düzenleyen bir yönetmelik) yapılması olabilir. Bu noktada, sosyal taraflar bir araya gelerek, karşılıklı olarak müzakere yoluyla, ideal yasal zeminin hazırlanma sürecine katkı sağlayabilir. Ayrıca, kanun koyucunun mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde, uygun ve devam bir biçimde denetim faaliyetlerini daha etkin bir biçimde yürütebilir. Aksi takdirde evde çalışma, iş hukukunun en önemli ilkesi olan “işçiyi koruma” ilkesine ters düşen mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde, işçiyi işverenin vicdanına bırakmaya yol açabilir. Netice de bu durum, toplumsal refah ve sosyal adaleti olumsuz etkileyeceğinden, uzun dönemde büyük bir başarısızlık ile sonuçlanabilir.

Tablo 2 incelendiğinde WO Stratejisi, zayıf yönleri azaltacak fırsatlar ışığında önemli bir faktör, “bilgi teknolojileri alanındaki yeni gelişmeler” dikkat çekmektedir. Bu noktada, “Bilgi güvenliği ve kişisel bilgilerin gizliliğinin ihlali sorun, çalışma ve dinleme zamanları arasındaki zaman sınırının çizilememesinden ötürü aile ve sosyal çevre ile ilişkilerin çözülmesi” (bkz. Tablo 2), şeklinde sıralanan zayıf yönler, etkin bir şekilde oluşturulmuş bilgisayar programları aracılığıyla ortadan kaldırılması mümkündür. Bu noktada, hem şirketlere hem de kanun koyucuya ortak yükümlülükler düşebilir. Kanun koyucu, iki tarafı da (işçi-işveren) mağdur etmeden, ortak müşterekte buluşmasına fırsat veren yasal zemini oluşturabilir ve sorunun çözümüne ilişkin yolları sosyal taraflara kabul ettirebilir.

ST Stratejisi, güçlü yanlardan olan “Bağımsızlık/Otonomi ve yöneticilerinden görülen baskı ve denetimin olmaması” kriterlerinin doğru stratejiler aracılığıyla, evde çalışmaya ilişkin tehditleri, “örgütlenme ve toplu pazarlık” yoluyla azaltılması mümkün olabilir. Bir diğer ifadeyle, evde çalışmada çalışanlar üzerinde yöneticilerin baskı ve denetiminin minimum seviyelerde olması ve çalışanların bağımsız olması, ülkemizde kolaylıkla ve herhangi bir baskı hissetmeden bir sendikaya üye olmaya zemin yaratan yasal ortam bulunmaktadır. Böylelikle, örgütlenmiş bir çalışma yaşamı içinde, evde çalışmaya ilişkin, “iş kazaları ve iş güvenliği riskleri, ulusal mevzuattaki eksiklikler, çocuk ve kadın emeği sömürüsü, ucuz işgücü piyasası yaratma, sosyal güvencesizlikten yoksun olma, evden çalışmaya ilişkin maliyetleri çalışanın üstlenmesi” (bkz. Tablo 2) gibi tehditlerin azalması çok daha muhtemel olabilir.

Son olarak SO Stratejisi, gerek güçlü yönler gerekse fırsatların doğru orantılı bir biçimde ilerlemesine olanak tanıyan stratejiler hazırlanmasını mümkün kılmaktadır. Bu noktada, bilhassa güçlü yönler verilen cevaplar göz önünde bulundurularak, söz konusu cevapların fırsata dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği titizlikle incelenmelidir. Benzer bir durum zayıf yönler verilen cevaplar içinde geçerli olduğu unutulmamalıdır. Çünkü zayıf yönlerinde güçlendirilmesi halinde, yeni fırsatlar yaratması olası bir sonuç olarak karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin, ulusal mevzuatta evde çalışmaya ilişkin yeni düzenlemelerin yapılması, hem güçlü yönlerin artmasına hem de zayıf yönlerin ve tehditlerin birer fırsata dönüşmesine olanak tanıyabilmektedir (bkz. Tablo 2).

Özetle dünyadaki çoğu ülke, esnek çalışma ve bilhassa evden çalışma trendine hızlı ve doğru bir şekilde geçiş yaparken, ülkemiz bu konuda uluslararası arenada yalnız ve yanlış bir görüntü sunmamalıdır. Bu bağlamda, gerek politika yapıcılar gerekse konu ile ilişkili bulunan sivil toplum kuruluşları, Türkiye’de evde çalışmaya ilişkin yürüttükleri yasal veyahut yasal olmayan çalışmaların, öncelikli olarak evde çalışmaya ilişkin düzgün ve sistematik bir analiz doğrultusunda ilerlemesinin daha doğru olacağı kanısındayız. Aksi halde, kavramsal ve durumsal açıdan doğru analiz edilemeyen bir evde çalışma, sonuç vermeyen bir dizi düzenleme yığını içinde kalabilmesi muhtemeldir. Bu doğrultuda, SWOT Analizi ve buna benzer bir takım durum değerlendirmesi içeren analiz yöntemleri ile, daha verimli ve düzgün işleyen projeler ve çalışmalar yürütülebilir. Bu çalışmada da, ülkemizdeki evde çalışma pratiğine ilişkin genel durum bilgisi verildikten sonra, evde çalışma için uygulanabilecek veriler ve bilgiler SWOT Analizi yöntemi ile sunulmaya çalışılmıştır. Neticede, evde çalışma konusuna ilişkin farklı bir bakış açısı kazandırmayı ve yeni politikaların belirlenmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Etik Beyan: Bu alışmada ‘‘Etik Kurul’’ izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the ‘‘Ethics Committee’’ was used.

KAYNAKÇA

- Akıncı, E. (2018). *Kadın İstihdam ve Kadınların alışma Şartları. Türkiye-Güney Avrupa Karşılaştırması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/309027/yokAcikBilim_10197759.pdf?sequence=-1&isAllowed=y.
- Alp, M. (2011). Tele alışma (Uzaktan alışma). *Sarper Süzek'e Armağan*, 795-854. ISBN: 6053776068.
- Andrews, K. R. (1971). *The Concept of Corporate Strategy*. Homewood, Ill: Dow Jones–Irwin. <https://www.worldcat.org/title/151781>.
- Ansoff, H. I. (1980). Strategic Issue Management. *Strategic Management Journal*, 1(2), 131–148. <https://doi:10.1002/smj.4250010204>.
- Aydın, Ő. K. (2013). Ev Eksenli alışan Kadınların Sosyal Güvenlik Kapsamında Değerlendirilmesi. *İstihdamda ve Sosyal Güvenlikte Cinsiyet Eşitliği Paneli ve alıştay Bildirileri*. <https://silo.tips/download/tc-sosyal-gvenlk-kurumu-bakanlii-sthdamda-ve-sosyal-gvenlikte-cnsiyet-etl-panel-ve>.
- Belek, İ. (2018). *Esnek retim Derin Smr*. İstanbul: Yazılama Yayınevi. ISBN: 9786055892371.
- Birkenmaier, J., & Berg-Weger, M. (2017). ‘‘Organizational Engagement, Assessment, and Planning’’. *The Practice of Generalist Social Work*. New York: Routledge. <https://www.worldcat.org/title/971892636>.
- Civan, O. E. (2010). İş Hukukunda Uzaktan alışma (Evde alışma/Tele alışma). *Legal İHD*, 523-573. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tauhfd/issue/67308/1049925>.
- Clark, M. A. (2018). *Teleworking in the Countryside: Home-based Working in the Information Society*. Routledge. <https://www.routledge.com/Teleworking-in-the-Countryside-Home-Based-Working-in-the-Information-Society/Clark/p/book/9781138729735>.
- CTB. (2006). *Community Toolbox: Section 14. SWOT Analysis*. Community ToolBox. <https://ctb.ku.edu/en/table-of-contents/assessment/assessing-community-needs-and-resources/swot-analysis/main>.
- elik, N., Caniklioğlu, N., & Canbolat, T. (2019). *İş Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık. ISBN:978-605-242-520-6.
- Dedeoğlu, S. (2020). *Eviden İeri Bir Dünya: Türkiye’de Ev-Eksenli alışanlar*. Cenevre: ILO.
- DİSK. (2003). *Ev Eksenli alışanlar ve rgtlenmeleri*. Ankara: Birleşik Metal İşileri Sendikası.
- Eurostat. (2021). Labor Force Statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/search/-/search/estatsearchportlet_WAR_estatsearchportlet_INSTANCE_bHVzuvn1SZ8J?_estatsearchportlet_WAR_estatsearchportlet_INSTANCE_bHVzuvn1SZ8J_pageSize=11&_estatsearchportlet_WAR_estatsearchportlet_INSTANCE_bHVzuvn.
- Felstead, A., & Jewson, N. (2000). In Work At Home; Towards an Understanding of Homeworking. London: Routledge. <https://www.routledge.com/In-Work-At-Home-Towards-an-Understanding-of-Homeworking/Felstead-Jewson/p/book/9780415163002>.
- Gorz, A. (1986). *Elveda Proletarya, 21. Yzyıla Doğru Dizisi*. (H. Tufan, ev.) İstanbul: Afa Yayınları.

- Guthrie, R. (2007). The Ethics of Telework,. *Information Systems Management*, 29-32. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10580539708907072>.
- Günay, A. (2018). *Türk Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Evde Çalışma*. İstanbul. <https://legal.com.tr/urun/turk-hukukunda-ve-karsilastirmali-hukukta-evde-calisma/367944>.
- ILO. (2000). *177 sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi*. Cenevre: International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774379.pdf.
- ILO. (2000). *184 sayılı Tavsiye Kararı*. Cenevre: International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774379.pdf.
- ILO. (2020). *COVID-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma Uygulama Kılavuzu*. Geneva: International Labour Organization.
- ILO. (2021). *Working From Home: From Invisibility to Decent Work*. Geneva: International Labour Organization.
- Kandemir, M. (2011). *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Tele Çalışma*. İstanbul. <https://legal.com.tr/urun/is-hukuku-ve-sosyal-guvenlik-hukuku-acisindan-tele-calisma/11237>.
- Kavi, E., & Koçak, O. (2019). Covid-19 Salgını Döneminde Evden Çalışma ve Etik Boyutu. (Ed.)A. Çelik içinde, *Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Sosyal Politika* (s. 175-208). Ankara: Orion Kitabevi. ISBN:978-625-7294-2-9.
- Minsky, L., & Aron, D. (2021, Şubat 23). *Are You Doing the SWOT Analysis Backwards?* Ağustos 2, 2022 tarihinde Harvard Business Review: <https://hbr.org/2021/02/are-you-doing-the-swot-analysis-backwards>.
- Mintzberg, H., Ahlstrand, B. W., & Lampel, J. (1998). *"The Design School: Strategy Formation as a Process of Conception"*. *Strategy Safari: A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management*. New York: Free Press. https://archive.org/details/strategysafarigu00mint_0/page/24/mode/2up.
- Nutt, P. C., & Backoff, R. W. (1993). Transforming Public Organizations with Strategic Management and Strategic Leadership. *Journal of Management*, 2(19), 299–347. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/014920639301900206>.
- Omay, U. (2020). Covid-19 Salgını Sonrası Çalışma Hayatı: Güncel Sorunlar, Öngörüler ve Öneriler. D. Demirbaş, V. Bozkurt, & S. Yorğun içinde, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi. <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/276BAB8748D24ADBAF2D5399932AB55D>.
- Peck, J. (1996). *Work-Place: The Social Regulation of Labor Markets*. The Guilford Press. https://www.researchgate.net/publication/249872211_Peck_J_1996_Work-place_The_social_regulation_of_labor_markets_New_York_The_Guilford_Press.
- RG. (2003). *4857 Sayılı İş Kanunu*. Ankara: Sayı: 25134. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857-20030522.pdf>.
- RG. (2011). *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu*. Ankara: Sayı: 27836. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6098.pdf>.
- Silva, C. N. (2005). SWOT Analysis. R. W. In Caves (Dü.) içinde, *Encyclopedia of the City* (s. 420-451). New York: Routledge. <https://doi:10.4324/9780203484234>.
- Staples, L. (2004). *Roots to Power: A Manual for Grassroots Organizing*. Westport, Conn: Praeger Publishing. <https://www.vitalsource.com/products/roots-to-power-a-manual-for-grassroots-lee-staples>
v9781440833663?gclid=CjwKCAjwx7GYBhB7EiwA0d8oe7FJlu0TVUwTl5jzGbCXklxvPJbLe29OUtkwfvOCMurCx_MLn4k4wRoCh1gQAvD_BwE.

- Süzek, S. (2012). *İş Hukuku*. İstanbul: Tıpkı Basım. ISBN: 9786052427682.
- TİSK. (2022). *Yeni Nesil alışma Modelleri*. Anakar: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu. <https://www.tisk.org.tr/dokuman/yeni-nesil-calisma-modelleri-raporu-.pdf>.
- TÜRK-İş. (2021). *İş Sağlığı ve Güvenliği Boyutu ile Uzaktan alışma*. Ankara: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
- Wehrich, H. (1982). The TOWS Matrix—A Tool for Situational Analysis. *Long Range Planning*, 2(15), 54-66. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0024630182901200>.
- Yangın, D. D. (2016). *Türk İş Hukukunda Evde alışma*. Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=8yt4uPOIhq2-g3clU1Vc1A&no=aoOUB6C55mQmgZ0zTzuv-w>.
- Yu, S. (2008). How To Make Teleworking Work. *Communications News-Wheaton*, 12(45), 30-38. https://www.researchgate.net/publication/299170153_How_to_make_teleworking_work.

Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Uyumluluk Düzeylerinin Kariyer Endişeleri ve Kariyer Kararı Verme Öz-Yeterliği Açısından İncelenmesi¹

The Examination of The Career Adaptability Levels of The Students in Terms of Their Career Concerns and Career Decision Self-Efficacy

Ferhat YILDIZ², Hatice Zekavet KABASAKAL³

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı; üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluk düzeylerinin kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterliği açısından incelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmanın örneklemini Türkiye'deki üniversitelerin farklı fakültelerinde öğrenim gören ve uygun örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 616 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Elde edilen veriler SPSS 26.0 paket programıyla analiz edilmiştir.

Bulgular: Gerçekleştirilen analizler sonucunda kariyer kararı verme öz-yeterliği ile kariyer endişeleri alt boyutlarının birlikte kariyer uyumluluğunu anlamlı bir şekilde yordadığı ve bu değişkenlerin kariyer uyumluluğunun toplam varyansının %41,4'ünü açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Araştırma, veri toplamak için kullanılan Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği, Yetişkin Kariyer Endişeleri Ölçeği ve Kariyer Kararı Verme Öz-Yeterlik Ölçeğinin ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır. Araştırmadan elde edilen bulgular, araştırmanın çalışma grubuna özdeş gruplara genellenebilir.

Özgünlük/Değer: Kariyer uyumluluğu ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmasına karşın, kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterliği değişkenlerinin birlikte incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda araştırmada kariyer uyumluluğu ve kariyer süreçlerine ilişkin katkı sağlayabilecek sonuçlara ulaşılması açısından özgün bir yöne ulaşıldığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Uyumluluğu, Kariyer Endişeleri, Kariyer Kararı Verme Öz-Yeterliği, Üniversite Öğrencileri

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine university students' levels of career adaptability in terms of career concerns and career decision self-efficacy.

Design/Methodology: The sample of the study consists of 616 university students studying in different faculties of universities in Turkey and determined by convenient sampling method. The data obtained were analysed with SPSS 26.0 package programme.

Findings: As a result of the research, it was found that career decision self-efficacy and subdimensions of career concerns significantly predicted career adaptability and that these variables explained 41.4% of the total variance of the career adaptability.

Limitations: The research is limited to the qualities measured by the Career Adaptability Scale, Adult Career Concerns Scale and Career Decision Self-Efficacy Scale used to collect data. The findings obtained from the research can be generalised to groups similar to the university students included in the research.

Originality/Value: Although there are intensive studies on career adaptability, there is no study in which career concerns and career decision-making self-efficacy variables are examined together. In this sense, it constitutes a unique value for the study in terms of reaching results that can contribute to career adaptability and career processes.

Keywords: Career Adaptability, Career Concern, Career Decision Self-Efficacy, University Student

¹ Bu çalışma, birinci yazarın Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü tarafından 2021 yılından kabul edilen yüksek lisans tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

² Uzm. Psk. Dan., Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul Müftülüğü, ferhatyildizpdr@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9430-1960

³ Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, zekavet.kabasakal@deu.edu.tr, ORCID:0000-0002-3450-1060

1. GİRİŞ

Bireylerin yaşam boyu gelişim süreçleri göz önüne alındığında; kariyer gelişimlerinin, yaşamlarının büyük bir bölümünü kapsadığı görülmektedir (Super, 1980). Kariyer sürecinin ve öğrenim yaşamının ilk zamanlarından itibaren kişi bir şeyler öğrenmeyi amaçlarken zamanla bir meslek edinmeyi de amaçlamakta ve bu amaç kişinin eğitim hayatını, yaşamını ve zamanını belirlemektedir (Sarsıkoğlu, 2019). Mesleğinin ve iş yaşamının başlaması ile kişi, günün önemli bir kısmını çalışarak tamamlamaktadır. Bu sebeple tercih edilen meslek, birlikte olunan kişileri, hayat şartlarını ve çevreyi, kısacası kişinin yaşam biçimini etkilemektedir (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013; Sarsıkoğlu, 2019). Bu bağlam içinde kariyer, çocukluk yıllarında başlayan ve kişinin yaşamı boyunca devam eden bir süreç olarak, içinde gerileme, duraklama ve ilerlemeleri barındıran bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013; Sarsıkoğlu, 2019; Super, 1957; Savickas, 1997; Yeşilyaprak, 2012). Kariyer alanında son dönemde yaşanan gelişmeler (teknolojik, ekonomik, sosyal ve sağlık) kişilerin kariyer süreçlerinin tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır (Şahin, Özaydın & Siyez, 2019). Bugünkü koşullarda bireylerin belirsizliğe ve değişime tahammül edebilmeleri, yeni çalışma dünyasının taleplerine uyum göstermeleri ve farklı özellikteki insanlarla etkili bir şekilde iletişim kurabilmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda kariyer uyumluluğu kavramı bu çalışmanın merkezini oluşturmaktadır.

Kariyer uyumluluğu, bireylerin beklenmedik ve aniden gelişen mesleki krizler ile başa çıkabilme ve mesleki görevleri yapabilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Savickas, 1997). İlk defa Super & Knasal (1981) tarafından ortaya atılan kavram daha sonra Savickas tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Savickas geliştirmiş olduğu kariyer yapılandırma kuramının merkezinde bu kavramı kullanmıştır. Bu noktada Savickas'a (1997) göre kariyer uyumluluğu, kişinin bir mesleki pozisyona hazırlanırken ya da o pozisyona girmek üzereyken karşısına çıkabilecek gelişimsel görevlerin üstesinden gelebilmeye hazır olmasının yanında mesleğin kendisinden ya da iş koşullarından kaynaklanan ani ve beklenmeyen değişimlerin üstesinden gelebilme kapasitesi olarak açıklanmaktadır (Creed, Mullar & Patton, 2003; Savickac & Porfeli, 2012; Kanten, 2012). Savickas'a göre (2002) kariyer uyumluluğu kavramı dört temel bileşeni içerisinde barındırmaktadır. Bu dört bileşen şunlardan oluşmaktadır: İlgi, merak, güven ve kontrol (Savickas, 2002). İlgi boyutu bireyin kariyer geleceği ile ilgilenmesi ve buna yönelik planlar yapması şeklinde ifade edilmektedir. Merak bileşeni ise, bireyin kariyer seçimlerini sorgulamasını ve bu sorgulamalar sonucunda kariyer seçimine bir hareket kazandırmasını kapsamaktadır. Güven boyutu ise kişinin kariyer süreçlerindeki yeteneklerine dair kendi inançlarını temsil etmektedir. Son boyutta, kontrol bileşeni ise kişinin kariyer sürecinin kontrolünü sağlamasını ve kendi mesleki sürecinin sorumluluğunu hissetmesini temsil etmektedir (Kalafat, 2014). Bu doğrultuda kariyer uyumluluğu değişen ve belirsizleşen iş yaşamı içinde önemli bir kavram olarak görülmektedir. Aynı zamanda ani değişim ve belirsizlikler beraberinde kariyer sürecine ilişkin endişe halini ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Bu bağlamda kişilerin endişelerinin kariyer uyumluluğu ile beraber ele alınmasının önemli olduğu ileri sürülmektedir.

Beliren yetişkinlik döneminde gençler bir yandan benlik ve kimlik keşfini tamamlarken öte yandan kariyer gelişim görevleriyle karşılaşmaktadırlar (Şahin, Özaydın & Siyez, 2019). Kişiler için, ileride yapacakları mesleğin temellerini attıkları bu dönem kariyer görevleri açısından önem arz etmektedir (Eryılmaz & Mutlu, 2017). Bu denli önemli görevlerin bulunduğu dönemde belirsizliğin yaşanması ise kaçınılmazdır. Bu belirsizlik ve kaygı halinin yansımaları kariyer endişeleri şeklinde görülmektedir. Kariyer endişeleri, bireyin meslek seçimi ve kariyer gelişimi için önemli gördüğü deneyimleri yönetme hususunda duyduğu endişeyi ifade etmektedir (Busacca & Wester, 2006). Ülkemizde yaşanan sürekli kariyer değişiklikleri, üniversite eğitiminin iş yaşamıyla çakışması, işsizlik ve istihdam sorunlarındaki artış kişilerin kariyer endişelerinin artmasına sebep olmaktadır (Şahin, Özaydın & Siyez, 2019). Creed & arkadaşları (2009) tarafından yapılan bir çalışmada 245 üniversite öğrencisi ile "kariyer uyumu, kariyer endişesi ve kişi-durum değişkenleri arasındaki ilişki" incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında ilgili değişkenlerin kariyer uyumu ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kariyer kaygısının karar verme ve öz keşif ile aralarında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında öğrenmenin daha fazla gerçekleşmesi ile birlikte karar vermenin arttığı ve kariyer endişelerinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Üniversite

döneminde bireylerin kariyer süreçlerinde gerçekleştirmeleri gereken görevlerin, bu görevlerle ilgili yaşadıkları belirsizlik ve kaygı halinin, beraberinde kişinin kariyer yetkinliklerine olan inançlarını da etkilediği düşünölmektedir. Bu kapsamda, araştırmada üniversite öğrencilerinin kariyer karar verme öz- yeterlik düzeylerine bakılmasının önemli olacağı düşünölmektedir.

Öz-yeterlik, kişilerin belirli görevleri, yetkinlikleri ölçüsünde başarılı bir şekilde yerine getirebileceğine ilişkin inancı şeklinde tanımlanmaktadır (Bandura & Adams, 1977). Bu inanç, kişilerin nasıl düşündüğü, hissettiği ve kendilerini nasıl motive ettiklerini etkilemektedir (Gati, Krausz & Osipow, 1996). Bu inançlar; kişinin işe başlayıp başlamayacağını, çaba harcama düzeyini, zorluk olaylar karşısında ne kadar direnç göstereceğini, dayanıklılığını nasıl koruyacağını ve engeller karşısındaki durumunu belirlemektedir (Kuzgun, 2006; Salman, 2018). Öz yeterlik kavramının kariyer süreçlerine uyarlanması kadınların kariyer süreçlerinin anlaşılması ile başlamıştır (Hackett & Betz, 1981). Daha sonra ilk olarak Taylor & Betz (1983) öz-yeterliğin kariyer süreçleri bağlamında ele alınması için kariyer karar verme öz-yeterlik kavramını tanımlamıştır. Bu kavram, kişinin kariyeri ile ilgili karar vermesi için yerine getirmesi gereken görevleri, yetenekleri ölçüsünde başarılı bir şekilde yapabileceğine dair inançları şeklinde tanımlanmaktadır. Kariyer kararı verme öz-yeterlik düzeyinin yüksek olması, kariyer kararı verme görevlerine ve davranışlarına katılımın artmasını sağlamakta iken, düşük olduğunda bu tür faaliyetlerden kaçınmaya yol açmaktadır (Lent, Brown & Hackett, 1994). Eryılmaz & Kara (2018) tarafından yapılan bir çalışmada 220 öğretmen adayıyla birlikte “kariyer uyumu ile kariyer karar verme öz yetkinliği arasındaki ilişki” incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında katılımcıların kariyer uyumluluk düzeyleri ile kariyer karar verme öz yetkinlik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu araştırma ile birlikte üniversite öğrencilerine yönelik kariyer uyumluluğu, kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterliği bağlamında araştırma ve kuramsal boşluğa katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Literatürde de bu bağlamda belirtilen kavramların bütünüyle ilgili bir çalışmaya rastlanmamış olması araştırmanın yapılma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında aşağdaki hipotezler test edilmesi amaçlanmaktadır:

1. H1: Üniversite öğrencilerinin kariyer endişe ve kariyer kararı verme öz yeterlik düzeyleri üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluk düzeylerini anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

2. H1: Üniversite öğrencilerinin kariyer endişeleri ile kariyer uyumluluğu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3. H1: Üniversite öğrencilerinin kariyer kararı verme öz-yeterliği ile kariyer uyumluluğu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4. H1: Üniversite öğrencilerinin kariyer endişe düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

5. H1: Üniversite öğrencilerinin kariyer kararı verme öz-yeterliği cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

6. H1: Üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluğu cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

7. H1: Üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluğu sınıf düzeyine göre farklılaşmaktadır.

Hipotezlere ilişkin literatür incelendiğinde, kariyer uyumluluğu ile kariyer endişeleri arasında anlamlı ilişkinin bulunduğu çalışmalara rastlanmıştır (Creed, Fallon & Hallon, 2009; Gerçek, 2018). Yine literatür incelendiğinde, kariyer uyumluluğu ile kariyer kararı verme öz-yeterliği arasında anlamlı ilişkinin olduğu çalışmalar görölmektedir (Duffy, Douglas & Autin, 2015; Ebenehi, Roshid & Bakar, 2016; Eryılmaz ve Kara, 2018). Bunun yanı sıra kariyer uyumluluğu ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulgusuna ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır (Keller & Winston, 2008; Hirschi, 2010). Aynı zamanda kariyer kararı verme öz-yeterliği ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık olduğu bulgusuna rastlanmıştır (Gianokos, 1999; Betz & Voyten, 1997; Floyd, 2006). Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi üç değişkenin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırma ile ilgili yöntem basamaklarına değinilmiştir. İlk olarak araştırmanın modeli ele alınmaya çalışılmış, daha sonra evren ve örneklem, araştırma süreci içinde kullanılan veri toplama araçları ile veri analizine ilişkin sırasıyla değinilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluk düzeylerinin kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterliği açısından incelenmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda araştırma nicel desende ve ilişkisel tarama modeli kullanılarak oluşturulmuştur. Tarama modeli, geçmişte veya mevcut durumda bulunan bir olay, olgu ya da durumu betimlemeye çalışan bir modeldir (Karasar, 2014). İlişkisel tarama modeli ise, iki ve daha çok sayıdaki değişken ile birlikte değişim olup olmadığına ve gerçekleşen bu değişimlerin derecesini belirlemeyi hedefleyen modeldir (Karasar, 2014).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubu 2020-2021 öğretim yılı güz döneminde, Türkiye'deki üniversitelerde öğrenimlerini sürdüren öğrencilerden oluşmaktadır. Kariyer uyumluluğu, kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterliği gibi değişkenlerin ele alındığı çalışmada 623 katılımcıya Google form aracılığıyla çevrimiçi şekilde ulaşılmıştır. Veri seti içinde yer alan uç değerleri tespit etmek için Mahalanobis uzaklığı yönteminden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, analizler sonucunda 7 veri çıkarılmış, 616 veri çalışmada kullanılmıştır. Çalışmaya katılanların cinsiyet dağılımı incelendiğinde %66,2'sini kadınların ve %33,8'ini ise erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları 18-39 yaşları arasında değişmekle birlikte 22 ve 23 yaşındaki üniversite öğrencileri çoğunluğu temsil etmektedirler (n=183). Araştırmaya katılan öğrencilerin sınıf düzeyleri incelendiğinde lisans eğitime devam eden öğrenciler grubun %55,4'ünü (n=341), lisansüstü eğitime devam eden öğrenciler ise %46,6'sını (n=275) oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği

Kariyer uyum yetenekleri ölçeği, Savickas & Porfeli (2012) tarafından geliştirilmiştir. Ölçme aracının Türk kültürüne uyarlaması ise Büyükgöze-Kavas (2014a) tarafından yapılmıştır. Bu ölçme aracı 4 alt boyutta her biri 6 madde olmak üzere toplam 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları ilgi, merak, güven ve kontrol şeklindedir. Ölçme aracının tamamı için iç tutarlılık katsayısı incelendiğinde .91 ve alt boyutlarının katsayıları sırasıyla .78, .81, .81 ve .74 olarak bulunmuştur. Araştırmanın bulgularına bakıldığında, ölçeği uyarlayan araştırmacıyla paralel sonuçlar elde edildiği ifade edilebilir. Ölçme aracının ölçüt geçerliği için Umut Eğilimi Ölçeği ile araştırmacının uyarlamış olduğu Kariyer uyum yetenekleri ölçeği arasında toplam puan ve alt boyutlarında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu paylaşılmıştır. Araştırmacı ölçme aracından en yüksek 120 puanın elde edilebileceği en düşük ise 24 puan alınabileceğini ifade etmiştir (Büyükgöze-Kavas, 2014a).

Yetişkin Kariyer Endişeleri Ölçeği-Kısa Formu (YKEÖ-KF)

YKEÖ-KF, Perrone ve ark. (2003) tarafından geliştirilmiştir. Ölçme aracının Türk kültürüne uyarlaması ise Şahin, Özaydın & Siyez (2019) tarafından yapılmıştır. Bu ölçme aracı 4 alt boyuttan ve toplam 9 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları sürdürme, yerleşme, keşfetme ve geri çekilme şeklindedir. Ölçme aracının tamamı için iç tutarlılık katsayıları incelendiğinde .84 ve alt boyutlarının katsayıları sırasıyla .78, .79, .88 ve 87 olarak analiz sonucunda elde edilmiştir. Araştırmanın analiz bulgularına bakıldığında ölçeği uyarlayan araştırmacılarla paralel sonuçlar elde edildiği ifade edilebilir. Ölçme aracından en yüksek 45 en düşük ise 9 puan alınabileceği görülmüştür (Şahin, Özaydın & Siyez, 2019).

Kariyer Kararı Öz-Yeterlik Ölçeği-Kısa Formu (KKÖYÖ-KF)

KKÖYÖ-KF, Taylor ve Betz (1983) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin uyarlaması Büyükgöze-Kavas (2014b) tarafından yapılmıştır. KKÖYÖ-KF, beş alt boyutta ve her bir alt boyut 5 maddeyi temsil edecek şekilde 25 maddeden oluşan bir ölçme aracıdır. Bu ölçek beşli dereceleme

ölçeği kullanılarak yanıtlanan bir ölçektir. Ancak faktör analizi çalışmaları sonucunda faktörlerin ayrışmadığı görülmüştür. Bu sebeple Türk örnekleme için ölçeğin toplam puanının kullanılması araştırmacılara önerilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğine bakıldığında iç tutarlık katsayıları tamamı için .92 olarak rapor edilmiştir (Büyükgöze-Kavas, 2014b).

Kişisel Bilgi Formu

Çalışma içinde hazırlanan bu form aracılığıyla, araştırmaya katılan bireylerin kişisel bilgileri sorulmuştur. Bu kapsamda sorulan bilgiler şu şekildedir: Cinsiyet ve sınıf düzeyi.

2.4. Veri Toplama Süreci

Çalışmada veri toplama sürecinde kullanılması amaçlanan ölçme araçlarıyla ilgili, uyarlayan araştırmacılardan ölçme araçlarının kullanımı için e-posta aracılığıyla gerekli izinler alınmıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'na başvurularak ölçme araçlarının etik açıdan herhangi bir sorun teşkil etmediğine ve çalışma kapsamında kullanımının uygun olduğuna dair belge alınmıştır. Çalışma verileri 2020-2021 öğrenim döneminde Google Form aracılığıyla çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Verilerin toplanmasına başlamadan önce katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Bunun yanında araştırmaya katılan kişilere uygulamayı istedikleri noktada bırakabilecekleri ve bu çalışmanın gönüllülük esasına dayandığına ilişkin bilgilendirme yapılmıştır. Öte yandan araştırmanın verilerinin daha nitelikli olması adına, araştırmaya katılan bireylere kendilerini olduğu gibi ifade etmelerinin araştırma için son derece önemli olduğu bildirilmiştir. Araştırma süresince bir katılımcıdan toplanan veri yaklaşık olarak 10 dakika sürmüştür.

Üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluk düzeylerinin kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterliği'nin belirlenmesine yönelik yapılan araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Bu çalışmada anket uygulaması için Dokuz Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 10/12/2020 tarihli ve 18 sayılı kararı ile izin alınmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Analiz adımı ilk etapta toplanan veriler demografik yapıları SPSS 26 paket programında incelenmiştir. Bu kapsamda frekans ve yüzde değerlerine bakılmış ve mevcut durum ortaya konulmuştur. Daha sonra elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını bakılarak parametrik test varsayımlarına uygunluk durumu değerlendirilmiştir. Tablo 1'de ölçek ve alt ölçeklere ilişkin betimsel istatistikler sunulmuştur. Burada yer alan istatistiksel değerlere göre veri setinin normal dağılım göstermesi için, çarpıklık ve basıklık katsayılarının -2 ile +2 değerleri arasında bulunması gerekmektedir (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2012). Bu sonucun ardından veri analizinde kullanılacak olan değişkenlerin arasındaki ilişkileri incelemek adına pearson korelasyon katsayısından, belirlenen ilişkilerin doğrusallığını test etmek adına saçılım grafiklerinden faydalanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkenini kariyer uyumluluğyken, bağımsız değişkenlerini ise kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterlik düzeyleri oluşturmaktadır. Araştırma alt problemlerinde yer alan farklılaşma düzeyini belirlemek için SPSS 26 paket programı içinde yer alan bağımsız örneklem t testi analizi ve iki ve daha fazla grup arasındaki farklılaşmayı tespit etmek adına yine SPSS 26 paket programında yer alan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) analizi kullanılmıştır. Gruplar arasındaki fark olup olmadığının belirlenmesi için Games-Howell testine bakılmıştır. Games Howell testi, analiz kapsamındaki veri gruplarının varyansın eşit olmaması durumunda kullanılan bir Post-Hoc testidir (Games, 1971). Veri analizi işleminin son kısmında değişkenlerin birbiri arasındaki ilişkileri yordamak için çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 1: Ölçek ve Alt Ölçeklerden Alınan Puanlara İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	\bar{x}	ss	Minimum	Maksimum	Çarpıklık	Basıklık
Kariyer Uyumluluğu Toplam	95.461	15.533	28	120	-0.96	1.47
İlgi Alt Boyutu	23.990	4.552	6	30	-0.90	0.98
Kontrol Alt Boyutu	23.024	4.660	6	30	-0.75	0.65

Merak Alt Boyutu	24.267	4.421	6	30	-0.95	1.06
Güven Alt Boyutu	28.336	5.340	6	30	-1.11	1.90
Kariyer Endişeleri Toplam	27.524	8.157	9	45	-0.02	-0.69
Keşfetme Alt Boyutu	6.103	2.371	2	10	-0.05	-0.98
Yerleşme Alt Boyutu	6.733	2.391	2	10	-0.30	-0.94
Sürdürme Alt Boyutu	8.946	3.287	3	15	-0.01	-0.91
Geri Çekilme Alt Boyutu	5.740	2.673	2	10	0.17	-1.16
Kariyer Kararı Verme Öz-Yeterliği Toplam	95.743	15.177	52	125	-0.24	-0.25

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde kariyer uyumluluğu, kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterliğine ilişkin analizlerin sonuçları ve bunlara dayanarak yapılmış olan açıklamalar sunulmuştur.

Tablo 2: Kariyer Uyumluluğunun Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Bulguları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
1. Kariyer Uyumluluğu (Sabit)	31,433	4,192		7,498	0,00		
2. Kariyer Kararı Verme Öz-Yeterliği	0,657	0,034	0,642	19,34	0,00	0,64	0,62
3. Keşfetme Alt Boyutu	-0,457	0,269	-0,071	-1,701	0,90	-0,12	0,06
4. Yerleşme Alt Boyutu	0,379	0,263	0,058	1,441	0,15	-0,14	0,01
5. Sürdürme Alt Boyutu	0,059	0,175	0,013	0,338	0,73	-0,08	0,03
6. Geri Çekilme Alt Boyutu	0,152	0,206	0,026	0,741	0,45	-0,24	-0,06
R= 0,65	R ² = 0,419	Düzeltilmiş R ² = 0,414					
F _(610,5) =87,840	p<0,050						

Tablo 2’de bağımsız değişkenlerin tamamının yordama gücünü belirlemek adına çoklu doğrusal regresyon analizine dâhil edildiği görülmektedir. Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucuna göre bu değişkenlerin anlamlı oldukları görülmektedir (F(610,5)=87,840; p<0.050). Bu bağlamda analize dâhil edilen bağımsız değişkenlerden en az birinin anlamlı olduğu ifade edilebilir.

Çoklu doğrusal regresyon analizi incelendiğinde, kariyer uyumluluk puanındaki toplam varyansın yaklaşık %41’i (R²=0,419; Düzeltilmiş R²=0,414) kariyer kararı verme öz-yeterliği, keşfetme alt boyutu, yerleşme alt boyutu, sürdürme alt boyutu ve geri çekilme alt boyutu ile açıklanmaktadır. Bu anlamda bağımsız değişkenin standartlaştırılmış regresyon katsayıları (β) ve anlamlılık değerleri (p) analiz bulguları içerisinde incelenmiştir.

Kariyer kararı verme öz-yeterlik (β =0,642; p<0.05) boyutu üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluk düzeylerini pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Keşfetme alt boyutu (β =0,071; p>0.05), yerleşme alt boyutu (β =0,058; p>0.05), sürdürme alt boyutu (β =0,013; p>0.05) ve geri çekilme alt boyutunun (β =0,026; p>0.05) bu çalışmada öğrencilerin kariyer uyumluluk düzeylerini yordamadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
(1) Kariyer Uyumluluğu Toplam	1	.79**	.85**	.86**	.90**	-.19**	-.24**	-.12**	-.14**	-.07*	.64**
(2) İlgi Alt Boyutu		1	.53**	.57**	.59**	.11**	-.17**	-.08	-.08*	-.04	.60**
(3) Kontrol Alt Boyutu			1	.63**	.69**	.27**	-.29**	-.20**	-.21**	-.14**	.51**
(4) Merak Alt Boyutu				1	.78**	-.05	-.11**	-.02	-.04	.01	.50**
(5) Güven Alt Boyutu					1	.17**	-.22**	-.11**	-.13**	-.07	.57**
(6) Kariyer Endişeleri Toplam						1	.75**	.77**	.79**	.71**	-.33**
(7) Keşfetme Alt Boyutu							1	.60**	.42**	.35**	-.34**
(8) Yerleşme Alt Boyutu								1	.44**	.37**	-.24**
(9) Sürdürme Alt Boyutu									1	.43**	-.25**
(10) Geri Çekilme Alt Boyutu										1	-.17**
(11) Kariyer Kararı Verme Alt Boyutu											1

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

Tablo 3'te değişkenler ve bu değişkenlerin alt boyutlarından alınan puanlar arasındaki korelasyona ilişkin bulgular görülmektedir. Buna göre kariyer uyumluluğu puanı ile kariyer endişeleri puanı arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($r = -.19^{**}$, $p < .01$) Bununla birlikte kariyer uyumluluğu ile kariyer kararı verme öz-yeterliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($r = .64^{**}$, $p < .01$).

Kariyer endişeleri alt boyutlarının kariyer uyumluluğu ile ilişkisine bakıldığında keşfetme boyutu ile arasında negatif yönde düşük düzeyde; sürdürme alt boyutu ile arasında yine negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki saptanmıştır.

Tablo 3'te kariyer uyumluluğu alt boyutlarının da kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterlik ile aralarındaki ilişkiler görülmektedir

Tablo 4: Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyete Göre T testi Bulguları

Değişken	Cinsiyet	N	\bar{x}	ss	t	sd	p
Kariyer Uyumluluk	Kadın	408	96,546	14,93912	2,56	614	0.011
	Erkek	208	93,165	16,43411			
Kariyer Kararı Verme Öz-Yeterlik	Kadın	408	96,652	14,51142	2,151	614	0.32
	Erkek	208	93,7718	16,22017			
Kariyer Endişeleri	Kadın	408	28,3873	7,95238	3,639	614	0.01
	Erkek	208	25,8835	8,24183			

Tablo 4'e bakıldığında kariyer uyumluluğunun cinsiyete değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir ($p < 0.05$). Farklılığın içeriğine bakıldığında kadınların kariyer uyumluluğunun erkeklere kıyasla daha yüksek düzeyde çıktığı sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0.05$).

Yine Tablo 4'e bakıldığında kariyer kararı verme öz-yeterliği cinsiyet değişkenine göre anlamlı olmadığı görülmektedir ($p < 0.05$).

Son olarak Tablo 4'e bakıldığında kariyer endişelerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p < 0.05$). Farklılığın içeriğine bakıldığında kadınların kariyer endişeleri puanlarının erkeklerin puanlarına kıyasla daha yüksek düzeyde çıktığı sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0.05$).

Tablo 5: Kariyer Uyumluluğunun Sınıf Düzeyine Göre İncelenmesiyle İlgili Betimsel İstatistikler

Değişken	Sınıf Düzeyi	<i>n</i>	<i>x</i>	<i>ss</i>
Kariyer Uyumluluğu	1. Sınıf	65	87.95	20.84
	2. Sınıf	51	91.47	14.56
	3. Sınıf	56	94.64	14.55
	4. Sınıf ve üstü	169	95.01	14.51
	Lisansüstü	275	98.42	14.29

Tablo 5'te çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyine göre sayıları, ortalamaları ve standart sapmaları sunulmuştur. Buna göre 1. sınıf düzeyinde 65 kişi çalışmaya katılmış ve ortalamaları 87.95; 2.sınıf düzeyinde 51 kişi çalışmaya katılmış ve ortalamaları 91.47; 3. sınıf düzeyinde 56 kişi çalışmaya katılmış ortalamaları 94.64; 4. sınıf ve üstündeki düzeyde 169 kişi çalışmaya katılmış ve ortalamaları 95.01; lisansüstü eğitim düzeyinde 275 kişi katılmış ve ortalamaları 98.42 şeklinde hesaplanmıştır. Elde edilen ortalama puan farklılıklarının anlamlılığını test etmek amacıyla ANOVA'dan yararlanmıştır. Tablo 6'da ANOVA sonuçları verilmiştir.

Tablo 6: Kariyer Uyumluluğunun Sınıf Düzeyine Göre ANOVA Bulguları

Değişken		<i>KT</i>	<i>SD</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
Kariyer Uyumluluğu	Gruplar arası	6965,419	4	1741,35	7,523	0,00
	Gruplar içi	141433,6	611	231,48		
	Toplam	148399,1	615			

Analiz sonuçlarına bakıldığında öğrencilerin kariyer uyumluluğu puanlarının sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır ($F(4,611) = 7,523, p < .01$). Farklılığın içeriğini belirlemek amacıyla post-hoc testleri arasında bulunan Games-Howell analizinden faydalanılmıştır. Bu post-hoc testi varyansların eşit olmadığı durumlarda tercih edilmektedir (Games, 1971).

Tablo 7: Kariyer Uyumluluğunun Sınıf Düzeyine Göre Games-Howell Analiz Bulguları

Bağımlı Değişken	Sınıf Düzeyi (I)	Sınıf Düzeyi (J)	Ortalamalar Farkı	Std Hata	<i>P</i>
Kariyer Uyumluluğu	1. Sınıf	2. Sınıf	-3,516	3,292	0,82
		3. Sınıf	-6,689	3,235	0,24
		4. Sınıf ve üstü	-7,046	2,816	0,09
		Lisansüstü	-10,471*	2,725	0,02*
	2.Sınıf	1. Sınıf	3,516	3,292	0,82
3. Sınıf		-3,172	2,817	0,79	
4. Sınıf ve üstü		-3,529	2,323	0,55	
Lisansüstü		-6,954*	2,212	0,02*	
3.Sınıf	1. Sınıf	6,689	3,235	0,24	
	2. Sınıf	3,172	2,817	0,79	

	4. Sınıf ve üstü	-0,357	2,242	1
	Lisansüstü	-3,782	2,127	0,39
4.Sınıf ve üstü	1. Sınıf	7,046	2,816	0,09
	2. Sınıf	3,529	2,323	0,55
	3. Sınıf	0,357	2,242	1
	Lisansüstü	-3,425	1,410	0,11
Lisansüstü	1. Sınıf	10,471*	2,725	0,02*
	2. Sınıf	6,954*	2,212	0,02*
	3. Sınıf	3,782	2,127	0,39
	4. Sınıf ve üstü	3,425	1,410	0,11

p<.05

Tablo 7 incelendiğinde kariyer uyumluluğu puanının sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık oluşturduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Tablo 7'ye göre lisansüstü öğrenime devam eden öğrenciler ile birinci sınıfa devam eden öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır (I-J =10,471; *p*<0,05). Benzer şekilde lisansüstü öğrenimine devam eden öğrenciler ile ikinci sınıf öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucu elde edilmiştir. (I-J= 6,954; *p*<0,05).

4. SONUÇ, TARTIşMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluğu ile kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterliğini incelemektir. Araştırma kapsamında oluşturulan 7 hipotez içinde sadece bir tanesi doğrulanamamıştır (hipotez 6). Araştırma kapsamında, kariyer endişeleri ve alt boyutları ile kariyer kararı verme öz-yeterliği beraber kariyer uyumluluğunu yordadığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu değişkenlerin birlikte kariyer uyumluluğunu %41.4 oranında açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır (Tablo 2.). Çalışmaya dahil edilen değişkenler arasında kariyer kararı verme öz-yeterliği kariyer uyumluluğunu olumlu bir şekilde yordarken, kariyer endişeleri ve alt boyutları kariyer uyumluluğunu olumsuz bir şekilde yordamaktadır. Bunun yanında kariyer kararı verme öz-yeterliği değişkeni kariyer endişelerine oranla kariyer uyumluluğunu daha yüksek düzeyde açıklamaktadır.

Kariyer uyumluluğu, bireylerin kariyer görevlerinin, buldukları eğitim kurumlarını değiştirme gibi geçişlerin, çalışma kaybı gibi kriz durumlarını aşma ve bunların üstesinden gelme şeklinde tanımlanabilir (Savickas & Porfeli, 2012). Buradan hareketle kariyer uyumluluğu yüksek olan bireylerin, karşılaştıkları kariyer problemlerine uyum sağlamaları ve aynı zamanda baş edebilmelerinin daha kolay olabileceği ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte kariyer uyumluluğunun yüksek seviyede olmasının kariyer seçim ve planlamasını da kolaylaştırdığı ifade edilmiştir (Savickas ve Porfeli, 2012). Öte yandan güncel ekonomik değişimlerin bireylerin kariyer kararlarını alma sürecini daha da zorlaştırdığı düşünölmektedir. Bu bağlamda bireylerin kariyer kararı verme öz-yeterliğinin daha önemli hale geleceği düşünölmektedir. Kariyer kararı verme öz-yeterliği, bireyin kariyer ve meslek kararı vermek için gerekli olan görevlerin üstesinden gelebileceğine dair inancı şeklinde tanımlanabilir (Tyler & Betz, 1983). Kariyer kararı verme öz-yeterliği yüksek olan bireylerin kariyere ilişkin uyum sağlama ve baş etme becerilerinin daha yüksek olacağını ifade edilmektedir (Gadassi, Gati & Wagman-Rolnick, 2013). Dolayısıyla kariyer uyumluluğunu yordamada kariyer kararı verme öz-yeterliğin katkısı olacağı düşünölmekte, analiz sonuçlarıyla bunlar desteklenmektedir. Özetle, kariyer kararı verme öz-yeterliği yüksek olması durumunda kariyer uyumluluğu yüksek olabileceği söylenebilir.

Araştırma kapsamında kariyer uyumluluğunun cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Analizler incelendiğinde kariyer uyumluluğu ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Farklılığın içeriğine bakıldığında ise kadın üniversite öğrencileri lehine anlamlı farklılık olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (*p*<0.05). Kariyer uyumluluğunun cinsiyete göre farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşılan çalışmalar bulunmaktadır

(Coetzee & Harry, 2015; Çizel, 2018; Ferreira, 2012; Kaya, 2020; Sarsıkoğlu, 2019). Cinsiyete göre farklılaşmanın incelendiği bu çalışmalarda erkeklerin kariyer uyumluluk düzeyinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşıldığı gibi (Gül & ark., 2019; Kaya, 2020) kadınların kariyer uyumluluk düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucunun da elde edildiği araştırmalar bulunmaktadır (Kenny & Bledsoe, 2005; Ferreira, 2012; Harry & Coetzee, 2013; Çizel, 2018; Sarsıkoğlu, 2019). Bu sonuçlar çalışma bulgusuyla benzer nitelik taşımaktadır. Yakın dönemde hazırlanan bir doktora tezi kapsamında Sarsıkoğlu (2019) tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada kadınların kariyer uyumluluk düzeylerinin istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen araştırma bulguları ve çalışma sonuçlarına bakıldığında, kadınların kariyer süreçlerini planlama noktasında ve kariyer sonuçlarının sorumluluklarını alma anlamında erkeklere oranla daha iyi düzeyde olmaları kariyer uyumluluklarının kadınların lehine olmasını açıklayabilir.

Bu araştırma kapsamında kariyer uyumluluğu değişkenine göre tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Bu analiz kapsamında sınıf düzeyi analiz sonucunda kariyer uyumluluğu bağlamında incelenmiştir. Elde edilen analiz bulgularına göre sınıf düzeyi ile kariyer uyumluluğu arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Farklılığın kaynağına bakıldığında lisansüstü eğitime devam eden öğrencilerin 1. ve 2. sınıfa devam eden öğrencilere göre kariyer uyumluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma sonucunda kariyer kararı verme öz-yeterliği ile kariyer endişeleri ve alt boyutları kariyer uyumluluğunu büyük ölçüde yordadığı ancak bu yordamada kariyer kararı verme öz-yeterliği katkısı daha yüksek düzeydeyken kariyer endişeleri ve alt boyutlarının etkisinin daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Bunun yanında cinsiyet bağlamında kariyer uyumluluğunda da bir farklılaşma meydana geldiği görülmektedir.

Çalışma kapsamında uygulayıcı ve araştırmacılara yönelik şu önerilerde bulunulabilir:

Kişilerin kariyer kararı verme öz-yeterlik düzeylerini artırmaya yönelik yapılacak çalışmaların kariyer uyumluluk düzeylerine de olumlu anlamda katkı sunacağı söylenebilir. Bu araştırma üniversite öğrencileri özelinde yürütülmüştür. Bu anlamda ilgili çalışma farklı örneklem grupları üzerinde gerçekleştirilerek kariyer kararı verme öz yeterlik düzeyleri çeşitli yaş gruplarında ortaya konabilir. Kariyer uyumluluğunun üniversite öğrencilerinde kariyer kararı verme öz-yeterliği ve kariyer endişeleri alt boyutları tarafından yordandığı görülmektedir. Bu bağlamda sahada çalışan psikolojik danışmanlar, kişilerin kariyer uyumluluğunu artırmada kariyer endişeleri ve kariyer kararı verme öz-yeterlik düzeylerine ilişkin farkındalığının geliştirilmesi gibi konularda psiko-eğitim programları uygulayabilir. Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin grup programları geliştirilerek deneysel çalışmalarının yapılması faydalı olabilir. Liselerde görev yapan psikolojik danışmanlar üniversite sınavına hazırlık sonrası tercih yapacak öğrencilere ilişkin olarak kariyer süreçlerinde fayda sağlaması açısından bu araştırma sonuçlarından yararlanabilirler.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Dokuz Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 10/12/2020 tarihli ve 18 sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Dokuz Eylül University with the decision number 10 and at the meeting date 10/12/2020. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Arıcı, H. (1998). *İstatistik yöntemler ve uygulamalar*. Meteksan.
- Bandura, A., & Adams, N. E. (1977). Analysis of self-efficacy theory of behavioral change. *Cognitive Therapy and Research*, 1(4), 287-310. doi: <https://doi.org/10.1007/BF01663995>
- Betz, N. E., & Vuyten, K. K. (1997). Efficacy and outcome expectations influence career exploration and decidedness. *The Career Development Quarterly*, 46(2), 179-189. doi: <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1997.tb01004.x>
- Büyükgöze-Kavas, A. (2011). *Testing a model of career indecision among university students based on social cognitive career theory* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Büyükgöze-Kavas, A. (2014a). Validation of the Career Adapt-Abilities Scale-Turkish form and its relation to hope and optimism. *Australian Journal of Career Development*, 23(3), 125-132. doi: <https://doi.org/10.1177/1038416214531931>
- Büyükgöze-Kavas, A. (2014b). A psychometric evaluation of the career decision self efficacy scale–short form with Turkish university students. *Journal of Career Assessment*, 22(2), 386-397. doi: <https://doi.org/10.1177/1069072713484561>
- Busacca, L., & Wester, K. L. (2006). Career concerns of master's-level community and school counselor trainees. *Career Development Quarterly*, 55, 179-190. doi: <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2006.tb00012.x>
- Coetzee, M., & Harry, N. (2015). Gender and hardiness as predictors of career adaptability: an exploratory study among Black call centre agents. *South African Journal of Psychology*, 45(1), 81-92. doi: <https://doi.org/10.1177/0081246314546346>
- Code, M., Bernes, K., Gunn, T., & Bardick, A. (2006). Adolescents' perceptions of career concerns. *Canadian Journal of Counselling*. 40(3), 160-174.
- Creed, P. A., Fallon, T., & Hood, M. (2009). The relationship between career adaptability, person and situation variables, and career concerns in young adults. *Journal of Vocational Behavior*, 74(2), 219-229. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2008.12.004>
- Çizel, R. (2018). Gender and emotional intelligence as predictors of tourism faculty students' career adaptability. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 6(2), 188-204. doi: <https://doi.org/10.30519/ahtr.431014>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Duffy, R. D., Douglass, R. P., & Autin, K. L. (2015). Career adaptability and academic satisfaction: Examining work volition and self efficacy as mediators. *Journal of Vocational Behavior*, 90, 46-54. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2015.07.007>
- Ebenehi, A. S., Rashid, A. M., & Bakar, A. R. (2016). Predictors of career adaptability skill among higher education students in Nigeria. *International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET)*, 3(3), 212-229.
- Eryılmaz, A., & Mutlu, T. (2017). Yaşam boyu gelişim yaklaşımı perspektifinden kariyer gelişimi ve ruh sağlığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(2), 227-249.
- Eryılmaz, A. & Kara, A. (2018). Pre-Service teachers' career adaptabilities: It's relationships with career decision making self-efficacy and career barriers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(2), 235-244. doi: <https://doi.org/10.15345/iojes.2018.02.016>
- Ferreira, N. (2012). *Constructing a psychological career profile for staff retention* [Unpublished doctoral dissertation]. University of South Africa.

- Floyd, T. D. (2006). *Family dysfunction, parental attachment and career (pleasetypo) decision-making self-efficacy among college students* (Yayımlanmamış doktora tezi). Temple University, Philadelphia.
- Gadassi, R., Gati, I., & Wagman-Rolnick, H. (2013). The adaptability of career decision-making profiles: Associations with self-efficacy, emotional difficulties, and decision status. *Journal of Career Development, 40*(6), 490-507. doi: <https://doi.org/10.1177/0894845312470027>
- Games, P.A. (1971). Multiple comparisons of means. *American Educational Research Journal, 8* (3), 531-564. doi: <https://doi.org/10.3102/00028312008003531>
- Gati, I., Krausz, M., & Osipow, S. H. (1996). A taxonomy of difficulties in career decision making. *Journal of Counseling Psychology, 43*(4), 510-526. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-0167.43.4.510>
- Gerçek, M. (2018). Mesleki kaygı ve kariyer uyumluluğu arasındaki ilişkiler: öğretmen adayları açısından bir inceleme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(2), 297-312. doi: <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.401010>
- Gianakos, I. (1999). Patterns of career choice and career decision-making self-efficacy. *Journal of Vocational Behavior, 54*(2), 244-258. doi: <https://doi.org/10.1006/jvbe.1998.1668>
- Gül, H., Maksüdünov, A., Yamaltdinova, A., & Abdildaev, M. (2019). Öğrencilerin demografik özelliklerinin kariyer uyumluluğu ve iyimserliği ile ilişkisi: Kırgızistan örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 21*(36): 34-46.
- Harry, N., & Coetzee, M. (2013). Sense of coherence, career adaptability and burnout of early-career Black staff in the call centre environment. *SA Journal of Industrial Psychology, 39*(2), 1-10. doi: <https://doi.org/10.4102/sajip.v39i2.1138>
- Hackett, G., & Betz, N. E. (1981). A self-efficacy approach to the career development of women. *Journal of Vocational Behavior, 18*(3), 326-339. doi: [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(81\)90019-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(81)90019-1)
- Hirschi, A. (2010). Swiss adolescents' career aspirations: Influence of context, age, and career adaptability. *Journal of Career Development, 36*(3), 228-245. doi: <https://doi.org/10.1177/0894845309345844>
- Kalafat, T. (2014). *Kariyer geleceği algısını etkileyen kişisel faktörlerin belirlenmesine yönelik bir model çalışması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kanten, S. (2012). Kariyer uyum yetenekleri ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16*, 191-205.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayınevi.
- Kaya, Ç. (2020). *Genç yetişkinlerde kariyer uyum ve iyimserliği ile duygusal zeka arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa.
- Keller, B. K., Whiston, S. C. (2008). The role of parental influences on young adolescents career development. *Journal of Career Assessment, 16* (2), 198-217. doi: <https://doi.org/10.1177/1069072707313206>
- Kenny, M. E., & Bledsoe, M. (2005). Contributions of the relational context to career adaptability among urban adolescents. *Journal of Vocational Behavior, 66*(2), 257-272. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.10.002>
- Kuzgun, Y. (2006). *Meslek rehberliği ve danışmanlığına giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior, 45*(1), 79-122. doi: <https://doi.org/10.1006/jvbe.1994.1027>

- Niles, S. G., & Harris-Bowlsbey, J. (2013). *Yirmi birinci yzyılda kariyer gelişimi mdahaleleri*, (ev. Korkut-Owen, F.), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Perrone, K. M., Gordon, P. A., Fitch, J. C. & Civiletto, C. L. (2003). The adult career concerns inventory: Development of a short form. *Journal of Employment Counseling*, 40, 172-180. doi: <https://doi.org/10.1002/j.2161-1920.2003.tb00868.x>
- Salman, N. (2018). *Kariyer karar verme güçlüklerinin kariyer engelleri, kariyer karar verme öz yetkinliği ve karar durumu ile ilişkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Sarsıkoğlu, F. A. (2019). *niversite ğrencilerinin kariyer uyumluluğunu açıklayan faktörler: Model nerisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Savickas, M. L. (1997). Adaptability: An integrative construct for life-span, life-space theory. *The Career Development Quarterly*, 45, 247–259. doi: <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1997.tb00469.x>
- Savickas, M. L., Passen, A. J., & Jarjoura, D. G. (1988). Career concern and coping as indicators of adult vocational development. *Journal of Vocational Behavior*, 33, 82-98. doi: [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(88\)90035-8](https://doi.org/10.1016/0001-8791(88)90035-8)
- Savickas, M. L. (2005). The Theory and Practice of Career Construction. In S. D. Brown, ve R. W. Lent (Ed.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work*. John Wiley & Sons.
- Savickas, M. L., & Porfeli, E. J. (2012). The Career Adapt-Abilities Scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior*, 80, 661–673. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.012>
- Super, D. E., (1957). *A psychology of careers*. New York: Harper & Row.
- Super, D. E. (1980). A life-span, life-space approach to career development. *Journal of Vocational Behavior*, 16(3), 282-298. doi: [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(80\)90056-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(80)90056-1)
- Super, D. E., & Knasel, E. G. (1981). Career development in adulthood: Some theoretical problems. *British Journal of Guidance and Counseling*, 9, 194-201. doi: <https://doi.org/10.1080/03069888100760211>
- Savickas, M. L., (2002). *Career construction: A developmental theory of vocational behavior*. In Brown, D. (Ed.), *Career choice and development*. SanFrancisco: Jossey-Bass.
- şahin, S., zaydın, S. & Siyez, M. D. (2019) Yetişkin kariyer endişeleri leği kısa formu: Trkeye uyarlama, geerlik ve güvenilirlik alışması. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi* 2(2), 166-193.
- Taylor, K. M., & Betz, N. E. (1983). Applications of self-efficacy theory to the understanding and treatment of career indecision. *Journal of Vocational Behavior*, 22(1), 63- 81. doi: [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(83\)90006-4](https://doi.org/10.1016/0001-8791(83)90006-4)
- Yeşilyaprak, B. (2012). *Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığına giriş*. B. Yeşilyaprak (Ed.). *Mesleki rehberlik ver kariyer danışmanlığı: Kuramdan uygulamaya (2.Bs.)* (ss. 1-44). Ankara: Pegem Yayıncılık

Yerli ve Yabancı Mevduat Bankalarında İçsel ve Dışsal Faktörlerin Karlılığa Etkileri

The Effects of Internal and External Factors on Profitability in Domestic and Foreign Deposit Banks

Burak BÜYÜKOĞLU¹

Öz

Amaç: Çalışmanın amacı Türkiye’de faaliyet gösteren yerli ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının karlılık performanslarını finansal oranlar vasıtası ile araştırılmasıdır. Bu kapsamda bankaların karlılık performanslarına, sermaye yeterliliği, bilanço yapısı, aktif kalitesi, likidite ve gelir-gider yapısı gibi içsel faktörlerin ve gayri safi yurt içi hasıla ile enflasyon artış oranı gibi dışsal faktörlerin finansal oranlar yardımıyla etkileri karşılaştırılmıştır.

Tasarım/Yöntem: Çalışmada 2011 ile 2021 dönemleri arasında Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının verileri ile veri seti oluşturulmuş ve modellenmiştir. Geliştirilen modeller SGMM yöntemi ile tahmin edilmiştir.

Bulgular: Elde edilen bulgulara göre yerli sermayeli mevduat bankalarında içsel faktörlerden sermaye yeterliliği, aktif kalitesi ve likidite faktörünün karlılığa etkileri olduğu tespit edilirken dışsal faktörlerin ise karlılığa etkilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Yabancı sermayeli mevduat bankalarında ise test edilen tüm içsel ve dışsal faktörlerin karlılığa etkilerinin olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Örneklemin sadece mevduat bankalarını kapsamaması araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Özgünlük/Değer: Çalışmada sadece yerli ve yabancı değil aynı zamanda içsel ve dışsal faktörlerinde değerlendirilmesi araştırmaya özgün değer katmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankalarda Karlılık, Bankalarda İçsel ve Dışsal Faktörler, Yerli ve Yabancı Mevduat Bankaları

Abstract

Purpose: The aim of the study is to compare the profitability performances of domestic and foreign capital deposit banks operating in Turkey by means of financial ratios. In this context, the effects of internal factors such as capital adequacy, balance sheet structure, asset quality, liquidity and income-expenditure structure and external factors such as gross domestic product and inflation rate on the profitability performance of banks were compared with the help of financial ratios.

Design/Methodology: In the study, a data set was created and modeled with the data of deposit banks operating in Turkey between the periods of 2011 and 2021. The developed models were estimated by the SGMM method.

Findings: According to the findings, it has been determined that internal factors such as capital adequacy, asset quality and liquidity factor have an effect on profitability in domestic deposit banks, while external factors have no effect on profitability. On the other hand, it has been concluded that all internal and external factors tested have effects on profitability in foreign-owned deposit banks.

Limitations: The fact that the sample covers only deposit banks constitutes the limitation of the research.

Originality/Value: In the study, not only domestic and foreign but also the evaluation of internal and external differentiators adds original value to the research.

Keywords: Profitability in Banks, Internal and External Factors in Banks, Domestic and Foreign Deposit Banks

¹ Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Nizip MYO, İşletme Bölümü, burakbuyukoglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1174-3112

1. GİRİŞ

Finansal sistem içerisindeki en önemli sektörlerden birisi şüphesiz bankacılık sektörüdür. Bankacılık sektöründeki gelişmeler, hem şirket ortakları, yöneticiler ve yatırımcılar tarafından hem de düzenleme ve denetleme otoriteleri tarafından yakından izlenmektedir. Bu sebeple bankaların performansları ve bu performansa bağlı olarak elde ettikleri kar/zarar durumu araştırmacılar için halen güncelliğini korumaktadır. Özellikle Türkiye gibi faiz oranlarında değişikliklerin, yüksek enflasyonun, politik ve siyasi etkilerin ve ekonomik krizlerin sıklıkla gözlemlendiği ülkelerde bankaların güncel veriler ile araştırılması önem arz etmektedir. Özellikle de bankaların karlılıklarında meydana gelen değişimler ve bu değişimlere etki eden mikroekonomik ve makroekonomik faktörlerin incelenmesi güncel literatüre önemli katkılar sağlamaktadır.

Türkiye’de faaliyet gösteren yerli sermayeli mevduat bankalarının (yerli SMB) sayısının yabancı sermayeli mevduat bankalarından (yabancı SMB) daha az olduğu görülmektedir. Gerek yerli sermayeli bankaların tamamının satın alınması ya da çoğunluk hisselerine ortak olunması, gerekse de diğer birçok ülkede faaliyet gösteren bankaların Türkiye’de de yaygınlaşması ile özellikle 2000’li yıllardan itibaren yabancı sermayeli bankaların sayısında artış meydana gelmiştir. Bu sayısal artış Türkiye’deki kamu ve özel sermayeli bankaların aktif büyüklükleri ile karıştırılmamalıdır. Ek-1’de faaliyete devam eden yabancı ve yerli mevduat bankalarının aktif büyüklükleri verilmiştir.

Yerli SMB’nın aktif toplamının yabancı SMB’nın aktif toplamından bu kadar yüksek çıkmasının nedeni kamu bankalarının aktif toplamının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Kamu bankaları hariç tutulsa bile yerli SMB’nın aktif toplamı yabancı SMB’dan yüksek olmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi yabancı mevduat bankaları son yıllarda sayıca artış göstermiş olsa bile yerli mevduat bankalarının aktif toplamının gerisinde kalmaktadır.

Türk bankacılık sektörü özellikle 2000-2001 bankacılık krizinden ve 2008 küresel krizden sonra önemli yapısal değişiklikler yaşamıştır (Belke ve Ünal, 2017; Toprak ve Talu, 2017). Bu yapısal değişiklikler sonrasında özellikle beklenmeyen risklere karşı tedbirler ön plana çıkmaktadır. Türk bankacılık sektör ortalaması, Basel kriterlerinde belirtilen asgari sermaye yeterlilik oranının üzerinde yer almaktadır. Bu durum her ne kadar beklenmeyen risklere karşı koruyucu bir tampon görevi görse de karlılığında etkilediği görülmektedir. Bu sebeple özellikle 2008 küresel krizinin nispeten etkilerinin azaldığı 2010 sonrası dönemde yapılan çalışmalar ekonomik krizlerinve bu krizler için alınan tedbirlerin karlılığa etkilerinin incelenmesi açısından önemlidir.

Bankacılık sektöründe karlılığa etki ettiği düşünülen farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Chaudhry vd. (1995) çalışmasında bu sınıflandırmayı mikroekonomik, makroekonomik ve bankaya özgü faktörler olarak belirtmiştir.

Bankaların finansal raporları, yatırımcılar, sermayedarlar, yöneticiler, düzenleme ve denetleme otoriteleri için ayrı ayrı incelenmesi gereken unsurlar içermektedir. Genel olarak yatırımcılar bankaların performanslarını, sermayedarlar karlılıklarını ve gelir-gider yapılarını, yöneticiler bilanço yapılarını, aktif kalitelerini ve likiditeyi, düzenleme ve denetim otoriteleri Basel kriterleri kapsamında sermaye yeterliliklerini incelemekte ve analiz etmektedirler. Bankalar ise sürdürülebilir performans ve karlılıklarını maksimize etmeyi hedeflemektedirler. Bu doğrultuda her ne kadar bankaların temel amacı karlılık olmasa da bankaların birçok hedefini doğrudan etki eden karlılık düzeyleri bankalar için oldukça önemlidir. Bu önem doğrultusunda karlılığı arttıran, azaltan ya da etkileyen tüm faktörler bankalar ve takip edenler için önem arz etmektedir. Çalışmada mevduat bankalarının hangi içsel ve dışsal faktörlerden etkilendiğini belirlemek ve karlılık performansına azaltan faktörler çerçevesinde çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır. Çalışmada olabildiğince çok değişken kullanılarak kapsamlı şekilde sonuçlar elde edilmesi hedeflenmiştir. Analiz sonuçlarından elde edilen kapsamlı sonuçlara göre hem banka üst yönetimleri ve yatırımcılar hem de sermayedarlar ve düzenleme ve denetim otoritelerinin üzerinde durduğu karlılığı etkileyen farklı faktörler bir arada sunulmaktadır. Bu kapsamda çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren yerli ve yabancı mevduat bankalarının sermaye yeterliliği, bilanço yapısı, aktif kalitesi, likidite ve gelir-gider yapılarının bankaların aktif karlılıklarına etkileri analiz edilmiştir. Aktif Karlılığı (ROA), eldeki şirket varlıklarını kullanarak gelir elde etme konusunda banka yönetiminin kapasitesini belirlemektedir (Ongole ve Kusa, 2013). Bu sebeple

Çalışmada bağımlı değişken olarak belirlenen faktörlerin karlılığa etkisini ölçmek amacı ile Aktif Karlılık rasyosu kullanılmıştır.

Çalışma, farklı bakış açıları için değerlendirme olanağı vermekte ve aynı zamanda yerli ve yabancı SMB açısından da aynı faktörlerin etkilerini görebilmek için bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

Konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalar genellikle sermaye yapısının ve özkaynak yapısının karlılığa olumlu yönde etkisi olduğunu göstermekte ve takipteki krediler ve faiz dışı giderlerin ise karlılığa olumsuz yönde etki ettiğini göstermektedir (Gülhan ve Uzunlar, 2011; elik ve Kaya, 2021; evik ve Boran, 2020; Türkdönmez ve Babuşçu, 2019).

Çalışmada, belirtilen faktörlerin karlılık üzerindeki etkilerini test edebilmek için farklı finansal oranlar kullanılmış olup bu oranlar ile ilgili detaylı açıklamaya veri bölümünde değinilecektir. Çalışmada 2011 ile 2021 arası dönemde yerli ve yabancı mevduat bankalarının 11 yıllık verileri kullanılarak veri seti oluşturulmuş ve yerli ve yabancı bankalar için ayrı ayrı ekonometrik modeller oluşturularak karşılaştırılabilmeleri için zemin hazırlanmıştır.

Çalışmanın bundan sonrası şu şekilde organize edilmiştir: Giriş bölümünün ardından özellikle yerli ve yabancı mevduat bankalarının karşılaştırılmalarının bulunduğu literatür bölümüne yer verilmiştir. Ardından çalışmanın veri setini oluşturan bankalar ile ilgili kullanılan oranlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve sonrasında ise metodolojiye uygun olarak oluşturulan modeller ve hipotezler belirtilmiştir. Sonrasında analiz yöntemi olan Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ile ilgili gerekli ön yapılabilirlik testleri uygulandıktan sonra analiz gerçekleştirilmiş ve analiz bulguları karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatür taramasında bankaların karlılıkları üzerine yapılan birçok yerli ve yabancı çalışma mevcuttur. Fakat yerli ve yabancı SMB'nın karşılaştırıldığı çalışma sayısı oldukça azdır. Bu sebeple ulaşılabilen literatürde yerli ve yabancı mevduat bankalarının karşılaştırıldığı çalışmalara öncelik verilip sonrasında ise benzer çalışmalar ile literatür zenginleştirilmiştir.

Literatür taramasında yerli ve yabancı mevduat bankalarının karşılaştırılmasını farklı yöntem ve değişkenlerle yapılan ilk çalışma 2011 yılında Gülhan ve Uzunlar'ın Türk bankacılık sektörünü örneklem olarak aldıkları bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörleri inceledikleri çalışmadır. Çalışmada 1990 ile 2008 dönemleri arasındaki 19 yıllık veriyi 2 farklı zaman diliminde yerli ve yabancı bankaları karşılaştırmışlardır. Çalışmada bağımlı değişkenler olarak aktif karlılığı ve bağımsız değişkenler olarak da sermaye, faaliyet giderleri, likidite, menkul değerle cüzdanı, takipteki kredileri ve büyüklüğü kullanmışlardır. Ayrıca kontrol değişkenleri olarak da makroekonomik değişkenleri ve sektör değişkenlerini analize dahil etmişlerdir. alışmalarında klasik panel veri analizi ile veri setini analiz etmişler ve elde ettikleri bulgular ile 2001 yılı öncesi ve sonrası dönemde sermayenin karlılığı pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Ayrıca likidite 2001 öncesi dönemde tüm yabancı bankaları olumlu şekilde etkilediğini yerel bankalarda ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ve 2001 sonrası dönemde ise yabancı bankalarda negatif etki ve yerel bankalarda ise anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Gülhan ve Uzunlar'ın (2011) geçmiş yıl verileri ile yaptıkları çalışmayı takiben Alper ve Anbar (2011) alışmalarında 2002 ve 2010 dönemleri arasında Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların karlılıklarının bankaya özgü ve makroekonomik belirleyicilerini tahmin etmişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre aktif büyüklüğünün ve faiz dışı gelirlerin banka karlılığı üzerinde olumlu ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu fakat kredi portföyünün büyüklüğü ve takipteki kredilerin banka karlılığı üzerinde negatif bir etkiye neden olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada makroekonomik faktörler ile ilgili sadece reel faiz oranının banka karlılığı üzerinde olumlu bir etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Kakilli vd. (2013) alışmalarında Türk bankacılık sektöründeki ticari bankalarda bankaya özgü ve makroekonomik faktörlerin karlılığa etkilerini eşbütünleşme testi ile tahmin etmişlerdir. Bankaya özgü değişkenlerden toplam kredilerin toplam varlıklara oranı, toplam mevduatların toplam varlıklara oranı, toplam likit varlıkların toplam varlıklara oranı, toplam ücret ve komisyon gelirlerinin toplam varlıklara oranının

karlılığa etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Makroekonomik faktörlerde ise reel gayri safi yurt içi hasılanın, enflasyon oranı, reel döviz kuru ve reel faiz oranının karlılığa etkisi olduğun sonucuna ulaşmışlardır. Durguti vd. (2014) 2006 ile 2013 dönemleri arasında Kosova bankacılık sektörü üzerine yaptıkları çalışmalarında net faiz marjı, özkaynak getirisi ve varlık getirisinin karlılık üzerinde güçlü bir etkiye sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Karakuş vd., 2017 yılında ticari bankalar bazında ele almıştır. Karakuş vd.'nin çalışmasında 2006 ile 2016 dönemleri arasında Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 12 yerli ve 17 yabancı sermayeli ticari bankaların verisi ile veri setini oluşturmuş ve 10 farklı finansal oran kullanarak analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışmadan elde ettikleri sonuca yerli sermayeli bankaların karlılıklarını aktif büyüklüğü, özkaynaklar/toplam aktifler, özel karşılıklar/toplam krediler ve faiz dışı gelirler/toplam aktifler değişkenleri pozitif yönde etkilerken faiz dışı giderler/toplam aktifler negatif yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Yabancı sermayeli bankalarda ise özkaynaklar/toplam aktifler ile faiz dışı gelirler/toplam aktifler değişkeni bankaların karlılıklarını pozitif yönde etkiledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir çalışmada Barroni ve Rossi (2019) bir bankanın borç ve varlık yönetiminin yanı sıra faiz dışı maliyet kontrolleri ve fonlama yönetiminin bankaların karlılığını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Daha güncel veriler ile yerli ve yabancı sermayeli bankaların karşılaştırmasını yapan Çelik ve Kaya 2021 yılında güncelleyerek 2009 ile 2017 dönemleri arasında 11 yerli ve 12 yabancı bankanın 9 yıllık veri ile Türkiye'deki yerli ve yabancı bankaları benzer oranlar ile analiz etmişlerdir. Çalışmada varlık karlılığını bağımlı değişken olarak kullanmış ve banka yaşı, banka ölçeği, mevduat büyümesi, kredi ve mevduat oranı, sermaye yeterlilik oranı, finansal varlıklar, özel karşılıklar, kredilendirme düzeyi ve net ücret ve komisyon gideri değişkenlerini ise analize bağımsız değişken olarak dahil etmişlerdir. Çalışmalarında uyguladıkları panel veri analizinden elde ettikleri bulgulara göre yerli bankaların karlılıkları banka yaşından negatif yönde ve finansal oranından ise pozitif yönde etkilenmektedir. Ayrıca kredilendirme düzeyi oranı ve sermaye yeterlilik oranının karlılığı pozitif yönde etkilediklerini tespit etmişlerdir. Demirel ve Ulusoy (2021) çalışmalarında panedemi dönemini odak noktası olarak seçmişler ve bankaların karlılıklarına etki eden faktörleri pandemi öncesi ve sonrası dönemde değişime uğrayıp uğramadıklarını tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmalarında uyguladıkları panel regresyon analizinden elde ettikleri bulgulara göre sermaye yeterlilik oranının pandemi öncesinde de karlılığı etkileme gücünün devam ettiğini fakat özkaynak ve toplam varlıkların etkilerinin azaldığı sonuçlarına ulaşmışlardır. Yerli literatürün dışında diğer ülkelerde yapılmış çalışmalarda mevcuttur. Azam ve Siddiqui'nin 2011 yılında Pakistan bankaları üzerine yaptıkları çalışmada yabancı sermayeli bankaların yerli sermayeli bankalara göre daha karlı olduğu belirtilmiştir ve yabancı sermayeli bankaların yerli sermayeli bankalara göre makroekonomik faktörlerden daha az etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Aynı sonuçlara 1996'da Macaristan'daki yerli ve yabancı bankalar üzerine çalışma yapan Sabi'de ulaşmıştır. Sabi çalışmasında yabancı sermayeli bankaların yerli sermayeli bankalara göre daha fazla kar elde ettiği sonucuna ulaşmıştır. Yabancı literatürde karlılığın yerli bankalarda daha fazla olduğu sonucuna ulaşan çalışmalarda mevcuttur. San vd. 2011 yılında Malezya bankaları üzerine yaptıkları çalışmada daha önce yapılan çalışmaların aksine yerli SMB'nın yabancı SMB'na göre daha verimli ve karlılıklarının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durumu yerli bankaların maliyetlerini kontrol etmede yabancı bankalara göre daha iyi olmaların bağlamışlardır.

Yerli ve yabancı SMB'nın karşılaştırıldığı çalışmaların dışında bankacılık sektöründeki karlılığı etkileyen faktörlerin analiz edildiği çalışmalarda mevcuttur. Literatürdeki çalışmaların yaptığımız çalışma ile karşılaştırılabilmesi açısından güncel veriler ile yapılanlar çalışmalar literatür bölümünde tercih edilmiştir. Çevik ve Boran 2020 yılında yaptıkları çalışmada Türkiye'deki bankaların 2005 ile 2016 dönemleri arasında karlılığa etki eden faktörleri analiz etmişlerdir. Çalışmada sermaye yapısı güçlü olan bankaların aktif ve öz kaynak karlılıklarının da yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Türkdönmez ve Babuşçu'nun 2019 yılında bankaların karlılıklarını etkileyen faktörleri inceledikleri çalışmada 2010 ile 2017 dönemleri arasındaki Türk bankacılık sektörü verilerini kullanmışlardır. Çalışmada özkaynak/toplam aktif değişkeninin özkaynak karlılığını pozitif yönde etkilediğini, sektör payı ve aktif kalitesi değişkenlerinin ise hem aktif karlılık hem de özkaynak karlılığı oranını pozitif yönde etkiledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Okuyan ve Karataş 2017 yılında Türk bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörler ile ilgili yaptıkları çalışmada 2002 ile 2013 dönemleri arasında çeyreklik veriler ile veri setlerini oluşturmuşlardır. Çalışmada özkaynak yeterliliği, mevduat büyüklüğü, aktif büyüklük, tüfe ve GSYİH'nin karlılığı pozitif yönde etkilediğini ve likit

varlıkların fazlalığı ve takipteki kredilerdeki artışların ise karlılığı negatif yönde etkilediğı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Çalışmanın güncel veriler ile veri seti oluşturulması bakımından özellikle de son dönemlerdeki Türkiye’de yaşanan yüksek enflasyonlu ekonomik krizin karlılığa etkilerini görebilmek amacıyla önemli bir yere sahip olacağı düşünölmektedir. Ayrıca hem yerli mevduat bankalarının hem de yabancı mevduat bankalarının belirtilen faktörlerle karlılık boyutunda karşılaştırılması ile ilgili güncel ulaşılabilen yerli literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bilgiler ışığında çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı ve ileriki dönemlerde yapılacak olan çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

3. VERİ VE METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de faaliyet gösteren yerli ve yabancı mevduat bankalarının bilgilerini yer verilecek ve bankaların karlılıklarına etki eden içsel ve dışsal faktörler ayrıntılı şekilde incelenecektir. Veri setine uygun olarak belirlenen modeller, hipotezler ve analiz yöntemi ile ilgili detaylı bilgiler verildikten sonra analizden elde edilen bulgular yorumlanacaktır.

Çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren yerli ve yabancı bankaların listesi Tablo-1’de gösterildiğı gibidir. Bu listeden bazı yabancı bankaların özellikle karlılık değışkenlerindeki verilerinin eksik olması nedeni ile veri setine dahil edilmemiştir. Tablo-1’de veri setine dahil edilen bankaların listesi verilmiştir.

Tablo-1 Analize Dahil Edilen Bankaların Listesi

Yerli Sermayeli Mevduat Bankalar	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalar
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.ř.	Alternatifbank A.ř.
Türkiye Halk Bankası A.ř.	Arap Türk Bankası A.ř.
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Burgan Bank A.ř.
Akbank T.A.ř.	Citibank A.ř.
Anadolubank A.ř.	Denizbank A.ř.
Fibabanka A.ř.	HSBC Bank A.ř.
şekerbank T.A.ř.	ICBC Turkey Bank A.ř.
Turkish Bank A.ř.	ING Bank A.ř.
Türk Ekonomi Bankası A.ř.	QNB Finansbank A.ř.
Türkiye İş Bankası A.ř.	Turkland Bank A.ř.
Yapı ve Kredi Bankası A.ř.	Türkiye Garanti Bankası A.ř.

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliğı, 2022

Tablo-1’de de göröldüğü üzere 2011 ile 2021 yılları arasında eksiksiz verilerine ulaşılabilen 11 yerli SMB ve 11 yabancı SMB veri setine dahil edilmiştir. Veri setindeki içsel faktörlerin tamamı Türkiye Bankalar Birliğinin (TBB) istatistiki raporlarından, dışsal faktörler ise Dünya Bankası veri bankası ve Eurostat veri tabanından elde edilmiştir. Veri setine 2011 yılından önceki verilerin eklenmemesinin nedeni 2011 öncesi verilerde bazı yerli sermayeli bankaların yabancılar tarafından satın alınması ve bazı bankaların TMSF’ye devredilmesi olarak sayılabilir. Bunların yanında karlılık anlayışının değışebileceğı dikkate alınarak yatırım ve kalkınma bankaları araştırma kapsamına dahil edilmemiştir.

Çalışmada bankaların karlılıklarına etki eden içsel ve dışsal faktörler incelenmektedir. Bu kapsamda analize dahil edilen finansal oranlar ve değışkenlerin listesi Tablo-2’de gösterildiğı gibidir.

Tablo-2 Çalışmada kullanılan değişkenler

Değişkenler	Kısaltma	Tanım	Hesaplama	Kaynak
<i>Bağımlı Değişkenler</i>				
	ROA	Aktif Karlılık Oranı	Net Kar / Toplam Aktif	Türkiye Bankalar Birliği
<i>İçsel Faktörler</i>				
Sermaye Yeterliliği	SYO	Sermaye Yeterliliği Oranı	(Özkaynaklar/Toplam Risk Ağırlıklı Kaynaklar) x 100	Türkiye Bankalar Birliği
	ÖZTA	Özkaynaklar Oranı	Özkaynaklar/Toplam Aktifler	
Bilanço Yapısı	TMTK	Mevduatların Karlılığa Oranı	Toplam Mevduatlar/ Toplam Karlılıklar	Türkiye Bankalar Birliği
	AKTA	Alınan Kredilerin Varlıklara Oranı	Alınan Krediler/Toplam Varlıklar	
Aktif Kalitesi	FVTA	Finansal Varlıklar Oranı	Finansal Varlıklar (Net)/Toplam Varlıklar	Türkiye Bankalar Birliği
	TKTA	Kredilerin Varlıklara Oranı	Toplam Krediler/Toplam Varlıklar	
	DATA	Donuk Alacakların Kredilere Oranı	Donuk Alacaklar/Toplam Krediler	
Likidite	LATA	Likit Aktiflerin Varlıklara Oranı	Likit Aktifler/Toplam Varlıklar	Türkiye Bankalar Birliği
	LAKV	Likit Aktiflerin Kısa Vadeli Borçlara Oranı	Likit Aktifler/KVB	
Gelir-Gider Yapısı	FGTV	Faiz Gelirlerinin Varlıklara Oranı	Faiz Gelirleri/Toplam Varlıklar	Türkiye Bankalar Birliği
	FGTG	Toplam Gelirlerdeki Faiz Gelirlerinin Payı	Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler	
	FDTV	Faiz Dışı Gelirlerin Varlıklara Oranı	Faiz Dışı Gelirler (Net)/Toplam Varlıklar	
<i>Dışsal Faktörler</i>				
Gelir Faktörü	GDP	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Artış Oranı	Dünya Bankası
Enflasyon Faktörü	ENF	Enflasyon	Enflasyon Artış Oranı	Dünya Bankası

Tablo-2’de de gösterildiği gibi çalışma kullanılan değişkenler bazında olabildiğince zenginleştirilmiş ve bu sayede bankaların karlılık ve performansıyla ilgili her etki analiz edilmeye çalışılmıştır. Tablo-3’te özeti verilen değişkenler ile ilgili hesaba dayalı bazı kalem ve değişkenlerin açıklamaları aşağıda gösterildiği gibidir (TBB, 2022).

Yukarıda ayrıntıları ile verilen finansal oranların karlılığa etkilerini incelemek amacıyla geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir;

H_1 = Yerli SMB'nın içsel faktörlerinin karlılığa etkisi yoktur.

H_2 = Yerli SMB'nın dışsal faktörlerinin karlılığa etkisi yoktur.

H_3 = Yabancı SMB'nın içsel faktörlerinin karlılığa etkisi yoktur.

H_4 = Yabancı SMB'nın dışsal faktörlerinin karlılığa etkisi yoktur.

4. YÖNTEM ve BULGULAR

Çalışmada öncelikle değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiş olup ardından ise değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış ve çalışmaya uygun olmayan yüksek korelasyonlu değişkenler analizden çıkarılarak uygulanacak olan ekonometrik model oluşturulmuştur. Yapılacak ön testler ve analizler yerli ve yabancı SMB için ayrı ayrı tablolatırılacak, ortak testler ise tek tablo altında gösterilecektir.

Tablo-3 Yerli SMB İçin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
ROA	121	1.21428	0.6816766	-2.209658	2.750605
SYO	121	16.305	2.992128	13.07672	32.0857
ÖZTA	121	10.64837	2.635483	4.826848	18.43356
TMTK	121	64.50051	6.547628	54.14361	82.45726
AKTA	121	7.893917	3.771752	0.3444598	17.27198
FVTA	121	20.19266	9.992307	0.6101057	44.041
TKTA	121	64.21667	7.915793	29.3644	84.71611
DATA	121	3.932109	2.318262	0.7769582	13.0548
LATA	121	23.11133	8.888749	8.366575	64.4879
LAKV	121	41.97652	20.18472	13.54083	164.3204
FDTV	121	1.191059	0.6291591	-.2986225	2.889168
FGTV	121	8.351486	1.842728	4.936271	16.08533
FGTG	121	87.53668	6.111485	74.01877	103.8647
GSYİH	121	5.72481	3.346917	0.8895852	11.20011
ENF	121	11.06238	4.115022	6.47188	19.59649

Tablo-3'de de gösterildiği gibi Türkiye'de faaliyet gösteren yerli SMB'nın 2011 ile 2021 dönemleri arasında toplam 121 gözlem değeri ile veri seti oluşturulmuştur. Genel itibari ile standart sapmalar düşük olsa da bazı değişkenlerde yüksek olduğu görülebilmektedir. Bunun nedeni farklı yapıda, farklı büyüklükte ve kamu özel ayrımı yapılmadan tüm yerli mevduat bankalarının örnekleme dahil edilmesi olarak gösterilebilir. Bu durum sadece standart sapmalar için değil aynı zamanda minimum ve maksimum değerler arasındaki büyük farklılıklar için de geçerlidir. Basel kriterlerinde %8 olarak tavsiye edilen ve ileriki süreçte %12'ye çıkarılması planlanan sermaye yeterliliği örnekleme bankalarımızda %16 gibi bir ortalamaya sahiptir. Bunun sebebi 2000 ve 2001 yıllarında meydana gelen ekonomik kriz sonrasında alınan sert tedbirler olarak söylenebilir. Bankacılık sektörü krizlere

karşı bir koruyucu tampon görevi gören sermaye yeterlilik oranını gelecekte meydana gelebilecek risklere karşı daha yüksek seviyede tutmaktadır. Tablo-4'te ise yabancı SMB tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir.

Tablo-4 Yabancı SMB İçin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
ROA	121	1.039829	1.779873	-11.90485	6.462274
SYO	121	18.15861	3.720425	12.57037	31.5329
ÖZTA	121	11.29251	3.451619	2.881049	21.23675
TMTK	121	61.35797	10.93656	26.06358	84.52781
AKTA	121	13.98148	10.97987	0.0085406	54.22117
FVTA	121	22.13571	14.28112	4.557718	66.922
TKTA	121	58.47966	13.18978	26.79156	78.90931
DATA	121	5.4904	6.940295	0.1238618	48.5879
LATA	121	30.20523	13.27613	12.46754	66.64355
LAKV	121	55.33072	24.14252	22.22693	148.1298
FDTV	121	1.331837	0.8181161	-0.9899475	3.454118
FGTV	121	8.098502	2.319474	2.79119	18.56237
FGTG	121	85.62511	8.541004	62.34532	111.4182
GSYİH	121	5.72481	3.346917	0.8895852	11.20011
ENF	121	11.06238	4.115022	6.47188	19.59649

Tablo-4'te de gösterildiği gibi Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı SMB'nın 2011 ile 2021 dönemleri arasında toplam 121 gözlem değeri ile veri seti oluşturulmuştur. Yine yerli bankalarda olduğu gibi bazı değişkenlerin standart sapmaları banka büyüklükleri ve yapıları bakımından yüksek çıkabilmektedir. Yabancı SMB'da sermaye yeterlilik oranı ortalamasının yerli SMB'den daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum ülkemizdeki ekonomik kriz dönemlerinde ve beklenen ya da beklenmeyen risklere karşı yabancı sermayenin daha korumacı ve daha tedbirli olduğunun bir göstergesi olabilir. Ek-2 ve Ek-3'te yerli ve yabancı SMB için ayrı ayrı hesaplanmış olan korelasyon matrisleri verilmiştir.

Değişkenler arası korelasyon ilişkilerine bakıldığında yerli sermayeli bankalarda sadece FDTV ile FGTG arasında yüksek korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Yabancı sermayeli bankalarda ise FDTV ile FGTG, LATA ile LAKV ve TMTK ile AKTA arasında yüksek korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Yerli ve yabancı sermayeli bankaları tam olarak karşılaştırabilmek amacı ile korelasyon ilişkisi yüksek çıkan bir değişken her iki banka grubundan da çıkarılmış bu şekilde her iki modelde de aynı sayıda ve aynı değişkenlerle analiz yapılarak daha iyi karşılaştırma sonuçları elde edilmeye çalışılmıştır. Yerli sermayeli bankalarda sadece FDTV veri setinden çıkarılmış ve yabancı sermayeli bankalarda ise FDTV, LAKV ile AKTA modelden çıkarılarak analize bu şekilde devam edilmiştir.

Çalışmada Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) kullanımının birkaç nedeni vardır. Bu nedenlerden en önemlisi modelde yer alan bağımlı değişkenin yani aktif karlılık oranının gecikmeli değerinin de modele bağımsız değişken olarak eklenebilmesidir. GMM kullanılmasının bir diğer nedeni ise yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmaması ve serilerin durağanlık düzeylerinin göz ardı

edilebilmesidir. Ayrıca bağımsız değişken sayısının fazla olmasından dolayı içsellik problemini ortadan kaldırabildiği için GMM yöntemi tercih edilmiştir.

Birim kök testinin seçimi için yatay kesit bağımlılığı ve homojenite testleri önem taşımaktadır. Panel veri setinin homojen veya heterojen olması seçilecek olan birim kök testini belirlemektedir. Tablo-5'te Homojenite için uygulanan Delta Testi sonuçları verilmiştir.

Tablo-5 Delta Testi Sonuçları

Yerli SMB			Yabancı SMB	
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta	-2.425	0.015	-3.617	0.000

Tablo-5'de de görüldüğü üzere hem yerli SMB hem de yabancı SMB modellerinde panel veri setinin heterojen olduğu görülmekte ve buna uygun birim kök testi uygulanacaktır.

Delta testinde heterojen oldukları belirlenen panel veri setlerinde Değişen Varyans sorununu olup olmadığını Breusch-Pagan / CookWeisberg test ile, Otokorelasyon problemini Wooldridge test for autocorrelation ile ve model bazında yatay kesit bağımlılığının testi için Pesaran's test of cross sectional independence kullanılmış ve sonuçları Tablo-6'da verilecektir.

Tablo-6 Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Yerli SMB					Yabancı SMB						
Değişen Varyans		Otokorelasyon		Yatay Kesit Bağımlılığı	Değişen Varyans		Otokorelasyon		Yatay Kesit Bağımlılığı		
Breusch-Pagan / CookWeisberg test	Wooldridge test for autocorrelation	Pesaran's test of cross sectional independence	Breusch-Pagan / CookWeisberg test	Wooldridge test for autocorrelation	Pesaran's test of cross sectional independence	Chi2(1)	Olasılık Value	F Value	Olasılık Value	Chi2(1)	Olasılık Value
12.03	0.0005	6.239	0.0316	1.330	0.1835	142.89	0.0000	69.811	0.0000	0.396	0.6922

Tablo-6'da da görüldüğü gibi hem yerli SMB'de hem de yabancı SMB'de modelinde otokorelasyon problemi değişen varyans sorunu bulunmakta olup yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır. Tablo-7'de değişkenler bazında da yatay kesit bağımlılığı sonuçları verilmiştir.

Tablo-7 Değişkenler Bazında Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

YerliSMB			YabancıSMB		
Değişkenler	CD-Test	Olasılık	Değişkenler	CD-Test	Olasılık
ROA	4.297	0.000	ROA	3.235	0.001
SYO	11.231	0.000	SYO	6.909	0.000
ÖZTA	13.217	0.000	ÖZTA	3.315	0.001
TMTK	3.491	0.000	TMTK	2.286	0.022
AKTA	9.273	0.000	FVTA	19.84	0.000
FVTA	18.409	0.000	TKTA	6.424	0.000
TKTA	12.318	0.000	DATA	2.854	0.004
DATA	17.681	0.000	LATA	3.836	0.000
LATA	14.085	0.000	LAKV	6.909	0.000

LAKV	12.289	0.000	FGTV	15.725	0.000
FGTV	21.173	0.000	FGTG	4.332	0.000
FGTG	5.608	0.000	GSYİH	24.597	0.000
GSYİH	24.597	0.000	ENF	24.597	0.000
ENF	24.597	0.000			

Yatay kesit bağımlılığı özellikle birinci ya da ikinci nesil birim kök analizi seçiminde oldukça önemlidir. Bu nedenle değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı da test edilmelidir. Değişkenler arası yatay kesit bağımlılığının test edilmesi için Pesaran (2004) tarafından önerilen CD testi uygulanmış ve sonuçları Tablo-8’de belirtilmiştir.

Panel zaman serisi modellerde birim kök süreci serilerde yatay kesit’in olup olmamasına göre ikiye ayrılmaktadır. Birinci nesil panel birim kök testlerinde (Levin, Lin ve Chu, 2002; Harris ve Tzavalis, 1999; Breitung, 2000; Hadri, 2000; Im, Pesaran ve Shin, 2003; Choi, 2001; Maddala ve Wu, 1999) yatay kesit bağımlılığını dikkate alınmazken, ikinci nesil birim kök testleri (Taylor ve Sarno, 1998; O’Connell, 1998; Breuer, McNown ve Wallace, 2002; Phillips ve Sul, 2003; Moon ve Perron, 2004; Bai ve Ng, 2004; Pesaran, 2007) yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır.

Pesaran (2007), Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testini yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak genişletmiştir. Pesaran(2007), Dickey-Fuller regresyonunun otoregresif değişkeninin katsayısının heterojen olmasına izin vererek serilerin yatay kesit ortalamalarının gecikmeli değerlerini ve ilk farklarını modele faktör olarak dahil etmektedir. Bu test ayrıca yatay kesit bağımlılığı ile genişletilmiş ADF (CADF) testi de denmektedir. Gecikme sayıları Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Tablo-8’de ikinci nesil birim kök analizlerinden Pesaran (2007) CADF testi yapılmış ve sonuçları sunulmuştur.

Tablo-8 Birim Kök Testleri

Değişkenler	Yerli SMB		Değişkenler	Yabancı SMB	
	t-bar	Z[t-bar]		t-bar	Z[t-bar]
ROA	-2.097	-1.117	ROA	-1.921	-0.582
ROA(I)	-3.724	-5.035	ROA(I)	-2.633	-2.335
SYO	-1.643	0.266	SYO	-3.199	-4.469
SYO(I)	-3.146	-3.604	ÖZTA	-1.683	0.142
ÖZTA	-1.460	0.820	ÖZTA(I)	-4.438	-6.801
ÖZTA(I)	-3.046	-3.357	TMTK	-1.601	0.394
TMTK	-2.598	-2.640	TMTK(I)	-2.473	-1.937
AKTA	-3.044	-3.998	FVTA	-1.728	0.006
FVTA	-2.891	-3.534	FVTA(I)	-2.058	-0.912
TKTA	-2.042	-0.951	TKTA	-2.535	-2.448
TKTA(I)	-3.315	-4.022	DATA	-1.636	0.287
DATA	-2.827	-3.337	DATA(I)	-1.824	-0.331

LATA	-2.320	-1.795		LATA	-2.260	-1.613	
LATA(I)	-2.635	-2.338		LATA(I)	-1.303	0.959	
LAKV	-2.844	-3.389		LAKV	-1.548	0.555	
FGTV	-2.417	-2.092		LAKV(I)	-1.793	-0.256	
FGTV(I)	-3.173	-3.671		FGTV	-1.346	1.169	
FGTG	-2.222	-1.497		FGTV(I)	-3.253	-3.868	
FGTG(I)	-2.931	-3.071		FGTG	-1.840	-0.335	
GSYİH	2.610	13.206		FGTG(I)	-1.803	-0.280	
ENF	2.610	13.206		GSYİH	2.610	13.206	
				ENF	2.610	13.206	
Kritik Değerler	Cv10	Cv5	Cv1	Kritik Değerler	Cv10	Cv5	Cv1
	-2.160	-2.280	-2.520		-2.160	-2.280	-2.520

Tablo-8'de de görüldüğü üzere yerli SMB modelinde ROA, SYO, ÖZTA, TKTA, LATA, FGTV ve FGTG değişkenleri düzeyde durağan olmayıp birinci dereceden farkları alınarak durağanlaştırılmıştır. Yabancı SMB modelinde ise ROA, ÖZTA ve FGTV değişkenleri düzeyde durağan olmayıp birinci dereceden farkları alınarak durağanlaştırılmıştır. Yabancı SMB modelinde TMTK, FVTA, DATA, LATA, LAKV ve FGTG değişkenleri durağanlaştırılmadığından modelden çıkarılarak analize bu şekilde devam edilmiştir.

Wald testi ile bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenleri açıklamakta anlamlı olup olmadığı test edilmekte olup her iki model ve yöntemde de modellerin açıklama gücünün olduğu ve modellerin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir. ($p < 0.05$)

Sargan testi ile modellerin içsellik kontrolü yapılarak araç değişkenlerin geçerliği incelenmiş olup her iki yöntem ve model de de içsellik probleminin bulunmadığı yani modellerin dışsal olduğu ve hata teriminin korelasyonlu olmadığı sonucuna varılmıştır. ($p > 0.05$)

Modellerimizin otokorelasyonu ise Arellano-Bond (AR) testi ile kontrol edilmiş olup her iki yöntem ve her iki modelde de otokorelasyon problemi bulunmadığı görülmektedir.

Çalışmada GMM yöntemine göre oluşturulan modeller aşağıda formüle edildiği gibidir;

Model-1 Yerli SMB için SGMM modeli;

$$ROA = \beta_0 + \beta_1 ROA_{i,t-1} + \beta_2 SYO_{i,t} + \beta_3 ÖZTA_{i,t} + \beta_4 TMTK_{i,t} + \beta_5 AKTA_{i,t} + \beta_6 FVTA_{i,t} + \beta_7 TKTA_{i,t} + \beta_8 DATA_{i,t} + \beta_9 LATA_{i,t} + \beta_{10} LAKV_{i,t} + \beta_{11} FGTV_{i,t} + \beta_{12} FGTG_{i,t} + \beta_{13} GSYİH_{i,t} + \beta_{14} ENF_{i,t} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Denklem-1})$$

Model-2 Yabancı SMB için SGMM modeli;

$$ROA = \beta_0 + \beta_1 ROA_{i,t-1} + \beta_2 SYO_{i,t} + \beta_3 ÖZTA_{i,t} + \beta_4 TKTA_{i,t} + \beta_5 FGTV_{i,t} + \beta_6 GSYİH_{i,t} + \beta_7 ENF_{i,t} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Denklem-2})$$

Geniş kapsamlı, hem yerli ve yabancı SMB'nın karşılaştırılması hem de içsel ve dışsal faktörlerin karşılaştırılmasını içeren bir çalışma olduğundan modelde kullanılan değişkenlerin sayısı fazladır. Bağımlı değişken olarak aktif karlılık oranı kullanılmış fakat özsermaye karlılık oranı tercih edilmemiştir. Bunun nedeni yerli sermayeli bankaların arasında kamu sermayeli bankalarda bulunduğundan bağımlı değişken olarak sadece aktif karlılık oranı tercih edilmiştir.

Tablo-9 Sistem GMM Analiz Sonuçları
ROA

Yerli Sermayeli Bankalar				Yabancı Sermayeli Bankalar			
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	Olasılık	Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	Olasılık
ROA (t-1)	-0.3275752	0.0826738	0.000***	ROA(t-1)	-0.0402174	0.5155596	0.938
SYO	0.0168367	0.0308045	0.682	SYO	-0.0481647	0.0270323	0.075*
ÖZTA	0.0829113	0.0650876	0.203	ÖZTA	0.3037226	0.196788	0.123
TMTK	0.0407051	0.0185535	0.028**	TKTA	-0.0221527	0.028555	0.438
AKTA	0.0103431	0.0374409	0.782	FGTV	-0.0032416	0.1190455	0.978
FVTA	-0.0120382	0.0133826	0.368	GSYİH	0.1031752	0.0399214	0.010**
TKTA	-0.0427976	0.0150872	0.005***	ENF	0.0581512	0.0423977	0.170
DATA	-0.0009029	0.0463079	0.984	Sabit Terim	1.169809	1.656936	0.480
LATA	-0.030224	0.0118261	0.011**				
LAKV	0.0129228	0.0040513	0.001***				
FGTV	-0.1231076	0.0437935	0.005***				
FGTG	0.0163167	0.0136154	0.231				
GSYİH	0.0354479	0.0268067	0.186				
ENF	0.0320869	0.0397018	0.419				
Sabit Terim	-3.646653	1.396494	0.009***				
Grup Sayısı	11			11			
Wald χ^2	63.47 (0.0000)			117.47 (0.0000)			
R1 Değeri	-1.8978 (0.0577)			-.35119 (0.7254)			
R2 Değeri	.7652 (0.4442)			-1.0297 (0.3031)			
Sargan test	55.12893 (0.1016)			5.260415 (0.9182)			

Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılıkları ifade etmektedir.

Tablo-9'da yerli SMB ile yabancı SMB'nın Sistem GMM analiz yöntemi ile tahmin sonuçları verilmektedir. Elde edilen bulgular yerli ve yabancı sermayeli mevduat bankaları için ayrı ayrı başlıklandırılmıştır.

Yerli SMB'da öncelikle bağımlı değişken olarak ele aldığımız aktif karlılık oranının gecikmeli değeri aktif karlılık oranını %32 oranında pozitif yönde azaltmaktadır. Bunun dışında sermaye yeterliliği grubunda sermaye yeterliliği oranı ve özkaynakların toplam aktiflere oranı ile bankaların karlılıkları arasında istatistiki bir ilişki tespit edilememiştir. Bilanço yapısı için ele aldığımız içsel değişkenlerden toplam mevduatların toplam aktiflere oranında meydana gelen bir birimlik artışın %5 anlamlılık düzeyinde aktif karlılığı %4 oranında arttırdığı görülürken diğer bilanço yapısı değişkeni

olan alınan kredilerin toplam aktiflere oranı ile aktif karlılığı oranı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Elde edilen sonuç literatürlede paralellik göstermektedir (Kakilli vd., 2013; Okuyan ve Karadaş, 2017). Bu durumda yerli SMB'lerde mevduat miktarını arttırıcı politikaların karlılıklara olumlu yönde yansıdığı söylenebilir. Aktif kalitesi faktöründe ise sadece toplam kredilerin toplam varlıklara oranının aktif karlılığı istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği görülmektedir. Toplam kredilerin toplam varlıklara oranında meydana gelen bir birimlik artışın aktif karlılığı %4 oranında azalttığı görülmektedir. Bu durum kredilerde meydana gelen artışların geri ödenmeme riskini de beraberinde getirmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Likidite faktöründe likit aktiflerin toplam varlıklara oranındaki bir birimlik artışın aktif karlılık oranını %3 oranında azalttığını ve likit aktiflerin kısa vadeli borçlara oranının ise aktif karlılık oranını %1 oranında arttırdığı analiz sonuçlarından tespit edilmiştir. Elde edilen sonuç literatürde Okuyan ve Karadaş (2017) elde ettiği sonuçlarla paralellik göstermektedir. Likit aktiflerin yatırıma dönüştürülmemesi ve âtıl fon olarak tutulması karlılığı azaltıcı bir faktör olduğu söylenebilir bunun dışında kısa vadeli borç ödemedede hazır tutulan likit aktiflerin karlılığı arttırıcı bir etken olduğu da yine analiz sonuçlarından görülmektedir. İstatistiki olarak anlamlı sonuç veren son içsel değişken ise faiz gelirlerinin toplam varlıklara oranıdır. Bu orandaki bir birimlik artış aktif karlılığı %12 oranında azaltmaktadır. Faiz gelirlerinin temel kaynağını satılan krediler oluşturmaktadır. Satılan kredilerden elde edilen faiz gelirlerindeki artış ele alınan zaman serisi içerisinde faiz oranlarında meydana gelen artışlardan kaynaklanmaktadır. Faiz oranlarındaki artışın kredi talebini azaltıcı etkisi olduğundan bankaların karlılıklarına negatif yönde etkilediği söylenebilir. Yerli SMB'ler ile ilgili diğer içsel ve dışsal faktörler ile aktif karlılık oranı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Yabancı SMB için, aktif karlılık oranının gecikmeli değeri ile aktif karlılık oranı arasında istatistiki bir ilişki tespit edilememiştir. Sermaye yeterliliği faktöründen sermaye yeterlilik oranının da meydan gelen bir birimlik artış aktif karlılık oranını %4 oranında azaltmaktadır. Elde edilen sonuçlar literatürlede paralellik göstermektedir (elik ve Kaya, 2021; Demirel ve Ulusoy, 2021). Sermaye yeterliliği Basel kriterleri bakımından belirli bir seviyenin üzerinde tutulması gerekirken bu durum bankaların farklı yatırım fırsatlarını kaçırmalarına neden olabilmektedir. Dışsal değişkenlere bakıldığında ise Gayri Safi Yurt İçi Hasılda meydana gelen bir birimlik artışların aktif karlılık oranını %1 anlamlılık düzeyinde %10 oranında arttırdığı görülmektedir. Analizden elde edilen bulgular literatürle paralellik göstermektedir (Kakilli vd., 2013; Okuyan ve Karadaş, 2017). Gayri Safi Yurt İçi Hasıla arttıka hane halkının alım gücü yükselecek bu da hem harcamalara ve yatırımlara hem de tasarrufa ve vadeli mevduatlarda artışa yansıyacaktır. Bu harcama, tasarruf ve yatırım faktörleri bankaların sağlamış olduğu ürünler vasıtası ile yapıldığında ise bankaların karlılıklarına olumlu etkileri beklenmektedir. Yabancı SMB'da diğer içsel ve dışsal değişkenler ile aktif karlılığı oranı arasında istatistiki bir ilişki tespit edilememiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma Türkiye'de faaliyet gösteren yerli ve yabancı SMB'nın karlılık performanslarının finansal oranlar vasıtası ile araştırılmasıdır. Çalışmada eksiksiz verilerine ulaşılabilen 11 yerli ve 11 yabancı mevduat bankasının 2011 ile 2021 dönemleri arasındaki yıllık verileri ile veri seti oluşturulmuş ve Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada yerli ve yabancı SMB ayrı ayrı değerlendirilmiş ve değerlendirme sonuçlarına bulgular bölümünde yer verilmiştir.

Çalışmada yerli SMB ile yabancı SMB karşılaştırıldığında yabancı SMB'dan analizde kullanılan finansal oranlar çerçevesinde daha anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Yerli SMB'da sadece öz kaynakların toplam aktiflere oranı, donuk alacakların kredilere oranı ve likit aktiflerin toplam aktifleri oranı anlamlı sonuçlar vermiştir. Diğer faktör ve oranlarda ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Yabancı SMB'da ise likit aktiflerin kısa vadeli borçlara oranı dışındaki tüm değişkenlerde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Yerli SMB'nın içerisinde 3 kamu bankası ve 8 özel banka bulunmaktadır. Bu bankaların mevcut mevduat miktarlarında meydana gelen artışların karlılıklarına olumlu yönde yansıdığı görülmektedir. Mevduat miktarlarındaki artışın analiz dönemindeki faiz oranı artışlarından kaynaklandığı söylenebilir. Hane halkı hem tasarruflarını riskten korumak amacı ile hem de değer

artışı sağlamak amacıyla yüksek faiz dönemlerinde vadeli mevduat yatırımlarını tercih edebilmektedirler. Bu durum bankaların kredi satışları için yeteri kadar mevduata sahip olmalarını ve dolaylı yoldan karlılıklarını arttırıcı bir etkiye enden olmaktadır. Anlamlı sonuç veren bir diğer içsel değişken ise toplam varlıklar içerisindeki toplam kredilerin payıdır. Bankaların temel çalışma prensibi tasarruf sahiplerinden elde ettikleri kaynakları kredi olarak satıp aradaki faiz farkından kar elde etmeleridir. Bu bağlamda kredi satışları bankaların temel karlılık finansmanını sağlamaktadır. Kredi satışlarını arttırıcı politikaların üretilmesi, yaygınlaştırılması ve kredilerin çeşitlendirilmesi bankaların karlılıklarına olumlu yönde etki eden bir unsurdur. Bankalar kredi satışı arttıkça kredilerin geri ödenmesinde yaşanan aksaklıklarında beraberinde getirmektedir. Bankalar bu riski gözönünde bulundurarak ellerinde bulundurdukları likit aktifleri belirli bir seviyenin üzerinde tutmaktadırlar. Fakat bu durum aynı zamanda yatırıma dönüştürülmeyen âtil fonlara sebebiyet vermektedir. Bankaların bu durumda dengeyi sağlamaları gerekmektedir. Risklere karşı elde tutulan likit aktiflerin aynı zamanda âtil fonlara sebebiyet verdiği ve aktif karlılığı azaltıcı bir etkiye dönüştüğü görülmektedir. Likit aktifler âtil fonlama ile karlılığı azaltıcı bir etkiye sebep olurken aynı zamanda bankaların borçlarını ödemede kullandıkları bir araç olduğundan banka riskini ve likidasyon sıkıntısının önüne geçmek amacı ile de önemli bir yerdedir. Bu sebeple elde bulundurulmuş likit aktiflerin denge de tutulması karlılık açısından oldukça önemlidir. Yerli SMB’lerde karlılığa etki eden son içsel değişken ise toplam gelirler içerisindeki faiz gelirleridir. Faiz gelirleride genel olarak kredi satışlarından elde edilen bir gelirdir. Toplam gelirler içerisindeki faiz gelirlerinin artması kredi satışlarının arttığını ve dolaylı olarak donuk kredi riskinide arttırdığından dolayı aktif karlılığı azalttığı söylenebilir.

Yabancı SMB için analiz sonuçlarına bakıldığında ise sadece içsel değişkenlerden sermaye yeterlilik oranının aktif karlılığı azaltıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Basel kriterleri gözönüne alındığında bankaların beklenen ve beklenmeyen risklere karşı bir tampon görevi gören sermaye yeterlilik oranlarının belirli bir seviyenin üzerinde tutulması tavsiye edilmektedir. Basel kriterlerine göre %8 olarak belirlenen asgari sermaye yeterlilik oranının ileride %12’ye çıkarılması planlanmaktadır. Bu durumun bankaların risklere karşı güvenlerini arttırırken sermaye yeterliliklerini arttırmak için ayırdıkları sermaye tutarı yatırımlarını ve kredi satış miktarlarını azalttığından karlılıklarını azaltıcı bir etkisi olduğu görülmektedir. Bunun yanında dışsal değişken olarak gayri safi yurt içi hasılda meydana gelen artışların da karlılığı arttırdığı görülmektedir. Müşterilerin refah seviyeleri ve milli gelirleri yükseldikçe birikimlerini tamamlamak adına, tasarruflarını gelir getirecek yatırımlara dönüştürmek adına ve vadeli mevduat hesapları aracılığı ile paralarının değer kaybının önüne geçebilmek adına bankaların sundukları imkanları daha fazla kullanmaya başlar. Bu durumunda bankaların karlılıklarına yönelik olumlu yönde etkileri bulunmaktadır. Ayrıca sadece mevduat hesapları değil müşteriler tasarruflarından daha fazla bütçelerdeki yatırımlara ulaşabilmek amacı ile de banka kredisi yoluna başvurmakta ve bu da bankaların karlılık seviyelerini arttırmaktadır.

Çalışmanın geniş kapsamlı olması, birçok faktörü ve finansal oranı içinde barındırması, yerli ve yabancı mevduat bankalarının karşılaştırmasının hem içsel hem de dışsal faktörlerin etkileri bakımından ele alınması ile literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye’de bankacılık alanında yapılacak olan diğer çalışmalar için de güncel bir kaynak olması bakımından bir rehber niteliği taşımaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Alper, D., & Anbar, A. (2011). Bank Specific and Macroeconomic Determinants of Commercial Bank Profitability: Empirical Evidence from Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 2(2), 139152.
- Borroni, M., & Rossi, S. (2019). Bank profitability: Measures and Determinants. In *Banking in Europe* (pp. 23-53). Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. Palgrave Pivot, Cham.
- Belke, M., Unal, E. A. (2017). "Determinants of Bank Profitability: Evidence From Listed and Non-Listed Banks in Turkey", *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 404-416.
- Chaudhry, M., Chatrath A., & Kamath, R. (1995). Determinants of Bank Profitability. *American Journal of Business*. 10(1), 41-46.
- elik, S., & Kaya, F. (2021). Banka Kârlılığına Etki Eden Mikro Değişkenler: Türk Bankacılık Sektöründeki Yerli ve Yabancı Bankalar zerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 719-738. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1162>
- Çevik, N. K., & Boran, A. (2020). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Ticaret Bankalarının Karlılığını Etkileyen İçsel Faktörler: 2005-2016 Yılları Arası Panel Veri Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(4), 1735-1750. <https://doi.org/10.21547/jss.788442>
- Durguti, E., Zhuja, D., & Arifi, E. (2014). An Examination of the Net Interest Margin as Determinants of Banks' Profitability in the Kosovo Banking System. *European Academic Research*, 2(5), 6350-6364.
- Gülhan, ., & Uzunlar, E. (2011). Bankacılık sektöründe kârlılığı etkileyen faktörler: Türk bankacılık sektrne yönelik bir uygulama/factors influencing the bank profitability: an application on turkish banking sector. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1).
- Kakilli Acaravcı, S. & alım, A.E. (2013). Turkish Banking Sector's Profitability Factors. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1), 27-41.
- Karakuş, R., Zor, İ., & Kk, Y. ř. (2017). Ticari bankalarda kârlılığın isel belirleyicileri: yerli ve yabancı sermayeli bankalarda karşılaştırmalı analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 62, 379-398.
- Muhammad, A. Z. A. M., & Siddiqui, S. (2011). Domestic and foreign banks' profitability: Differences and their determinants. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(1), 33-40.
- Okuyan, H. A., Karataş, Y. (2017). Profitability Analysis of Turkish Banking Sector. *Ege Academic Review*, 17(3), 395-406. <https://doi.org/10.21121/eab.2017328405>
- Ongole, V. & Kusa, G. (2013). Determinants of the Financial Performance of Commercial Banks in Kenya. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1), 237-252.
- Sabi, M. (1996). Comparative analysis of foreign and domestic bank operations in Hungary. *Journal of comparative Economics*, 22(2), 179-188. <https://doi.org/10.1006/jcec.1996.0017>
- San, O. T., Theng, L. L., & Heng, T. B. (2011). A comparison on efficiency of domestic and foreign banks in Malaysia: A DEA approach. *Business Management Dynamics*, 1(4), 33-49.
- Topak, M.S., Talu, N.H. (2017). Bank Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability: Evidence from Turkey, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), 574-584.

Türkdönmez, C. S., Babuşcu, Ş. (2019). Bankaların Karlılık Performansını Etkileyen Faktörler. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 37-54.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB), (04 Ekim 2022) "Aktif Büyüklüğüne Göre Banka Sıralaması" https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/3779/Aktif_Buyuklugune_Gore_Banka_Siralaması_12-21.xls

EKLER

EK-1 Türkiye’de Faaliyet Gösteren Yerli ve Yabancı Bankaların 2021 Yılı Aktif Büyüklükleri

Yerli Sermayeli Bankalar		Yabancı Sermayeli Bankalar	
Banka İsmi	Aktif Büyüklüğü (Milyon TL.)	Banka İsmi	Aktif Büyüklüğü (Milyon TL.)
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	1.370.890	Alternatifbank A.Ş.	48.678
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	901.217	Arap Türk Bankası A.Ş.	9.706
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1.007.214	Bank of China Turkey A.Ş.	2.663
Akbank T.A.Ş.	708.911	Burgan Bank A.Ş.	38.015
Anadolubank A.Ş.	34.685	Citibank A.Ş.	26.829
Fibabanka A.Ş.	45.162	Denizbank A.Ş.	308.719
Şekerbank T.A.Ş.	50.765	Deutsche Bank A.Ş.	5.906
Turkish Bank A.Ş.	2.234	HSBC Bank A.Ş.	75.650
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	194.057	ICBC Turkey Bank A.Ş.	39.130
Türkiye İş Bankası A.Ş.	926.569	ING Bank A.Ş.	82.644
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	736.770	MUFG Bank Turkey A.Ş.	23.385
		Odea Bank A.Ş.	55.466
		QNB Finansbank A.Ş.	371.369
		Rabobank A.Ş.	2.230
		Turkland Bank A.Ş.	5.078
		Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	757.802
Toplam	5.978.474	Toplam	1.853.270

Not: Yerli sermayeli mevduat bankalarından Adabank A.Ş. ile Birleşik Fon Bankası A.Ş. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredildiği için listeye ve analize dâhil edilmemiştir.

Ek-2 Yerli Sermayeli Bankalar için Korelasyon Tablosu

	ROA	SYO	ÖZT A	TMT K	AKT A	FVT A	TKTA	DAT A	LATA	LAK V	FDT V	FGT V	FGT G	GSYİ H	ENF
ROA	1.00														
SYO	-0.08	1.00													
ÖZT A	0.30	0.40	1.00												
TMT K	-0.30	-0.04	-0.07	1.00											
AKT A	0.01	-0.01	0.17	-0.60	1.00										
FVT A	0.21	0.28	-0.16	-0.03	-0.29	1.00									
TKT A	-0.14	-0.60	-0.22	0.17	0.01	-0.59	1.00								
DAT A	-0.31	0.16	0.01	0.34	-0.25	0.26	0.01	1.00							
LAT A	0.05	0.35	0.40	-0.14	0.29	-0.07	-0.57	-0.28	1.00						
LAK V	0.08	0.20	0.44	-0.13	0.29	-0.20	-0.29	-0.28	0.70	1.00					
FDT V	0.30	-0.04	0.29	-0.06	-0.01	-0.04	0.01	0.29	0.11	0.17	1.00				
FGT V	-0.07	-0.06	-0.02	0.33	-0.35	0.06	0.30	0.43	-0.47	-0.23	0.15	1.00			
FGT G	-0.32	-0.01	-0.29	0.23	-0.18	0.05	0.14	-0.10	-0.33	-0.26	-0.89	0.29	1.00		
GSYİ H	0.13	-0.03	-0.09	0.03	0.07	0.04	-0.29	-0.36	0.42	0.25	0.02	-0.40	-0.18	1.00	
ENF	-0.18	0.31	-0.30	0.20	-0.33	0.60	-0.15	0.47	-0.42	-0.36	-0.22	0.38	0.37	-0.12	1.00

Ek-3 Yabancı Sermayeli Bankalar için Korelasyon Tablosu

	RO A	SY O	ÖZT A	TMT K	AKT A	FVT A	TKT A	DAT A	LAT A	LAK V	FDT V	FGT V	FGT G	GSYİ H	EN F
ROA	1.00														
SYO	0.39	1.00													
ÖZTA	0.49	0.32	1.00												
TMT K	0.03	0.11	0.39	1.00											
AKT A	-0.07	-0.01	-0.31	-0.88	1.00										
FVTA	0.28	0.55	0.11	0.20	-0.16	1.00									
TKTA	-0.30	-0.50	-0.37	-0.25	0.06	-0.50	1.00								
DAT A	-0.61	-0.18	-0.08	0.26	-0.27	0.07	0.10	1.00							
LATA	0.30	0.29	0.48	0.33	-0.12	0.13	-0.79	-0.16	1.00						
LAK V	0.19	0.13	0.36	0.11	0.12	-0.04	-0.67	-0.22	0.86	1.00					
FDTV	0.33	0.22	0.29	0.30	-0.33	0.36	-0.23	0.02	0.21	0.06	1.00				
FGTV	-0.13	-0.08	0.10	0.21	-0.33	0.06	0.33	0.45	-0.31	-0.49	0.06	1.00			
FGTG	-0.29	-0.21	-0.21	-0.25	0.19	-0.28	0.42	0.13	-0.35	-0.33	-0.83	0.41	1.00		
GSYİ H	0.09	-0.16	-0.07	-0.09	0.09	-0.18	-0.04	-0.17	0.15	0.14	-0.07	-0.29	-0.08	1.00	
ENF	0.07	0.46	-0.15	0.11	-0.07	0.70	-0.21	0.20	-0.20	-0.30	0.13	0.15	-0.06	-0.12	1.00

Quiet Quitting: Building a Comprehensive Theoretical Framework Sessiz İstifa: Kapsamlı Bir Teorik Çerçeve Oluşturma

Tayfun ARAR¹, Nurcan ÇETİNER², Gülşen YURDAKUL³

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to introduce the recently popular concept of quiet quitting to organizational behavior literature.

Design/Methodology: We have drawn a theoretical framework of quiet quitting grounding on Social Exchange Theory, Conservation of Resources Theory and Theory of Generations in addition to literature review.

Findings: As a result of the literature review and aforementioned theories, first we defined the issue briefly. Then we classified antecedents of the problem into two groups as managerial/organizational factors and employee based factors. Similarly we decided the possible outcomes of quiet quitting and presented the ways to handle with it. On the other hand we presented three factors which have bi-directional effects of quiet quitting as both an antecedent and an outcome. We also argued that whether it is in scope of business ethics or against it.

Limitations: The study is based on three theories and limited number of studies. Therefore, as more studies relating with this problem conducted, scholars will be better understanding the nature of the concept.

Originality/Value: The topic is such a new one in organizational behavior literature. Although we have met a handful of studies on the concept, we realized that the relevant studies do not address the concept comprehensively based on any theoretical background but only one. Therefore, we conducted this study, which is still in its infancy, for further researchers to conduct it empirically within the scope of cause-and-effect relationships in the organizational behavior literature.

Keywords: Quiet Quitting, Quiet Quitters, Social Exchange Theory, Conservation of Resources Theory, Theory of Generations.

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, son zamanlarda popüler olan sessiz istifa kavramını örgütsel davranış literatürüne kazandırmaktır.

Tasarım/Yöntem: Literatür taramasına ek olarak Sosyal Mübadele Teorisi, Kaynakların Korunması Teorisi ve Kuşaklar Teorisi'nden yola çıkılarak sessiz istifa kavramının teorik çerçevesi çizilmiştir.

Bulgular: Literatür taraması ve bahsi geçen teoriler sonucunda öncelikle konu kısaca tanımlanmıştır. Daha sonra sorunsalın öncülleri yönetsel/örgütsel faktörler ve çalışan kaynaklı faktörler olarak iki gruba ayrılmıştır. Aynı şekilde sessiz istifanın olası sonuçları belirlenmiş ve bununla baş etmenin yollarını sunulmuştur. Öte yandan hem öncül hem de sonuç olarak sessiz istifayı çift yönlü etkileyen üç faktör sunulmuştur. Ayrıca konunun iş etiği kapsamına ne yönlü girdiği tartışılmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışma üç teoriye ve sınırlı sayıda çalışmaya dayanmaktadır. Bu nedenle, bu sorunla ilgili daha fazla çalışma yapıldıkça, araştırmacılar kavramın doğasını daha iyi anlayacaklardır.

Özgünlük/Değer: Konu, örgütsel davranış literatüründe çok yeni bir konudur. Kavramla ilgili çok az sayıda çalışmaya rastlanmış olmasına rağmen, ilgili çalışmalardan biri haricinde kavramın herhangi bir kuramsal teoriye dayalı olarak kapsamlı bir şekilde ele alınmadığı görülmüştür. Bu nedenle henüz başlangıç aşamasında olan bu konu, örgütsel davranış literatüründeki neden-sonuç ilişkileri kapsamında ampirik olarak daha fazla araştırmacının yapabileceği için çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Sessiz İstifacılar, Sosyal Mübadele Teorisi, Kaynakların Korunması Teorisi, Kuşaklar Teorisi

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, tayfunarar@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6132-1121

²Öğr. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Kazım Karabekir MYO, Çağrı Merkezi Hizmetleri, nuncancetiner@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0108-5849

³Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, gulsenyurdakul@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2064-0278

1. INTRODUCTION

Nowadays quiet quitting (QQ), which has existed before as a form of organizational behavior, has been named recently because it has come to the fore since 2019 and is beginning to take place in studies (Formica and Sfodera, 2022). The term was first introduced by Mark Boldger in a symposium titled “Texas A&M Economics Symposium” in 2009 but became popular in 2021 with the Tang Ping movement in China and 2022 with a short video recorded by Zaid Khan via TikTok application (Yıkılmaz, 2022). QQ is limiting one’s tasks within the job description to avoid working hours or baring minimum to get the job done and set boundaries to improve work-life balance (WLB) (Kilpatrick, 2022; Yıkılmaz, 2022). Although the term incorporates two terms quiet and quitting, employees here do not quit their jobs, instead, they actualize only what is required in their job definition (Scheyett, 2022). It is a major rejection of hustle culture and not taking a job too seriously (Ellis & Yang, 2022). In addition, some employees may consider revealing extra-role performance as an unpaid norm (Tong, 2022). It is a sign that the employee is not happy or experiencing burnout, which is why it is kind of a way to deal with it by alleviating stress (Hetler, 2022). Employees who reveal QQ behavior (QQB) disrupt attending meetings, arrive late or leave early, contribute to team projects less, and show poorer performance with a lack of passion or enthusiasm (Hetler, 2022).

The previous understanding of “living to work” has now evolved into “working to live” (Lord, 2022). In this evolution, generational differences which are driven by the change in standards of living, and technological, social, and economic developments play a significant role (Espada, 2022). QQ is prevalent among young people; while 82% of Americans of age 65 go beyond, it goes down by half in 18-29 aged people (Elgan, 2022). The share of generations that feels unprepared for a potential recession in the U.S. is 51% for Gen Z, 44% for both Gen Y and Gen X, and 35% for Baby Boomers (datawrapper, 2022). Gen Z and young Gen Y report the lowest engagement, they also look out for themselves over employers (Ellis & Yang, 2022). Thus, quiet quitters (QQers) could be detrimental to organizations mostly in crisis. Along with the pandemic, working from home encourage them in terms of complacency. The lack of office structure, combined with the decreased motivation to “climb the corporate ladder”, influences the low effort and concern that Gen Z demonstrates (Barsouk, 2022). According to the same study, the bad news is that this is expected to continue. Expectations of high schools and universities declined during the digital learning pandemic. Students didn’t experience the typical workload and diligence that school normally requires. The new norm of doing as little as required will trickle down into the labor force (Barsouk, 2022).

Many reasons could lie behind QQB such as poor pay, unmanageable workload, burnout, being stuck in a career plateau, low intrinsic motivation, work-life imbalance, lack of growth/opportunities and appreciation, and not receiving recognition at work (Dawson, 2022; Formica & Sfodera, 2022). Biased managers who prefer micro managing such as showing quiet firing (QF) which is deliberately withholding raises, promotions, development, and opportunities from some specific employees, also trigger them to reveal QQB (Zenger & Folkman, 2022). When some of these reasons arise, people start to question their careers if their careers are sustainable. When employees do not see a future in their professions, they tend to either quit or perform QQB.

QQ may seem unimportant at first glance. But considering the term deeply, it could lead to a decrease in job engagement by staying in a job just for its monetary benefits. Shortly, QQers can be called “actively disengaged workers” (Harter, 2022). It removes any effective investment an employee might acquire from the job, which is a very sad and excogitative situation, considering that most people's active hours are spent at work (Tong, 2022). Moreover, it can result in a lack of motivation, underdevelopment of skills, lack of flexibility, and inability to work in a team setting, and because of injustice felt of having different workloads it can cause conflicts between employees (Tong, 2022). The bad news is, there are more than 50% of the workforce is QQers in the U.S., says Gallup (Harter, 2022). Especially for medical workers during pandemics, for law enforcement during the war, or the ones in key positions in organizations, it is important to go beyond their roles. Performing extra-role behaviors in terms of organizational citizenship is significant for making an organization sustainable and competitive. Today most work areas require collaboration and extra effort to meet customer needs (Harter, 2022). If employees only follow the guidelines in the job description, customer satisfaction in

that organization will decrease (eliker and Güzeller, 2022). Therefore, to meet and exceed customer expectations, going beyond settled routines, and performing citizenship behaviors are required (Ma & Qu, 2011). Although QQ has come to the forefront in terms of the frequency with which it has been exhibited with the pandemic, it is a fact that this behavior has existed before, as it is a typical organizational behavior issue. But according to Gallup studies, the ratio of QQ has risen recently (Elgan, 2022). Along with the pandemic, some sectors came to the forefront in terms of the nature and importance of their activities. Health workers, in particular, have shown superhuman performance in this process. In addition to the importance of the situation, due to a lack of resources, unpreparedness for the situation, information pollution, and the easily contagious nature of the virus, healthcare workers had to exhibit extra-role behaviors and were physically and mentally exhausted.

Furthermore, during a pandemic, the government's decision to shut down to reduce the spread of the virus has disrupted the activities of businesses, especially those in which there is a high person-to-person interaction. This situation affected these businesses economically. The economic impact on businesses has directly affected their employees, with situations such as increased layoffs or the inability to pay salaries on time. This impact has been relatively less on employees especially those who are highly qualified and exhibit extra-role behaviors. This is because organizations want to keep such employees in difficult situations by considering their earnings. Because when the economy fails, QQers are the first to be fired (Ellis & Yang, 2022), in addition to health workers, the ones who work as frontline employees in service sectors such as restaurants, hotels, etc. also had to exhibit extra-role behaviors in order not to be unemployed.

In addition to layoffs, the pandemic has made people realize the preciousness of life and allowed them to find jobs with better opportunities. This so-called “great resignation” (GR), along with the comfort of remote working enabling better WLB both of which Covid-19 catalyzed (Formica & Sfodera, 2022), made people think that they should not work for longer hours, that there is no need to go above and beyond and instead, doing what job description requires is enough (Espada, 2022). Furthermore, baring minimum at the office and complying with 9 am-5 pm seemed satisfying for employees (Espada, 2022). According to CNBC news, QQ is a residual impact of Covid-19 and GR which employees felt empowered to take control of their work and personal life (Tong, 2022). But along with GR, it is assumed that everyone has somewhere to go, but for those who do not feel to have alternative jobs to do and therefore had to stay employed, QQ became a new alternative (Scheyett, 2022; Tong, 2022).

To the best of our knowledge, there are some scientific studies that address QQ conceptually with an extended framework based on available resources (e.g Aydın & Azizoğlu, 2022; Formica & Sfodera, 2022; Loewy & Spinthe, 2022; Salem, 2022; Scheyett, 2022; Yıkılmaz, 2022; Hamouche et al., 2023; Mahand & Caldwell, 2023). But among these studies there are only two which provide a theoretical background for the concept. According to Aydın and Azizoğlu's study (2022) QQ could be grounded on self-determination theory. But we think that the concept could be predicated on a much more comprehensive theoretical base. Similarly, based on Hamouche et al.'s study (2023) the term is grounded on organizational citizenship behavior, social exchange, psychological contract, organizational justice, conflict theory, equity theory, two-factor theory, job demands-resources and conservation of resources theories. But this study specifically contextualized the term within the scope of tourism and hospitality while pointing the term has not been discussed in human resource management and organizational behavior generally. Therefore, to fill this gap, this study aims to build an extended theoretical frame of QQ based on theories of organizational behavior. Moreover, it is discussed in this paper whether it is a legal right of employees because they fulfill their in-role duties or whether it is something against work ethics as they set a bad example for others by not involving in duties those to take the business beyond its competitors or make it sustainable. The study also aims to provide possible antecedents of the concept, its destructive consequences, and the ways to prevent them.

2. THEORETICAL BACKGROUND

In the work environment, employees fulfill their duties and responsibilities by using their resources (labor, personal characteristics, skills, knowledge, time, etc.) (Hobfoll, 2012) and expect resource gain/increase (wage, reward, promotion, improvement in working conditions, etc.) in return for the resources they use. This expectation refers to individuals' motivation to acquire, protect and increase their resources in the context of the 'Conservation of Resources Theory (COR)' (Holmgren et al., 2017). For individuals, the loss or threat of loss of resources is very important. This is because the value of resources is assessed on a wide range of issues, from the need for survival to maintaining one's status (Hobfoll and Schumm, 2009). Therefore, the focus of the theory is on responses to environmental events that affect resources. Thus, a problem that occurs after resource investment is defined as a reaction to the environment in which the threat of resource loss or resource shortage arises (Hobfoll et al., 2016). This situation can be expressed as the process of reacting to the organization with the perception of an employee whose resources are diminished or jeopardized when using for his/her job in an organizational sense by thinking that he/she is not getting paid. In addition, within the cycle of resource expenditure and recovery, COR theory emphasizes the strategies that individuals can use when trying to balance resources in situations of risk that may occur in resource acquisition (Hobfoll & Lilly, 1993). In this context, individuals exhibiting QQB can be included in the strategies expressed by COR theory. When employees do not get the expected return for the resources they use, they may exhibit QQB to prevent further resource loss. Within the scope of COR theory, individuals may exhibit a strategic behavior in order not to cause further resource loss at the point where they perceive that they cannot recover or increase the resources they use while working. Therefore, QQB can be interpreted with COR theory.

On the other hand, based on the QQB of the employees explained above, the situation of whether their expectations are met in return for the resources they use is also addressed within the scope of the Social Exchange Theory (SET), which includes expectation and reciprocity theories. It is among the most influential conceptual paradigms for understanding organizational behavior (Cropanzano & Mitchell, 2005). SET is based on the assumption that an organization-employee relationship can go beyond a simple labor-wage exchange agreement and can become a social exchange relationship based on exchange gains (Blau, 1968). In this exchange, employees rely on the exchange relationship and organizational support (Meira & Hancer, 2021) and thus strive to create benefits beyond the requirements of their job (Ye et al., 2022). SET has two elements (expectancy and reciprocity) to reinforce individuals' behaviors. These elements constitute the rules of SET and the intensity with which these elements are met can direct the organizational behaviors of individuals (Emerson, 1972). Expectancy and reciprocity theories are also important in terms of explaining the causality of QQB since they are the components of SET.

The first of these, the principle of reciprocity, is the most important rule of social exchange (Cropanzano & Mitchell, 2005). According to Goulder (1960), it takes place in a bidirectional way, mutually complementing each other. It is defined as providing benefits in return for the benefits received (Emerson, 1972). The principle is expressed from an organizational perspective in the form of 'reciprocity of service and return service' as well as a moral obligation and norm of reciprocity. Here, the moral obligation can be explained as the expected performance of the employee in return for the wage received in the context of the business relationship. However, the disruption that may occur in the two-way benefit flow that forms the basis of reciprocity carries the exchange to a risky situation (Molm et al., 2007). This risk situation is referred to as negative reciprocity, which is known as the reaction to the disruption in the reciprocity balance (Biron, 2010). It is thought that employees who expect to obtain a benefit within the framework of the reciprocity flow in organizations may engage in deviant behaviors in response to weak exchange relationships with organizational partners (Cropanzano & Mitchell, 2005). Accordingly, the employee reacts to protect his/her resources and establish a balance if the return he/she expects to obtain in the exchange flow is interrupted. In terms of negative reciprocity, individuals who cannot obtain the expected benefit in the reciprocity flow that continues in its old course can reduce this flow to a new level (Hu et al., 2022). In this context, QQB can be expressed as that the employees aim to maintain balance by fulfilling only their limited tasks in the face of the disruption in the reciprocity flow. Indeed, the 'striving for benefits beyond the requirements of the job' (Ye et al., 2022) observed in the ordinary course of social exchange is rebalanced in the contemporary situation and the employee only performs 'the requirements of the job'.

The second element, the expectancy principle, is based on the idea that individuals will receive a return that will ensure the continuity of the exchange flow (Chiang & Jang, 2008). According to this theory, the expectation process of individuals consists of a rational probability process (Behling and Starke, 1973) that a particular endeavor will result in an objective benefit (Hitchcock, 1903). The expectancy principle supports the reciprocity theory at the micro level and the SET at the macro level. Therefore, expectancy theory (Vroom, 1964), which is a motivational tool, refers to the process of deciding on behavioral alternatives according to whether or not the expected benefit is obtained in response to the effort (Chiang & Jang, 2008). While expectancy theory focuses on what motivates individuals in general (Vroom, 1964), in the context of the flow of exchange it focuses on the possibility of receiving a response to the effort (Blau, 1968). It also suggests a causal relationship between expectation attitudes and motivation (Lawler and Suttle 1973). Therefore, when individuals' expectations are not met, a motivational loss is predicted to occur. In parallel to this, individuals who experience motivational loss are also expected to experience a decline in their performance. In this context, when the performance/efforts of the employees in the organization do not meet their expectations, individuals are likely to experience motivational loss and perform less.

Another theory that plays an important role in explaining QQB is the theory of generations (TOG). In general, QQB brings generations to the forefront in terms of the emergence process and the characteristics of those who apply the behavior pattern. In the research on the concept of QQ, Generation Z (Pandey, 2022) is pointed out in terms of the tendency to adopt and practice this behavior. Today, working conditions are not the same as they were beforehand. The majority of Baby Boomers retired and withdrew from working life, and Generation X used to work long hours while doing what they loved, and at the same time had a corporate culture and belonging. On the other hand, Generations Y and Z are relatively new in working life, and the idea of stable and sacrificial work is being distressed (Gabriellova & Buchko, 2021). Therefore, the character of working life changes with generations and begins to transform into a structure that is in line with the general characteristics of new generations (Howe, 2006). According to Mannheim's Generations Theory (1970), this situation can be explained by the fact that individuals of the same age group in the same periods have similar behavior patterns and desires (Soni et al., 2022). Therefore, the fact that generations create a mindset, lifestyle, wishes, and expectations within themselves and act accordingly (Lyons, Urick, Kuron, & Schweitzer, 2015) can explain the changes that may occur in the character of working life. In the literature, it is stated that GenY and GenZ have weak organizational commitment and see work only as a way to earn the money they need to live (Crampton & Hodge, 2007). Therefore, the fact that the majority of the employees who exhibit QQB in working life consist of GenY and GenZ is due to the common behavior and thought structure that makes up the generations as well as the difference in the meaning they attribute to working life. This intergenerational differentiation is effective in the emergence of new and generation-specific behaviors such as QQ.

3. WHAT IS QUIET QUITTING?

In parallel with the developments in the external environment, the existence of different elements that closely concern and affect the workforce due to changing working conditions is increasing day by day (Formica & Sfodera, 2022). Especially in the aftermath of the pandemic, QQ is among these elements that are more frequently voiced. Despite the recent interest, it is seen that valid and useful evaluations and a common definition of QQ in organizations are not yet available. In its simplest definition, QQ can be expressed as employees not exhibiting extra-role behaviors. In terms of QQ, employees limit their workload, perform their assigned tasks at a minimum level (Harter, 2022; Hetler, 2022; Formica & Sfodera, 2022), prefer not to go beyond their role descriptions by not taking on work-related responsibilities outside their main roles (Thapa, 2022). They prefer to work as much as specified in their job descriptions instead of placing their work at the center of their lives and prefer to spare time for their lives outside the organization (Ellis & Yang, 2022). Empirical studies show that employees with high levels of organizational commitment make greater efforts beyond their role definitions because they identify with their jobs (Öztürk & Özdoğan, 2022). Contrary to the expectations of managers for performance and extra-role behaviors that they can exhibit at a high level from their employees, QQ, which we based on theories of COR, SET, and TOG, is the call for a

change in which employees are not willing to exhibit extra-role behaviors outside their duties specified in their organizational roles, trying to establish WLB by not dealing with work-related issues outside office hours, and as a result, managers need to revise their HR strategies with different approaches.

3.1. Discussion about Ethics of QQ

There are two opposite views about whether what QQers do is ethical or not. Scheyett (2022) claims that QQ could be counted as a violation of ethical principles because it conflicts with the Code of Ethics which says “Social workers elevate service to others above self-interest” and “Social workers continually strive to increase their professional knowledge and skills and to apply them in practice” of Ethical Principles of National Association of Social Workers (NASW). Considering the definition of “actively disengaged workers” and “baring at a minimum level by avoiding extra-role behavior” of QQ, we can say that QQers behave unethically. Moreover, according to Takacs Haynes and Raskovic (2021) with a lack of moral awareness, as QQers are claimed to suffer, employees can make unethical decisions, ultimately leading to organizational corruption. On the other hand, according to Scheyett’s study again (2022) QQB could also be supported by the ethical principle that says “Social workers should take measures to care for themselves professionally and personally”. In this regard, the logic lies behind what QQers do to take care of their well-being and consider their own WLB complies with business ethics. In addition, because QQers fulfill their main role responsibilities, that fits with business ethics. Regarding these two opposite opinions, we think that this debate requires further discussion to decide whether it is unethical behavior or the right of an employee. But what we are certain of is what is unethical in this behavior issue. That is how some employers respond to QQB, called quiet firing (QF). QF is the deliberate denial of employees’ personal and career-related rights such as promotion, raises, and development (Elgan, 2022). It is a specific pressure on the employee with limited time off, increased workloads but not in payment, increased demands, and lack of respect.

3.2. Possible Antecedents

The antecedents underlying employees’ QQB can be examined under two sub-headings managerial/organizational and employee-related factors.

3.2.1. Managerial/Organizational Factors

QQ is a way for employees to express their dissatisfaction to their employer in a way that does not harm them in the face of the fact that their efforts are not recognized by their managers and they feel that they are not valued properly (Scheyett, 2022). Therefore, within the scope of SET, managers’ attitudes and behaviors toward their employees are the determinants of QQB. The perception of organizational injustice, which is defined as the belief that employees have that they or their colleagues are treated unfairly due to the attitudes and behaviors of managers/management towards themselves, arises in cases where employees do not receive the promotion, income increase, reward, etc. that they believe they deserve in return for their experience, performance, and efforts at work (Tutar & Köse, 2018). In constantly developing and changing working environments, the most important role for organizations to provide a competitive advantage sustainably falls to their employees. Organizational justice perception is effective on variables such as job satisfaction, greater trust in the organization, organizational commitment, improved job performance, reduced conflict behaviors, benevolent citizenship behaviors, and intentions to leave, which help ensure that employees who have this important role perform at the expected level (Bal Akkoç & Düşükcan, 2021). In organizations where there is organizational injustice, employees will not exhibit the positive behaviors expected from them, and this situation will psychologically distract them from the organizations that they perceive as unjust (Jahanzeb et al., 2021) and may cause them to engage in QQB.

Organizational commitment, in the context of managers’ attitudes and behaviors and organizational justice, is the employees’ acceptance of organizational goals and values, their willingness to exhibit all their skills and abilities to achieve these goals, and their strong will to stay in the organization (Swales, 2002). Employees with strong organizational commitment have high performance (Öztürk & Özdoğan, 2022) and are less likely to quit their jobs (Allen & Meyer, 1990). However, continuance commitment, which constitutes organizational commitment and which Becker explains based on the Side-bet theory (Swales, 2002: 159) is that employees continue their organizational commitment as they do not want to cut off their relations with their organizations,

thinking that the cost of leaving their organization will be high such as not being able to find an alternative job, employment opportunities with equivalent or higher conditions (Allen & Meyer, 1990). It is observed that employees who cannot achieve organizational commitment avoid performing at a high level in activities related to their jobs, and their desire to maintain their continuance commitment with the thought that the cost of giving up their jobs will be high shows that organizational commitment can be counted among the reasons that push employees to QQB.

It is seen that the characteristics of managers (such as intelligence, credibility, empathy, etc.) are also effective on employees' attitudes toward their jobs, motivation, performance, organizational justice, and organizational commitment (Uçkun et al., 2022). When these traits are negative (e.g., narcissistic leadership), they decrease employees' productivity and prevent them from taking initiative (Yağcı & Aydın Küçük, 2022).

Lack of motivation, which is a result of the effects of these characteristics of managers on employees and which decreases organizational commitment (Zhou et al., 2022), is also thought to cause employees to exhibit QQB. While it is seen that employees with high motivation levels are more willing to achieve organizational goals (Oamen & Omorenuwa, 2021), it is seen that unmotivated employees do not offer the best they can do in matters related to their jobs and therefore contributes less to organizational performance (Feria et al., 2018), and since this situation is similar to the behaviors of employees who exhibit QQB, it is seen that it provides a basis for the argument that lack of motivation is the reason for QQ.

Managers' adopting a micro-management/biased management approach that negatively affects employees' motivation, constantly controlling their employees, focusing on the process rather than the goals (Irani-Williams et al., 2021) may cause employees to question their self-confidence, as well as questioning their abilities, and may lead to disengagement from work. This situation may cause the employees to exhibit QQB as it damages their trust and loyalty to their job, manager, and organization. Another factor that can be seen in the advanced levels of micro-management and causes employees to exhibit QQB is mobbing behaviors. Employees whose job satisfaction decreases due to mobbing are restricted from showing reluctance and creative behaviors toward their jobs and their attention are diverted from the goals of the organization and the importance of their duties (Machado et. al., 2021). Unmanageable workload, which is a kind of mobbing, is among the determinant causes of burnout in employees (Lou et al., 2022). An unmanageable workload increases burnout and desensitization towards work (Turpin et. al., 2021) and leads to a deterioration in WLB, which can trigger QQB. This is because work-life imbalance causes employees' health to deteriorate. Employees do not have the time they need to educate themselves and allocate limited time for their social lives (Shin et al., 2022), and naturally, this situation reduces employees' commitment to the organization, efficiency, and productivity, and increases their absenteeism (Bekmezci et al., 2021).

Finally, in toxic organizations (Appelbaum and Roy-Girard 2007), where there are interpersonal, tenure, and promotion conflicts (Özbilgin et al., 2019), the lack of merit in the career development of employees, career advancement through unfair appointments by ignoring their skills, competencies, labor, education level and performance in their career advancement, and keeping them stuck on the career plateau, undermine employees' trust in the organization and their perceptions of organizational justice. In addition to this, although employees fulfill the requirements of their role definitions and sometimes exhibit more than their best, they do not get paid for their efforts, thus blunting their desire to exhibit extra-role behaviors. Similarly, it seems inevitable that employees whose job satisfaction level decreases due to the thought that they do not receive a wage that is equivalent to their labor (Çalış & Kaya, 2021) will engage in QQB due to the negative effects of working in toxic workplaces, lack of effective career management, merit, and wage dissatisfaction.

3.2.2. Employee-based Factors

According to Hetler (2022), employees exhibit QQB to mitigate stress. Within the scope of the COR theory (Holmgren et al., 2017), it can be said that employees exhibit QQB in order not to lose organizational motivation, productivity, performance, and job satisfaction (Erdoğan & Ak, 2021) that they will lose in the face of organizational stress they experience for different reasons such as work, role conflict, and ambiguity, physical conditions of working environments, lack of social support,

career development concerns, etc. It is not rational for employees to struggle with this stress they experience in the workplace alone. Thus, management should also take an initiative in this matter. In this sense, with the perceived organizational support that explains the relationship between managers and employees based on SET, employees value participation more and care more about organizational efficiency and well-being, in response to the thoughts that the organization and managers they are affiliated with will meet their socio-emotional needs and reward their trans-role efforts on behalf of the organization (Baran et al., 2012). Therefore, it is thought that insufficient perceived organizational support may cause employees to engage in QQB.

In addition, the personality traits of the employee are effective in managing stress (Agbaria & Mokh, 2022). Positive affect, which is associated with extroverted personalities of employees, and negative affect, which is argued to be associated with neurotic personalities, can be considered among the factors that will cause employees to exhibit QQB. It is observed that employees with high levels of negative affect are more pessimistic, have more negative self-perceptions, and have lower life and job satisfaction (Erol Korkmaz, 2022). In particular, employees' dissatisfaction with their jobs due to the intensity of negative affect will bring them closer to QQ. The organizational equivalent of negative affect is workplace unhappiness. Although workplace happiness/unhappiness is valid at the organizational level, it is examined under this subheading because it is a subjective situation. Unhappy employees are less inclined to engage in acting extra-role behaviors.

Although personality traits have an important role in ensuring the trust of the employee in the organization (Köse et al., 2020), another factor that is effective in the construction of this trust is job security, which can be expressed as the belief that the manager will not terminate the employee's employment contract without a justified or valid reason. Considering that employees' job insecurity is negatively related to their job satisfaction and organizational commitment levels (Kaynak, 2021), it is thought to be a reason for them to exhibit QQB.

Ensuring employee-job harmony with the job characteristics model, which carries the qualities of the variety of skills that employees exhibit in their work, the identity of the job, and making the person feel important (Johari et al., 2022), increases employees' job satisfaction and motivation and creates a sense of responsibility for the job (Kaya & Dinç Elmalı, 2021). It is expected that employees have a meaningful job where they have a high level of harmony with their work, feel valued while doing their job, and have a high level of work engagement, which develops accordingly and can be defined simply as the integration of the individual's self with his/her job (Akdemir & İnal, 2022). When employees do not find their jobs meaningful and do not exhibit behaviors beyond the role expected of them due to their inability to dedicate themselves to work may indicate that they are acting QQB. Generally saying, if the job characteristics do not fit with the employee, it reduces the sense of satisfaction with the job and causes him/her to exhibit QQB. It is thought that perceived overqualification, which occurs when the employee's expectations and the characteristics of the job do not meet the knowledge, skills, and abilities of the employee as mentioned above, may also trigger QQB. Employees who feel overqualified in an organization may compare themselves with their colleagues who have qualifications that match their positions and they may conclude that they are treated unfairly due to a lower output/input ratio as their KSAs surpass others' (Liu, 2012). Within the scope of COR, these employees can stop engaging in extra-role behavior by doing only what is necessary to protect their well-being and resources.

3.3. Expected Outcomes

As aforementioned, what QQers do may not seem dangerous at first when it is considered an innocent reaction to hustle culture to stay healthy, especially mentally. But there is a consensus that in specific times or as time progresses, this behavior can have both, directly and indirectly, detrimental effects on organizations.

Since QQers are simply defined as “actively disengaged workers”, it is first necessary to address the consequences of disengagement. While engaged employees are more active and willing to pay more to an organization to contribute to organizational overall well-being, and have better health, more satisfaction from work, more positive behavior and higher organizational commitment, and less willingness to leave the organization (Sun & Bunchapattanasakda, 2019) disengaged employees

perform the reverse within the scope of COR theory. Therefore, QQers will show lower performance in terms of both quantitatively and qualitatively, more absenteeism and presenteeism behavior instead of leaving, all of which have negative effects on the organization. As time progresses, because discharging only what is required, the employee will have a chance to get bored of doing the same routine which results in bore-out syndrome.

Apart from the definition of “actively disengaged employees”, QQ can also cause conflicts between employees in terms of justice (Tong, 2022). This perceived organizational injustice can create a climate of unrest in the workplace. It also triggers hostile behaviors (Peterson et al., 2022), deviant workplace behaviors (Khattak et al., 2019) regarding SET. Moreover, it can lead to a decrease in business performance for everyone and can cause significant economic losses on a global scale (Yıkılmaz, 2022).

In extraordinary situations, employees are expected to perform extra-role behaviors. During the pandemic, people witnessed medical employees’ performance which played a substantial role in coping with the situation in the world. In wartime, soldiers and their commanders on the battlefield should do more than they expected. In a financial crisis, top management members must do their best in taking decisions. Suppose that the employees in key roles in one of these situations exhibit QQB. Although its effects are slowly fading today, the most recent global event, the pandemic, could still have been ongoing, perhaps even worse. In an example of the organization suffering from a financial crisis, that organization could have gone bankrupt and in the war example, the relative army could have lost the battle. Not only in this kind of situation but also in service sector, particularly frontline employees should perform extra-role behaviors to gain and sustain customer satisfaction. Because service is something that is produced and reduced simultaneously. In this short moment, the customer shouldn’t be dissatisfied or unpleasant. When this undesired situation happens, because of “the word of mouth” effect, the negativity effect, and the impact of negative information, this will harm the corporate reputation and the brand value of the company (Arar et al., 2022).

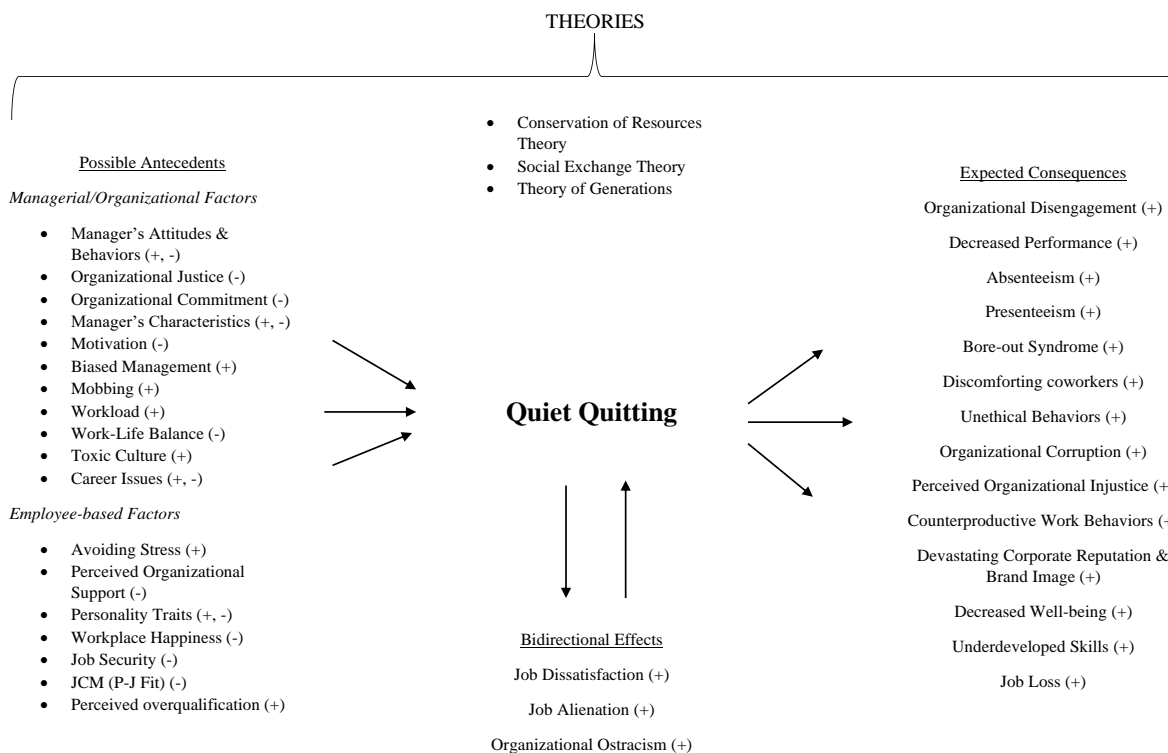
Despite the consensus in the organizational context about the negative effects of QQ, there is a disagreement in the literature about the individual effects of QQ. Tong (2022) claimed that QQ enables employees to refresh themselves and gives them personal happiness and satisfaction. This can be true because employees prefer exhibiting QQB to mitigate stress (Hetler, 2022) and avoid job burnout (Elgan, 2022). But according to Yıkılmaz (2022) it can lead to a decline in the physiological and psychological well-being of the employees in addition to the underdevelopment of skills. Failure to develop skills will render the employee inadequate in the face of a constantly evolving and changing labor market and increasing job demands. Thus, QQers are also the first to be fired (Ellis & Yang, 2022) if required. Therefore, such behavior can cause the employee to lose his or her job, which is very difficult to find again in today’s conditions.

3.4. Bidirectional Effects

In the organizational context, there are some attitudes and behaviors which may have bidirectional effects on QQ as we foresee. That means these attitudes and behaviors can be both antecedents and outcomes of QQ. These are job dissatisfaction, organizational ostracism, and job alienation. Within the scope of the job, dissatisfied employees are more likely to exhibit QQB while QQers are more inclined to get dissatisfied with work because of fulfilling only the requirements of the job without taking initiative. Similarly, when employees alienate from what they do in the office, they may start exhibiting QQB. In the same vein, as time progresses by exhibiting QQB, they may start alienating from the job. Finally, a member who is ostracized by coworkers is more tended to exhibit QQB while QQers are more likely to get ostracized by others in an organization due to the feeling of organizational injustice.

Considering all the antecedents, consequences, and the ones of bidirectional effects, we proposed a conceptual framework of QQB as in Figure 1.

Figure 1: Conceptual Framework of Quiet Quitting

3.5. How To Handle It?

Dealing with QQB requires focusing on the source of the problem. These sources can be classified as communication channels & information sharing, organizational procedures and practices, manager/leadership responsibilities, person-job fit and HRM.

The first is communication and information-based problems, which are also important causes of QQB in organizations. Especially since QQB is seen as a communication problem (Elgan, 2022), information and communication-based measures such as improving communication channels in organizations, creating a feedback culture, supporting cooperation & collaboration among colleagues, and providing clear information about the career process constitute the first step (Hetler, 2022).

Second one is about organizational procedures and practices. The level of importance and necessity of workflow in organizations should be determined objectively, and organizational support should be provided for employees to establish a WLB (Hetler, 2022). In addition, an equal distribution approach should be adopted in allocating the workload among employees, a performance-based rewarding culture should be developed, in order to ensure high performance of employees by taking into account job sharing based on qualification and ability in the tasks assigned to them (Elgan, 2022). In terms of management culture, it is necessary to be open to innovation and change (flexibility in rest and working hours, feeling like a family member in the organization, management engineering, etc.) and to implement successful examples such as Japanese organizational culture (Barsouk, 2022).

Third, measures that can be taken at the managerial/leadership level are very important as they bring together two important components of the organization (employee and manager) in the cause-and-effect context of QQB. At this point, managers/leaders should bear most of the responsibility as they need to play a balancing role between the interests of employees and the organization. In particular, it is necessary to establish a relationship of consistency and trust between this two parties,

and to give the employees the perception that they are a valuable part of the organization (Dawson, 2022). Taking measures in a way that does not leave the employee to the initiative of the manager in manager-related problems (toxic leadership, mobbing, etc.) is also substantial (Zenger & Folkman, 2022).

Fourth is considering person-job fit within scope of HRM. When people perform well and long working hours are not a problem, it means that they actually enjoy their work. Today, employees (especially with a generational difference) desire to work in jobs that make them happy. In a job that they are not happy or that is meaningless for them, they work only on the basis of continuance commitment (Altan & Turun, 2021). The employee's relationship with the organization only at the point of continuance commitment should be the issue that the HR team should especially focus on during the personnel selection process (Lamba, 2022). The fact that the right employee is not selected for the right job may actually create an antecedent that can prepare a suitable environment for QQB.

Finally, organizations need to accept that the employee profile and understanding of work have changed in the current era. In addition, organizations need to work towards ensuring organizational transformation and sustainability in line with changing value judgments and information and technology.

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

In this study, we emphasized the term QQ which has gained popularity in the business environment as well as in the academic field. However, it seems that the term itself is in its infancy in literature. Therefore, to define the term we benefited from all available sources, mostly online. Although there are also scientific papers discussing this term, there isn't any theoretical background provided among them as a basis for the term. Thus, we first grounded the concept on scientific theories that can explain it in a cause-and-effect relationship. In this context, we decided that COR, SET, and TOG are the theories that can explain the concept most comprehensively. We then addressed the possible antecedents and expected consequences of the concept might be. Therefore, we proposed a conceptual model for QQ comprising hypotheses to be tested (see Figure 1). Finally, we suggested to academics, practitioners, and managers how to cope with this behavior and actors. For further studies, researchers can examine the possible cause-and-effect relationships of the antecedents and consequences empirically we proposed in this study. To realize this goal there is a questionnaire required for QQB. Furthermore, qualitative studies could be conducted to understand the term more deeply. In this way, this term will also be introduced into organizational behavior literature with empirical studies.

Etik Beyan: *Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.*

Katkı Beyanı: *Tm yazarların katkı oranı eşittir.*

ıkar Beyanı: *Yazarlar arasında ıkar atışması yoktur.*

Ethics Statement: *In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.*

Author Contributions Statement: *All authors contribute in same proportion.*

Conflict of Interest: *There is no conflict of interest among the authors.*

KAYNAKÇA

Akdemir, A. & İnal, İ. H. (2022). Pandemi sürecindeki zaman yönetimi ve alışan performansı ilişkisinde işe adanmışlık kavramının aracı rolü, İşletme Araştırmaları Dergisi, 14 (1), 931-946. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1419>.

Agbaria, Q., & Mokh, A. A. (2022). Coping with stress during the coronavirus outbreak: The contribution of big five personality traits and social support. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20(3), 1854-1872.

- Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Altan, S. & Turunç, Ö. (2021). Algılanan örgütsel destek ile iş yaşamında mutluluk ilişkisinde yaş ve iş yaşam dengesinin rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 2552-2570. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1277>
- Appelbaum, S. H. & Roy-Girard, D. (2007). Toxins in the workplace: Effect on organizations and employees, *Corporate Governance*, 7 (1), 17-28. DOI:10.1108/14720700710727087.
- Arar, T., Öneren, M., & Yurdakul, G. (2022). Proposing a new term for organizational behavior literature: Achilles' tendon syndrome in businesses. *JIOS*, 46(1), 10.31341/jios.46.1.5.
- Aydın, E., & Azizoglu, Ö. (2022). A new term for an existing concept: Quiet quitting-A self-determination perspective. ICCDSS, 7-9 October, İzmir/Turkey.
- Bal Akkoç, S. & Düşükcan, M. (2021). Örgütsel adaletin iş tatmini üzerine etkisi: Hakkâri ili merkez ilçesi devlet okullarında çalışan öğretmenler üzerinde bir araştırma . *Eğitim Ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori Ve Uygulama*, 12 (23), 103-124 <https://dergipark.org.tr/en/pub/eibd/issue/63474/888677>
- Baran, B. E., Shanock, L. R. & Miller, L. R. (2012). Advancing organizational support theory into the twenty-first-century world of work. *Journal of Business and Psychology*, 27, 123–147. <https://doi.org/10.1007/s10869-011-9236-3>.
- Barsouk, A. (2022). Generation Z's quiet privilege of quiet quitting. https://www.wsj.com/articles/generation-zs-quiet-privilege-of-quiet-quitting-remote-work-zoom-college-corporate-jobs-unemployment-rate-benefits-11664904064?mod=Searchresults_pos1&page=1.
- Behling, O., & Starke, F. A. (1973). The postulates of expectancy theory. *Academy of Management Journal*, 16(3), 373-388.
- Bekmezci, M., Mert, İ. S. & Abubakar, M. (2021). İş-yaşam dengesinin yaşam tatminini yordamasında çalışılan sektörün düzenleyici etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-22. <https://doi.org/10.18037/ausbd.902535>
- Biron, M. (2010). Negative reciprocity and the association between perceived organizational ethical values and organizational deviance. *Human relations*, 63(6), 875-897.
- Blau, P. M. (1968). Social exchange. *International encyclopedia of the social sciences*, 7(4), 452-457.
- Çalış, M. C. & Kaya, K. (2022). Ücretin çalışanların kurumsal bağlılığına ve iş tatminine etkisi, *Turkish Studies - Economics, Finance, Politics*, 16 (3), 1151-1169. DOI: 10.7827/TurkishStudies.49652
- Çeliker, N., & Güzeller, C. O. (2022). Predicting organizational citizenship behavior in hospitality business with decision tree method. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*. DOI: 10.1080/15256480.2022.2120942.
- Chiang, C. F., & Jang, S. S. (2008). An expectancy theory model for hotel employee motivation. *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 313-322.
- Crampton, S. M., & Hodge, J. W. (2007). Generations in the workplace: Understanding age diversity. *The Business Review*, 9(1), 16-22.

- Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of management*, 31(6), 874-900.
- Dawson, J. (2022). Gratitude: A building block for the culture of appreciation. <https://www.positivepsych.edu.sg/gratitude-culture-appreciation/>.
- De Souza Meira, J. V., & Hancer, M. (2021). Using the social exchange theory to explore the employee-organization relationship in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Elgan, M. (2022). It's time to quit quitting on the quiet quitters. <https://www.computerworld.com/article/3673096/its-time-to-quit-quitting-on-the-quiet-quitters.html>.
- Ellis, L., & Yang, A. (2022). If your co-workers are quiet quitting here's what that means. https://www.wsj.com/articles/if-your-gen-z-co-workers-are-quiet-quitting-heres-what-that-means-11660260608?mod=series_quit.
- Emerson, R. M. (1972). Exchange theory, part II: Exchange relations and networks. *Sociological theories in progress*, 2, 58-87.
- Erdoğan, P. & Ak, M. (2021). Örgütsel stres ve iş tatmini arasında psikolojik dayanıklılığın aracı rolü: akademisyenler üzerine bir araştırma . *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 433-442 . <https://doi.org/10.18506/anemon.819651>
- Erol Korkmaz, H. T. (2022). Örgütsel çatışma kültürünün çalışan öznel iyi oluşu üzerindeki etkisi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 54-62. DOI: <http://dx.doi.org/10.33537/sobild.2022.13.1.5>
- Espada, M. (2022). Employees say quiet quitting is just setting boundaries. Companies fear long-term effects. <https://time.com/6208115/quiet-quitting-companies-response/>.
- Feria, J., Martelo, R. J. & Franco, D. (2018). Effects of mobbing on labor productivity. *Contemporary Engineering Sciences*, 11(17), 841-850. <https://doi.org/10.12988/ces.2018.8374>.
- Formica, S., & Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907, DOI: 10.1080/19368623.2022.2136601.
- Gabrielova, K., & Buchko, A. A. (2021). Here comes Generation Z: Millennials as managers. *Business Horizons*, 64(4), 489-499.
- Hamouche, S., Koritos, C., and Papastathopoulos, A. (2023). Quiet quitting: Relationship with other concepts and implications for tourism and hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. DOI 10.1108/IJCHM-11-2022-1362.
- Harter, J. (2022). Is Quiet Quitting Real? Available at: <https://www.gallup.com/workplace/398306/quiet-quitting-real.aspx>
- Hetler, A. (2022). Quiet quitting explained: Everything you need to know. <https://www.techtargget.com/whatis/feature/Quiet-quitting-explained-Everything-you-need-to-know>.
- Hitchcock, C. M. (1903). The psychology of expectation. *The Psychological Review: Monograph Supplements*, 5(3).
- Hobfoll, S. E. (2012). Conservation of resources and disaster in cultural context: The caravans and passageways for resources. *Psychiatry*, 75(3), 227-232.

- Hobfoll, S. E., & Lilly, R. S. (1993). Resource conservation as a strategy for community psychology. *Journal of community psychology*, 21(2), 128-148.
- Hobfoll, S. E., & Schumm, J. A. (2009). Conservation of resources theory: Application to public health promotion. *Emerging theories in health promotion practice and research*, 2, 131-156.
- Hobfoll, S. E., Tirone, V., Holmgreen, L., & Gerhart, J. (2016). Conservation of resources theory applied to major stress. In *Stress: Concepts, cognition, emotion, and behavior* (pp. 65-71). Academic Press.
- Holmgreen, L., Tirone, V., Gerhart, J., & Hobfoll, S. E. (2017). Conservation of resources theory. *The handbook of stress and health: A guide to research and practice*, 2(7), 443-457.
- Howe, N. (2006). A generation to define a century. In *Association for Supervision and Curriculum Development Annual Conference, Worldwide Issues, Chicago*. Retrieved June (Vol. 29, p. 2006).
- Hu, J., Ma, X., Xu, X., & Liu, Y. (2022). Treat for affection? Customers' differentiated responses to pro-customer deviance. *Tourism Management*, 93, 104619.
- Irani-Williams, F., Tribble, L., Rutner, P. S., Campbell, C., McKnight, D. H., & Hardgrave, B. C. (2021). Just Let Me Do My Job! Exploring the Impact of Micromanagement on IT Professionals. *ACM SIGMIS Database: the DATABASE for Advances in Information Systems*, 52(3), 77-95.
- Jahanzeb, S., Clercq, D. D. & Fatima, T. (2021). Organizational injustice and knowledge hiding: the roles of organizational dis-identification and benevolence, *Management Decision*, 59 (2), 446-462. <https://doi.org/10.1108/MD-05-2019-0581>.
- Johari, J., Razali, N., Zainun, N. F. H. & Adnan, Z. (2022). Job characteristics and work engagement: the moderating role of emotional intelligence, *Performance Improvement Quarterly*, 34(4). 687-716. <https://doi.org/10.1002/piq.21378>
- Kaya, M. & Dinç Elmalı, E. (2021). İş karakteristiklerinin bireysel iş performansı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma, *Journal of Life Economics*, 8(1), 121-131. <https://doi.org/10.15637/jlecon.8.1.12>.
- Kaynak, İ. (2021). İş güvencesizliğinin tükenmişliğe etkisinde iş yükü algısının rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (2), 1907-1922. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1236>
- Khattak, M. S., Khan, M. B., Fatima, T., & Shah, S. Z. A. (2019). The underlying mechanism between perceived organizational injustice and deviant workplace behaviors: Moderating role of personality traits. *Asia Pacific Management Review*, 201-211.
- Kilpatrick, A. (2022, August 20). What is “quiet quitting” and how it may be a misnomer for setting boundaries at work. *KQED*. <https://www.kqed.org/news/11923100/what-is-quiet-quitting-and-how-it-maybe-%20a-misnomer-for-setting-boundaries-at-work>.
- Klotz, A., & Bolino, M. (2022, September 15). When quiet quitting is worse than the real thing. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2022/09/when-quiet-quitting-is-worse-than-the-real-thing>.
- Köse, S., Tutar, H., Şahin, N., & Güler, S. (2020). A study on the mediating effect of organizational trust in the relationship between personality traits and career stress. *Turkish Studies*, 15(2), 1137-1154.

- Lamba, B. (2022). Solve quiet quitting problem by building a listening culture. Accessed at https://www.academia.edu/92176709/Solve_Quiet_Quitting_Problem_by_Building_a_Listening_Culture.
- Lawler III, E. E., & Suttle, J. L. (1973). Expectancy theory and job behavior. *Organizational behavior and human performance*, 9(3), 482-503.
- Liu, S., & Wang, M. (2012). Perceived overqualification: a review and recommendations for research and practice. *Research in Occupational Stress and Well Being*. DOI: 10.1108/S1479-3555(2012)0000010005.
- Loewy, J. V., & Spintge, R. (2022). Quiet quitting: Symptomatology and ramifications. *Music and Medicine*, 14(4), <https://doi.org/10.47513/mmd.v14i4.899>.
- Lord, J. (2022). Quiet quitting is a new name for an old method of industrial action. <https://theconversation.com/quiet-quitting-is-a-new-name-for-an-old-method-of-industrial-action-189752>.
- Lou, S. S., Lew, D., Harford, D. R., Lu, C., Evanoff, B. A., Duncan, J. G., & Kannampallil, T. (2022). Temporal associations between EHR-derived workload, burnout, and errors: a prospective cohort study. *Journal of general internal medicine*, 37(9), 2165-2172.
- Ma, E., & Qu, H. (2011). Social exchanges as motivators of hotel employees' organizational citizenship behavior: The proposition and application of a new three-dimensional framework. *International Journal of Hospitality Management*, 30(3), 680-688. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2010.12.003>.
- Machado, I. C. K., Bernardes, J. W., Monteiro, J. K. & Marin, A. H. (2021). Stress, anxiety and depression among gastronomes: association with workplace mobbing and work-family interaction. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 94(8), 1797-1807. <https://doi.org/10.1007/s00420-021-01745-4>
- Mahand, T., & Caldwell, C. (2023). Quiet Quitting – Causes and Opportunities. *Business and Management Researches*, 12(1), 9-18.
- Mannheim, K. (1970). The problem of generations. *Psychoanalytic review*, 57(3), 378-404.
- Molm, L. D., Schaefer, D. R., & Collett, J. L. (2007). The value of reciprocity. *Social Psychology Quarterly*, 70(2), 199-217.
- Oamen, T. E., & Omorenuwa, O. S. (2021). The Nexus of Perceived Organizational Support, Job Satisfaction, Job Motivation on Turnover Intentions of Pharmaceutical Sales Executives using Structural Equation Modeling. *Global Journal of Management and Business Research*.
- Özbilgin, M. F., Küçükaltan, B. & Arzu, A. (2019). Akademik yaşamda liyakatı aşındıran bir unsur olarak yağcılık, *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2828-2850.
- Öztürk, C. & Özdoğan, D. (2022). Örgütsel bağlılık ile iş doyumunu ilişkisi: Tatvan devlet hastanesi örneği, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (17), 1-10.
- Pandey, E. (2022). The staying power of quiet quitting. <https://www.axios.com/2022/09/21/quiet-quitting-gen-z-work-jobs-minimum>
- Peterson, J., Tahssain-Gay, L., & Laila, B. N. (2022). The impact of exclusivity in talent identification: sources of perceived injustice and employee reactions. *Employee Relations: The International Journal*.

- Salem, N. (2022). Quiet quitting. *Dental Nursing*, <https://doi.org/10.12968/denn.2022.18.10.480>.
- Scheyett, A. (2022). Quiet Quitting. *Social Work, Editorial*. <https://doi.org/10.1093/sw/swac051>.
- Share of Each Generation That Feels Unprepared for a Potential U.S. Recession. (2022) Access Link: <https://datawrapper.dwcdn.net/MKvtO/2/>. Access Date: 09.12.2022.
- Shin, J. Y., Kim, E., & Ahn, J. (2022). A latent profile analysis of living a calling, burnout, exploitation, and work–life imbalance. *Journal of Career Development*, 49(4), 816–830. <https://doi.org/10.1177/0894845321994168>
- Soni, P., & Vohra, J. (2022). Comparing online retail loyalty segments of Indian Gen Z buyers. *International Journal of Productivity and Performance Management*, (ahead-of-print).
- Sun, L., & Bunchapattanasakda, C. (2019). Employee engagement: a literature review. *International Journal of Human Resource Studies*, 9(1).
- Swailes, S. (2002). Organizational commitment: a critique of the construct and measures, *International Journal of Management Reviews*, 4(2), 155- 178. <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00082>.
- Takacs Haynes, K., & Rašković, M. M. (2021). Living with corruption in Central and Eastern Europe: Social identity and the role of moral disengagement. *Journal of Business Ethics*, 174(4), 825-845.
- Thapa, A. (2022). How quiet quitting became the next phase of the great resignation. <https://www.cnbc.com/2022/09/02/how-quiet-quitting-became-the-next-phase-of-the-great-resignation.html>
- Tong, G. C. (2022). Is quiet quitting a good idea? Here’s what workplace experts say. <https://www.cnbc.com/2022/08/30/is-quiet-quitting-a-good-idea-heres-what-workplace-experts-say.html>.
- Turpin, A., Shier, M. L., Nicholas, D., & Graham, J. R. (2021). Workload and workplace safety in social service organizations. *Journal of Social Work*, 21(3), 575–594. <https://doi.org/10.1177/1468017320913541>
- Tutar, H. & Köse, S. (2018). Örgütsel adaletsizlik ve sessizlik ilişkisinde örgütsel sinizmin düzenleyici rolü. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries*, 2(3), 152-175.
- Uçkun, S., Yüksel, A. & Uçkun, C.G. (2022). Hubristik liderlik ve hubris sendromu ilişkisi, *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(52), 709-714. <http://dx.doi.org/10.29228/JO SHAS.62393>.
- Vroom, V.H. (1964). *Work and motivation*. Wiley.
- Yağıcı, G. & Aydın Küçük, B. (2022). Narsist liderlik tarzının bireysel sonuçlar üzerine etkisi: iş özerkliğinin rolü. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 44 (1) , 197-220 . DOI: 10.14780/muiibd.1135578
- Ye, J., Zhang, X., Zhou, L., Wang, D., & Tian, F. (2022). Psychological mechanism linking green human resource management to green behavior. *International Journal of Manpower*.

- Yıkılmaz, İ. (2022). Quiet quitting: A conceptual investigation. Anadolu 10th International Conference on Social Science, 581-591.
- Zenger, J., & Folkman, J. (2022). Quiet quitting is about bad bosses, not bad employees. <https://hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees>.
- Zhou, J., Zhang, J., Hua, W., & Zhao, M. (2022). How Does Enlistment Motivation Shape Organizational Commitment? The Role of Career Identity and Organizational Support. Psychological Reports, 00332941221109097.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Liberalizm Anlayışı The Free Republican Party's Understanding of Liberalism

Kerem YAVAŞÇA¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) liberalizm anlayışını, fırkanın programı ve fırkanın ürettiği söylemler çerçevesinde incelemektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada anakronik bir hataya yer vermemek amacıyla, 1920'lerin sonunda Avrupa'da liberalizm anlayışının temel umdeleri ortaya koyulmuştur. Bu çerçevede Ludwig von Mises'in 1927'de yayımlanan ve dönemin liberalizm anlayışının bütüncül bir özeti sunan Liberalizm eseri temel alınmıştır.

Bulgular: SCF'nin programı ve fırkanın ürettiği söylemler, dönemin liberalizm anlayışı çerçevesinde belirlenen yedi ilke baz alınarak irdelenmiştir. Araştırmada, SCF'nin ortaya koyduğu siyaset anlayışının büyük ölçüde liberalizm ilkeleriyle uyumlu olduğu; ancak iki noktada farklılaştığı sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede, inanç özgürlüğü ve devletin ekonomideki rolünün kapsamı konularında SCF'nin görüşlerinin dönemin liberalizm anlayışıyla tam anlamıyla uyumlu olmadığı söylenebilir.

Sınırlılıklar: Çalışma, SCF'nin Türk demokrasi tarihi içindeki konumunu veya Türkiye'de siyasal hayatın gelişimi açısından konumunu tespit etmeyi amaçlamamaktadır. SCF'yi bütüncül bir bakış açısıyla değil, spesifik olarak ürettiği söylemlerin liberalizm ilkeleriyle uyumlu olup olmaması konusunda değerlendirmektedir. Bu, çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır.

Özgünlük/Değer: SCF hakkında yapılan akademik çalışmalar, genel olarak, fırkanın ortaya çıkış sürecine odaklanmakta ve/veya iktidar-muhalefet ilişkilerini odağa alarak fırka hakkında değerlendirmeler ortaya koymaktadır. Ne var ki, SCF'nin, geneleşer olarak kabul gördüğü gibi, söylemlerinin ne ölçüde liberalizm ilkeleriyle uyumlu olduğu konusuna yeterince ilgi gösterildiği söylenemez. Çalışma, SCF'nin liberalizm anlayışını irdelerek ve bu meyanda anlamlı sonuçlara ulaşarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Liberalizm, Fethi Okyar, Ahmet Ağaoğlu

Abstract

Purpose: The aim of this research is to analyze the Free Republican Party's (FRP) understanding of liberalism, within the framework of the party program and the discourses produced by the FRP.

Design/Methodology: In order not to include an anachronistic error in the research, the basic concepts of understanding of liberalism in Europe at the end of the 1920s were presented. In this context, Ludwig von Mises's book -Liberalism, which published in 1927 and put forward a holistic summary of the liberalism was taken as a basis.

Findings: The FRP's program and discourses were analyzed on the basis of seven principles which determined within the framework of the liberal understanding of 1920's. In the research, it was concluded that the FRP's understanding of liberalism is largely compatible with the principles of liberalism but differs in two points. In this context, it can be said that the views of the FRP on freedom of belief and the scope of the state's role in the economy are not fully compatible with the liberalism.

Limitations: The study does not aim to determine the position of the FRP in the history of Turkish democracy or its position in terms of the development of Turkish political life. It evaluates the FRP not from a holistic point of view, but specifically, whether the discourses of FRP are compatible with the principles of liberalism. This constitutes the main limitation of the study.

Originality/Value: Academic studies on the FRP generally focus on the emergence process of the party and/or put forward evaluations about the party by focusing on government-opposition relations. However, it cannot be said that there has been paid enough attention to the extent to which the FRP's discourses are compatible with the principles of liberalism, as is generally accepted. The study aims to contribute to the literature by analyzing FRP's understanding of liberalism and reaching meaningful conclusions.

Keywords: The Free Republican Party, Liberalism, Fethi Okyar, Ahmet Agoğlu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, kerem.yavasca@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3229-1722.

1. GİRİŞ

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), 1930'lar Türkiye'sinde siyasal yaşamın şekillenmesinde kritik rol oynamış bir siyasal partidir. SCF tarihine genel hatlarıyla bakıldığında birçok açıdan önem ihtiva eden süreçlerin ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu meyanda, lider kadrosunun siyaset anlayışı, toplumda bulunduğu karşılık, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile yaşanan fikrî tartışmalar gibi sebeplerle dönemin siyasal anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Dahası, bu süreçlerin etkisiyle tek parti iktidarının gelişiminde kritik bir rol oynamıştır.

SCF'yi konu edinen birçok nitelikli eser ortaya koyulmuş olmasına rağmen, bu çalışmalar büyük oranda partinin kuruluş sebepleri, kurumsal yapısı, Türk siyasal yaşamında nerede konumlanabileceği gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır. 1929'da Büyük Buhran'ın yaratmış olduğu atmosferde, planlı bir biçimde ortaya çıkması; daha isabetli bir ifadeyle kurgulanmış bir oluşum olması sebebiyle, SCF hakkında yapılan çalışmaların birçoğu güdümlü muhalefet kavramı çerçevesinde irdelemeler ve tahliller ortaya koymuştur.

Keza SCF hakkında yapılan çalışmalarda, partinin ideolojik konumlanış itibariyle liberal ilkeleri benimsemiş bir parti olduğu genelgeçer bir tespit olarak kabul edilmiş görünmektedir. Ne var ki, bu kabulün ne ölçüde isabetli olduğu, literatürde yeterince ilgi görmemiş bir soru olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada, SCF'nin liberal ilkeleri tam olarak benimsemiş, liberal bir parti olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, SCF'nin ortaya koyduğu kurumsal görüşlerin liberal ilkelerle ne ölçüde uyumlu olduğu sorusunun irdelenmesi amaçlanmıştır.

Siyasete ilişkin kavramlar, hayatın doğal akışıyla uyumlu olarak, zaman içerisinde tamamıyla olmasa bile, kısmen içerik açısından farklılaşabilmektedir. Çalışmanın anakronik bir hataya düşme riskini bertaraf etmek adına, 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında liberalizmin evrensel bağlamda anlamının ortaya koyulmasına ihtiyaç vardır. Bu sebeple, dönemin liberalizm anlayışının şekillenmesinde en etkili düşünürlerinden biri olan Ludwig von Mises'in görüşlerine başvurmak anlamlı olacaktır. Bu meyanda, ilk baskısını 1927'de yapan Mises'in *liberalizm* eseri oldukça kullanışlıdır. Mises bu eserinde, dönemin şartları ve düşünsel tartışmaları çerçevesinde liberal düşüncenin umdelerini ortaya koymaktadır. Bu gerekçelerle, dönemin liberalizm anlayışı Mises'in ilgili eseri ekseninde özetlenecektir.

SCF'nin liberalizm anlayışını irdelenmek açısından kullanılacak en önemli argümanlar ise parti programı ve partinin yönetici kadrosu tarafından verilen demeçler/dile getirilen görüşlerdir. Başta fırkanın genel başkanı Ali Fethi (Okyar) Bey ve partinin ideoloğu olarak değerlendirilen Ahmet (Ağaoğlu) Bey'in görüşleri son derece önemli bir eksen işaret etmektedir. Fırkanın önde gelen isimlerinin hatıraları ve verdikleri demeçlere ek olarak, dönemin gazetelerinde SCF'yi konu alan makaleler ve SCF'yi konu edinen akademik çalışmalar diğer önemli kaynaklar olarak değerlendirilmiştir.

SCF, 1930'un ikinci yarısında oldukça ses getiren bir fırka olarak doğmuş ve ancak birkaç ay boyunca yaşamasına rağmen, Türk siyasi tarihinde kritik bir dönemecin ana aktörlerinden biri olmuştur. Zira, çalkantılı bir süreçte SCF'nin feshedilmesinin ardından, tek parti iktidarı, Cumhuriyetin çok partili yaşama geçmek suretiyle demokratikleşmesi yönelimini uzunca bir süre askıya almıştır. Bu süreçte tek parti yönetimi kurumsallaştırılmış ve yaklaşık 16 yıl boyunca aralıksız olarak parti-devlet uygulamaları Türkiye'de siyasal yaşamın ana eksenine haline dönüşmüştür. Bu bağlamda, SCF'nin ideolojik tutumuna ilişkin çıkarımlar, aynı zamanda tek parti iktidarının siyaset anlayışını -neden-sonuç ilişkileri ortaya koyulması sayesinde- anlamlandırmayı kolaylaştırabilir.

Bu bilgiler ışığında, SCF'nin liberalizm anlayışının, Mises'in bir özetini ortaya koyduğu dönemin liberalizm anlayışı çerçevesinde irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda makalenin ikinci bölümünde Mises'in *liberalizm* eserinde özetlenen dönemin liberalizm anlayışı ortaya koyularak, teorik çerçeve oluşturulacaktır. Üçüncü bölümde Cumhuriyetin ilanının ardından şekillenen Türkiye'de siyasal yaşamın ana hatları çerçevesinde SCF'nin ortaya çıkış süreci ve yaklaşık 3 aylık kısa siyasal yaşamı analiz edilecektir. Dördüncü bölümde, SCF'nin liberalizm anlayışı, parti programı ve

parti yöneticilerinin söylemleri ışığında irdelenecektir. Sonuç bölümünde ise SCF'nin ortaya koymuş olduğu siyasi profilin ne ölçüde liberal ideoloji ile uyumlu olduğu tartişılacaktır.

2. DÖNEMİN LİBERALİZM ANLAYIŞI

SCF'nin liberalizm anlayışını irdellemek için öncelikle SCF'nin ortaya çıktığı dönemin evrensel liberalizm anlayışının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Liberalizm bir ideoloji olarak ortaya çıktığı ve kurumsallaştığı 17. yüzyıldan itibaren özellikle John Locke'un görüşlerine dayanan temel teorik varsayımlar üzerine bina edilmiştir. Ancak düşüncelerin, ideolojilerin, siyasi akımların farklı dönemlerde ve dönemin koşulları çerçevesinde içeriğinin farklılaşabilmesi bir vakıdır. Bu sebeple, liberalizm anlayışının, SCF'nin kurulduğu 1930 yılından bugüne farklılaşmış olabileceği hesaba katılarak, dönemin zel Şartları çerçevesinde, liberalizm anlayışının ortaya koyulma gerekliliği hasıldır. Bunun yanı sıra, ideolojilerin temel varsayımlarında bir farklılık gelişmediği durumda bile, dönemin koşulları, siyasi atmosferi ve siyasi gelişmeleri çerçevesinde gelişen fikirsel tartişmalara ilişkin o fikrin önde gelen temsilcilerinin ilgili tartişma konularına yönelik fikirleri dönemin ideolojik anlayışının daha anlaşılır biçimde ortaya koyulmasını kolaylaştıracaktır.

1920'lerin sonunda, Türkiye'nin de etki alanında olduğu Batı dünyasında liberalizm tartişmalarını ortaya koymak için, bu dönemde yaşayan ve liberalizme ilişkin görüşlerini kaleme alan Ludwig von Mises oldukça önemli bir imkân sağlamaktadır. Mises'in 1927 yılında yayınlanan *Liberalizm* isimli kitabının, dönemin liberalizm anlayışını özetleyen en önemli eser olduğu ifade edilebilir. Keza eser, "liberalizmin en önemli manifestolarından biri" olarak değerlendirilmektedir (Hülsmann, 2007, s. 556). Bu bağlamda dönemin liberalizm anlayışı, Mises'in bu eserinden ana hatlarıyla takip edilebilir.

1881'de dünyaya gelen Mises, liberalizmin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Ebeling, 2017). Keza Avusturya Okulu'nun da önde gelen isimlerinden biri olarak, ortaya koymuş olduğu görüşler ve çalışmalarla liberal ekonomi teorisinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Dahası, kuruluşunda rol oynayarak bir süre başkanlığını srdrdğu Mont Pelerin Topluluğu ile liberal düşüncenin evrensel açıdan gelişimi ve yaygınlaşması için çaba göstermiştir. Fredrich August von Hayek onu şu sözlerle anmıştır: "Mises'in etkisi artık kişisel alanın ötesine uzanıyor... [Mises'in] yaktığı meşale, her geçen gün g toplayan yeni bir özgürlük hareketinin rehberi oldu." (Greaves, 2002, s. vii).

Mises İkinci Dünya Savaşı yıllarında Viyana'dan ayrılarak, önce Genova'ya ardından 1940'ta Amerika'ya yerleşmiş ve New York University'de çalışmalarını srdrmştir. Mises uluslararası tanınırlığını sağlayan eserlerini² Amerika'da üretmiştir. Mises'in, 1927 yılında yayınlanan *Liberalizm* eseri ise dönemin liberalizm anlayışını ortaya koyan temel bir kaynak olarak ele alınabilir. Eser ilk olarak *Liberalismus* adıyla Almanca olarak basılmıştır. 1962 tarihinde İngilizceye evrilmiştir. İngilizce baskısının ardından, akademik camiada daha geniş bir evre tarafından ilgiyle karşılanmış ve liberalizmi odağa alan çalışmalar için bir referans eser haline dnrmştir.

Mises bu eserinde temel olarak, siyasi ve ekonomik liberalizm anlayışını, dönemin siyasi tartişmaları nazarında incelemiştir. Kitapta, Hükümetlerin ekonomideki sınırlı rolü çerçevesinde serbest piyasanın sağlıklı işleme koşullarının altı kalınca çizilmektedir. Bunun yanı sıra, liberal ekonomik sistemin işleyişinin gerektirdiği toplumsal düzen detaylı biçimde ve birçok başlık altında tasvir edilmektedir.

Mises 1962'de kaleme aldığı İngilizce basımın önsözünde, kitabın, liberalizmin fikir ve ilkelerinin bir özetini ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Liberalizm ağı olarak adlandırdığı dönemin ardından savaşın ve ekonomik krizlerin bu ağı snmlendirdiğini ve liberalizm açısından "yaklaşan felaketin ardından" [Büyük Buhran] buradan çıkışın yol haritasını çizmeye gayret ettiğini söylemektedir. Dahası, kitapta, siyasetin çeşitli sorunlarını, yazıldığı zamanki politik ve ekonomik durum dikkate alındığında anlaşılabilir şeilde ele aldığını ifade etmektedir (Mises, 2002, s. xvii).

² Mises'in önde gelen eserleri: *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War* (1944), *Human Action* (1949), *Planning for Freedom* (1952), *The Anti-Capitalistic Mentality* (1956), *Theory and History* (1957), *The Ultimate Foundations of Economic Science* (1962).

Mises'in anlatısı, liberalizmin teorik varsayımları üzerine kuruludur. Bu temel varsayımlar düşünürler tarafından geliştirilmiş ve zaman içinde olgunlaşmıştır. Yazar, liberalizmi tarihsel çerçevede şu sözlerle özetlemektedir:

Liberalizm bir siyasi program olarak 18.-19. yüzyılda düşünürler tarafından hazırlandı. Ancak bu program hiçbir yerde tam olarak uygulanmadı. Liberalizmin beşiği sayılan İngiltere'de bile tam olarak uygulandığı söylenemez. Geri kalan ülkelerde ise programın ancak bir kısmı uygulanabildi ya da baştan reddedildi. (...) Hiçbir zaman tam olarak uygulanamamasına (...) rağmen insanların yaşamında iyi yönde birçok değişiklik sağladı (Mises, 2002, s.1).

Mises, kitabında bir özetini sunduğunu söylediği liberalizmi, "bilimsel bilgilerin insan yaşamına uygulanması" olarak ele almaktadır. Keza onu sona ermiş bir fikrinsel bütün değil, devam eden/gelişen sürecin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Mises'in liberalizmin doğasına ilişkin çıkarımları üç maddede özetlenebilir (Mises, 2002, s. 3).

-Liberalizm bireylerin dışsal şartlarını düzenlemeyi öngörür. İçsel mutluluğu bireylere bırakır.

-Liberalizm bireylerin, çıkarları söz konusu olduğunda rasyonel davrandığını varsaymaktadır.

-Liberalizm sosyalizmin aksine, bir kesimin değil, tüm herkesin çıkarlarını ve iyiliğini savunur.

Liberalizm, toplumların hayatında sağladığı iyileşmeye rağmen, 1920'lerin sonu itibariyle, bunun tam tersi yönde bir üne/itibara sahiptir. Tüm Avrupa'da hissedilen Büyük Buhanın etkileri nedeniyle, mevcut durumun baş sorumlusunun liberalizm olduğu kanısı son derece yaygındır. Dahası umumi harbin ortaya çıkmasının ardında yatan nedenlerin temel olarak liberalizmin salık verdiği düzenden ileri geldiği görüşü çoğunluktadır. Bunun karşısında Mises, yaygın olanın tam tersi yönde fikirler ifade etmektedir. Ona göre liberal değil, anti-liberal fikirler dünya savaşına neden olmuştur. Savaşın çıkmasının ardından ise ekonomik durum tüm dünyada kötüleşmişti ve büyük bir kriz ortamı hasıl olmuştur (Mises, 2002, ss. 2-3).

Bir başka ifadeyle Mises, kapitalizm ve özel mülkiyet sayesinde, toplumların ekonomik açıdan geliştiğini ve şartlarının iyileştiğini ifade etmektedir. Örneğin Orta Çağ'a göre sağlanan ekonomik ilerleme kapitalizm sayesinde olmuştur. Ona göre, dünyada açlık ve yoksulluk olmasının müsebbibi liberalizm değildir. Aksine liberalizmin amacı bunları ortadan kaldırmaktır. Bu çerçevede, özel mülkiyetin kısıtlandığı bir ortamda liberalizmin başarısızlığından söz etmek mümkün değildir (Mises, 2002, ss. 9-10).

Mises'in sunduğu liberalizm anlayışı yedi başlıkta özetlenebilir.³ 1.Mülkiyet, 2.Devlet, 3.Özgürlük, 4.Demokrasi, 5.Eşitlik, 6.Barış, 7.Tolerans.

2.1. Mülkiyet: Toplumların ekonomik üretimi konusunda iş bölümü ve iş birliği en önemli kavramlardır (Salerno, 1990, s. 28). Bireyler iş bölümü ilkesiyle iş birliği içinde çalışırlarsa, çok daha fazla üretebilirler. Bu nedenle, bireyler toplum için anlık avantajlardan vazgeçerek, ona hizmet ederler. Aslında bu durum aynı zamanda bireyin çıkarına bir sonuç üretmektedir. Bunun yanı sıra üretim motivasyonu temel olarak mülk edinme özgürlüğüne dayanmaktadır. Bu özgürlük ise ancak barış ve özgürlük olan bir ortamda mümkün olabilir.

2.2. Devlet: Mises, devleti toplumsal yaşam düzeni için yaptırım gücü olan gerekli bir aygıt olarak değerlendirmektedir. Devletin görevi mülkiyetin, özgürlüğün ve barışın korunmasıdır. Bunlara aykırı davranışlara karşı zorlayıcı kurallar geliştirir. Yani Mises, devleti, insanların toplumsal yaşama uyumu için gerekli görmektedir. Bu minvalde Locke'çu bir bakışı benimsemekte ve sınırlı devlet anlayışını savunmaktadır. Bu görüşün karşısında konumlandırılan ve devletin kutsandığı Hegel'in felsefesini reddetmektedir. Mises'e göre liberaller için devlet mutlak bir zorunluluktur. Çünkü toplumun refahı için en önemli görevler ona aittir: özel mülkiyetin ve barışın korunması. Barışın korunmadığı noktada, özel mülkiyetin sağladığı faydalar da ortadan kalkacaktır. Hülasa Mises'in şu sözleri, liberal devlet anlayışını açıkça ortaya koymaktadır: "Devletin görevi yalnızca yaşam, sağlık,

² Kitapta liberalizmin ilkeleri 13 başlıkta sayılmaktadır. Ancak bu başlıkların bazılarının birbirini kapsamaması nedeniyle yedi başlık altında kısaltılarak özetlenmiştir. Diğer başlıklar şunlardır: Zenginlik ve gelir eşitsizliği; Özel mülkiyet ve etik; Güç doktrinini eleştirisi; Faşizmin argümanı; Devlet ve anti-sosyal davranış; Devlet ve hükümet.

özgürlük ve özel mülkiyetin şiddet içeren saldırılara karşı korunmasını garanti altına almaktan ibarettir. Bunun ötesine geçen her şey bir kötülüktür.” (Mises, 2002, s. 52). Bu tanım çerçevesinde, Mises sınırlı devlet anlayışını açacak biçimde, devlete demiryolu, otel veya maden işletme yetkisi verilmesinin uygun olmadığını ifade etmektedir.

2.3. Özgürlük: Mises, özgürlüğü liberalizmin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Özgürlüğün özellikle ekonomi alanındaki olumlu sonuçlarına ilgi çekmektedir. Ona göre, emek (iş gücü) özgür hareket edebildiğinde verimliliği arttıracaktır. Zira iş gücünün özgür hareketliliği rekabet ve daha çok kazanç güdüsü nedeniyle verimli üretimin önünü açmaktadır (Mises, 2002, ss. 20-23).

2.4. Demokrasi: Mises, sınırlı devlet anlayışıyla uyumlu biçimde, kamu otoritesinin belirli görev alanlarının dışına taşarak, vatandaşların bireysel alanlarına müdahale etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yani bireylerin geniş bir özgürlük alanı olması gerektiğini ve fikirleriyle uyumlu hareket etmeyen siyasal iktidarı değiştirmesine imkân verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hükümetlerin halka rağmen iktidarda kalamayacağı ön görüsüne binaen, rızaya dayalı bir yönetimin varlığından söz etmektedir. Bu sayede -demokrasi- iç savaşlar olmadan ve kan dökülmeden siyasal iktidarlara halkın oylarıyla değişebilecektir. Mises’e göre “uzun vadede, insanları kendi istekleri dışında, reddettikleri bir rejime tabi kılmak imkansızdır.” (Mises, 2002, s. 46).

2.5. Eşitlik: Mises’e göre, bireyler mutlak olarak değil, yalnızca haklar açısından eşit kabul edilir. Zira insan doğasının özü eşitlidir. Örneğin yasal eşitlik yani yasa önündeki eşitlik, toplumların barış içinde yaşamasının güvencesi olarak kabul edilmektedir. Öte yandan 1920’lerde en büyük eşitlik kaynağı gelir adaletsizliğidir. Ancak bu durumun çözümü mutlak eşitlik kurmak değildir. Zira bu yolun tercih edilmesi, ekonomide verimliliğin kaybolmasına neden olacaktır (Mises, 2002, ss. 27-30).

2.6. Barış: Mises’e göre, liberalizm özü itibariyle savaşa karşıdır. Çünkü savaş ortamı iş birliğini sönümlendirir. Ayrıca savaş, iş bölümünü de engeller. Zira savaş nedeniyle ticaret sekteye uğrar. Bunun sonucunda ise kapitalizmin önemli bir bileşeni olan uluslararası ticaret ağı çöker. Militarizm, devletçilik, emperyalizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi fikir akımları savaşların çıkmasına neden olmaktadır. Birinci Dünya Savaşı bu nedenlerle ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede yazarın barış konusundaki görüşleri şu sözleriyle özetlenebilir: “mevcut ekonomik gelişme düzeyimizi korumak ve daha da yükseltmek için, uluslararası barış sağlanmalıdır.” (Mises, 2002, s. 51).

2.7. Tolerans: Mises’in vurguladığı üzere, liberalizm yalnızca dünyevi olanla ilgilendir. Bu sayede din ile liberalizm bir arada yaşayabilir. Ne var ki, eğer din adamları aşırılıklar ile toplumsal huzuru bozmaya yönelik hareket etmeye başarlarsa, onlara hoşgörü gösterilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, liberalizm, şiddeti benimsemeyen veya şiddet çağrısı yapmayan, her gruba hoşgörülü yaklaşılmasını ön görmektedir. Mises’in sözleriyle, “aptalca, saçma, hatalı ve kötü olana karşı, liberalizm kaba kuvvet ve baskıyla değil, zihnin silahlarıyla savaşır.” (Mises, 2002, s. 57).

3. TARİHSEL ARKA PLAN: SCF’NİN ORTAYA IKIşI

SCF’nin kuruluş nedenlerini ve kurulduğu siyasal atmosferi doğru biçimde tespit etmek için Cumhuriyetin kuruluşunun ardından gelişen siyasal süreci ana hatlarıyla özetlemek gerekmektedir. Bu dönemde iktidar-muhalefet ilişkilerini şekillendiren dönüm noktaları 1925 yılında şeyh Sait isyanıyla başlayan süreçte gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından, millî mücadele yıllarında birlikte hareket eden üst düzey komutanlar arasında fikri ayrılık baş göstermiştir. Söz konusu ayrılık, Cumhuriyet rejiminin tercih edilmesi gibi temel siyasi tercihler nedeniyle değil, temel olarak Mustafa Kemal Paşa’nın yönetim anlayışına getirilen itirazlar nedeniyle ortaya çıkmıştır (Zürcher, 2007, ss. 53-56). Bu saikle bir araya gelen Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy gibi millî mücadelenin önde gelen isimleri 1924 yılının Kasım ayında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı (TCF) teşkil etmişlerdir.

Ne var ki, TCF’nin kuruluşundan kısa bir süre sonra -yaklaşık 3 ay sonra- patlak veren isyan nedeniyle iktidar-muhalefet ilişkileri son derece gerginleşmiş ve bu süreç TCF’nin kapatılmasıyla noktalanmıştır. 1925 yılının ilk aylarında baş gösteren şeyh Sait ayaklanması Ankara’da siyasi ilginin hızla ülkenin doğusuna kaymasına neden olmuştur. Ancak iki buçuk ay sonunda bastırılabilen ayaklanma, yeni kurulan Cumhuriyete ve onun ideallerine kökten bir itiraz ve tehdit olarak

algılanmasına binaen, sert bir şekilde bastırılmıştır. Ayaklanmaya daha yumuşak tedbirlerle mukavemet edilmesini salık veren Fethi Bey'in başbakanlığındaki hükümet, Mustafa Kemal Paşa'nın telkiniyle istifa etmiş; yerine aynı gün İsmet Paşa Hükümeti kurulmuştur. Akabinde, -hükümetin kuruluşunun ertesi günü- 4 Mart 1924'te Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe girmiştir (Goloğlu, 2021, ss. 122-125). Kanun, hükümete, muhalif tüm çevreleri sindirmesine imkân ve bu doğrultuda geniş yetkiler tanımaktaydı: "İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbusat ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabının Hükümet İstiklal Mahkemesine⁴ tevdi edebilir." (TBMM ZC, 2/15).

TCF, kuruluşundan 6 ay kadar sonra Takrir-i Sükûn Kanunundan aldığı yetkiyle Hükümet tarafından 5 Haziran 1925'te kapatılmıştır. TCF'nin önde gelen isimleri 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimine destek verdikleri iddiasıyla yargılanmışlardır (Zürcher, 2007, ss. 130-133). Bu dava sonrasında, siyasal iktidar karşısında bir muhalefet partisi kurulmasını mümkün kılacak siyasal ortam sonlanmıştır.

Muhalik bir hareketin ortaya çıkmasına alan bırakmayan Takrir-i Sükûn Kanununun, ilk olarak iki yıl yürürlükte kalması öngörülmüş; sonrasında iki yıl daha uzatılarak 1929'a kadar yürürlükte kalmıştır (Weiker, 1973, s. 55). Bunun yanı sıra, muhalefetle hesaplaşmayı içeren ve bu bağlamda resmi tarih anlatısının temelini oluşturan *Nutuk*'un, Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM'de okunması bir diğer önemli konudur. Zira ilk Cumhurbaşkanlığı görev süresinin son günlerinde -15-20 Ekim 1927'de- 5 güne yayılan oturumlarda *Nutuk*'un okunması, tek parti iktidarı hâkimiyetinin kesinleşmesinin önemli bir işaretidir (Kaynar, 2012, s. 549).

1930 yılına gelindiğinde ise yeni bir partinin husule gelmesine yönelik fikirler daha sık dile getirilmeye başlamıştır. Bu noktada, bir muhalefet partisine ihtiyaç duyulmasının iki temel sebebi olduğu söylenebilir: ekonomik kriz ortamı ve Meclis'teki atalet. Bu sebepler, bir başka ifadeyle, Meclis içi ve Meclis dışı huzursuzluk olarak da sayılabilir.

Büyük Buhran (*The Great Depression*) olarak anılagelen, 1929'da Amerikan piyasalarının çökmesiyle başlayan ekonomik krizin etkileri kısa sürede tüm dünya ülkelerinde görülmüştür (Barber, 1978). Ekonomik kriz Türkiye'de de yoğun biçimde hissedilmiş, ekonomik sıkıntılar ve yoksulluk gündelik hayatın en önemli başlığı haline gelmiştir. Bu durumun yarattığı huzursuzluk, vatandaşların siyasal iktidara ilişkin görüşlerini de olumsuz etkilemiştir (Koçak, 2008, s. 147). İktidar elitleri arasında, ekonomik problemler dolayısıyla halkın iktidardan duyduğu rahatsızlığın Cumhuriyet rejimine yönelmesinden oldukça endişe duyulduğu anlaşılmaktadır. Zira 1923'ten itibaren yaklaşık 7 yıl boyunca tüm yönetim mekanizmasını elinde bulunduran CHF'nin ekonomik alandaki başarısızlığı, Cumhuriyet rejiminin başarısızlığı olarak görülebilir ve eski düzene geri dönülmesi bağlamında toplumda bir arzu yaratabilirdi. Bu riskin açıkça farkında olan Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmelerinde, yeni bir parti kurulması suretiyle, halkta CHF iktidarına karşı birikmiş bulunan huzursuzluğun kontrollü biçimde salınması ve kurumsal biçimde (göz önünde) sisteme adapte edilmesi fikri öne çıkmıştır. Bu bağlamda, 1930'da yurt gezisine çıkarak, halkın ekonomik durumunu ve rahatsızlıklarını yakından gözlemleyen Mustafa Kemal Paşa'nın, yeni bir parti kurulması yönündeki kararının şekillendiği düşünülebilir. Ekonomik nedenlerle ortaya çıkan huzursuzluk, halk arasında olması nedeniyle Meclis dışında olan huzursuzluk olarak nitelenebilir.

Bundan farklı olarak, yeni bir partinin kurulması fikrini öne çıkartan bir diğer önemli unsur ise Meclis içindeki sessiz huzursuzluktur. Mebuslar içinde huzursuzluk olduğu bilinmesine rağmen, bu durum Meclis içi tartışmalara yansımamaktadır. 1930 yılı Mayıs ayında kabul edilen 75 kanunun aleyhinde ya da çekimser bir oy bile kullanılmamış, kanunlar oy birliği ile çıkmıştır (Goloğlu, 2021, s. 300). Bu durum açıkça göstermektedir ki, Meclis fikrî tartışma ve denetim kurumundan ziyade, bir nevi onaylama kurumu haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle, Meclis, çok sınırlı bir tartışma ortamı

³ Kanunun yürütülmesine binaen "Olağanüstü durumdan ötürü ilan olunan seferberliğin sağlanması milletin ve cumhuriyetin güvenliğini bozucu propagandalarla teşebbüslerin ve davranışların yasaklanması ve cezalandırılabilmesi için, askeri hareket bölgesinde çalışacak ve idam kararları Meclis'in onayından geçmeyecek olan Birinci ve merkezi Ankara, yargı bölgesi askeri hareketin yapıldığı bölgenin dışındaki yerler olmak üzere idam kararları Meclis'in onayından geçecek olan İkinci İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına müsaade isteniyordu." (Goloğlu, 2021, s. 135).

nedeniyle, hükümetin “itaatkr bir aracı” haline dönüşmüştür (Zürcher, 2022, s. 8). CHF’de farklı görüşler parti içinde ifade edilememektedir; ancak, ankaya’da yapılan toplantılarda, hükümete eleştiriler dile getirilmektedir. Örneğin Ahmet (Ağaoğlu) Bey ve Ankara Mebusu Talat Bey, Meclis içinde hükümete yönelik herhangi bir eleştiri yapılamadığını; buna uygun bir siyasi atmosfer olmadığını aıkca Mustafa Kemal Paşa’ya iletmişlerdir (Okyar, 2017, ss. 66-72).

Bu gelişmeler çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa kendi kontrolü altında ve yeni rejimi tehlikeye düşürmeyecek biçimde yeni bir parti kurulmasına salık vermiştir. Böylece hem Meclis’teki denetimsizliğin getirdiği huzursuzluğun hem de ekonominin yarattığı toplumdaki hoşnutsuzluğun giderilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan yeni bir partinin kurulmasıyla, tek partili ve siyasi özgürlüklerin olmadığı bir ülke görüntüsünden sıyrılarak, uluslararası alanda Türkiye’nin imajını yükseltmek de mümkün hale gelecektir. Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’nin yönetimine ilişkin yurtdışındaki olumsuz imajı düzeltmek istediği bilinmektedir.⁵

Yeni bir parti kurulması kararının anlık değerlendirmelere bağlı olarak, kısa süre içinde verildiği söylenemez. Bir muhalefet partisi kurulması fikri 1929 yılından beri gündemde olan ve tartışılan bir konudur (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010, s. 66; Akşin, 2022, s. 204). TCF’nin kapatılmasının ardından henüz 4 yıl kadar geçmiş ve TCF iyi hatıralarla anılmayan bir süreç sonunda kapatılmıştır. Dahası kapatılmasının ardından, Mustafa Kemal Paşa’ya suikast girişimi nedeniyle, yeni rejime tehdit oluşturması bir süre daha devam etmiştir. Bu sebeplerle -yeni partinin Cumhuriyet ve devrimler için tehdit oluşturma ihtimaline binaen- bu konuda hızlı bir karar süreci işletilmesinin kolay olması beklenemez.

Bu süreçte, hükümeti denetlemek ve fikri tartışma ortamı oluşturulması amacıyla yeni bir parti kurulması yerine, CHF içinde muhalif bir grup teşkil edilmesi düşünülmüştür. Ancak Başbakan İnönü’nün “ben fırkama teşettt [ayrılık] istemem, ben yekpare fırka isterim” sözleriyle özetlenebilecek tavrı ile, bu yolu kesin bir suretle reddetmesine binaen yeni bir parti kurulması fikri belirginleşmiştir (Okyar, 2017, s. 65).

Kurulması planlanan yeni partinin liderliği için eski Başbakan Fethi Bey’in ismi ne çıkmıştır. Fethi Bey’in iki vasfı nedeniyle isminin ne çıktığı söylenebilir. İlk olarak, Fethi Bey ve Mustafa Kemal Paşa’nın arasında uzun yıllara dayanan ve güven üzerine kurulu kadim bir dostluk ilişkisi vardır (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010, s. 11). Kk yaşlarından beri tanış olan, benzer eğitime, hayat görüşüne ve kültürel birikime sahip kişilerdir. Harbiye’de okul arkadaşlığı yapmışlardır. Sonraki yıllarda, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) içinde yaşanan fikirsel ayrışmada birlikte hareket etmişlerdir. Balkan Savaşlarında silah arkadaşlığı yapmışlardır. Fethi Bey’in askerlik ve ardından mebusluk görevinden çekilmesinin ardından Sofya Büyükelçisi olarak görev yaptığı dönemde - 1913’te- Mustafa Kemal ise Sofya’da askeri ateşe olarak görev yapmaktadır. Bu dönemde, teşriki mesaide bulunmuşlardır (Ahmad, 2006, s. 108). İkili arasındaki güven ilişkisinin önemli bir diğer göstergesi ise, millî mücadele yıllarında Malta sürgününden Ankara’ya dönen Fethi Bey’in, ivedilikle Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) olarak aktif göreve atanmasıdır. Karşılıklı güvene dayanan bu ilişki, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra da devam etmiş; Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından 1924’te Başbakanlık görevine getirilmiştir.

İkinci olarak, Fethi Bey siyaseten oldukça tecrübeli bir isimdir. Hem teorik boyutuyla hem de pratik boyutuyla uzun zamandan beri aktif olarak siyasetle ilgilenmektedir. Fethi Bey zellikle İTC içindeki fikirsel ayrışmada Enver Paşa karşısında oluşan muhalif kesimin sözcüsü, fikri önderi pozisyonundadır. Fethi Bey, sonraki yıllarda askerlik görevinden ayrılarak siyaseti tercih etmiş; 1912’de Manastır ve 1917’de İstanbul Mebusu olarak Meclis-i Mebusan’da görev yapmıştır. Ardından, 1918’de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hkmeti’nde Dahiliye Nazırı olarak görev yapmıştır. Pratik olarak siyasetin işleyişine hâkim yönü yani tecrübesi, onu dönemin diğer siyasi figürlerinden ayrıştıran önemli bir özelliğidir. Zira bu Şekilde İsmet Bey’in ve CHF’nin Meclis’teki kesin hakimiyetine karşı mukavemet gösterebilir, fikirsel olarak onlarla mücadele edebilirdi.⁶ Dahası lkede

⁴ Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’nin aşağı yukarı bir diktatör ülke görüntüsü olduğunu ve bunu düzeltmek gerektiğini ifade etmiştir (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010, ss. 103-104).

⁵ Fethi Bey, Meclis kürsüsünde ve gazetelere verdiği demeçlerde “nükteli, alaylı, etkili ve karşısındakini sinirlendirecek eleştiriler yapmasını iyi bil[en]” ve hükümeti köşeye sıkıştırabilen bir kişidir (Kılıç, 2020, s. 268).

tanınan, itibar edilen, saygın bir isim olarak, parti liderliğini ve parti teşkilatlarını kontrol altında tutabileceği ön görülmüş olmalıdır.

Sonuç olarak Fethi Bey'in rejim için tehlike yaratmayacak, CHF'ye düşmanlık siyaseti gütmeyecek, siyaseten acemilik göstermeyecek güvenilir bir isim olarak öne çıktığı düşünülebilir. Öte yandan, bilgili, dirençli ve itibarlı bir politik figür olarak, Meclis'te İsmet Bey hükümetine karşı etkin bir denetim vazifesi icra edebilecek olması nedeniyle öne çıktığı düşünülebilir.

Keza Fethi Bey ve İsmet Paşa arasında hakiki bir siyasi rekabete yol açacak ölçüde bir gerginlik olduğu da bir sır değildir. Şeyh Sait isyanının patlak verdiği günlerde, İsmet Paşa'nın görüşlerinin Cumhurbaşkanı tarafından benimsenmesi nedeniyle, Fethi Bey istifa etmek durumunda kalmıştır. Fethi Bey'in anılarında birçok yerde belirttiği üzere, İsmet Paşa ile aralarında güvensizlik temelinde bir gerilim mevcuttur. Örneğin, Fethi Bey'in şu sözleri söz konusu gerilimi ve güvensizliği açıkça ortaya koymaktadır: "İtiraf edeyim ki, İsmet Paşa'nın samimiyetine asla itimat edemiyordum. Bir vesile bulup beni kabahatli mevkie düşürmek ve Gazi ile aramı bozmak için çalışacağından emindim." (Okyar, 2017, s. 39).

Söz konusu gerilim Çankaya'da da iyi bilinmektedir. Kılıç Ali (2020, ss. 255-279), bu gerilimin Mustafa Kemal Paşa tarafından bizatihi bilindiğini ve kontrollü biçimde bu gerilime müsaade edildiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede, İsmet Paşa'nın Meclis üzerindeki kesin hakimiyetine karşı yalnızca usulen değil, esastan bir muhalefet kurularak denetim vazifesi görebilecek bir partinin liderliği için Fethi Bey'in ismi öne çıkmıştır.

Ağustos ayının başında yurda iznini geçirmek amacıyla gelen Paris Büyükelçisi Fethi Bey, o günlerde Yalova'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiğinde, yeni bir parti kurulacağını ve kendisine bu partinin başına geçmesini teklif ettiğini ifade etmektedir (Okyar, 2017, s. 39). Teklifi olumlu karşılayan Fethi Bey, ağırlıklı olarak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunları işaret ederek yeni bir parti kurmak istediğini belirten mektubu Cumhuriyet gazetesinde yayınlamış; Mustafa Kemal Paşa'nın müspet yönde görüş bildirdiği cevap metni ise 12 Ağustos'ta gazetelerde yayınlanmıştır. Bu suretle, Yalova'da Fethi Bey liderliğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kurulduğu İstanbul Valiliği'ne bildirilmiştir (Özcan, 1988, s. 105-110).

Yalova'daki görüşmelerde, parti kuruluşu için ne miktarda paraya ihtiyaç olacağı, SCF'ye geçecek mebus sayısı, kurucu üyelerin kimler olacağı⁷ gibi fiiliyata ilişkin konular tartışılmıştır. Akabinde Fethi Bey yurt çapında teşkilatlanma çalışmalarına başlamak üzere önce İstanbul, ardından İzmir, Manisa ve Balıkesir illerine ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler arasında İzmir'de, SCF'nin geleceği açısından belirleyici nitelikte hadiseler zuhur etmiştir. Büyük bir kalabalık tarafından karşılanan SCF heyetinin İzmir ziyareti bir hayli gerilimli geçmiş ve ölümle sonuçlanan bazı şiddet olayları yaşanmıştır (Vakit, 06.09.1930). İzmir'deki söz konusu olaylardan haberdar edilen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın devreye girmesi suretiyle miting ancak gerçekleştirilebilmiştir (Ağaoğlu, 2021, s. 61). Ancak özellikle İzmir Valisi Kazım Paşa'nın SCF ve Fethi Bey'e olumsuz yaklaşımlarının, iktidar-muhalefet ilişkilerinin şekillenmesi üzerinde oldukça büyük bir tesiri olmuştur.

Esasen, Yalova'da nispeten müspet bir havada başlayan CHF-SCF ilişkisi, SCF'nin sahadaki varlığının belirginleşmesi ile gergin bir havaya bürünmüştür. Daha da önemlisi SCF'nin, iktidar partisinin gerçek bir muarızı olarak kodlanmasına neden olmuştur. Bu dönemde CHF-SCF ilişkisinin bozulmasına neden olan bir diğer gelişme ise Eylül ayında gerçekleşen belediye seçimleri sürecinde yaşanmıştır. Seçimler sürerken, CHF'nin kolluk kuvvetleri aracılığıyla vatandaşların serbest iradelerinin sandığa yansımaya engel olduğu ve seçimlerin ardından oy sayımında yaşanan usulsüzlük iddiaları iki parti arasında gerilimin artmasına ve dahası muvazaalı değil, gerçek bir muarız ilişki doğmasına neden olmuştur. Bu iddiaların gölgesi altında elde edilen sonuçlara göre SCF Türkiye genelinde 502 belediyeden, 40 belediye başkanlığını kazanmıştır (Koçak, 2014, s. 342).

⁶ SCF'nin kurucuları: Ali Fethi Bey (Gümüşhane MV), Nuri Bey (Kütahya MV), Seniha Bey (Bursa MV), Nakiyettin Bey (Elâzığ MV), Tahsin Bey (Erzurum MV), Haydar Bey (İstanbul MV), Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars MV), İbrahim Bey (Kocaeli MV), Galib Bey (Niğde MV), Refik İsmail Bey (Sinop MV), Mehmet Emin Bey (Şebinkarahisar MV), Süreyya Paşa (İstanbul MV) (Kaynar, 2007, s. 53).

Sonuç itibariyle, halkın SCF'ye yoğun ilgisinin Hükümet'te yarattığı şaşkınlık, özellikle, Cumhuriyet karşıtı ve gerici olarak değerlendirilen kimselerin SCF'ye olan desteklerinin fark edilmesiyle yerini endişeye⁸ bırakmıştır (Kılıç, 2020, s. 273). Bu süreçte durumun gittikçe kontrolden çıktığına kanaat getiren Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir mektubunda CHF'nin genel başkanının kendisi olduğunun altını çizmesi, Cumhurbaşkanı'nın iki parti arasındaki tarafsız olacağı tahayyül edilen konumunu değiştirmiştir. Kemal Paşa'nın bu tavrı karşısında, SCF'nin başarılı olma ihtimalinin kalmadığını ön gören Fethi Bey, parti içindeki bazı itirazlara rağmen fırkanın kendini feshetmesi yönünde karar almış ve 12 Ağustos 1930'da başlayan SCF'nin siyasi hayatı 17 Kasım 1930 tarihinde son bulmuştur (AA, 2010, s. 62).

4. SCF'NİN LİBERALİZM ANLAYIŞI

SCF ortaya çıktığı günlerden itibaren liberal yönelimli bir parti olarak tanımlanması genel kabul görmüştür. Bunun en önemli sebebi liberal fikirleri benimseyen Fethi Bey'in parti liderliğini üstlenmesi ve liberal görüşleriyle bilinen Ahmet Bey'in partinin ikinci ismi olarak değerlendirilmesidir. Dahası Fethi Bey, partisinin ideolojik pozisyonunu tarif ederken kullandığı "ben öteden beri hürriyet taraftarıyım, binaenaleyh benim teşkil edeceğim fırka liberal bir fırka olur" sözleri SCF'nin liberal yönelimli bir parti olarak tasarlandığını ortaya koymaktadır (Okyar, 2017, s. 45). Ahmet Bey⁹ ise CHF içinde "en eski ve en kat'i liberal" olarak tanımlanan, bu konudaki teorik bilgisine saygı duyulan ve SCF parti nizamnamesini kaleme alan kişidir (Ağaoğlu, 2021, s. 41).

Peki, bu realite parti programı ve söylemlerine ne ölçüde yansımıştır? Bir başka ifadeyle, parti yöneticilerinin liberalizmi teorik açıdan benimsemiş olmaları, partinin siyasal gelişmeler karşısında tutmuş olduğu pozisyonda ne ölçüde etkili olmuştur? Bu sorulara yanıt verebilmek için SCF'nin ürettiği politik söylemleri, dönemin liberalizm anlayışı çerçevesinde bir irdelemeye tabi tutmak gerekmektedir. Bu biçimde muhtemel cevaplara temel oluşturabilecek anlamlı tespitler üretilmesi mümkün olacaktır. Bu amaçla SCF'nin programı ve söylemleri, Ludwig von Mises'in dönemin liberalizm anlayışını özetlerken kullandığı ümdeler çerçevesinde analiz edilecektir.

4.1. Mülkiyet: Özel mülkiyet kavramının, liberalizmin en önde gelen ümdesi olarak nitelendirilmesi yanlış olmayacaktır. SCF'nin özel mülkiyet hususundaki tutumu herhangi bir soru işaretine yol açmayacak ölçüde belirgindir. Zira, ekonominin gelişmesinde bireylerin ve onların ticari faaliyetlerinin odağa alınması gerekliliğinin altı mütemadiyen çizilmiştir. Bu kapsamda teşebbüs hürriyeti imkanlarının artırılması iktisadi sıkıntıları aşmak için en önemli araç olarak değerlendirilmiştir. Parti programının 5. maddesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: "Fırka, vatandaşların refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının yardımcısıdır." (Özcan, 1988, s. 116). Keza, parti programının geneline bakıldığında, beş farklı maddede ekonominin güçlenmesi için bireylerin üretim ve ticari faaliyetlerinin desteklenmesine yer verildiği görülmektedir. Bu kapsamda vergilerin düşürülmesi gerektiği, Ziraat Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası ile ucuz kredi sağlanması gereklilikleri ifade edilmektedir.

Özet olarak SCF, Büyük Buhran nedeniyle oluşan piyasalardaki daralmayı, vergileri düşürerek ve ucuz krediler sağlayarak özel girişimcilerin ve üreticilerin ekonomik faaliyetlerini arttırmasıyla aşmayı önermiştir. Keza fiyat istikrarının sağlanması ile yabancı sermaye akışının gerçekleşeceği ve böylece piyasalarda rahatlatma sağlanacağı ön görülmüştür. Genel açıdan değerlendirildiğinde, SCF'nin ortaya koymuş olduğu görüşlerin liberal ekonomi anlayışının temellerine sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Özel mülkiyeti, özel girişimcileri ve teşebbüs hürriyetini odağa alan piyasa ekonomisi SCF'nin ekonomiyeye ilişkin görüşlerinin temelini oluşturmaktadır.

4.2. Devlet: 1929 krizinin Türkiye ekonomisine en önemli etkisi "tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen ani ve önemli düşüş olmuştur. En önemli tarım ürünleri olan buğday ve diğer tahıl

⁷ Mustafa Kemal Paşa mevcut durumu değerlendirirken İsmet Paşa'ya "cayır cayır yarıyoruz" sözlerini kullanmıştır (Goloğlu, 2021, s. 328). İsmet Paşa ise İzmir olayları neticesinde, Cumhuriyetin kuruluşunun ardından 7 yıl içinde cereyan eden olayların yarattığı tepkiler karşısında, bunların "tamamıyla unutulup geçmiş olduğunu zannetmekle inanılmayacak bir iyimserlik havasına düşmüş olduğumuz anlaşıldı" demektedir (İnönü, 1998, s. 116).

⁸ SCF hakkında yazdığı kitapta Çetin Yetkin (1982, s. 53) Ağaoğlu'nu "parti ideoloğu" olarak nitelendirmiştir. Şevket Süreyya Aydemir (2008, s. 370) ise "fırkanın siyasisi hiç şüphesiz, Ağaoğlu Ahmet Bey'di" ifadesini kullanmıştır.

fiyatlarında (...) % 60'ın üzerinde bir düşüş meydana gelmiş[tir].” (Owen ve Pamuk, 2002, s. 27). Bu dönemde, tarıma dayalı bir ekonomi olarak Türkiye’de üreticiler iflas etmiş, tarımdan gelir elde eden köylü ise geçimini sürdürmekte zorlanmıştır. Böylece geçim derdi ve yoksulluk toplumda yaygınlaşmıştır. Hükümet, yurtdışı kaynaklı ekonomik sıkıntılar karşısında çözüm olarak tasarruf tedbirleri ve ekonomik kapanmacılığı benimsemiştir. İnönü’nün sözleri bu anlayışı özetlemektedir:

Mali durumumuz, kuvvetli bir tasarruf ile takatimiz derecesinde harcamak esasına taassupla bağlıdır. (...) Millet kendi istihsalinden [elde ettiği gelir] çok harcamayarak kanaatli bir yaşantıya girmek zorundadır. (...) Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak gürbüz vücudu ile cephaneye taşıyan analar gibi, kızlarımızın da sağlam vücutlu ve yerli ipekleriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden önce kuvvetleri, kanaatkarlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz. (Goloğlu, 2021, ss. 295-296).

İnönü’nün bu sözlerinden açıkça anlaşıldığı üzere, hükümet ekonomik sorunlara çözüm olarak, vatandaşlarına tasarruf ve kanaatkâr bir ekonomi önermektedir. Ne var ki, bu sözlerin toplumsal karşılığını bulduğunu söylemek kolay değildir. Zira SCF lideri Fethi Bey’in yurtiçi gezilerinde gözlemlediği ve açıkça ifade ettiği üzere, halkın en büyük sıkıntısı ekonomik problemlerdir (Koçak, 2014, ss. 28-29).

Ekonomik problemler karşısında CHF iktidarının benimsediği temel politika ise devletçiliktir. Bir başka ifadeyle, batı dünyasını etkisi altına alan ve Türkiye’de etkileri yoğun biçimde hissedilen ekonomik kriz karşısında hükümet ekonomide devletçi politikalara yönelmiştir (Eğilmez, 2018, s. 136). İnönü’nün Sivas’ta yaptığı bir konuşmada vurguladığı üzere “mutedil devletçilik”, hükümetin ekonomi politikasında resmi bir hüviyet kazanmıştır (Goloğlu, 2021, ss. 309-310). SCF ise iktidar partisinin bu yönelimini belirli noktalarda eleştirmiş ve liberal ekonominin prensiplerini çözüm olarak önermiştir.

Fethi Bey Avrupa’nın ekonomideki gelişmişliğini, sermaye ve emeğin serbest hareket edebilmesinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Halkın ekonomiye ilişkin kabiliyetine güvenmenin altını çizmekte ve özel girişimlerin önünü açmak gerekliliğinden söz etmektedir. Bir başka deyişle, ekonominin işleyişinde esas olan özel teşebbüslerin serbest hareket edebilmesi olarak ortaya koyulmaktadır. Devletin rolü ise halkın yapamayacağı yerde devreye girmesinden ibarettir. Yani, devletin ekonomideki rolünün sınırlı olması ön görülmektedir. (Cumhuriyet, 08.09.1930).

SCF’nin ekonomiye ilişkin görüşleri, aslında onun devlete atfettiği rolü de açıkça ortaya koymaktadır. SCF, programına da açıkça yansıdığı üzere, bazı inhisarlara [tekellere] karşı çıkmaktadır. Devletin ekonomideki rolünün düşmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu noktada ileri sürülen savlar, köşeli ve tavizsiz savlar değildir. Fethi Bey tekellere bir bütün olarak karşı olmadıklarını söylemektedir. Esnaf ve tüccarın talepleri çerçevesinde, inhisarların azaltılması gerektiğini ifade etmektedir. Mevcut durumda halkın değil, bazı ayrıcalıklı kişilerin fayda sağladığını vurgulamaktadır (Cumhuriyet, 12.09.1930). Yani devletçiliğe temelden bir itiraz yerine daha çok uygulamaya yönelik eleştiriler ön plana çıkmaktadır. Keza Ahmet Bey de benzer vurgular yaparak, devletçiliğin uygulama biçimine itirazlarını dile getirmiştir. Ahmet Bey, CHF ile devletçilik anlayışı konusunda aralarında anlayış farkı olduğunu ifade etmekte ve devletçiliği halkın ortak menfaatleri doğrultusunda devletin bizzat teşebbüse girişmesi olarak tanımlamıştır (Yarın, 19.08.1930).

Genel açıdan bakıldığında, SCF’nin liberal ekonomik anlayışı ilkesel olarak kabul ettiği ancak işleyişte, devletçiliğin de bir bütün olarak reddedilmediği söylenebilir. Esas itiraz, devletçiliğin varlığına değil, uygulanma biçimidir. Bu noktada İnönü’nün ifade ettiği üzere, devletçilik ekseninde milli ekonomi vurgusunun muhalefet partisi tarafından kısmen kabul gördüğü de ifade edilmelidir.

4.3. Özgürlük: Liberalizmin köşe taşlarından biri olarak sayılabilecek özgürlükler konusu SCF tarafından sıkça vurgulanan kavramların başında gelmektedir. Parti programının 4. maddesi özgürlüklere ayrılmıştır. Fikir, kalem ve içtima (toplanma) özgürlükleri ön plana çıkartılmıştır. Muhalefetin tesis edilmesi her şeyden önce burada sayılan özgürlüklerin varlıklarına bağlıdır. Bu itibarla iktidar partisinin öne sürdüğü politikaları eleştirebilme, aleyhinde yazabilme veya söz söyleyebilmenin teminat altına alınması gerekliliği vurgulanmıştır.

Bunun yanı sıra, partinin savunduğu özgürlüklerin demokrasilerdeki doğal hak ve özgürlükler olduğu vurgusunun altı çizilmektedir (Goloğlu, 2021, ss. 326-327). Bu noktada, demokrasi ve

özgürlükler arasındaki sıkı bağın vurgulandığı söylenebilir. Başka sözlerle ifade edilecek olursa, SCF'nin özgürlük vurgusunun ardında demokrasi arzusu olduğu kaydedilebilir.

SCF'nin özgürlükler konusundaki tutumu, parti liderinin demeçlerine açıkça yansımıştır. Fethi Bey konuşmalarında hürriyet kavramını odağa alan vurguları benimsemiştir. Hürriyetin kendisi için anlamını, “benim en aziz mefkurem olan cumhuriyetçilik ve hürriyete karşı bigâne kalmak, benim yapmayacağım bir şey[dir].” sözleriyle ifade etmiştir (Okyar, 2017, s. 50). Meclis'te yaptığı bir konuşmasında ise, “ben hürriyete âşık olan bir adamım. Her vakit izhar edeceğim. Matbuat hürriyetine de aşıkım” demiştir (TBMM ZC, 3/22).

4.4. Demokrasi: SCF'nin yaklaşık 3 ay süren siyasi hayatında birçok kez demokrasi vurgusu yapılmıştır. Tek parti rejimini ortadan kaldırmak amacıyla kurulmasına binaen, demokrasi vurgusunun ön planda tutulması önemli görülmüştür. Bu hususta Fethi Bey'in *kuvvet ile idare etmek* ile *ikna yoluyla idare etmek* arasında yaptığı ayırım kayda değerdir (Okyar, 2017, s. 43). Kuvvet ile idare etmek olarak ifade edilenin zora dayalı bir yönetim olduğu söylenebilir. Siyasi özgürlüklerin var olmadığı bir baskı ortamı yerine vatandaşların iradesiyle ortaya çıkan bir yönetimin yeğ tutulduğu ve bu anlayışın rızaya dayalı bir yönetimi işaret ettiği söylenebilir.

SCF'nin demokrasi anlayışının iki temel vurguya dayandığı söylenebilir. İlk olarak münakaşa serbestisi olarak ifade edilen siyasi alanda ve özel olarak Meclis'te farklı fikirlerin ifade edilebilme olanağı vurgusu öne çıkmaktadır. Fethi Bey SCF'nin Meclis'te murakabe hayatını uyandırmak üzere kurulduğunu açıkça ifade etmiştir (TBMM ZC, 3/22). İkinci vurgu ise intisap serbestisi olarak ifade edilen seçme ve seçilme özgürlüğüdür. 1930'un Eylül ayında gerçekleşen belediye seçimlerinde yaşanan usulsüzlüklerin Meclis oturumunda tartışılması esnasında SCF lideri Fethi Bey, “Cumhuriyette bütün otoritelerin menşei intihap tarihiyle millet olduğundan intihap serbestisi; Cumhuriyetin ruhu ve millî hakimiyetin esasıdır” sözleriyle demokrasinin Cumhuriyetin özünü oluşturduğunu vurgulamıştır (TBMM ZC, 3/22).

Özet olarak, SCF'nin öne çıkardığı münakaşa ve intisap serbestisi ile yeni kurulmuş olan Cumhuriyet rejiminin, demokrasinin güçlenmesiyle daha olgun hale geleceği düşünçesi dile getirilmiştir. Böylece cumhuriyet ve demokrasi arasında doğrudan bağ kuran bir anlayışın benimsendiği anlaşılmaktadır.

4.5. Eşitlik: SCF'nin eşitlik konusunda ortaya koyduğu söylemler iki kalemde ifade edilebilir. İlk olarak siyasi katılım konusunda eşitlik vurgusu oldukça önemlidir. Parti programında da ifade edildiği üzere, kadınların seçme ve seçilme özgürlüğü elde etmesi önemsenmektedir. SCF'nin yarattığı siyasi iklimin de etkisiyle 1930 belediye seçimlerinde kadınlar ilk kez oy verme hakkına kavuşmuşlardır. Keza gayri-müslimlerin siyasete katılımı konusunda da SCF'nin benimsediği olumlu yaklaşım vurgulanmalıdır. Azınlıkta olan gayri-müslim nüfusun, diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olduğuna işaret edilerek, yerel seçimlerde sınırlı sayıda gayri-müslim SCF listelerinden aday gösterilmiştir (Emrence, 2021, s. 164). Kadınların ve gayri-müslim vatandaşların siyasete katılımı konusunda eşit yurttaşlığa ve seçme-seçilme özgürlüğüne dair söylemler, belediye seçiminde hayata geçirilmiş ve SCF listelerinden kadınlar ve gayri-müslim adaylar sınırlı sayıda da olsa seçimlere girmişlerdir.

İkinci olarak üzerinde durulması gereken husus ise yolsuzluklar ve mahkemelerdeki usulsüzlükler konusudur. Yolsuzluklar toplumu oluşturan bireyler arasında fırsat eşitliğini aşındıran en önemli sorun kaynağı olarak nitelendirilebilir. Söz konusu dönemde, toplumda en çok huzursuzluk yaratan konuların başında yolsuzlukların yaygınlığı gelmektedir. Ahmet Hamdi Başar'ın (1981, s. 21) vurguladığı üzere, vergilerin ağırlığı, adilane olmaması, vergi toplamadaki usulsüzlükler ve mahkemelerde adaletin sağlanamaması en önemli şikâyet kaynağıdır. SCF, parti programında bu konular özelinde toplumda mevcut olan rahatsızlığın altını çizmiştir. Parti programının 8. maddesinde “rüşvet ve suistimallere karşı bilâmerhamet mücadele edilecektir.” ifadesi yer almaktadır. Keza mahkemelerde yaygın olan usulsüzlükler, vatandaşların yasa önünde eşit olma hakkını zedelemektedir. Bu dönemde toplumda yaygın olan şikayetler nezdinde, programın 9. maddesinde “mahkemeler teşkilatlarındaki noksanlıklar ... ikmal olunacaktır.” ifadelerine yer verilmiştir. Fethi Bey tarafından da çeşitli konuşmalarında değinilen bu şikayetlerin çözümü amacıyla SCF programında ilgili konulara yer verilmesi eşitlik konusuna atfedilen önemi ortaya koymaktadır (Özcan, 1988, s. 117).

4.6. Barış: SCF, uluslararası barış konusunda açık bir tutuma sahiptir. Bu tutumu, parti programında yer vererek açıkça göstermiştir. Programın 10. maddesinde “Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bütün devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde olmasına ve kuvvetlenmesine ve Cemiyet-i Akvam müessesesiyle daha sıkı surette iş birliğine ehemmiyet verecektir.” sözleri ile uluslararası arenada barış odaklı bir politikayı benimsediğini ortaya koymaktadır (Ağaoğlu, 2021, s. 231).

4.7. Tolerans: Bireysel özgürlükleri odağa alan liberal toplumsal düzende tolerans kavramı, toplumsal barışın tesis edilmesi noktasında öne çıkmaktadır. Bu çerçevede tolerans, farklı olana hoşgörü ile yaklaşmak olarak tanımlanabilir. Tolerans kavramına SCF'nin yaklaşımı, Mises'in altını çizdiği üzere, inanç özgürlüğü bakımından değerlendirilmelidir. Bu dönemde cumhuriyetin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilen laiklik kavramı SCF'nin sarih biçimde öncelediği bir kavramdır. Bu hususta SCF lideri Fethi Bey'in laiklik vurguları dikkate değerdir. Mustafa Kemal Paşa'ya SCF'nin kuruluşu hakkında yazdığı mektubunda “bütün manasıyla laik” bir fırka kurmak istediğini belirtmiş; ayrıca bir Meclis konuşmasında ise kendini laik kanunlara yürekten bağlanmış bir kişi olarak tasavvur etmiştir (TBMM ZC, 3/22). Ayrıca, laiklik kavramına verilen önem, tüzükte de açıkça vurgulanmıştır.¹⁰ Buradaki vurguların temel sebebi ise -önceki bölümde açıklandığı üzere- partide Cumhuriyet rejimine karşı billurlaşabilecek görüşlerin önüne geçmektir. Ancak, SCF, inanç özgürlüğü kapsamında CHF'nin laiklik anlayışına herhangi bir eleştiri getirmemiştir. Bu bağlamda, CHF'nin ortaya koymuş olduğu laiklik anlayışına itiraz edilmediği ve CHF ile özdeş bir siyasal pozisyon tercih edildiği söylenebilir.

5. SCF-KEMALİZM İLİŞKİSİ VE SCF'NİN MİRASI

SCF'nin yaklaşık üç buçuk aylık siyasal yaşamında, fikirsel zeminde Kemalizme yönelik olarak geliştirdiği anlayış ve siyasal tutumların ana hatlarıyla vurgulanması, SCF'nin bıraktığı miras açısından ve bu bağlamda siyasal tarih içindeki yerine dair önemli çıkarımlar ortaya koyacaktır. Bu bağlamda ilk olarak SCF'nin Kemalizm ile fikirsel ilişkisine odaklanmak gerekmektedir.

Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi ve hatta teşviki ile kurulan SCF, yine Mustafa Kemal Paşa'nın tasavvuru çerçevesinde şekillenmiştir. SCF'nin kısa siyasal ömründe, bunun ötesine geçen; yani Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif bir hareket haline gelme ihtimali söz konusu olmamıştır. Fethi Bey'in SCF'nin kapatılmasını duyurduğu mektubundaki ifadeler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle SCF'yi teşkil etmişim. Kanaatimizce bu teşvik ve tasvip, teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girmesi ihtimalini hadd-i zatında bertaraf ediyorum. Esasen bu kanaat haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemişim. Hâlbuki tahakkuk eden şekle firkamız âtiyen Gazi Hazretleriyle siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessesesi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum (Tuncay, 1999, s. 275).

Ne var ki, kuruluşunun ardından özellikle yerel seçimler arifesinde yaşanan olaylar nedeniyle SCF ve CHF arasında gerçek bir gerilim ve muarızlık ortaya çıkmıştır. Bu durum seçimler sonrasında yapılan Meclis oturum tutanaklarından açıkça anlaşılmaktadır.¹¹ Buna rağmen SCF'nin dar yönetici kadrosu içinde doğrudan bir rejim karşıtlığı veya Kemalizm karşıtlığından söz edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu noktada SCF içinde fikirsel önderliği üstlenen Ahmet Ağaoğlu'nun ortaya koymuş olduğu görüşler dikkate alınabilir. Liberal Kemalizm anlayışının önde gelen kurucularından biri olarak değerlendirilen¹² Ağaoğlu'nun görüşleri, örneğin aynı dönemde tek parti iktidarına karşı eleştirel görüşler ortaya koyan Peyami Safa ile karşılaştırıldığında, Kemalist modernleşmeci anlayışa bakışı daha net biçimde ortaya çıkmaktadır. CHF'nin Kemalist modernleşme anlayışı çerçevesinde attığı adımlara, Peyami Safa'nın getirdiği muhafazakâr tandanslı eleştiriler, Ahmet Ağaoğlu'nun bu

⁹ Parti tüzüğünde partinin adı *Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası* olarak geçmektedir (Özcan, 1988, s. 114).

¹¹ Özellikle 16 Kasım 1930'da yapılan Meclis oturumlarında gerilim artmış ve konu parti politikalarının ötesine taşmıştır. CHF Afyon mebusu Ali Bey, Fethi Bey'i Mondoros Ateşkes Anlaşmasını imzalamakla itham etmiştir (Serbes Cumhuriyet, 17.11.1930).

¹² Ahmet Ağaoğlu, SCF'nin kapatılmasının ardından CHF'ye muhalefetini sürdürmesine rağmen, vefatına kadar Kemalizme bağlı kalmış ve onu liberal açıdan yorumlama gayretlerini sürdürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. (Haklı, 2018).

dönemde ortaya koyduğu görüşlerden farklı bir görünüm arz etmektedir (Beriş, 2005, ss. 393-394). Örneğin Safa'nın tersine, SCF'de (veya parti elitlerinde) harf devrimine karşı doğrudan bir söylem geliştirilmemiştir. Keza Ağaoğlu 1933'te tek parti iktidarının otoriter yönelimlerine ve devletçi politikalarına muhalif argümanlar ortaya koyan *Akın* gazetesini çıkartmıştır. Bu gazetenin dayandığı ilkeler Ağaoğlu tarafından cumhuriyetçi, halkçı, laik ve inkılapçı olarak belirlenmiştir. Milliyetçilik ise dolaylı olarak savunulan bir görüş olmakla beraber, CHF'nin altı ilkesi arasında yalnızca devletçilik benimsenmemektedir (Uyar, 2005, s. 224). Buradan da açıkça anlaşılacağı üzere, SCF'nin fikri önderi Ağaoğlu'nun ideolojik pozisyonu devletçilik dışarıda tutulduğu durumda¹³ Kemalizm ile büyük oranda uyumludur.

Bu meyanda, SCF'de Kemalizme bir itiraz içerecek şekilde geliştirilen tek argüman ise sonraki yıllarda Anayasa'ya girecek olan CHP'nin altı okundan biri olan devletçilik ile ilgilidir. Ancak önceki paragraflarda da belirtildiği üzere, devletçilik ilkesine doğrudan bir karşı çıkış geliştirildiği söylenemez. Esas itiraz uygulama biçimi ve alanının genişliği ile ilgilidir. Bu bağlamda, devletçilik, milli ekonomi oluşturulması için bireyin yeterli olmadığı noktada devreye gireceği ön kabulüne dayanmaktadır (Koral Türk & Çetin, 2005, ss. 333-334). Keza Ahmet (Ağaoğlu) Bey'in devletçilik hususunda ortaya koyduğu görüşler, SCF'nin kapatılmasının ardından birkaç yıl sonra Kadrocularla yaşanan polemiklerde daha belirgin biçimde ortaya çıkmıştır (Demirci, 2001, s. 186). Ağaoğlu (1933) bu polemik çerçevesinde görüşlerini bütüncül biçimde *Fert ve Devlet* kitabında ortaya koymuştur. Kadrocular, Kemalizm'i sol tandanslı bir bakış açısıyla ideolojik bir çerçeveye oturtmak amacıyla hareket ederken, Ağaoğlu kadro dergisi çevresinde billurlaşan ekonomide devletin baskın rolünü savunan görüşlere karşı çıkmıştır. Ağaoğlu (1933, ss. 27-29), devletin ekonomideki rolünün sınırlı olması çerçevesinde bireyi temel alan bir anlayışın Batı'nın yükselişinin temelini oluşturduğunu öne sürmektedir.

İkinci olarak, SCF'nin sonraki yıllarda kurulacak siyasal partilere -özel olarak Demokrat Parti'ye (DP)- bıraktığı miras vurgulanmalıdır. Öncelikle hatırlamakta fayda var ki, DP'nin kurucu kadrosu¹⁴ ve parti elitleri büyük oranda SCF dönemine yakından şahitlik etmiş kişilerden oluşmaktadır. Dahası 1950'den itibaren DP iktidarının Başbakanı olan Adnan Menderes, SCF'nin Aydın il başkanlığı yapmış ve bu bağlamda SCF'nin siyasal ve ekonomik argümanlarını yakından bilen bir siyasetçidir.

SCF ilk planda, her ne kadar kısa soluklu ve siyasal hayatta sınırlı etkisi olan bir parti olarak düşünülse de, bıraktığı miras nedeniyle, sonraki yıllarda kurulan DP için önemli bir yön gösterici olarak değerlendirilebilir. SCF'nin, CHF iktidarına karşı geliştirdiği muhalif argümanların önemli bir kısmı ekonomi politikalarıyla -özel olarak devletçilik ilkesinin uygulanış biçimiyle- ilgilidir. Devletçilik politikalarına karşı, liberal ekonomik anlayış zaviyesinden geliştirilen argümanlar, ekonomik sıkıntılarının büyüdüğü bir dönemde toplumsal karşılık bulmakta zorlanmamıştır. SCF'nin kapatılmasının ardından, tek parti iktidarı döneminde ilk kurulan partilerden biri olan DP'nin, ekonomi alanında ortaya koymuş olduğu anlayışta SCF'ye benzer bir anlayışın hâkim olduğu söylenebilir. DP'nin parti programında, devletçilik bir bütün olarak reddedilmezken, liberal ekonomik anlayış öncelenmektedir (Albayrak, 2004, s. 70). Bu bağlamda, kuruluş yılı açısından aralarında 16 yıl olmasına ve bu bağlamda dönemsel şartlar farklılaşmasına rağmen, CHP iktidarına muhalif olarak kurulan SCF ve DP'nin ekonomi anlayışında bir devamlılık olduğu iddia edilebilir.

SCF'nin, DP'ye bıraktığı miras yalnızca liberal ekonomik anlayışla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra, tek parti iktidarına karşı SCF tarafından geliştirilen özgürlük temalı argümanlar, farklılaşan içerikleri olmasına rağmen, ana hatlarıyla DP tarafından da kullanılmıştır. Bu kapsamda siyasal liberalizmden mülhem argümanlar açısından SCF ile DP arasında bir devamlılık ilişkisi olduğu iddia edilebilir. Dahası, büyük oranda dönemin dengeleri ve SCF yönetici kadrosunun ideolojik yaklaşımları gereği, SCF program ve söylemlerinde yer bulamayan inanç özgürlüğüne dair tutumlar, DP döneminde sıkça dile getirilmiştir. Keza DP parti programının 14. maddesinde "din hürriyeti ve din adamı yetiştirme" vurguları öne çıkmaktadır (Albayrak, 2004, ss. 70-71). Bu bahisle, DP iktidarının

¹³ Ağaoğlu bir başka yazısında kendini tanımlarken "liberal devletçi" vasfını da dahil etmiştir (Haklı, 2018, s. 52).

¹⁴ Bayar DP'nin kuruluş çalışmaları sırasında bir gazetecinin sorduğu SCF gibi muvazaalı bir parti olup olmadıkları yönündeki soruya, SCF'nin muvazaalı olmadığını, keza kendilerinin de olmadığı yönünde bir cevap vermiştir (Albayrak, 2004, s. 63).

siyasal liberalizm açısından SCF'den devraldığı anlayışta, içeriğini zenginleştirerek devamlılık sağladığı iddia edilebilirken; kaynağını dinden alan değerlerin daha sık dile getirilmesi nedeniyle DP'nin SCF'ye nazaran muhafazakarlık tonu daha yüksek bir siyasal pozisyon belirlediğinin de altı çizilmelidir. Bu açıdan laiklik anlayışı çerçevesinde DP'nin SCF'ye göre, Kemalist modernleşmeci anlayışa daha eleştirel bir yaklaşımı benimsediği söylenebilir.

6. SONUÇ

SCF'nin liberalizm anlayışı, Mises'in altını çizdiği kavramlar çerçevesinde yedi maddede değerlendirilebilir. İlk olarak liberalizmin en önde gelen ilkelerinden biri olan mülkiyet kavramının üzerinde durulmalıdır. Bu ilke Mises'in de vurguladığı üzere, bireylerin kendi ekonomik çıkarlarını takip etmelerinin aslında bir bütün olarak topluma da katkı sağladığı ve toplumun refahının artmasına hizmet ettiği iddiası üzerine kuruludur. Mülkiyet kavramı, liberal ekonomik sistemin temel ögesi olması sebebiyle, esasen SCF'nin bu kavrama yaklaşımı bir bütün olarak liberal ekonomik sisteme yaklaşımı olarak da ele alınabilir. 1930'lu yılların başında, Büyük Buhran nedeniyle eleştiri oklarının hedefinde olan bir anlayış olmasına rağmen, SCF'nin özel mülkiyeti odağa alan liberal ekonomik anlayışı tavizsiz savunduğu görülmektedir. Bu minvalde, fiyat istikrarı ve ucuz krediler yoluyla bireylerin ekonomik faaliyetlerinin kolaylaştırılması, ekonomik problemlere çözümün reçetesi olarak sunulmaktadır. Buradan da açıkça anlaşıldığı üzere, SCF bireylerin ticari faaliyetleri ile toplumun refahının artırılması konusunda açık bir tutumu benimsemektedir.

İkinci olarak üzerinde durulması gereken husus devletin ekonomideki rolüdür. Mises, liberalizmin devlet anlayışını sınırlı bir devlet olarak özetler. Buna göre devletin temel varlık sebebi mülkiyeti, özgürlüğü ve barışı korumaktır. Bunun ötesine geçen bir devlet anlayışı kabul edilemez. Yani bireylerin atomize varlıklar olarak, dış müdahaleden masun olmaları ve serbestçe ekonomik faaliyetlerini sürdürmeleri tahayyül edilmektedir. Bu anlayış birey odaklı ve devletin ekonomideki rolünü oldukça sınırlayan bir anlayışa tekabül etmektedir. 1930'ların başında Türkiye'nin çevre ülkelerinde ve Avrupa'da liberal ekonomi anlayışına eleştirel yaklaşımlar ağırlıktadır. SSCB'nin planlamacı ekonomi anlayışının ilgi çektiği ve İtalya'da Benito Mussolini'nin devleti her yönden kutsallaştıran politikalar izlediği bir dönemde, SCF'nin ekonomik problemler karşısında devlete oldukça sınırlı bir rol tayin eden liberal bir anlayış benimsemesinin altı çizilmelidir. Bir başka ifadeyle, planlamacı, korumacı ve milli ekonomi anlayışının yaygın olduğu bu dönemde, SCF'nin bireyin ekonomik faaliyetlerini önceleyen bir anlayışı benimsemesi, onun ekonomik yönden liberalizm anlayışının derecesini göstermesi açısından oldukça kritiktir. Özellikle bireyin ekonomik faaliyetlerini sınırlandıran ağır vergi yükünün eleştirilmesi ve devlet sermayesi yerine yabancı sermayenin kalkınmada öne çıkarılması, SCF'nin liberal ekonomi anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Ne var ki, tüm bu vurgulara rağmen, devlet tekelleri özelinde devletçilik anlayışının topyekûn olarak reddedilmemesi, SCF'nin liberal ekonomik anlayışının sınırlarını çizmektedir. İlkesel olarak eleştirilmesine rağmen, ihtiyaç halinde devletin ekonomide daha etkin bir rol oynaması konusunda CHF'nin devletçi ekonomi anlayışından farklılaşmamaktadır.

Üçüncü olarak liberalizmin özgürlük anlayışı vurgulanmalıdır. Mises'in anlatısında liberalizmin köşe taşlarından biri olarak değerlendirilen özgürlükler hem demokrasinin temelini oluşturması bakımından hem de ekonomi açısından teşebbüs ve emek serbestisi yönüyle ele alınmaktadır. SCF'nin özgürlük anlayışı bu zaviyeden değerlendirildiğinde, parti söylemlerinin liberalizmin özgürlük anlayışıyla doğrudan uyduğu ifade edilebilir. Ekonomik sıkıntıları gidermek için teşebbüs hürriyetine alan açmanın/kolaylaştırmanın ön görülmesinin yanı sıra, münakaşa, kalem ve intisap serbestisi SCF'nin özgürlük anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bu minvalde, özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılarak demokrasinin güçlendirilmesi vurgulanmıştır. Bu çıkarımlar çerçevesinde özgürlükler ile ekonomik gelişme ve demokrasi arasında kurulan bağ açısından SCF'nin anlayışının dönemin liberalizm anlayışı ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Dördüncü kavram demokrasidir. Mises, liberalizmin en önde gelen teorisyenlerinden biri olarak Locke'un rızaya dayalı yönetim anlayışını öne çıkartmaktadır. Bu anlayışla uyumlu biçimde, SCF lideri Okyar'ın rızaya dayalı yönetim anlayışını benimsediği ve müteaddit zamanlarda bunu ifade ettiği söylenebilir. Keza tek parti rejimine son verilerek, demokrasinin gelişimine katkı sağlayacağı düşünülen SCF'nin söylemlerinin temelini oluşturan en önemli konuların başında seçme ve seçilme

hakkı ve muhalif görüşlerin ifade edilebilmesi için ifade özgürlüğü gelmektedir. Bu noktada, SCF'nin sylemlerinde yeni kurulan Cumhuriyetin demokrasi ile zenginleştirilerek geliştirilmesi vurgusu ön plana çıkartılmıştır. Bu açıdan bakıldığında SCF'nin demokrasi konusunu ele alışının liberalizmin çizdiği çerçeveyle uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Beşinci kavram eşitliktir. Liberalizmin eşitlik anlayışı, insanlar arasında ekonomik açıdan mutlak bir eşitlik tasavvuruna değil, fırsatlara eşit ulaşım imkni ve yasa önünde eşitlik açısından değerlendirilmektedir. Burada ileri sürülen anlayışla uyumlu biçimde, SCF'nin fırsat eşitliğini işaret eden sylemleri sıkça dillendirdiği söylenebilir. Yolsuzluklar ve vatandaşların devlet içlerinde eşitsiz muameleye maruz kalması, parti programında özellikle vurgulanmıştır. Keza programda mahkemelerde adalet duygusunu zedeleyen eşitsiz muamelelerin altı çizilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, SCF'nin eşitlik anlayışının liberalizmin n gördüğü çizgiyle büyük ölçüde uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Altıncı kavram ise barıştır. Mises liberal ekonomik düzenin bozulmasının ana müsebbibi olarak Birinci Dünya Savaşı'nı görmektedir. Savaş ortamının uluslararası ticaret ağlarını yok etmesi sebebiyle ekonomik işleyişin bozulduğunu ifade etmektedir. SCF'nin programında uluslararası barışın sağlanması önemi vurgulanmış ve bu bağlamda Türkiye'nin uluslararası örgütlere yeliği n görülmüştür. Keza Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi ve ardından Kurtuluş Savaşı'nın toplumsal ve ekonomik hayat üzerindeki etkileri nazarında, uluslararası barışın önemi açıkça ortaya koyulmaktadır. Böylece SCF açısından Türkiye'nin komşu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesi önemsenen bir durum olarak öne çıkmaktadır. Bu tespitler çerçevesinde, SCF'nin barış ilkesi hususunda dönemin liberalizm anlayışla uyumlu bir profil çizdiği söylenebilir.

Yedinci kavram toleranstır. Mises, tolerans kavramını inanç özgürlüğü üzerinden açıklamaktadır. Bu anlayış, kamu otoritesinin bireylerin inançları karşısında eşit mesafede/tarafsız olması ve bireylerin inanç özgürlüğüne saygı duyulması olarak özetlenebilir. Devletin inançlar karşısındaki tarafsızlığını ifade etmesi bakımından laiklik kavramı SCF'nin sıkça vurguladığı ve tavizsiz desteklediği bir kavramdır. Parti tüzüğünde, partinin adına laik sözcüğünün eklenmesi, laikliğe ne denli önem verildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ne var ki, SCF'nin kuruluş sürecinde, Türkiye'nin siyasal yapısındaki hızlı dönüşüm ve ekonomik durum nedeniyle, toplumda devrimlere tepki duyulmasından endişe edilmektedir. Bu nedenle özellikle İzmir olaylarından sonra, eski düzene hasret duyan kişilerin parti teşkilatlarında yer alması nedeniyle SCF eleştirilmiştir. Ancak bu eleştiriler, SCF'nin laiklik anlayışına teşmil edilmemiştir. Bu noktada, SCF'nin laiklik konusunda CHF'den ayrışmadığı ve laiklik anlayışını tartışmaya amadığı ifade edilmelidir. Son analizde, SCF'nin iktidarın laiklik anlayışına inanç özgürlüğü kapsamında bir eleştiri getirmemiş olması nedeniyle liberalizmin n gördüğü çerçeveyle tam bir uyum içinde olmadığı söylenebilir.

Bu analizler ışığında, SCF'nin yaklaşık 3 aylık kısa süreli siyasi hayatında bir muhalefet partisi olarak ortaya koymuş olduğu program ve sylemlerin liberal umdelerle büyük ölçüde uyumlu olduğu söylenebilir. Bunun temel sebebi ise, otoriter karakterli tek parti karşısında, özgürlükleri ne çıkaran bir siyasal pozisyonu temsil etmesi ve partinin en önde gelen iki ismi olan Fethi Bey ve Ahmet Bey'in liberal görüşleri benimseyen kişiler olarak partinin sylemlerine yn vermesidir. Ne var ki, genel itibariyle liberal bir programı benimseyen SCF'nin, ülkedeki siyasal gündeme ilişkin yaklaşımlarında liberal ilkelerle doğrudan uyumlu olmayan iki husus ne çıkmaktadır. Birincisi CHF'nin benimsemiş olduğu laiklik anlayışına inanç özgürlüğü temelinde herhangi bir eleştiri getirilmemesidir. Yukarıdaki bölümde ifade edildiği üzere, halifeliğin kaldırılmasının üzerinden henüz 6 yıl kadar geçmiş olması ve toplumsal muhalefetin bu temelde yükselme ihtimali CHF ve SCF elitlerinin temel endişe kaynağını oluşturmaktaydı. Bu endişeyle binaen, laiklik anlayışına dair sylemler üretilmemiş olduğu ve bu hassasiyetle parti programında bu konuya yer verilmediği söylenebilir. İkincisi ise, Hükümetin devletçilik yoluyla milli ekonomi oluşturma politikasının temelden değil, kısmi olarak eleştirilmesidir. İnönü'nün açıkça belirttiği üzere, CHF milli bir ekonomi yaratmak amacıyla ılımlı devletçi politikalar izlemektedir. Fethi Bey'in bu politikaya getirdiği eleştirilerin ve önerdiği politikaların ise büyük ölçüde liberal ekonomik ilkeleri içermekle birlikte, devletçilik yoluyla milli ekonomi oluşturulması hassasiyetine duyarsız kalmadığı ifade edilmelidir. Örneğin ekonomide tüm devlet tekellerine değil, yalnızca gıda ürünleri konusundaki tekellere karşı

çıkılması ve devletin tren işletmeciliğine temelden bir itiraz yerine, bunun yöntemine dair itirazlar benimsenmesi, SCF'nin devletin ekonomideki rolü konusunda sınırlarını ortaya koymaktadır.

Son analizde, Avrupa'da yaygın biçimde Birinci Dünya Savaşı'nın ve Büyük Buhran'ın müsebbibi olarak değerlendirilen siyasal ve ekonomik liberalizmin kıyasıya eleştirildiği bir dönemde, CHF'nin devletçilik temelinde geliştirdiği politikalara liberalizm odaklı eleştiriler getirmenin meşakkatli ve toplumda karşılık bulması görece kolay olmayan bir siyasal pozisyona tekabül ettiği söylenebilir. Bu zaafa rağmen, ekonomik şartların toplumda yarattığı büyük huzursuzluğun da etkisiyle SCF kısa süre içerisinde önemli bir destek bulabilmiştir. Ne var ki bu süreçte yaşanan İzmir hadiseleri ve belediye seçimlerindeki olaylar, Hükümet'te endişelerin yükselmesine neden olmuş ve ardından gelişen süreçte SCF'nin siyasi hayatının devamını sağlayacak siyasi atmosfer ortadan kalkmıştır.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (1933). *Devlet ve Fert*. Sanayiinefise Matbaası.
- Ağaoğlu, A. (2021). *Serbest Fırka Hatıraları*. İletişim.
- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (Çev. Sedat Cem Karadeli). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akşin, S. (2022). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasal Hayatında Demokrat Parti 1946-1960*. Phoenix Yayınları.
- Anadolu Ajansı, *Türkiye'nin 90 Yılı 1919-2009*. Anadolu Ajansı Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2008). *Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938* (3. Cilt). Remzi Kitabevi.
- Barber, C. L. (1978). On the origins of the Great Depression. *Southern Economic Journal*, 44(3), 432-456.
- Başar, A. H. (1981). *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Beriş, H. E. (2005). Türk Sağı ve Liberalizm. *Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* (ed. Yılmaz, M.). İletişim Yayınları. ss. 389-415.
- Demirci, F. (2001). Bir Siyasal Düşünür Olarak Ahmet Ağaoğlu 1869-1939. *Liberal Düşünce Dergisi*. Sayı: 23. ss.175-195.
- Ebeling, R. M. (2017). Ludwig von Mises and the Real Meaning of Liberalism. *Mises Wire* <https://mises.org/wire/ludwig-von-mises-and-real-meaning-liberalism>
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye*. Remzi.
- Emrence, C. (2021). *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim.
- Goloğlu, M. (2021). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Greaves, B. B. (2002). Preface 1985. In Mises, L. v. *Liberalism In the Classical Tradition*. The Foundation for Economic Education, Inc.
- Haklı, S. Z. (2018). Erken Dönem Cumhuriyet'te Ahmet Ağaoğlu'nun Kemalizm'i Liberal Perspektiften Yorumlama Çalışmaları. *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 90, ss. 35-57.
- Hülsmann, J. G. (2007). *Mises: The last knight of liberalism*. Ludwig von Mises Institute.
- İnönü, İ. (1998). *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

- Kaynar, M. K. (2007). *Cumhuriyet Donemi Siyasi Partileri*. İmge Kitabevi.
- Kaynar, M. K. (2012). *Tarihin İnşası ve Siyaset*. Adımlar Yayınevi.
- Kılıç, A. (2020). *Ataturk'un Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*. (Der. Hulusi Turgut). Turkiye İş Bankası Kultur Yayınları.
- Koçak, C. (2008). Siyasal Tarih (1923-1950). İçinde Sina Akşın (ed.) *Turkiye Tarihi 4: Çağdaş Turkiye 1908-1980*. Cem Yayınevi.
- Koçak, C. (2014). *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim.
- Koralturk, M. & etin, C. (2005). Turkiye'de Liberal İktisadi Duşune. *Turkiye'de Modern Siyasi Duşune Cilt 7 Liberalizm* (ed. Yılmaz, M.). İletişim Yayınları. ss. 316-356.
- Mises, L. v. (2002). *Liberalism In the Classical Tradition*. The Foundation for Economic Education, Inc.
- Okyar, F. (2017). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*. rgun Yayınevi.
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Ataturk, Okyar ve çok Partili Turkiye-Fethi Okyar'ın Anıları*. Turkiye İş Bankası Kultur Yayınları.
- Owen, R. ve Pamuk, ř. (2002). *20. Yzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. (ev. Ayşe Edirne). Sabancı niversitesi Yayınları.
- zcan, N. (1988). *Serbest Cumhuriyet Fırkası* (Yayın no: 358043) [Doktora Tezi, Marmara niversitesi] YK Tez Merkezi.
- Salerno, J.T. (1990). Ludwig von Mises as Social Rationalist. In Rothbard, M.N. & Block, W. (eds.) *The Review of Austrian Economics*. Springer.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (2/15). Devre: 2, Cilt:15, İçtima: 69, 04.03.1341.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (3/22). Devre: 3, Cilt: 22, İçtima: 4, 15.11.1930.
- Tunçay, M. (1999). *Turkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Ynetimi'nin Kurulması 1923-1931*. Tarih Vakfı yurt Yayınları.
- Uyar, H. (2005). Ağaoğlu Ahmet'in "Liberal Muhalif" Gazetesi: Akın 1933. *Turkiye'de Modern Siyasi Duşune Cilt 7 Liberalizm* (ed. Yılmaz, M.). İletişim Yayınları. ss. 224-231.
- Weiker, W. F. (1973). *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath*. E. J. Brill.
- Yetkin, . (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. Karacan Yayınları.
- Zrcher, E. J. (2007). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları.
- Zrcher, E. J. (2022). Three turning points in the political development of modern Turkey. *Turkish Studies*, Published online 22.11.2022 DOI: 10.1080/14683849.2022.2143266.

Gazeteler
Cumhuriyet
Serbes Cumhruiyet
Vakit
Yarın

Normal(leştirilen) Toplumlar, Anormal Güvensizlikler ve Patolojik Cinayetler

Normal(ized) Societies, Abnormal Insecurities and Pathological Murders

Gülçin Özge TAN¹

Öz

Amaç: Bu makalenin amacı, bir iktidar tekniği olarak normalleştirilen kadın cinayetleri bağlamında ele alınması ve Foucaultcu güvenlik toplumu yaklaşımıyla kadın cinayetlerinin analiz edilmesidir.

Tasarım/Yöntem: Makalede nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda, kadın cinayetleri, Türkiye'deki belirli örnekler üzerinden literatürdeki çeşitli tartışmalarla ilişki olarak bir arada değerlendirilmiştir.

Bulgular: Bu makalenin ulaştığı sonuca göre, bir iktidar tekniği olarak normalin belirlenmesi, normal dışında kalanları riskle ilişkilendirerek onları harcanabilir bedenlere çevirir. Güvenlik iktidarını büyüyen bu ataerkil paradigma, kadın bedenini bir yandan disipline ederken bir yandan da kadının özgürlüğünü, yaşam hakkı karşılığında gasp etmektedir. Ayrıca normalleştirme tekniğinin hukuku muğlaklaştırması da makalenin vardığı diğer önemli sonuçtur.

Sınırlılıklar: Tercih edilmiş bir sınırlılık olmakla birlikte kadın cinayetlerine belirli bir paradigma içinden bakmak makaleyi sınırlandırmaktadır.

Özgünlük/Değer: Kadın cinayetlerini ve cinayetlerin normalleştirilmesini bir iktidar tekniği olarak ele almak, makalenin özgün yanı olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Normal, Anormal, Patolojik, Normalleştirme, Kadın Cinayetleri

Abstract

Purpose: The aim of this article is to think about normalization as a power technique in the context of femicide and to analyze femicides with the Foucault's approach to the security society.

Design/Methodology: Qualitative research technique was used in this article. Accordingly, femicides were studied together with various discussions in the literature through specific examples in Turkey.

Findings: As a result of this article, the determination of the normal as a power technique, connects the abnormal with risk and turns them into expendable bodies. This patriarchal paradigm that enlarges the security power, disciplines the female body. On the other hand, it usurps women's freedom in exchange for their right to life. In addition, the normalization technique obscures the law is another important conclusion of this article.

Limitations: Although it is a preferred restriction, looking at femicide from a power paradigm has a limiting effect on this article.

Originality/Value: The original value of this article is that it is handled analyzing femicides and the normalization of these murders as a power technique.

Keywords: Normal, Abnormal, Pathological, Normalization, Femicide

¹ Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gulcinozgetan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7490-609X.

1. GİRİŞ

“Güvenli” bir toplum yapısını sorgulayan ve belirli bir güvenlik sınırı içinde yer alıp almadığımızı anlamaya çalışan Michel Foucault, birbiriyle bağı olduğunu iddia ettiği üç iktidar paradigmasının varlığından bahseder: hukuk, disiplin ve güvenlik. Çoğu zaman bir arada işleyen bu paradigmalardan bir tanesi, zaman içinde daha baskın hale gelebilir. Fakat bu yan yana olabileme ihtimaline rağmen Foucault’ya göre, disiplin paradigmasının zıttı olarak güvenlik paradigması, normasyonun değil normalizasyonun üzerine kurgulanır ve diğer iki iktidar anlayışının anomaliden kaçınan yapısından farklı olarak kendisini riskler üstüne kurar. Güvenlik iktidarı paradigmasının temel kaygısı, çeşitli süreçler sonucunda ortaya çıkan sonuçların toplum nezdinde nasıl “normal” kılınacağıdır. Bu kaygısal anlayış doğrultusunda, güvenlik paradigmasının en temel özelliği, kitlelerin risk hesaplarına uygun biçimde yönetilmesidir. İlk olarak bir normallik çetelesi tutan güvenlik iktidarı, çeşitli şartlara endeksli olarak güncellediği, “normallik eğrisine” uygun düşen ya “normlar” belirlemektedir ya da önceden düzenlenmiş “normları” yaratmış olduğu “normallik” algısına uyumlu hale getirmektedir. Böylesi bir yaklaşımda, hayatların normlar uyarınca düzenlendiği ve korunduğu bir hedefin yerini değişen risklere göre “harcanabilir” bir nüfus almaktadır. Bu anlamda, risklerin çoğullaştığı an ve yerlerde iktidarının sınırlarını genişleten güvenlik paradigmasında halk, “nüfusa” dönüşmekte; bireylerin sadece arzu ve istekleri değil korkuları da riskler üzerinden yönlendirilmekte ve yönetilmektedir. Riskin göze alınması bağlamında açığa çıkan “tehdit algısı”, nüfusun özgürlüğünü zamanla elinden alırken nüfusun içinde birer beden halini alan bireyler, risk alanına girdiği anda normallik eğrisinin dışına çıktığı savıyla harcanabilir bir beden haline getirilir. Tüm bu yaptıkları ile hukuku muğlaklaştıran güvenlik iktidarı, yönetimini ve gücünü “normallikler” üstüne kurar ve “normları” kendi hesaplarına, yarattığı “tehdit algısına” göre oluşturur ya da şekillendirir.

İlgili makale ile incelemeyi hedeflediğim konu bu bağlamda, yukarıda bahsini ettiğim teorik çerçeveye kadın cinayetlerine bakmanın mümkünlüğüdür. Foucault’nun ele aldığı üç yönetim paradigmasının her birinin farklı formasyonlarına diğer toplumsal gruplardan daha farklı biçimlerde maruz kalan kadınlar, özellikle disiplin iktidarının yönetsel mantığının temel odağında uzunca süre yer almış ve bu yer alışla çoğu akademik çalışmanın da merkezinde olmuştur. Paradigmalarındaki bütün iç içe geçişlerde ve disipliner iktidarın odağında olma hali bir yana kadın bedeni, güvenlik iktidarının yönetiminden de en çok etkilenen toplumsal öznelerden biri halini almıştır. Toplumda normal olarak kodlanan davranış kalıplarının dışında hareket etme “sapma bir davranış” olarak imlenerek kadın cinayetlerinin açıklanmasında ve dahi normalleştirilmesinde kullanılmıştır. Sapma davranışta, eylemlilikte veya söylemde bulunan kadınların bedeni, normallik eğrisinin dışında kalmasıyla bir anda harcanabilir bedene dönüştürülmüştür. Bu da son derece tehlikeli bir şekilde kadınların yaşam hakkını hukuki, normatif bir zeminden çıkararak, eril bir öznelliğin “normallığıne” bağlamıştır. Sapma davranış gösteren kadının, normalin dışına çıkararak aldığı “risk” onu Agambenvari bir “homo sacer” haline getirmektedir. Muhafazakâr toplum yapısının eril iktidarların elini güçlendirdiği Türkiye’de de öncelikli olarak kadınlar için belirli normaller belirlenir ve onlardan bu normallere uyum sağlaması beklenir. Belirlenen normalin dışında kalan kadınlar, riski kabul ettiği için gözden çıkarılabilir bir mevkide kalırlar. “Gece vakti sokakta bulunma”ktan şort giymeye kadar birçok durumla ilişkilendirilen anormallikler, güvensiz olanı tercih ederek riski kabul eden kadınların, bir cinayetin maktülü olmasını normalleştirmek adına ataerki tarafından kullanılır. Hukukun yitimi olarak da değerlendirilebilecek söz konusu normalin saptanması, bunun dışında kalanı anormal ilan ederek patolojik olanla özdeşleme ve bu minvalde yok etme (katletme) eylemini meşrulaştırma bugün özellikle kadınları özgürlüklerine karşı yaşama hakkını seçme ile baş başa bırakmaktadır.

2. NORMAL, ANORMAL VE PATOLOJİ

Michel Foucault’nun, 1977-1978 yılları arasında verdiği College de France Dersleri’nden derlenen *Güvenlik, Toprak, Nüfus* kitabı, düşünürün zihinsel dünyasında yeni oluşumların varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, 1975 senesinde yayınlanan *Hapishanenin Doğuşu* isimli eserinde yazarın kapanış cümlesi olarak kurduğu cümle aslında sonraki çalışmalarının öncüsü olarak değerlendirilebilir (Taylan, 2013). Buna göre, Foucault, ismi geçen kitabını “*Modern toplumda iktidarın olağanlaşması* (normalleştirme iktidarı) ve *bilginin oluşumu konularındaki tarihsel arka plan olarak hizmet etmesi gereken bu kitabı burada kesiyorum*” (Foucault, 2015: 445) diyerek sonlandırıyor. Ardında ders notlarından oluşturulan ve yaşamından sonra yayınlanan kitabında

bulunabilecek bu paradigma farklılığı, artık “norm”un ve hatta “disiplin”in yerini, güvenliğin aldığı bir merhaleyi betimlemektedir. Norm ve normalleştirme arasındaki bu yeni dikkat ekieş, esin kaynağını Georges Canguilhem’den almaktadır. Foucault’nun tez danışmanı olan Canguilhem’in düşünür için önemi, 1975 senesinde “Anormaller” başlıklı dersinde, “tehlikeli birey” kategorisinin açığa çıkışını “normalleştirme iktidarı” açısından ele almasıyla ortaya çıkar (Taylan, 2013).

Filozof ve tıp doktoru olan Georges Canguilhem (1904-1995), Foucault ve Deleuze gibi çok sayıda düşünürü etkilemiş, biyoloji ve bilim felsefesi için kurucu bir isim olmuştur. Temel savlarını, canlının ortamı ile kurduğu ilişkide aramak gerektiği fikri üzerine kuran Canguilhem, *Normal ve Patolojik* isimli eserinde normalin ve normal olmayanın –patolojik, anormal- izini sürmektedir. Normal olanın belirlenmesinde nereden yola çıkılacağı ya da neyin normal neyin normal olmayan olduğunun saptanmasına dair bir tartışma yürüten Canguilhem için bu son derece meşakkatli bir iştir. “Normal” hasta olmayana mı referans vermektedir, istatistiki bir belirleme midir, ortalama olmak mıdır vb. sorularını sormakta ve bu soruları tıp bilimine referansla ancak toplumsal olanla bağlantı kurarak cevaplandırmaktadır. Kavramlara Canguilhem cephesinden biraz daha yakından bakılıp sosyolojik olana uyarlandığında özellikle toplumsal patolojik kabul edilen Şeylerin nasıl bir belirlenimcilik etrafında işlediği daha rahat anlaşılacaktır. Bu noktada bakılması gereken üç kavram normal, anomali ve patolojidir. Canguilhem, tartışmasına normali tanımlayarak başlar. Tıp Sözlüğü’ne göre, kurala uygun ve düzenli olarak tanımlanan normal, felsefik bir sözcük dağarcığında daha geniş karakterize edilebilecektir ki yazar için bu daha açıklayıcıdır. Bu anlamda da normal olması gerektiği gibi olan, belirli bir türün çoğunluğunda görülen ya da ölçülebilir bir karakterin ortalaması ya da oran ls demektir. Ancak Canguilhem’e göre, bu tanım açıklıktan uzak, bir olguyu konuşan kişinin kendi takdirini atfettiği bir değer yaratmaktadır. Düşünür tam bu noktada fikirlerini bir adım daha ileri taşır ve tıp bilimi ile tedavi bilimi arasında da normalin farklı anlamlara geldiğini söyler. Çünkü tıp bilimi için insan bedeninin normal durumu, yeniden oluşturulmak istenen durumdur. Fakat tedavi bilimce normal, tıp bilimince hedeflenen durum değil, ilgili kişi/hasta tarafından normal kabul edilendir. Bu anlamda da yaşam bilimi olarak tıp varoluş sebebini, *yaşamın dinamik kutupsallığı ile ilgili olarak, olumsuz bir değer Şeklinde kaygıyla karşılıadığı bazı durum ya da davranışları patolojik, dolayısıyla sakınılması ya da düzeltilmesi gereken durum ya da davranışlar olarak niteler*. Ayrıca onun için yaşam bir norm olarak kabul edilir. Bir canlının bir lezyona, bir enfestasyona ya da işlevsel bir anarşiye hastalık yoluyla tepki vermesi de yaşamın içinde gerçekleşen kutupluluğun bir parçasıdır ve yaşamın normatif bir etkinlik olması durumunu bozmamaktadır. Normları kurma anlamına gelen normatifliği bozacak olan ise anlamsal olarak anomalidir. Anlamsal olarak bir olguyu içeren anomali iken anormal betimleyici, değerlendirici olana denk düşmektedir. Anomali bir rahatsızlık ya da zararlılık olarak işlevlerin yerine getirilmesine engel olduğu zaman bilim tarafından saptanan bir sapma olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani Canguilhem’in de özetlediği gibi her anomali patolojik değildir. Sağlık normatif olandır. Normal insan normatif insandır (Canguilhem, 2018). Anomali hastalık yoluna sapabilir ama hastalık değildir ve bir anomalinin hastalığa saptığını tespit etmek kolay değildir. Çünkü:

Normal denen hiçbir olgu, normla ilişkilendirildiği koşullar verili olmadığı andan itibaren, yeni normun ifadesinin saygınlığını gasp edemez. Kendinde normal ya da patolojik olan bir olgu yoktur. Anomali kendiliğinden patolojik değildir, mümkün olan başka normlara denkliğe karşılık gelirler. Eğer bu normlar istikrar, doğurganlık, yaşamın değerlikenliği konusunda önceki özgül normlardan aşağıdaysa o zaman patolojik olarak adlandırılır. Eğer bu normların aynı ortamda eş değer ya da başka bir ortamda üstün oldukları ortaya çıkarsa, o zaman normal olarak adlandırılırlar. Normallikleri normatifliklerinden gelecektir. Patolojik olan, biyolojik normun yokluğu değildir; ama yaşam tarafından karşılaştırma yoluyla reddedilmiş başka bir normdur (2018: 121).

Özetle kanımca, Canguilhem’in çıkarımlarında göze çarpan iki önemli nokta vardır. Bunlardan ilki, tıp ve tedavi bilimlerinde saptanan normalin farklılaşmasıdır. Çünkü eğer norm sağlık ve yaşamak ise anormal saptanan durumlarda dahi normatif olanın gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin “hastalık” ile özdeşleştirilen durumda amaç, hastalık öncesi “normal” tespit edilen değerlere dönmek olarak belirtilse de kimi tedavilerde aynı değerler yakalanmasa dahi normatif olana dönülmektedir. Kan değerlerinde sıkıntı yaşayan bir bireyin aldığı tedavilerle hastalık öncesi değerlerini yakalamasa bile iyileşmesi onu normatif alana geri sokar. İkinci önemli nokta ise normal olmayan/anormal ile

ilişkilendirilen değer, her zaman patoloji anlamına gelmediğidir. Olgusal olması sebebiyle anormalden ayrılan anomali ise patolojik olana evrilebileceği gibi, normun içinde kalabilir ya da başka normlara denk düşebilir. Sosyal bilimlere son derece uzak gibi gözükse de bu ifadeleri sosyal alanın alanına sokmadan önce, ama arka planda sosyali düşünerek, bütün anlatıdaki tanımlayıcı sorun şu şekilde özetlenebilir: Günümüzde anomaliler yerine betimleyici, değerlendirici, normatif olmayan ama sahte bir nesnellik algısı ile normal dışı olarak dayatılan anormallikler belirlenmekte ve bu da patolojik olanla ilişkilendirilmektedir. Yani aslında normu bozan herhangi bir durum dahi ortada yokken durum, olay, birey anormal olarak betimlenmekte ve ilgili anormallik patoloji ile özdeş kılınarak; hastalıktan kurtulmanın yolu bu anormalliği tedavi etmek, gerekirse “kesip atmak” olarak sunulmaktadır.

Bu kavramların izinde Canguilhem’in sürdürdüğü tartışmada bizler için kritik olan nokta, düşünürün bu kavramlardan yola çıkarak ortaya koyduğu “normalizasyon (standardizasyon)” sürecidir. İlk dönemlerde pedagoji ve sağlık kurumlarına özgü olan “normal” terimi, rasyonelleşmenin ve Fransız Devrimi’nin etkisinin altında kalarak halk diline geçmiş ve ekonomi, politika gibi farklı alanları da içine alan bir sürecin yeni adı konmuştur: normalleştirme. Normalleştirme etrafında, organik düzenlemeye eğilim gösteren ve onu taklit eden toplumsal düzenleme ise bir toplumun ihtiyaç ve normlarının, bir organizmanın ihtiyaç ve normlarından daha farklı bir şekilde belirlenmesinden ötürü toplumsal ereklilik sorgulamasını karşımıza çıkarırken (Canguilhem, 2018) toplumsal normalite belirleyen ve normalleştirmeyi yapanın kim olduğunun araştırılması bizi Foucault’ya getirir.

Foucault’ya göre Orta Çağdan 18. yüzyıla kadar Batı toplumlarının hukuk, yasa, meşruluk gibi tartışmalar etrafında şekillenen yasallık sorunu, 19. yüzyıla kadar bütün Avrupa’yı sarmış ve büyük siyasi mücadeleler neticesinde son derece zor bir biçimde bir hukuk toplumuna geçildiği düşünülmüştür. Ancak Foucault için tam da bu geçişin olduğunun düşünüldüğü anda kendisinin de analiz etmeye çalıştığı bir şey gerçekleşmiş ve bugünün temel işleyiş biçimi olan norm toplumundan sağlık, tıp, normalleştirme toplumuna geçilmiştir. Foucault’nun tıbbi düşünce etrafında açıklamaya çalıştığı bu yeni toplum biçimi, hukuka dayalı bir yönetme iradesi değildir. Foucault’nun tıbbi düşünceden kastı, norm etrafında örgütlenen şeyleri algılamanın bir şeklidir ki bu Canguilhem’i de andırır şekilde, normalite anormalden ayırmaya çalışan şeydir. Foucault burada önemli bir ayırım yapar ki bu makalede kadın cinayetlerini açıklarken kullanacağım tam da bu ayırımdır. Buna göre, normal ve anomali birbirinden ayırma, meşru olan ile meşru olmayanı ayırmakla aynı değildir. Hukuksal düşünce meşruyu ve gayri meşruyu ayırt eder; tıbbi düşünce, normalleştirme düşüncesi ise normalite ve anomali ayırt eder ve cezalandırma araçları değil kişiyi dönüştürme araçları olan hizaya getirme araçları ve insan varlığının davranışlarıyla ilgili tüm tekniklere sahip hale gelir. Böylece normalleştirmeye birlikte bir tür hiyerarşi oluşur: *iş yapma yeteneği olanlar ile bu yeteneğe daha az sahip olanlar, belli bir norma itaat eden, normdan sapan, ıslah edilemez olan, falanca yöntemle ıslah edilebilir olan*. Ki tam da bu şekilde bireyleri normallikleri ölçüsünde kayda almak, Foucault için çağdaş toplumun büyük iktidar aygıtlarından biri olmuştur. Bu bağlamda ona göre norm, tam olarak hukuk ve yasa değildir; izin verilen ile yasak olanı ayırandır, sonuç olarak da uygunsuz, gerçekdışı ve soyut bir iktidar aygıtıdır. Oysaki somut iktidar ilişkileri çok daha karmaşıktır. Bireyüstünde etkisi olacak olan ve toplumsal kat edecek olan da tüm bu hukuk dışılık ve hukuk dışı kısıtlamalardır. İktidar mekanizmalarının hukuksal aygıtlardan çok daha kapsamlı olduğu ve birçok tahakküm uygulamalarının olduğu böyle bir sistemde, kimin yaptığı, iyi mi yaptığı, hafifletici nedenleri var mıydı, nasıl cezalandırılacak gibi sorular yerini normal mi, anormal mi, saldırganlık etkisi var mı gibi sorulara bırakarak hukuksalın dışına çıkar ve normalleştirmenin (tıbbın) alanına girer. Hukuksalın dışına çıkmak burada asla iktidar ilişkilerinin dışına çıkmak demek değildir. Başta devlet aygıtlarıyla bireyler üzerinde tatbik edilen olmak üzere Foucault için iktidar, ailede baba ve eşi-çocukları, doktorun hastası, patronun işçisi üstünde örnekleri görüldüğü üzere her yerdedir (Foucault, 2015). Özetle, bireyleri bölümlere ayırmanın aracı ve ölçütü halini alan norm, normalin ve anormalin ayırımını topluma içselleştirdikçe yani normalleştirme toplumsallaştıkça hukuksal olan önem kaybetmiş ve normalite anormal olanı belirleme iktidarının yeni gücü ve aracı olmuştur. Patolojik olanla bir tutulan anormal, normal dışı kaldıkça en iyi ihtimalle tedavi edilmesi gereken, edilemiyorsa da yok edilmesi gereken bir hastalık olarak görülür. Oysaki Canguilhem’in de belirttiği üzere patoloji anlamına gelmeyen her anormal, kabul görmeyen bir kimlikle anılır ve kurban edilmesi önemsenmez

bir durumda bırakılır. Yani byolesi bir iktidar ilişkisi içinde toplumsalı kontrolün yeni aracı haline gelen ve dayatılan normaller kimliklerin sınıflandırılması ve sınırlandırılması olarak karşımıza çıkar.

Oysa Foucault'nun önceki çalışmalarında normallerin daha ayrı bir bağlamdan irdelendiğini söylemek mümkündür. Foucault'ya göre, disiplin iktidarında cezalandırma, ki esasen bastırma mantığına dayalı olarak yapılan farklı olanı belirleme ve hiyerarşik hale getirmek anlamına gelmektedir, anormalin dış sınırını belirlemekle gerçekleşmektedir. Disiplin kurumlarınca her an denetlemenin, sürekli cezalandırmanın, farklılaştırmanın, hiyerarşik hale getirmenin, trdeşleştirmenin, dışlamanın anlamı aslında tek kelimeyle normalleştirmektir. Bu bağlamda normalleştirme, iktidarın büyük araçlarından birisidir ve normalliğin derecelendirilmesi trdeşleşmeyi sağladığı ve normlara dayandığı için biçimsel bir eşitlik sistemini sağlamaktadır (Foucault, 2015). Ancak Foucault'nun normun hkimiyyetinin söz konusu olduğu disiplin paradigması incelemesinden güvenlik paradigması analizine geçmesi ile söz konusu ettiği normalleştirme mantığında da değişimler olmuştur.

Foucault, *disiplini değil yönetimi, kapatılmayı değil dolaşımı, hapishaneyi değil insanları özgürlükle yönetme tekniği olarak liberalizmi* ele aldığı 1977-1978 College de France derslerinin 11 Ocak 1978 tarihli dersinde yeni bir iktidar paradigmasına giriş yapar ve bu paradigma içinde normalleştirmeye odaklanır. Foucault'nun irdelediği  iktidar kavramsallaştırması hukuk, disiplin ve güvenliktir. Bunlardan ilk iktidar mekanizması, yasa koymak ve bunu çiğneyenleri cezalandırmak üstüne kuruludur. Yasal ya da hukuki mekanizma adını verdiği bu ilk biçim, Orta ağ'dan 17-18.yüzyıllara kadar süren arkaik ceza işleyişine denk düşer. 18. yüzyıldan itibaren geçerli olan sistem modern sistem olarak anılan, gözetim ve ışlah mekanizmalarıyla kurgulanmış disiplinary mekanizmadır. Foucault'nun uzunca müddet üstünde çalıştığı bu iktidar mekanizmasının temel özelliği yazara göre, yasanın ikili sistemi içerisinde, bireylerin gözetilmesini, teşhis edilmesini ve hatta dönüştürülmesini hedefleyen bir takım polisye, tıbbi ve psikolojik tekniğin olmasıdır. ncs ise yasal kod ve disiplin mekanizmasının değil güvenlik düzeneklerinin olduğu günümüze ait sistemi belirtir. Güvenlik düzeneğine dair açıklamalara geçmeden önce belirtmek gerekir ki Foucault, bu üçlü ayrımı tarihsel bir akış içinde (arkaik, modern, ağdaş – Orta ağ'dan 17. ve 18. yüzyıla, 18. yüzyıl, günümüz) vermiş ve birbirinden ayrı betimlemiş olsa da bu iktidar biçimlerinin birbirinin yerine ya da i içe geçişli olduğunun altını önemle çizer. Hukuki-yasal sistem içinde disipline edici bir yan baştan beri vardır ya da disipline edici sistemler güvenlik mekanizmalarını da kapsayabilir. Yani disiplin edici mekanizmalar yalnızca 18.y.y.dan itibaren ortaya çıkmamıştır, hukuki sistemlerin içinde zaten mevcuttur. Güvenlik mekanizmaları da benzer şekilde son derece eskidir. Özetle Foucault için yasal olanın ağı, disiplinary olanın ağı, güvenliğin ağı yoktur. Biri diğerinin yerine geçer pozisyonda değildir. Aslında olan şey içinde tekniklerin değişmesi, mükemmelleşmesi, karmaşık bir hal alması dahası ve en önemli ilerinden birinin ağır basmasıdır. Yani bir ardışıklıktan fazlası olan bu paradigmalar arasında temel fark tekniğin hakimiyeti olmakla birlikte, Foucault için bugün geçerli olan güvenlik, kendisine ait olan mekanizmalara eski yasa ve disiplin kalıplarını ekleyerek bunları işlemenin biçimidir (Foucault, 2013). Bu anlamda Foucault'nun anlamayı ve anlatmayı hedeflediği şey, yönetimsel tekniklerini güvenlik mekanizmalarında bulan ve ekonomik ve siyasi liberalizmin saltanatının başladığı bir normalleştirici formasyonun altındaki "güvenlik toplumu"dur.

3. GÜVENLİK TOPLUMUNDA NORMALLEŞTİRME

Foucault, güvenlik toplumunu anlamak için öncelikli olarak güvenlik teknolojisi biçimini taşıyan ya da teknolojiye tabi olan bir genel iktidar ekonomisi olup olmadığını anlamaya çalıştığını belirtir. Bunun için güvenlik düzeneklerinin bazı genel özelliklerine odaklanır. İlk olarak güvenlik meknları, ikinci olarak rastlantısal olanın ele alınış şekli, nc olarak da disiplinary normalleştirmeden farklı gördüğü güvenliğe özgü normalleştirmeyi, son olarak ise güvenlik tekniğiyle nüfus arasındaki, bu güvenlik mekanizmalarının hem nesnesi hem öznesi olarak nüfusla olan ilişkiyi inceler. Mekn sorunları üstünden yaptığı değerlendirmeye göre, egemenliğin (hukuk) bir toprak sınırı içinde, disiplinin birey bedeni üstünde, güvenliğin ise bir nüfusun bütününde uygulandığına işaret eder. Rastlantısallık konusunda ise dikkat çektiği nokta, güvenlik mekanizmasını özünde belirleyen şeyin, ucu açık ve ancak olasılık tahmini üzerinden kontrol edilebilecek bir irade olarak koyulmasıdır. Bu durumu özetle şöyle açıklar: Egemenlik, hükümetin merkezine dair temel soruyu sorarak bir toprağı kapitalistleştirir; disiplin bir mekânı inşa eder ve kendisine hiyerarşik, işlevsel dağılım

sorusunu sorar; güvenlik ise dönüşebilir ve çok işlevli düzenlemeleri gereken olası öğeler ve olaylar dizisinden hareketle bir ortam oluşturur. Foucault'nun güvenlik tekniklerini anlamak için kullandığı diğer yol, ilgili mekanizmaları disiplinci mekanizmalarla kıyaslamak olmuştur. Temel olarak şöyle bir giriş yapar ikisi arasındaki kıyasa: Disiplin esasen merkezlidir. Başka bir deyişle disiplin bir mekânı yalıtılabildiği, bir parçayı işaretlediği kadar işlerliğini sürdürebilir. Disiplin sıkıştırır, merkezleştirir ve kapatır. Bu anlamda Foucault'ya göre, disiplinin ilk hareketi, iktidarının ve iktidar aygıtlarının tam ve sınırsızca işlediği mekânın sınırlarını çizmektir. Oysa güvenlik düzenekleri sürekli genişleme eğiliminde merkezden kaçmaktadırlar. İkinci büyük fark, disiplinin hiçbir şeyi atlamadan her şeyi kurula bağlarken güvenliğin tersine yapmaya bırakmasıdır (laisse faire). Aslında her şeyi kendi haline bırakmaz; ama bırakın yapınların durdurulmadığı bir aşama muhakkak vardır: fiyatları yükselmeye bırakmak gibi. Düşününün altını çizdiği üçüncü fark, disiplin, yasallık ve güvenlik sistemlerinin işlemesine dairedir. Buna göre yasa yasaklar, disiplin buyurur, güvenlik yasaklamaksızın ve buyurmaksızın, ancak yine tali olarak yasa ve buyrukların araçlarını kullanarak, gerçekliğe onu iptal edecek, sınırlandıracak, dizginleyip kurula bağlayacak şekilde davranma işlevine sahiptir. Ayrıca buna, yasanın hayali olanda, disiplinin gerçekliğinin tamamlayıcısı olarak çalıştığını ekler ve bunun karşısında güvenliğin gerekliliğinin içinde çalışmayı denediğini iddia eder. Foucault tam da bu noktada, bu makalenin de ana eksenine aldığı, güvenlik toplumu ve normalleştirme ilişkisine ve bunun disiplinci paradigmadan olan farkına değinir. Sonda söylenmesi gerekeni başta söylemek gerekirse, Foucault için disiplin iktidarının “normasyon”u ile güvenlik iktidarının “normalleştirme”si birbirinden farklıdır ve farklı işlevlere sahiptir. Çünkü öncelikle Foucault'nun da belirttiği üzere yasanın normla olan ilişkisi, her yasa emrine içkin bulunan ve norm koruyuculuk olarak adlandırılabilir bir şeyi imlerken, yasaya içkin ve hatta onun kurucusu olan norm koruyuculuğu yani düşünürce işaret edilen şekliyle normalleştirme usul, yordam ve tekniklerinden farklıdır ve bu ikisi birbirine karıştırılmamalıdır. Hatta yasa bir norma gönderme yapsa, bir normu kodlarsa da normalleştirme teknikleri bir yasa sisteminden hareketle, onun altında, kenarında ve belki de karşısında gelişebilir. Foucault bunları biraz daha açabilmek adına disipline odaklanır. Ona göre disiplin normalleştirir ki bunu tartışmaya bile gerek yoktur. Ancak bunu kendine has bir biçimde gerçekleştirir. Foucault bu normalleştirmeyi şu şekilde şematik bir özetle anlatır: İlk olarak disiplin, bireyleri, zamanları, hareketleri, edimleri, işlemleri çözümler ve ayrıştırır. Bireyleri algılamak ve dönüştürmek için yeterli öğeleri sağlamaya çalışır. İkinci adımda, saptadığı bu öğeleri belirli gayeler etrafında sınıflandırır. Üçüncü olarak, *disiplin optimal sekansları ve eşgüdümleri kurar*. Bu, örneğin kimin birbirine nasıl ekleneneceği, hiyerarşi ve sıralamaların nasıl yapılacağı ile ilgilidir. Dördüncü aşamada, disiplin adım adım terbiye etme ve kontrol etme yöntemleri belirler ve son merhalede bütün bu adımlardan hareketle tespit ettiği beceriksiz ve yeteneksiz olarak nitelendirdikleri ile geride kalanlar arasındaki paylaşımı belirler. Bahsedilen paylaşım aslında normal ile anormal arasındaki paylaşımıdır. Örnek bir model ortaya koyarak insanları bu model etrafında şekillendirmeye çalışan disiplinci normalleştirmede, norma uymaya haiz olan normal addedilirken anormal bu haizliğe sahip olamayan olarak tanımlanır. Yani aslında disiplinci normalleştirmede esas olan, normal ve anormal değil, normun kendisidir. Özetle Foucault normun ilksel bir buyurucu özelliği olduğunu kabul eder ve bunun normal ve anormalin tespit edilmesini mümkün kılan şey olduğunu söyler. Bu anlamda da norm, normal olana göre birincil konumdadır ve tam da bu sebeple disipliner normalleştirmede normal ve anormal arasındaki nihai paylaşım normdan hareketle varılır. İşte bundan dolayı disipliner mekanizmada olan Foucault için bir normalleştirme değil *normlamadır*. Buna karşılık güvenlik iktidarının normalleştirme düzeneğinde, normal ile anormal olan tespit edilir, farklı normallik eğrileri belirlenir ve normalleştirme, normallığın bu farklı dağılımlarının birbirine bağlı hareket ettirilmesinden, en elverişsiz durumda olanların en elverişli durumda olanlara çekilmesi anlamına gelir. Foucault için burada normal olandan yola çıkan ve diğerlerinden daha normal ya da uygun olduğu düşünülen dağılımlara dayanan bir şey vardır ki norm görevi gören de bu dağılımların kendisi olur. Yani, *“Norm, diferansiyel normallikler içerisindeki bir oyundur. Birincil olan normaldir ve norm buradan çıkarılır veya normun sabitlenip fiili rolünü oynaması, bu normallik incelemesi sayesinde olur*. Dolayısıyla burada bahsedilecek olan şey artık normlama değil normalleştirmedir. Ayrıca bu öylesine bir süreçtir ki güvenlik mekanizmasının ulaştığı yer, bireylerin hükümlara edilgin ve bütünsel itaatini sağlayan hükümlar-tebaa ilişkileri eksenini değil; yaratılan doğal denebilecek süreçler, gerçeklik öğeleridir. Bu iktidar ilişkisi içinde ulaşılacak istenenler yasaklama biçiminde gerçekleşmez aksine fenomenlerin kendi kendine eylemleri iptali yaşanır. Başka bir deyişle söz konusu olan

yasaklamak değil kabul edilebilir sınırlar koymaktır (Foucault, 2013). Byolesi bir yönetim paradigması anormali sever hatta işleyebilmek ve devam edebilmek için anormale ihtiyaç duyarken bunu sağlayabilmek adına nüfusun bir kısmını ‘‘harcanabilir’’ olarak değerlendirir (Gambetti, son erişim tarihi: 19.10.2021). Bir kısmı harcanabilir olan nüfus artık kısıtlanmayan, yasaklarla donatılmayan, zgr ancak harcanabilir, heba edilebilir bir kitleye sahiptir. Ekonomik ve siyasi liberalizm ile ilişkilendirilen bu paradigmada belirgin olan artık bir hayatı düzenleyip disipline etmek ya da egemenlik anlayışındaki gibi korumak değildir. Gerekiyse kimi hayatlar harcanabilir, yok edilebilir. Kimin yaşayacağına ve kimin öleceğine dair verilecek kararı belirleyen ise yasa, norm değil ‘‘normal dışıma’’ çıkıp riski göze alan bedenlerdir. Nereden ve ne zaman geleceği belli olmayan risklerse güvenlik iktidarının alanını genişletmekte, bireylerin arzularını yönetmekte ve tehdit algısı ile halkın yerini alan nüfusun elinden özgürlüğünü almaktadır. Bu bağlamda riski göze alan bedenler, normallik eğrisinin dışında kalarak harcanabilir bedenlere dönüşürken hukuk son derece muğlak bir hl almaktadır. Hukukun byolesi belirsiz bir hl aldığı iktidar yapısında toplumsal müdahaleye de açık hle gelen normal dışındaki tüm ‘‘sınıflandırmalar’’ belirli bir deneyim ve kimlikleri sakıncalı ya da arzu edilemez olarak mimler (Keskin, 2015) ve anormalin katlini adeta vacip kılar. Özetle, güvenlik paradigmasının en ne çıkan özelliği, risk hesapları üstünden yönetmesidir. Gvenliki iktidar, önce normallik hesaplar, değişen koşullara göre sürekli güncellenen normallik eğrisine uygun olarak her seferinde yeni normlar belirler. Normal olarak adlandırılanlar da bu eğrinin ortalarına dşenlerdir. Güvenlik paradigmasının bir diğer özelliği ise disiplin toplumunun yaptığı gibi hayatı düzenlemek yerine değişen risklere göre nüfusun bir kısmının yok edilebilirliğini kabul etmesidir. Bu anlamda da tehdidin ne olduğunu ve nereden geleceğini kestiremeyen insanlar, güvenliklerinin sağlanabilmesi karşılığında özgürlüklerinin yok edilmesine razıdırlar. Dahası güvenlik paradigmasındaki normalleştirme disiplininkinden farklı olarak anomaliler-anormallikler, tam da neo-liberal zihniyete uygun olarak toplumda glerin birbirini dengelemesi ve kışkırtması için istenir (Gölbaşı, 2015) ve hatta yok edilmesi hedeflenen gruplar için normalin gaspı anlamında teşvik edilir.

Bugün gelinen noktada, teorik arka planı verilen güvenlik paradigmasının normalleştirme tekniğini uyguladığı en önemli kimliklerinden birisi kadınlardır. Disipliner iktidar paradigmasının birçok uygulamasından ziyadesiyle etkilenen kadın bedeni, güvenlik iktidarından da en çok etkilenen öznelerden birisi olmuştur. Örneğin kadın cinayetleri üzerinden yaratılan söylemler, toplum içerisinde ‘‘normal’’ olarak belirlenmiş, kodlamaların dışındaki davranış, söylem ve etkinlikler birer sapma olarak tanımlanmıştır. Sapma davranış sergileyen yani anormal olarak görülen kadınlara tam da bu nokta da harcanabilir bedenlere dönüştürülmüştür. Bu harcanabilirlik içerisinde yaşam hakkı normatiflik değil normallikler etrafında şekillenen kadın, riski göze alan özne olduğundan güvenlik ağının dışında, bir güvensizlik çemberinde bırakılmıştır. Disiplinci ve egemen iktidar politikalarının teknikleri ile i içe geçen güvenlik paradigması, nc olarak kadınlara için normal olanı belirlerken kadınlardan bu normale harfi harfine uyması beklenmektedir. Normalin haricinde kalan her durumun risk taşıdığı böyle bir yapıda riskli alanda yer alma sadece anormal olarak saptanmakla da kalmaz, anormallik durumu patoloji ile bir tutulur. Herhangi bir patolojinin olduğu bu risk sahası o sahada yer alanları *homo sacer* bir özneye çevirir.

ldrlebilen ancak kurban edilemeyen bir kategori olarak homo sacerin, kurbanlığı caiz değildir. Tabu, kirli ve murdar olan, bu sebeple de kutsal sayılmayarak ldrlebilen ancak kurban edilemeyen homo sacer, bir lanet taşıyıcısıdır. Toplumdan dışlanmış, yasaklanmış, tabu halini almış ve tehlike arz eden sacer, kirletmeksizin ya da kirlenmeksizin dokunulamayan kişilerdir. Taşıdığı bu anlamlarla iktidarın sınırlarını kategorik olarak belirlemesini sağlayan homo sacer, kurban edilemezliği ile Tanrı’ya ait, öldürülebilir olmasıyla da topluma dhilken egemenliğin alanı, ‘‘cinayet işlemeksizin’’ ve ‘‘kurban etmeksizin’’ insan öldürmenin ‘‘meşru’’ olduğu alandır (Agamben, 2017). Güvenlik paradigmasının normalleştirmesinin yaptığı da aslında bir anlamda egemenliğin sahasını işaretleyerek ve bu işaretlemenin, tabulamanın dışında kalanları kirli, lanetli yani ‘‘patolojik’’ sayarak öldürebilir ve bu öldürmeyi açıklanabilir kılmaktır. Homo sacer, politik-hukuki toplum tarafından aforoz edildiği ve statüsü fiziksel varlığına indirildiği (Lemke, 2014), yani Foucault’nun güvenlik iktidarı anlayışının kelimeleriyle ifade etmek gerekirse risk alanında kaldığı için öldüren, cinai sebebinde suçlu değil hatta neredeyse haklıdır. Toplum bu cinai sebebin haklı olduğuna inandırılır. Böylece güvenli toplum yaratımı, risk alanlarının bireyleri homo sacerleştirdiği sahalarda, iktidarların tekelinde oluşmaktadır. Egemen güç tarafından belirlenen normaller etrafında kalmak, güvenliğin

sınırını oluştururken güvensizlik anormalin hududu olarak resmedilir. Söz konusu hudut, haklardan ve korunmadan mahrum bırakılmanın ve dahası mayınlı bölgede kalındığı sürece yok edilebilir kılınmanın çizgisidir.

4. GÜVENLİK TOPLUMUNUN GÜVENDE OLMAYAN KADINLARI

Muhafazakâr toplum yapısının psiko-sosyal dinamiklerinden de güç alan Türkiye’de, güvenlikçi yönetim paradigması kendi iktidar sahasını eril bir alana yerleştirirken, normalini erkeklik lehine kurgular. Eril iktidar örüntülerince belirlenen normal, kadınlar için hukuki arka planı olmayan, pratikte son derece dar bir alanı ifade etmektedir. Belirlenen normallikler dışında kaldıkça riskli olanı kabul ettiği farz edilen kadınlar, normalden sapmalarının bedelini canları ile ödemeye hazır kurbanlar olarak değerlendirilir hale gelirler. Bu bağlamda daha önce de belirttiğim üzere normale uymamak sadece anormal olmak değildir; beraberinde bir patoloji öğretisi getirir ve hastalık fikri ya taşıyanı imha ile ya da normale çevirme ile gerçekleşir. Son derece yayılmacı ve müphem olan normali belirleyecek şey eril iktidar için hangi söylem ve davranışın normal dışında kalacağı ya da bu anormallikler arasındaki derecelendirmenin kriteri Foucault’nun da altını çizdiği üzere yasaklar etrafında şekillenmez. Kadın cinayetleri bağlamında ise belli olan tek şey vardır, o da normali, anormali ve patolojiyi belirleyecek olanın yani güvenlikçi iktidarın bunu ataerki lehine yaptığı ve normalin dışına çıkan kadın bedenini harcanabilir kıldığıdır. Salt anlamıyla politik iktidardan fazlası olarak aile, baba, din, eğitim gibi çoklu iktidar yapılarını kastettiğim böyle bir toplumda, normun yerini normalin aldığı her durumda kadınlar için hukuk muğlak bir konumda kalmakta ve başta yaşam hakkı olmak üzere birçok hak kaybı yaşanmaktadır.

Aşağıda örnekleriyle açıklamaya çalışılacağı üzere Türkiye’de de normleştirme bir iktidar tekniği olarak işletilmektedir. Bu bağlamda da önce belirli normaller belirlenmekte, normalin dışı riskli olarak addedilmekte ve normalin dışında kalan bedenler harcanabilir bedenlere çevirilmektedir. Bu, bir anlamda kadın bedeninin köpürtülen muhafazakarlık ve ataerki için homo sacerleştirilmesidir. Toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir sınır çiziminin belirli eylem ve voluşları biçimlerini riskli olarak kodlaması, söz konusu ajandalar dışında davranışta bulunan ya da mevcudiyet kurmaya çalışan kadınları, riski göze aldığı için, anormalleştirir hatta patolojik sayar. Her anormol aslında bir patoloji yaratmazken yani normalin dışına çıkan her durum patolojik bir risk doğurmazken; normalin eril bir zihniyet örüntüsüyle kadınlar için tespit edilmesi, kadınları özel ve kamusal patriyarkanın sınırları dışına çıkamaz hale getirir. Kadınlar ya özgürlükleri için riski göze almalıdır ya da yaşam hakkının korunurluğu için özgürlüklerini feda etmelidir. Bu şekilde sadece güvenlik paradigmasının değil belirli davranış kalıplarını dayatmasıyla disipliner iktidar paradigmasının da koşullarını sağlayan patriyarkal yönetimler, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dayalı adaletsizlikleri ise hukukla gizler. Tarihsel olarak önyargıları büyüten ve sürekliliğini sağlayan ataerki ideolojiden türeyen hukuk normlarının, hukuk uygulamalarında da ataerki ideoloji kaynaklı bir perspektifi benimsemesi cinsiyet bakımından hukuku adaletsizleştirmektedir (Uygur, 2015). Bu haliyle üç paradigmanın iç içe ve ataerki lehine çalışan yapısı, güvenlik paradigmasının normleştirme mantığında “normları” iyiden iyiye sıfırlar. Hukukun ortadan kalktığı, bulanıklaştığı bir yapıda, gücü elinde bulunduran patriyarkanın, anormal ve patolojik olarak nitelendirdiğinin katledilmesiye normleştirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin toplumsal ve siyasi yapısı içinde kadınlar için öncelikli olarak bazı normaller tespit edilmekte ve işaretlenenin dışında kalanlar riski göze almış sayılarak anormal ve patolojik bir hududa yerleştirilmektedir. Böylece bu hudut dahilinde işlenen cinayetler, patriyarkal sistem namına normleştirilerek, kadınlar anormallikleri ve patolojilikleri ile baştan suçlu ve “kurban” edilebilir olarak görülür.

“Uygun olmayan saat dilimlerinde” sokakta bulunmak, alkollü olmak, şort giymek, kahkaha atmak vb. birçok durumla ilişkilendirilebilen anormallikler, risk tanımı içine yerleştirilerek kalıplaşabilen normallerle kadın bedeni saldırıya açık hale getirilir. Olası bir cinayet edimi sonrasında ise kurban suçlu pozisyonda bırakılır. Böylesi suçlu pozisyonlarda bulunma, Türkiye’deki kadınlar için yeni bir durum değildir. Türkiye’de uzunca süre namus kavramı üstünden disipline edilen kadınlar, zaman içinde kendi kendilerini bu kurgu üstünden şekillendirmeye alışmıştır. Kadın bedeninin, aile, millet, din gibi büyük kurumların gereklerine endekslenmesi (Koğacıoğlu, 2009) ve ona göre disipline edilmesi eril iktidarların rutinyken; güvenlik paradigmasının altında ataerkillik daha ileri götürülmüş mağdur suçlayıcılık eskiden aleni bir bilinç düzeyinde yapılırken artık kadınlar

için daha da tehlikeli sayılabilecek bir düzeye, bilindişi düzleme de taşınmıştır. Patriyarkal zihnin hem bilinç hem de bilinç düzeyinde inşa ettiği byylesi bir paradigma yapısının son derece geniş tuttuğu anormallikler skalası, muhafazakâr ideoloji ve ataerkinin geleneksel kurumlarıyla da birleşerek anormalliki bir adım daha ileri taşır. Disiplin toplumunda ışlah edilerek normalleştirilmeye çalışılan anormalliklerin, sonraki aşamada patolojik ilan edilmesi geri dönüşü olmayan bir ayıklama ve ayıklamayı doğallaştırarak haklılaştırmaya yönelir. İktidara yetkin görünen ve bunun içinde insanların yaşamları üzerinde söz sahibi olmalarına izin verilen “normaller”in, gerçekle (Gruen, 2020) ve hukukla doğrudan bağ kurduklarına olan inanç, modern güvenlik toplumunun hem siyasi hem de toplumsal patriyarkal şiddetini görmeyi engellemektedir. Risk olarak nitelendirilen ve çoğu kez de “ahlaka” aykırılıkla ilişkilendirilerek patolojik ilan edilen var olma ya da eylemde bulunma hlleri, murdar kılınan bedeni, evvelinde kuramsal düzeyde kutsal nitelese bile patoloji sonrası lanetler ve yok eder. Söz konusu patolojiye dahil olma ve normalden sapma ise düşünülenden çok daha kolaydır. Çünkü normatif heteroseksüellik bağlamında cinsiyetlendirilmiş bedenleri yapı söküme uğratarak bedenin sınırları üstünde alışan Judith Butler’ın cinsiyetlendirme bazında bedenin her zaman öncül olarak belirlenmiş veya anlamlandırılmış olduğu (Butler, 2014) iddiasına benzer şekilde önceden belirlenen ve anlamlandırılan eylem ve alanlar vardır ve bu alanların dışına çıkma veya eylemde bulunma, “kadını” bir anda patoloji ile özdeşleştirir. Patolojik kılmanın suların örtülmesi veya inkrı için kullanılması, esasen patriyarkal toplumların kadın bakışından ne kadar yoksun olduğunun ve kültürlerin erkek şiddetini ve davranışını yok saymak için nasıl gerekçe retebildiğinin de ispatıdır. Örneğin, tutuklu tecavzcler üzerine yaptığı araştırma ile cinsel şiddetin kökenini erkek egemen kültürle açıklayan Diana Scully’nin çalışması, bu anlamda, öldürme eylemine varmasa dahi işlenen cinsel şiddet suunun nasıl bir anda mağdur ile ilişkilendirildiğini saha deneyimleriyle açıklar. Suuların davranışlarını haklı kılmak için, kültürlerin ürettiği kadın kalıp yargılarına başvurması ve bu yargılar üstünden tecavüzden kurbanları sorumlu tutması, suçu kabul eden veya inkr edenler arasında sıklıkla rastlanan bir vaziyet olarak sunulur. Scully’nin tecavüz suularının “kurbanlarının kurban olmayı” hak ettiklerini kanıtlamak için ortaya attığı sebeplerden ürettiği altılı şema, Scully’nin söylemiyle kurbanı karalama, kanımca, bu makalenin odağından bakıldığında rahatlıkla kadının “normal dışı” davranışının sonucu olarak değerlendirilebilir: 1.Kadınlar baştan çıkarıcıdır, 2.Kadınlar hayır derken aslında evet demek isterler, 3.Kadınlar sonunda gevşer ve bu işten zevk alırlar, 4.İyi kızlara tecavüz edilmez, 5.Tecavüz nemsiz bir suçtur, 6.Mao erkek imajı (Scully, 2019). Yani söz konusu olan suç ister cinsel şiddet isterse de cinayet olsun, ataerki o kadar güçlüdür ki benzer taktiklerle ki bu çalışma kapsamında bu, normalden sapma olarak patolojinin imhası diye nitelendirilmiştir, işlemeye ve erkek egemen düzeni korumaya devam eder. Hayatların farklı şekillerde desteklendiği ve sürdürüldüğü bir dünya düzeninde, kimi yaşamların had safhada korunurken öteki yaşamların yası tutulabilir olma niteliğini bile kazanamaması (Butler, 2018), belki de normal olarak tasvir edilen toplumların, anormal güvensizliğinin patolojik sonuçları olduğunun ve bunun da kadınlar için çoğu kez “lm”e eşit kılındığının göstergesidir. Ancak hemen her türden ideolojik ve toplumsal aygıtı elinde bulundurabilen eril iktidarlar, hikyeyi tersine ustaca çevirir ve normun yerini alan normaller, kadınların hayatını kolay harcanabilir hale getirir.

U bir temsil olmakla ve bu çalışma kapsamı için zorlayıcı bir örnek gibi görünmekle birlikte Türkiye’deki Kadın Cinayetleri tartışmasının önemli olaylarından birisi haline gelmiş olan “Münevver Karabulut Cinayeti” güvenlikçi iktidar paradigmasının normalleştirme düzeneğini anlamak için son derece müsaittir. 17 yaşında henüz bir lise ğrencisi iken Cem Garipoğlu tarafından öldürülen Münevver Karabulut, İstanbul’da bir p konteynırında, cansız bulunmuřtu². Failin 197 gün gibi uzun bir süre boyunca yakalanmaması bir yana, suçluyu yakalamak ve yargılamakla sorumlu olan Emniyet Müdürünün acılı aileye “kızlarına sahip ıksalarmış söylemi” (Kav, 2020) başta olmak üzere cinayet sonrasında yaşanan birçok olay güvenlik iktidarlarınca belirlenen sınırların dışında kalmanın yani anormal kılınarak harcanabilir olmanın kk bir örneğidir. İlgili olayda, 3 Mart 2009 tarihinde Cem Garipoğlu tarafından öldürülen Münevver Karabulut, birçok iktidar odağı tarafından (medya, toplum vb.) ncelikli olarak romantize edilmiş sonrasında ise Münevver Karabulut’un zanlının evine gitmesi, Cem Garipoğlu ile sevgili olması gibi sebeplerle kurban adeta suçlu hale getirilmiştir. Tekniğini, kadınların sevgililerinin evine gitmemesi gibi bir kural etrafında yürütmeyen ya da disiplinci iktidarın

² Münevver Karabulut’un cansız bedeninin konteynırda nasıl ve ne biçimde bulunduğuna dair tanımlayıcı öğeler okuyucular için tetikleyici olabileceğinden olay ile ilgili detaylara yazıda yer verilmemiştir.

yapacağı türden bunu bir yasak çerçevesine sokmayan güvenlikçi paradigma, normal olanı kadınların ilişki yaşadığı kişilerin evine gitmemesi gerekliliği üstüne kurar. Bunun aksi davranma kadını, risk alanına sokar ve eylem gerçekleşirse sapma davranış geliştirilmiş olur. Bu, ilgili bedeni bir anda harcanabilir bir beden haline getirir. Ataerkil erklerce belirlenen riskli alanlarda yer alan, eylemleri gerçekleştiren kadınların bu şekilde harcanabilir bedene dönme durumu aynı anda güvenlik iktidarını da beslemektedir. Diğer taraftan risk belirlenimiyle kodlanmış davranışlara zorlanarak disipline de edilen kadın, özgürlüğünün yitimi karşısında yaşama hakkını seçmekle karşı karşıya kalır. Örnek olayda Münevver Karabulut “o yaşta” sevgili “edinmemiş” ya da “sevgilisinin evine gitmemiş” olsaydı ondan beklenen normal davranışları sergilemiş, riskli bir alana girmemiş dolayısıyla da yaşama hakkını elinde tutuyor olacaktı.

Kadın cinayetleri söz konusu olduğunda güvenlik paradigmasının yarattığı bir diğer sonuç ise cinayet kurbanlarının normalleştirme sınırları üstünden derecelendirilmesi ve buna dair yaratılan algı başkalaşımalarıdır. Cinayet kurbanlarının normal addedilen sınırlar dahilinde olduğu durumlar ile anormal alanlarda olan kurbanlara güvenlik toplumunun bakışı birbirinden oldukça farklıdır. Kadın cinayetleri gerçeğinin saptanması ve politik olduğunun altının çizilmesi için son derece önemli olan bu derecelendirme ile kurbanlar arasındaki “normale” yakın olma durumunu kastediyorum. Her hâlükârda norm dışı davranış sergilemediği halde “cesetler” arasında yaratılan hiyerarşi, normalizasyon sürecinin bir çıktısıdır. Buna göre trans bir kadının öldürülmesi ile heteronormatif ve “normal”in sınırında yaşayan iki kadının bedenleri arasına konulan fark eril ve eşitsiz bir paradigmanın açık bir ifadesidir. Tüm ülkede kadınların kadın cinayetleri için ayaklanmalarında sembol haline gelen “Özgecan Aslan Cinayeti”ni tüm ülkede, hemen her kesimden insan tarafından tartışılır, protesto edilir ve yas tutulur hale getiren olgu, Özgecan Aslan’ın güvenlik iktidarının ve buna bağlı olarak güvenlik toplumunun belirttiği normallik içerisinde yaşarken ve riskli herhangi bir sınıra geçmemişken bir canı tarafından hayatına son verilmiş olmasıdır. Oysa toplumun acı duyma kodu ve bir cinayete tepki verme refleksi, aynı yıl İstanbul Avcılar’da seks işçiliği yapan trans bir kadının sokak ortasında bıçaklanarak öldürüldüğünde (Bianet, 2015) açığa çıkmamıştır. Sokakta bulunma saati, yaptığı iş ve belki de en önemlisi trans bir kadın olması cinayete maruz kalan bedeni harcanabilir kıldığı ve patolojikleştirdiği için aynı yıl içinde işlenen bu iki cinayete güvenlik toplumunun tepkisi birbirinden çok farklı olmuştur. Normal ve anormal arasındaki fark, her zaman bu iki örnek arasındaki kadar keskin ve net biçimde açığa çıkmazken farkın muğlak olduğu ve bedenin bu iki kutuptan birine oturtulmadığı durumlarda ise eril iktidar normali anormal olana yaklaştırmaya çalışarak ilgili bedeni harcanabilir kılmak için çabalar. Bu durumun yakın tarihli örneği “Ceren Damar Cinayeti”dir. Ankara’da bir vakıf üniversitesinde araştırma görevlisi olarak görev yapan Ceren Damar, kopya çeken bir öğrencisini uyardığı için ilgili erkek öğrenci tarafından okuldaki odasında öldürüldüğünde normallığın sınırlarında iken katil zanlısı, Damar ile ilişkisi olduğunu iddia ederek (Sputnik, 2019) ve temelde Damar’ın evli olduğu vurgusunu ön plana atarak onu toplumun normalinin dışında bırakmaya çalışmıştır.

Yukarıda konuyu anlaşılabilir kılmak adına verilen örnekler, aslında güvenlikçi iktidar paradigmasının normalleştirme sürecinin kadın cinayetleri gündeme geldiğinde nasıl çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bana göre, kadın cinayetlerinin iktidarlarca normalleştirilmesinin farklı boyutları ve eril patriyarkal yapılar için farklı işlevleri vardır. Bunlardan ilki, normalleştirilmenin temel işlevi olarak görülebilir. Burada, normalin dışına çıkanın patolojik hale getirilmesi ve sonrasında normalleştirmeye patolojinin ortadan kaldırılması söz konusudur. İkinci boyut, normalleştirilmenin cinayet kurbanları arasında derece yaratmasıdır. Kurbanlar arasında yaratılan başkalaştırmalar, toplumun her bir kadın cinayetini ayrı ve “kişisel” bağlamda değerlendirmesine yol açmaktadır. Örgütlü bir mücadelenin önünü kesen ve kadın cinayetlerini politik olma unsurundan uzaklaştıran bu boyut, yalnızca “normal” kurbanların faillerini cezalandırmaya dair bir kanı oluşturur ki bu cezalandırma da aslında çoğu kez formalitedir ve erkek adaletin elinde şekillenir. Örnekler üstünden anlatmaya çalıştığım ve kadın cinayetleri ile normalleştirme tekniği arasında bağlantı kurmaya çabaladığım son boyut, normalin patolojinin alanına çekilmeye çalışılmasıdır: Aslında normal olarak değerlendirildiğinde öldürülebilir olmayan kadın bedeni patolojinin alanına çekildikçe bedenin üstündeki öldürme tahakkümü adeta mübahlaşır. Bu teknik özellikle son yıllarda sıkça karşımıza çıkmakta ve mağdurun suçlandığı, cinayetin normalleştirildiği, katillerin aklanmaya çalışıldığı bir eril yönetim pratiği olarak palazlanmaktadır: “Şule Çet Cinayeti (2018), “Aylin Sözer

Cinayeti (2020)”, “Pınar Gültekin Cinayeti (2020)”, “Aleyna akır Cinayeti (2020)” ve daha birçok kadın cinayetinde olduğu gibi...

5. SONUÇ

Disipliner iktidarın uygulamalarından ziyadesiyle etkilenen kadın bedeni, güvenlik iktidarından da en çok etkilenenlerdendir. Erkek egemen iktidarlar tarafından kadın cinayetleri üzerinden yaratılan syem, davranış ve algılar, “normal” olarak kodlanmışın dışındaki davranış Őekillerinden birer sapma olarak sunulmaktadır. Böylece sapma davranış sergileyen kadınlar bir anda harcanabilir bedenlere dönüştürülmektedir. Bu doğrultuda, kadının yaşam hakkı hukuki normlar çerçevesinde değil, normallikler etrafında kurulmaktadır. Kadınlardan hayatlarının geri kalanını bu normallik çizgisi içinde sürdürmesi beklenirken; normal dışı davranış sergileyen kadının bedeni, riski göze aldığı için feda edilebilir, harcanabilir bir beden halini alır. Toplum yapısına ek olarak psiko-sosyal yapılardan da faydalanan güvenlik iktidarı, açığa çıkan anomalilerle gücünü perçinlemektedir. Bu bağlamda normalleştirme, patolojik olan cinayetlerin üstünü örterken hukuku eril hegemonyanın çıkarına uygun olacak Şekilde belirsizleştirir. İlgili muğlaklık, eril bir siyasanın, yönetimin, uygulamanın açığa çıkmasının hem sebebi hem de sonucu olmakla birlikte yalnızca adaleti erilleştirmez, telafisi mümkün olmayacak bir Şekilde eşitlik ilkesini de yok eder. Ayrıca hukukun kadın cinayetleri bağlamında bu Şekilde muğlaklaştırılması, ne yazık ki potansiyel katil zanlılarına gizil bir güç kaynağı olmaktadır.

rnekleri “kolayca” çoğaltılabilecek ve sayıları her gün artan kadın cinayetlerine politik bir olgu olarak bakmak ve kadın cinayetlerini Foucault’nun güvenlik paradigmasındaki normalizasyon düzeneğinin patolojik çıktısı olarak nitelendirmek, erkek egemen dünya lehine işleyen bir düzeni anlamak ve dahası böylesi bir düzenin normallik algısını yıkmak için küçük bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Yaşama hakkını saklı tutmak adına kendi özel alanlarına çekilmek ve özgürlüklerinden feragat etmek durumunda bırakılan kadınlar için normalsal olanın kaybını durdurmak kadınlar lehine ve ataerki aleyhine yeni normaller inşa etmekten ya da eski normalleri reddetmekten geçmektedir.

Etik Beyan: Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2017). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve ıplak Hayat*. (3. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Akademisyen Ceren Damar'la ilişkisi olduğunu iddia eden sanık, kanıt sorulunca 'Fotojenik değilim' yanıtını verdi. (2019, Eylül 27). Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/20190927/ceren-damarla-iliskisi-oldugunu-iddia-eden-sanik-kanit-sorulunca-kendimi-fotojenik-bulmuyorum-1040269764.html>.
- Aleyna akır ne zaman öldü? Aleyna akır öldürüldü m? (2021, Ağustos 9). Haberler.com: <https://www.haberler.com/haberler/aleyna-cakir-ne-zaman-oldu-14319771-haberi/>.
- Butler, J. (2014). *Bela Bedenler*. (1. Baskı). Pinhan Yayıncılık
- Butler, J. (2018). *Kırılğan Hayat*. (3. Baskı) Metis Yayınları.
- Canguilhem, G. (2018). *Normal ve Patolojik*. (1. Baskı). MonoKL Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (1. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin Doğuşu*. (6. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *İktidarın Gz*. (4.Baskı) Ayrıntı Yayınları.
- Gambetti, Z. (tarih yok). *Foucault'da Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı*. Academia: https://www.academia.edu/429895/Foucault_da_Disiplin_Toplumu_G%C3%BCvenlik_Toplumu_Ayr%C4%B1m%C4%B1.

- Gölbaşı, Ş. (2015). Güvenlik, Toprak, Nüfus. *Mülkiye Dergisi* 39 (2), 327-340. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1106>
- Gruen, A. (2020). *Normalliğin Deliliği: Hastalık Olarak Gerçekçilik*. (9. Baskı). Çitlembik Yayınları.
- Kav, G. (2020). *Yaşasın Kadınlar*. (1. Baskı). Doğan Kitap.
- Keskin, F. (2015). Sunuş: İktidarın Gözü. M. Foucault içinde, *İktidarın Gözü* (s. 11-20). (4.Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Koçacioğlu, D. (2009). Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*. <https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/5862/>.
- Lemke, T. (2014). *Biyopolitika*. (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Maltepe'de dehşet: Öğretim görevlisi kadını yakarak öldürdü*. (2020, Aralık 29). SabahTV: <https://www.sabah.com.tr/video/yasam/maltepede-dehset-ogretim-gorevlisi-kadini-yakarak-oldurdu-video>.
- Pınar Gültekin Cinayeti*. (2022, Temmuz 17). Wikipedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/P%C4%B1nar_G%C3%BCltekin_cinayeti.
- Scully, D. (2019). *Cinsel Şiddeti Anlamak*. (4. Baskı). Metis Yayınları.
- Şule Çet Cinayeti*. (2022, Ağustos 29). Wikipedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eule_%C3%87et_cinayeti.
- Taylan, F. (2013). Önsöz: Strateji, Norm, Yönetim: 1978 Dersi İçin Bir Güzergah. M. Foucault içinde, *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (s. xi-xxvii). (1. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Trans Kadın Öldürüldü, Polis "Ne Çok İbne Var Arkadaş" Dedi*. (2015, Aralık 3). Bianet: <https://m.bianet.org/bianet/lgbti/169835-trans-kadin-olduruldu-polis-ne-cok-ibne-var-arkadas-dedi>.
- Uygur, G. (2015). Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir. *Ankara Barosu Dergisi* (4). 121-132. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398472>

Cari Açık – Finansal Gelişme İlişkisi: Kırılgan Beşli Örneği

The Relationship of Current Account Deficit-Financial Development: The Case of Fragile Five

Oğuzhan ŞENGÜL¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı “Kırılgan beşli” ülkelerinde oluşan cari açığın temelinde finansal sistemin olup olmadığının ampirik olarak test edilmesidir.

Tasarım/Yöntem: “Kırılgan beşli” ülkelerinde finansal sistemin gelişmesinin ve liberalize olmasının cari açığı artırıp artmadığı panel data analiz teknikleri ile test edilmektedir.

Bulgular: Test sonuçları cari açık ile finansal gelişmişliğin arasında sadece uzun dönemde karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Sınırlılıklar: Bu çalışmada “Kırılgan beşli” ülkeleri şeklinde adlandırılan Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye’de cari açık ve finansal gelişme ilişkisi incelenmiştir.

Özgünlük/Değer: İktisat literatüründe belirleyicileri üzerinde çok sayıda çalışma yapılan cari açık sorunu, 2013 yılı sonrasında gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan beş ülke için önemli hale gelmiş ve bu ülkeler Morgan Stanley tarafından yayınlanan raporda “Kırılgan beşli” ülkeleri şeklinde adlandırılmıştır. Bu ülkeler Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye’dir. Söz konusu ekonomiler küresel finans krizi sonrası dönemde cari dengesizliklerinin yanı sıra 2013 sonrası dönemde sermaye çıkışlarından olumsuz etkilenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kırılgan beşli, finansal gelişmişlik, cari açık.

Abstract

Purpose: The purpose of this study is to test how much the financial system is at the root of the current account deficit in the "Fragile Five" countries.

Design/Methodology: Whether the development and liberalization of the financial system increases the current account deficit in the "fragile five" countries is tested by panel data analysis techniques.

Findings: Test results show that there is a mutual causality relationship between current account deficit and financial development in the long run.

Limitations: In this study, the relationship between current account deficit and financial development in Brazil, India, Indonesia, South Africa and Turkey, which are called "fragile five" countries, is examined.

Originality/Value: In the economics literature, the current account deficit problem, whose determinants have been studied a lot, became important for five countries in the category of developing countries after 2013, and these countries were nicknamed "The Fragile Five". These countries are Brazil, India, Indonesia, South Africa and Turkey. These economies were adversely affected by capital outflows in the post-2013 period, as well as current account imbalances in the post-global financial crisis period.

Keywords: Fragile five, Financial development, Current account deficit.

¹Dr., İibank, oguzhansengul2023@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3558-4996

1. GİRİŞ

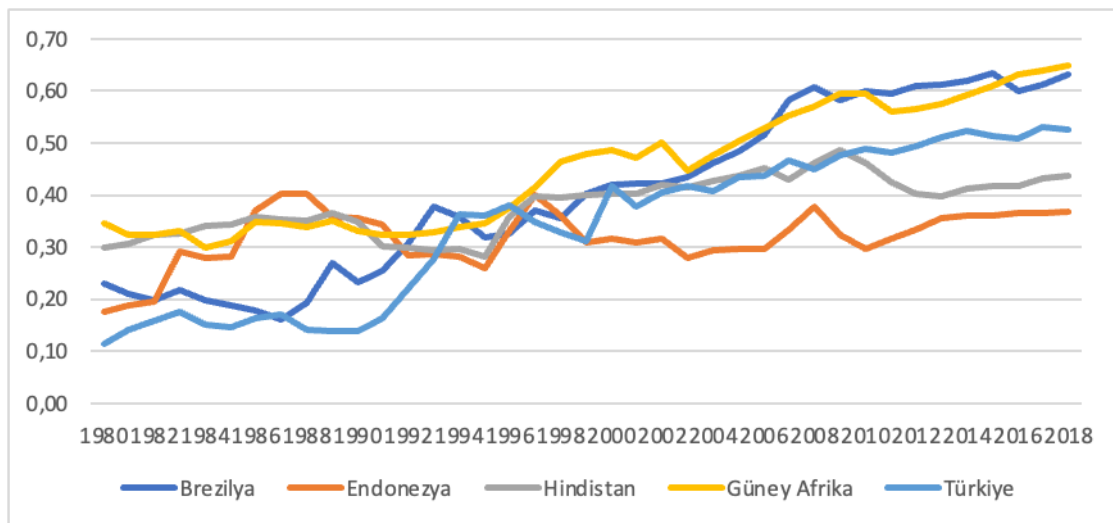
Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler hesabındaki açığın belirleyicileri ilgili literatürde sıkça tartışılan bir konu olmuştur. Birçok makro ekonomik değişkenin cari denge üzerindeki etkisi hem ampirik hem de teorik olarak tartışılmıştır. Karagöl ve Erdoğan (2017) çalışmalarında bu değişkenlerden birçoğuna yer vermekte ve muhtemel etkilerini ortaya koymaktadır. Bunlar içerisinde ekonomik büyüme, tasarruflar, sabit sermaye yatırımları, bütçe açığı, kur, enflasyon, petrol fiyatları ve faiz oranlarını dikkate alınmaktadır (Karagöl ve Erdoğan, 2017: 356 – 364, Chinn ve Prasad, 2000: 3). Öte yandan cari dengenin belirleyicisi olarak ikiz açıklar hipotezi kapsamında bütçe açıklarının etkisi de ampirik olarak araştırılmıştır (Kayhan vd., 2016: 138). Literatürdeki çalışmalarda ekonomik yapı, incelenen zaman aralığı ve ekonominin gelişmişlik seviyesi gibi farklı faktörlerin cari açığa neden olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bununla birlikte yaşanan son küresel kriz ile bazı gelişmekte olan ülkeler için durum biraz karmaşık hale gelmiştir.

Amerikan finans sisteminde 2008 yılında başlayan küresel finans krizi sonrasında ekonomilerin cari açıkları ve sürdürülebilirliği konusu bir kez daha gündeme gelmiş, açıkların sebepleri ile ilgili çalışma sayıları artış göstermiştir. Zira cari işlemler hesabında aşırı dengesizliklerin oluşmasının makro ekonomik krizlerin sebebi olabileceğine dair görüşler ortaya çıkmıştır. Turan ve Afsal'a (2020) göre cari işlemler hesabındaki değişiklikler ekonominin kırılğanlığı için temel bir gösterge olarak görülmektedir.

Kırılğanlığın önemli bir gösterge olması konusunda Mayıs 2013 tarihi bazı ülkeler için önemli bir milat haline gelmiştir. Bu tarihten sonra küresel ekonomide cari açık konusunda öne çıkan beş ülke “Kırılğan Beşli” adını almıştır. Mogan Stanley bankası bu ülkelerde yaşanan cari açık sorunu ve dış yatırım ihtiyacından dolayı bu ismi verdiği Hindistan, Güney Afrika, Brezilya, Endonezya ve Türkiye Amerikan Merkez Bankası başkanı Bernanke'nin 2013 yılının mayıs ayında krizden beri uyguladıkları “parasal genişleme” politikasına son vereceklerini açıklamasından en çok etkilenen ülkeler olmuşlardır. Zira parasal genişleme programı kapsamında küresel ekonomideki sermaye bolluğu, gelişmekte olan ülkelerin yatırımlarının finansmanında önemli bir kaynak olmuş, programın bitmesi ise sermaye bolluğunun sonunun geldiği anlamına gelmiştir.

Kırılğan beşli ülkelerinde finansal sistemler yabancı yatırımcıya cazip getiriler sunarak ülkeye sermaye girişlerini hızlandırmışlardır. Sermaye girişleri beraberinde finansal sistemde hem ürün çeşitliliği hem de sermaye yetkinliği bağlamında gelişmeyi getirmiştir. Aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere, ülkeler 1980 sonrası dönemde finansal anlamda gelişmişlerdir. Bu gelişimin finansal liberalizasyon sonrasında ortaya çıktığı açıktır.

Grafik 1: Kırılğan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişmişliğin Gidişatı (1980 – 2018)

Kaynak: IMF, International Financial Statistics database, (Erişim tarihi: 20.12.2020)

Bu çalışmada kırılğan beşli ülkelerindeki cari açık problemi üzerinde finansal sistemde yaşanan gelişmelerin ne derece etkili olduğu sorgulanmaktadır. Bir başka deyişle finansal sistemlerin

son yirmi yılda gelişmesinin bir sonucu olarak “kırılgan beşli” tabiri bu beş ülkeye yapışıp yapışmadığı bu çalışma kapsamında incelenmektedir. Bu bağlamda sonraki bölümde finansal gelişmişliğin cari denge üzerindeki muhtemel etkileri teorik perspektifte anlatılmaktadır. Finansal gelişmişliğin nihai etkisinin olumlu mu ya da olumsuz mu olduğu teorik olarak tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde konu ile ilgili uluslararası literatür gözden geçirilmektedir. Dördüncü bölümde veriler ve ampirik bulgular sunulmaktadır. Son bölümde ise ampirik sonuçlara politika önermeleri yapılmaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Cari açık – finansal gelişme arasındaki ilişkinin teorik çerçevesi açıklanırken farklı etkileşim kanallarının kullanıldığı görülmektedir. Bu açıklamalar finansal gelişme ve liberalleşme ile birlikte cari açığın hem genişleyeceğine hem de daralacağına dair teorik açıklamalar bulunmaktadır. İlk görüş finansal liberalizasyon ile yabancı tasarrufların ülkeye giriş yapmasının etkileri üzerinden ilişkiyi açıklamaktadır. Buna göre yabancı tasarruf miktarı arttıkça sistemin teknolojik kapasitesi artacak, teknolojik gelişim rekabeti artıracak, rekabet ile birlikte ihracatın artması cari açığın düşmesine neden olacaktır. Aynı zamanda oluşan yüksek sermaye getirisi iç yatırımcıların da yatırımlarını yurtiçi finansal sistem içerisine koymasını kolaylaştıracak ve tasarrufların artması ile yatırımların da artacağından cari açık düşebilecektir (Alper ve Oransay, 2015: 76).

Bayraktutan ve Demirtaş (2011) ise finansal gelişmişliğin bir ölçütü olarak para arzındaki oransal artış olarak ölçülmesinden yola çıkarak Parasalcı yaklaşıma göre ilişkiyi açıklamaktadırlar. Zira Parasalcılara göre para arzındaki artış cari açığın sebebidir. Para arzı artınca faiz oranı düşmekte, yurtiçi harcama miktarı artmaktadır. Yurtiçi harcamalar beraberinde ithalattaki artışı ve cari açığa kötöleşmeyi gündeme getirecektir. Öte yandan para arzındaki artışın yerel para biriminin değerini düşürmesi de ithalat üzerinde olumsuz ihracat üzerinde olumlu etkide bulunarak cari açığın azalmasına neden olabilecektir. Sonuç olarak finansal gelişmişliğin cari denge üzerindeki net etkisi para arzındaki artışın faiz oranları ve kurlar üzerindeki nihai etkilerinden hangisinin büyük olacağına bağlıdır.

Roubini ve Watchel (1998) ile Obstfeld (2008) ise finansal gelişmişlik ile cari açık arasındaki ilişkiyi cari açığın sürdürülebilirlik üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Şöyle ki; Roubini ve Watchel’e göre finansal gelişmişlik, Obstfeld’e göre ise finansal açıklık arttıkça cari açığın sürdürülebilirliği artmaktadır. Zira açığı finanse edebilecek kaynak bulmak konusunda ne kadar az problem var ise o kadar cari açık olabilir. Bununla birlikte, Roubini ve Watchel (1998) portföy yatırımlarının ani hareketlerinin finansal sisteme ve dolayısıyla cari açığın sürdürülebilirliğine olumsuz etkide bulunabilir. Çünkü ulusal ekonomideki bir olumsuzluk ya da küresel ekonomideki bir değişim sermaye çıkışlarına neden olurken, finansal sistemin kırılganlaşmasına neden olabilir.

Roubini ve Watchel (1998) tarafından çizilen çerçeve gelişmekte olan lkeler için geçerli olduğu vurgulanırken 2013 yılı sonrasında “Kırılgan Beşli” lkelerinde yaşananlar için de bir açıklama niteliğindedir. Zira Amerikan Merkez Bankası başkanı Bernanke’nin yapmış olduğu açıklama sonrası küresel sermaye akımları gelişmekte olan ülkeleri terk ederken yüksek cari açık pozisyonunda yakalanan gelişmekte olan ülke ekonomileri kırılganlaşmıştır. Bu bağlamda konunun bu lkeler için analizi bir kez daha önemli hale gelmektedir. Fakat ampirik analiz öncesinde daha önce yapılan çalışmaların incelenmesi ve sonuçlarının özetlenmesi, ampirik analiz sonrası elde edilecek bulguların karşılaştırılması ve politika çıkarılması yapılabilmesi için önem taşımaktadır.

3. LİTERATÜR ANALİZİ

1990’lı yılların bitişi ile birlikte finansal sistemlerin liberalizasyon sürecini tamamlaması ile birlikte finansal gelişmişlik ile cari işlemler hesabı arasındaki ilişki daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Genel kanıya göre gelişmekte olan ülkelerin önemli cari açıklar vermesi beklenmektedir. Ancak özellikle Asya’da bulunan bazı gelişmekte olan ülkelerin genel beklentinin aksine cari fazla verdiği görülmektedir. Bu durum, finansal gelişmişliğin az olduğu lkelerde cari açığın beklendiği gibi fazla olmasını engellediği şeklinde yorumlanmaktadır. Bu nedenle bu iki değişken arasındaki ilişki giderek fazla sayıdaki çalışmada ele alınmıştır ve nihai ilişkinin ne olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Calderon vd. (2000) tarafından 44 gelişmiş ülkenin cari açığının belirleyicileri incelenmiştir. Çalışmada 1966 ile 1994 yılları arasındaki döneme için 16 değişken kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre yurtiçi üretimdeki artış ile ticaret hadlerini veya reel kuru artıran şokların daha büyük cari açıklara neden olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca sanayileşmiş ekonomilerdeki yüksek büyüme oranlarının ve daha yüksek uluslararası faiz oranlarının, gelişmekte olan ekonomilerdeki cari işlemler açığını azalttığı tespit edilmiştir.

Finansal gelişmişlik ile cari açık ilişkisini inceleyen önemli çalışmalardan birisi Chinn ve Prasad (2000) tarafından 18 sanayileşmiş ve 71 gelişmekte olan ülkede cari açığın orta vadede belirleyicilerinin incelendiği çalışmalarıdır. Çalışmada net yabancı varlıkların milli gelire oranı, cari açığın milli gelire oranı, bütçe dengesinin milli gelire oranı, M2'nin milli gelire oranı değişkenlerinin 1971 ile 1995 yılları arasındaki döneme ait verileri kullanılarak yatay kesit regresyon ve panel regresyon analizleri yapılmıştır. Çalışmada cari açıklar, bütçe dengesi ve net yabancı varlıklardaki öncül şoklar ile arasında pozitif korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde, finansal derinlik ile cari açık arasında pozitif korelasyon ve dışa açıklık ile cari açık arasında negatif korelasyon tespit edilmiştir. Finansal sistem derinleştikçe cari açık arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Blanchard ve Gravazzi (2002) tarafından yapılan çalışmada OECD ve Avrupa Birliğinde finansal entegrasyonun fakir ülkelerin daha büyük cari açığa ve zengin ülkelerin daha büyük cari fazlaya sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Cari açığın GSYH'ye oranı ve M3'ün GSYH'ye oranı değişkenleri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Araştırmacılar analiz neticesinde finansal entegrasyonun fakir ülkelerin daha büyük cari açığa ve zengin ülkelerin daha büyük cari fazlaya sahip olmalarına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mendoza vd. (2007) çalışmalarında ülkelerin finansal piyasa derinliklerinin farklılık gösterdiği durumlarda, finansal entegrasyon sonucu finansal dengesizliklerin oluşup oluşmadığını incelemiştir. Çalışmada değişken olarak varlık fiyatları, faiz oranları, riskli varlıkların getirileri, yabancı varlık pozisyonu, yabancı tahviller, riskli yabancı varlık, net ihracat ve net faktör gelirleri kullanılarak dinamik genel denge analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde finansal entegrasyonun, zayıf finansal sistemlere sahip ülkeler için istenmeyen bir durum olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılara göre finansal küreselleşme finansal gelişmeyi teşvik ediyor ve teknolojik yayılmayı sağlıyorsa tüm ülkeler için faydalı olabilir.

Önemli bir diğer çalışma da Chinn ve İto'nun (2007) ABD ve önemli bazı Doğu Asya ülkelerinin cari hesap dengelerinin orta vadeli belirleyicilerini inceledikleri çalışmadır. Çalışmada Doğu Asya ekonomilerindeki daha yüksek finansal gelişme seviyelerinin daha düşük cari işlemler fazlasına neden olup olmadığı araştırılmaktadır. 19 sanayileşmiş ve 70 gelişmekte olan ülke için 1971-2004 yılları arasında yıllık veri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmada net dış varlıkların milli gelire oranı, kamu bütçe fazlasının milli gelire oranı, özel kesim kredilerinin milli gelire oranı, nispi gelir, ticaret oynaklığı, dışa açıklık oranı, büyüme oranı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada daha gelişmiş finansal piyasaların, gelişmiş yasal sistemlere ve açık piyasalara sahip ülkeler için daha küçük cari açıklara neden olurken; önemli Doğu Asya ülkelerinde, daha fazla finansal gelişmenin daha yüksek tasarruflara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya göre Asya ülkelerinde cari hesap fazlası aşırı tasarruflardan değil, düşük yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Bir diğer çalışmada ise Gruber ve Kamin (2009) finansal gelişmişlik farklılıklarının ABD'nin finansal açığını ve gelişmekte olan ülkelerin cari fazlalarını açıklamada etkili olup olmadığını analiz etmişlerdir. Ayrıca varlık getirilerindeki farklılıkların, sermaye akımlarının uluslararası modelini açıklayıp açıklayamayacağını da incelemiştir. 1997 ile 2006 yılları arasındaki dönem için kredilerin GSYH'ye oranı, banka mevduatlarının GSYH'ye oranı, banka dışı mali kurumlar mevduatlarının GSYH'ye oranı, borsaya kayıtlı şirketlerin toplam hisse değerlerinin GSYH'ye oranı, borsa devir hızı, özel tahvil piyasası toplam değeri değişkenleri kullanılarak panel regresyon analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre daha düşük tahvil getirileri, genel olarak sanayileşmiş ülkelerde, daha büyük cari açıklarla ilişkilendirilmiştir.

Herman ve Wingler (2009) çalışmalarında finansal piyasa özelliklerinin, Avrupa'daki ve Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin yakınsama sürecindeki ayrışmayı açıklayıp açıklayamadığını analiz etmişlerdir. Çalışmada 1994 ile 2006 arasındaki dönem analiz edilmiş ve M3'ün milli gelire oranı, özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı, cari işlemler hesabı dengesinin milli gelire oranı, yatırımların milli gelire oranı, Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYH'ye oranı, reel efektif

döviz kuru gibi toplam 23 değişken kullanılmıştır. Uygulanabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler yöntemi (FGLS) kullanılarak yapılan analiz neticesinde daha gelişmiş ve daha entegre finans piyasalarının gelişmekte olan piyasaların yurtdışından borçlanma kabiliyetini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca finansal entegrasyon derecesi ve rezerv birikiminin, incelenen ölkelerde cari işlemler hesabını etkilediği tespit edilmiştir.

Chinn vd. (2011) 23 sanayileşmiş ve 86 gelişmekte olan ölkeler için 2008-09 küresel krizi öncesindeki yıllarda cari işlemler dengesinin davranışının değişip değişmediğini inceledikleri makalede, kriz sonrası dönemde küresel dengesizliklerin olasılığını da tespit etmeye çalışmışlardır. 1970 ile 2008 yılları arasında cari açık ile borsa endeks performansları ve reel konut değerlemeleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada bu değişkenler ile cari açık arasında kayda değer bir ilişki bulunamazken, Çin ekonomisinde finansal liberalizasyon sonucu gelişmişlikteki artış ile cari denge arasında bir ilişki bulunmuştur. Dahası, 2006 – 2008 döneminin gelişmekte olan ölkeler için büyük ölçüde ve sanayileşmiş ölkeler için daha az ölçüde yapısal bir kırılma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mutlugün (2014) Türkiye için finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi test etmiştir. Araştırmacı özel sektör kredilerinin GSYH'ye oranı ve reel büyüme oranı değişkenlerinin, 1988-2012 arasındaki dönem için çeyreklik verilerini kullanmıştır. VAR ve Granger nedensellik analizlerinin neticesinde araştırmacı, finansal gelişmişlik ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemli ve büyümeden finansal gelişmişliğe doğru bir nedensellik tespit etmiştir. Ayrıca değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ekinci vd. (2014) yaptıkları çalışmada 49 gelişmiş ve gelişmekte ölkeler için finansal değişkenleri de hesaba katarak cari dengeyi etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Çalışmada cari açığın GSYH'ye oranı, özel sektöre bir yılda verilen kredilerin GSYH'ye oranı, net yabancı varlıkların GSYH'ye oranı değişkenleri kullanılmış ve 1991 ile 2011 yılları arasındaki dönem için veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kredi büyümesinin yaşandığı durumlarda cari açıkta artış olduğu ve bu durumun gelişmekte olan ölkelerde daha baskın olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca finansal derinliğin daha az olduğu ölkelerde kredi büyümesinin cari açığı daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sadiku vd. (2015) Kuzey Makedonya'da makroekonomik değişkenler ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada dışa açıklık oranı, reel efektif döviz kuru, M2'nin GSYH'ye oranı, cari işlemler dengesinin GSYH'ye oranı gibi toplam 10 değişken kullanılmıştır. 1998 birinci çeyrek ile 2013 üçüncü çeyrek arasındaki döneme ait veriler kullanılarak, ARDL sınır testi yaklaşımı analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre finansal gelişme, mali denge ve ticaret hadleri ile cari işlemler dengesi arasında pozitif korelasyon olduğu görölmöken, dışa açıklık ile cari işlemler dengesi negatif yönde ilişkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Yiğitbaş (2017) Türkiye için finansal derinlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz etmiştir. Çalışmada 1987 ilk çeyreği ile 2014 dördüncü çeyreği arasındaki dönem için M2'nin GSYH'ye oranı ve cari açık değişkenlerine ait değerler kullanılmıştır. Araştırmacı finansal derinlik ile cari açık arasında kısa dönemde bir nedensellik tespit edememiş, ancak uzun dönemde nedensellik olduğunu ifade etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre finansal derinliğin artması cari açığı azaltmaktadır.

Altaylıgil ve etrez (2020) 44 yüksek gelirli ve 53 gelişmekte olan ölkeler için cari işlemler dengesinin makroekonomik, kurumsal ve finansal belirleyicilerini tespit etmeye çalışmışlardır. 1986 ile 2003 yılları arasındaki dönem için büyüme oranı, ticaret hadleri, reel efektif döviz kuru, dışa açıklık oranı, kamu harcamaları, mali denge, nispi gelir, ortalama net ham petrol ihracatı değişkenleri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Araştırmacılar çalışmanın neticesinde büyüme oranı, reel efektif döviz kuru, mali açık, ticaret açıklığı, kurumsal kalite, finansal piyasa gelişimi ve gelişme seviyesindeki artışın daha büyük cari açıklara neden olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

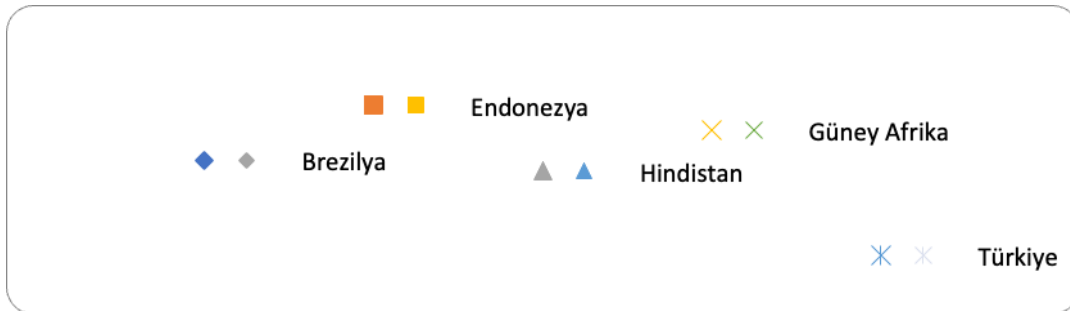
Literatüre bakıldığında çalışmaların çok farklı ölkeler için yapıldığı ve birçok farklı değişkenin analizlerde kullanıldığı görölmöktedir. Bu farklılıklar ulaşılan sonuçlara da yansımaktadır. Yapılan çalışmaların ortak bir sonuca vardığına söylemek güçtür. Bazı alışmalar daha yüksek finansal gelişmişliğin daha yüksek cari açığa neden olduğunu bulurken diğer bazı çalışmalar bu sonucun aksine

sonuçlar bulmuşlardır. Bu çalışmada ele alınan ekonomiler için yapılan analizlerde de benzer şekilde farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Şüphesiz analiz edilen dönemlerin ve ülkelerin farklı olması ve farklı değişkenlerin kullanılması bu farklı sonuçların elde edilmesinde etkili olmuştur. Sonuç olarak konu hakkında bir görüş birliğinin olmadığı söylenebilir

4. ANALİZ SONUÇLARI

Analizde “Kırılgan beşli” olarak adlandırılan Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye ekonomilerinin finansal gelişme endeksi (FGE) ile cari işlemler dengesi (CİD) arasındaki etkileşim panel data yöntemi ile test edilmiştir. International Monetary Fund (IMF) veri tabanından elde edilen finansal gelişme endeksi Sagay vd. (2015) çalışması baz alınarak hazırlanmıştır. Dünya Bankası veri tabanından elde edilen cari işlemler dengesinin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı kullanılmıştır. Veri aralığı 1981-2018 arası yıllık verileri kapsamaktadır.

Grafik 2: Kırılgan Beşli Ülkelerinde Cari İşlemler Dengesinin Finansal Gelişme Endeksine Oranı

Grafik 2’de her bir ülkeye ait değişkenin 1981 – 2018 arası aritmetik ortalaması alınmış ve daha sonra cari işlemler dengesinin finansal gelişme endeksine oranı hesaplanmıştır. X eksenini finansal gelişme endeksini, Y eksenini ise cari işlemler dengesini göstermektedir. Grafikte rasyonun negatif olması cari açık veren ülkenin sermaye girişi ile optimal dengeye ulaştığını, pozitif olması ise cari fazla veren ülkenin sermaye çıkışı ile optimal dengeye ulaştığını ifade etmektedir. Finansal gelişmede açık ara Brezilya ekonomisinin kayda değer gelişmeler yaşadığı ve cari dengede ise Türkiye’nin kırılgan beşli ekonomileri içinde ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. Finansal gelişmenin cari dengeye katkısı konusunda ise sırasıyla Endonezya, Güney Afrika, Brezilya, Hindistan ve Türkiye gelmektedir.

Kırılgan beşli ülkeleri birçok makro ekonomik gösterge ve sektörel açıdan birbirlerine benzediği için panel veri analizinde bu sorunun üstesinden gelmek gerekmektedir. Aksi takdirde elde edilen sonuçlar güvenilir olmamaktadır. Bu nedenle ampirik analizlere ilk olarak yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını test etmekle başlamak gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığında Pesaran (2004) CD_{LM} , Breusch-Pagan CD_{LM1} , Pesaran (2004) CD_{LM2} testleri kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını inceleyen testlerde sıfır hipotezi paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı, alternatif hipotez ise yatay kesit bağımlılığı olduğu şeklindedir.

Tablo 1: Yatay-kesit Bağımlılığı Testleri

Sabitli Model	FGE		CİD	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
CD_{lm} (BP,1980)	23.076	0.00***	34.623	0.00***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	2.924	0.00***	5.506	0.00***
CD (Pesaran, 2004)	-3.807	0.00***	-4.417	0.00***
LM_{adj} (PUY, 2008)	6.356	0.00***	6.630	0.00***

Not: $\Delta y_{i,t} = d_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \lambda_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + u_{i,t}$ modelinde gecikme sayısı (p_i) 1 olarak alınmıştır. *,** ve *** ifadeleri sırasıyla

%10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

CD ve LM testlerin test istatistikleri ve bu istatistiklere bağlı olasılık değerleri Tablo 1'de yer almaktadır. Olasılık değerlerine göre yatay kesit bağımlılığının olduğu alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu sonuçlara göre kırılma beşli ülkeleri dışsal para ve maliye şoklarından etkilenmektedir. Geleneksel birim kök testlerinde değişkenlerin iktisadi şoklara maruz kaldığını tespit edilmesinden sonra hangi dönemde şoklara maruz konusu tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmaların içerisinde Im vd. (2005) tarafından geliştirilen birim kök testi değişkende dışsal olarak tek ve iki kırılma bulabilmektedir.

Im, Lee and Tieslau (2005) tarafından geliştirilen yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testinde boş hipotez değişkende yapısal kırılma olmadığı ve birim köke sahip olduğu şeklindedir. Alternatif hipotez de ise değişkende yapısal kırılma olduğu ve değişkenin birim köke sahip olmadığı yönündedir. Finansal gelişme endeksinde tek kırılmalı modelde Brezilya'da 1993 yılında, Hindistan'da 2007 yılında, Güney Afrika'da 2003 yılında yapısal kırılma olduğu görülmektedir. Yine finansal gelişme endeksinde çift kırılmalı modelde Brezilya'da 1993, 2000 ve 2008 yıllarında, Endonezya'da 1994, 1998, 1999 ve 2011 yıllarında, Hindistan'da 1999, 2000, 2008 ve 2011 yıllarında, Güney Afrika'da 1987, 1989, 2005 ve 2009 yıllarında, Türkiye'de 1992, 2002, 2003 ve 2014 yıllarında yapısal kırılma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

????

Tablo 2: İm vd. (2005) Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Test Sonuçları

FGE	Tek Kırılma					
	Sabitte Kırılma			Sabitte ve Trende Kırılma		
	Lag	LM-stat.	Break Time	Lag	LM-stat.	Break Time
Brezilya	4	-4.776***	1993	4	-4.768***	1993
Endonezya	2	-5.765***	1999	0	-5.765***	1999
Hindistan	0	-3.512	2004	0	-3.914*	2007
Güney Afrika	0	-3.720*	1987	0	-5.963***	1987
Türkiye	2	-5.899***	2003	0	-5.269***	2003
Panel-LM		-10.298			-9.168	
Olasılık Değeri		0.00***			0.00***	
CİD	Çift Kırılma					
	Lag	LM-stat.	Break Time	Lag	LM-stat.	Break Time
	Brezilya	4	-5.691***	1993 2008	4	-5.819***
Endonezya	2	-6.198***	1998 2011	2	-5.996***	1994 1999
Hindistan	0	-5.771***	1999 2011	0	-6.202***	2000 2008
Güney Afrika	2	-4.830**	1989 2005	0	-6.236***	1987 2009
Türkiye	2	-6.417***	2002 2014	0	-6.477***	1992 2003
Panel-LM		-14.167			-10.898	
Olasılık Değeri		0.00***			0.00***	

CİD	Tek Kırılma					
	Sabitte Kırılma			Sabitte ve Trende Kırılma		
	Lag	LM-stat.	Break Time	Lag	LM-stat.	Break Time
Brezilya	0	-3.271	2008	0	-3.415	2007
Endonezya	1	-2.822	2001	0	-3.138	1991
Hindistan	3	-3.883*	1992	0	-3.984**	1988
Güney Afrika	0	-3.304	1998	0	-4.357**	1990
Türkiye	0	-4.069**	1992	0	-3.629	1999
Panel-LM		-5.521			-3.803	
Olasılık Değeri		0.00***			0.00***	

Not: Tek kırılımlı model için %1, %5 ve %10 anlam seviyesinde kritik değerler sırasıyla -4.604, -3.950 ve -3.636'dır. Çift kırılımlı model için %1, %5 ve %10 anlam seviyesinde kritik değerler sırasıyla -5.365, -4.661 ve -4.338'dir. Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları "t-stat significance" yaklaşımı ile belirlenmiştir. *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Cari işlemler dengesi ise, tek kırılmalı modelde, Hindistan’da sabitli kırılmalı modelde 1992 yılında ve sabit ve trendli modelde ise 1988 yılında, Güney Afrika’da sabitli ve trendli modelde 1990 yılında, Türkiye’de sabitli modelde 1992 yılında yapısal kırılma yaşanmıştır. Cari işlemler dengesinin çift kırılmalı modelinde ise Brezilya’da 1988, 1989, 2006 ve 2010 yıllarında, Endonezya’da 1988, 1991, 2001 ve 2010 yıllarında, Hindistan’da 1991, 1992 ve 2002 yıllarında, Güney Afrika’da 1991, 1995 ve 2001 yıllarında, Türkiye’de ise 1992 ve 1999 yıllarında yapısal kırılma olduğu görülmektedir. Brezilya, Endonezya ve Güney Afrika ekonomilerinde politik koşulların yarattığı makro ekonomik belirsizlikler ortaya çıkmaktadır. Küresel emtia üretiminde önemli konumları nedeniyle ilgili yıllarda emtia fiyatlarında ortaya çıkan dalgalanmalar her iki ülkenin cari işlemler dengesinin genel yapısını olumsuz etkilemektedir. Türkiye ekonomisinde ise cari işlemler dengesi Grafik 1’de de görüleceği üzere kronik bir makro ekonomik sorun olarak görülmektedir. Bütün kırılğan beşli ekonomilerinde ortaya çıkan yapısal kırılma tarihlerinin akabinde dalgalı kur rejimine ve enflasyon hedeflemesi stratejisine geçilmesi gibi para politikası uygulamasında tercihlerin değişmesine neden olmuştur. Cari dengedeki yapısal kırılmalar nedeniyle oluşan finansman zorunluluğu finansal gelişmenin düşük olduğu kırılğan beşli ekonomileri için daraltıcı para politikasının gereklerini yapmak zorunluluğunu çıkarmıştır. Öte yandan kırılğan beşli ekonomilerinin Koçyiğit vd. (2015) kısa dönemde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmaması, Bayat vd. (2018) Fisher etkisinin bağlamında para politikasını şekillendirmemeleri ve Barak ve Naimoğlu (2018) fiyat istikrarının sağlanamaması nedeniyle reel döviz kurundaki değişmelerin dış ticaret hadlerinde beklenen etkiyi yaratmamasından dolayı ekonomik aktörlerin makro ekonomik krizlerin etkilenmesinde çarpan etkisi yaratmıştır.

Tablo 3: Yatay-kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testleri

Regresyon Modeli:		
$CID_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} FGE_{it} + \varepsilon_{it}$	Statistic	p-value
<u>Yatay Kesit Bağımlılığı</u>		
LM (BP,1980)	122.078	0.00***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	25.061	0.00***
CD (Pesaran, 2004)	10.597	0.00***
LM_{adj} (PUY, 2008)	3.520	0.00***
<u>Homojenite</u>		
$\tilde{\Delta}$	8.360	0.00***
$\tilde{\Delta}_{adj}$	8.701	0.00***

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Olasılık değerlerine göre panelde yatay kesit bağımlılığının olduğunu gösteren ve katsayıların homojen olmadığını iddia eden alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu yüzden yatay kesit bağımlılığını ön plana alan ve homojen olmayan tahmine dayalı yöntemler kullanılması gerekmektedir.

Tablo 4: Hata Düzeltme Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Sabitli Model			Sabitli ve Trendli Model		
	Test İst.	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	Test İst.	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
Group_tau	0.085	0.534	0.628	-2.388	0.00***	0.108
Group_alpha	-0.222	0.412	0.454	-2.235	0.013**	0.066*
Panel_tau	0.953	0.830	0.872	-3.001	0.00***	0.053*
Panel_alfa	0.894	0.814	0.906	-3.780	0.00***	0.025**

Not: Gecikme ve öncül bir olarak alınmıştır. Bootstrap olasılık değerleri 1.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Hata düzeltme modeline dayalı eşbütünleşme testinde sıfır hipotezi finansal gelişme endeksi ile cari işlemler dengesi arasında uzun dönemli ilişki olmadığını yönündedir. Alternatif hipotez ise finansal gelişme endeksi ile cari işlemler dengesi arasında uzun dönemli ilişki olduğu yönündedir. Sabit terimin dahil edildiği modelde hem asimptotik hem de bootstrap olasılık değerlerine bakıldığında

finansal gelişme endeksi ile cari işlemler dengesi arasında uzun dönemli ilişki olmadığı görülmektedir. Sabit terimin ve trend değişkeninin dahil edildiği modelde ise alternatif anlam seviyelerinde finansal gelişme endeksi ile cari işlemler dengesi arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 5: Panel Vektör Otoregresyon ve Hata Düzeltme Modeli Nedensellik Test Sonuçları

	Kısa Dönem Nedensellik		Uzun Dönem Nedensellik
	Δ (FGE)	Δ (CİD)	ECT(-1)
Δ (FGE)	-	2.983 (0.394)	-0.057 [-2.388]**
Δ (CİD)	2.760 (0.430)	-	-4.484 [-3.143]***

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Kısa dönemde ne finansal gelişmeden cari işlemler dengesine doğru ne de cari işlemler dengesinde finansal gelişmeye doğru nedensellik bulunmamaktadır. Uzun dönemde ise finansal gelişme ile cari işlemler dengesi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yani finansal gelişmişlik cari açığı etkilerken, cari açık da finansal gelişmişlik seviyesini etkileyebilmektedir.

Bu sonuçlar ışığında finansal gelişmişlik ve cari açık arasındaki ilişkinin ancak uzun dönemde görülebildiği ve literatürden farklı olarak bu iki değişkenin karşılıklı etkileşim halinde olduğu söylenebilir. Yani finansal gelişmişlik cari açığı etkileyebilirken cari açıktaki değişiklikler de finansal gelişmişliğin seviyesini uzun dönemde etkileyebilmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada “Kırılgan beşli” ekonomilerinde finansal gelişmişlik ve cari açık arasındaki ilişkinin tespiti amacıyla 1981 – 2018 dönemi panel data ekonometrik yöntemi ile test edilmiştir. Analizde “kırılganlık” ifadesinin gerçekten bu ülkelerin finansal sistemleri için geçerli olup olmadığını, Roubini ve Watchel’in (1998) çalışmalarındaki finansal gelişmişlik – liberalizasyon ve cari açık ilişkisi bağlamında test edilmesi amaçlanmıştır.

Sonuçlar incelendiğinde finansal gelişmişlik ve cari açık arasında ilişkinin uzun dönemde bu ülkelerde mevcut olduğu, finansal gelişmişliğin cari açığa uzun dönemde neden olabileceği görülmektedir. Bu durum finansal gelişmişliğin cari açığın sürdürülebilirliği üzerinden de finansal gelişmişlik – cari açık ilişkisinin açıklanabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte diğer çalışmalardan farklı olarak nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu ve cari açıktan finansal gelişmişliğe, finansal gelişmişlikten de cari açığa uzun dönemde ilişki olması cari dengenin finansal sistemin gelişmesi için de önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular finansal gelişmenin gerçekleşmesi ile birlikte cari dengenin sağlanmasına yönelik politikaların etkinliğinin artmasına yardımcı olacağını göstermektedir. Cari işlemler açığının iktisat teorisi açısından yurtiçi tasarruf açığını işaret etmesi nedeniyle finansal ürün ve araç çeşitliliğinin artmasının ortalama tasarruf eğilimini yükseltmesi beklenmektedir. Cari işlemler açığını finanse etmenin gerekliliği neticesinde yurtiçi faiz oranlarının artırmanın genel ekonomik görünümün içerisinde yarattığı olumsuz koşullar dengelenmiş olacaktır. Böylece diğer gelişmekte olan ekonomilerinde olduğu gibi kırılgan beşli ekonomilerinde önemli bir yapısal ekonomik sorun olan yurtiçi-yurtdışı tasarruf dengesinin sağlanması politika yapıcılara avantaj sağlayacaktır. Kırılgan beşli özelinde Brezilya ve Güney Afrika’nın önemli emtia üreticisi olmasına rağmen finansal gelişmenin cari işlemler dengesi üzerinde etkili olması kaynakların optimal dağıtılmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Her iki ülkenin geleneksel üretim yapısını terk edip yenilikçi üretim süreçlerine yönelmesi gerekmektedir. finansal gelişmenin ölçülmesine yönelik teorik tartışmalar ile birlikte gelecek çalışmalarda finansal gelişmenin değişen kavramsal çerçevesi ile birlikte söz konusu ilişkinin tekrar incelenmesi gerekmektedir. Öte yandan ekonometri teorisinde ortaya çıkan güncel gelişmeler ile birlikte Markov rejim değişimlerinin ele alan modeller ile finansal gelişme ve cari denge ilişkisinin olası daralma ve genişleme evrelerinde birbirilerini etkileme dereceleri ve yönü ortaya konulabilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Alper, A. E., & Oransay, G. (2015). Cari açık ve finansal gelişmişlik ilişkisinin panel nedensellik analizi ekseninde değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(2), 73 – 85.
- Altaylıgil, Y. B., & etrez, M. (2020). Macroeconomic, institutional and financial determinants of current account balances: a panel data assessment. *Economic Structures*, 9(49).
- Barak, D., & Naimoğlu, M. (2018). Reel dvız kurunun dış ticaret üzerindeki etkisi: Kırılgan Beşli rneği. *mer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 82-95.
- Bayat, T., Kayhan, S., & Taşar, İ. (2018). Re-visiting fisher effect for fragile five economies. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 7(2), 203-218.
- Bayraktutan, Y., & Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte olan lkelerde cari aığın belirleyicileri: panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 22(2), 1-28.
- Blanchard, O., & Giavazzi, F. (2002). Current account deficits in the euro area: The end of the Feldstein-Horioka puzzle. *Brookings Papers on Economic Activity*, 33(2), 147-210.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. (1980). The Lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics. *Rev. Econ. Stud.*, 47, 239–253.
- Calderon, C., Chong, A., & Loayza, N. (2000). Determinants of current account deficit in developing countries. *The World Bank, Policy Research Working Paper Series*, No: 2398
- Chinn, M. D., & Ito, H. (2007). Current account balances, financial development and institutions: Assaying the world “saving glut” . *Journal of International Money and Finance*, 26(4), 546-569.
- Chinn, M. D., & Prasad, E. S. (2000). Medium-Term determinants of current accounts in industrial and developing countries: An empirical exploration. *NBER Working Paper*, No. 7581.
- Chinn, M. D., Eichengreen, B., & Ito, H. (2011). A forensic analysis of global imbalances. *NBER Working Paper Series*, No. 17513.
- Ekinci M.F., Erdem F. P., & Kılın, Z. (2015). Credit growth, current account and financial depth. *Applied Economics*, 47(17), 1809-1821.
- Gruber, J., & Kamin, S. (2009). Do differences in financial development explain the global pattern of current account imbalances?. *Review of International Economics*, 17(4), 667-688.
- Herrmann, S., & Winkler, A. (2009). Real convergence, financial markets, and the current account–emerging Europe versus emerging Asia. *The North American Journal of Economics and Finance*, 20(2), 100-123.
- Mendoza, E. G., Rıos-Rull, J. V., & Quadrini, V. (2007). Financial integration, financial deepness and global imbalances. *NBER Working Paper Series*, Working Paper no. 12909.
- Im, K.-S., Lee, J., & Tieslau, M. (2005). Panel LM unit root tests with level shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67(3), 393-419.
- Koyiğit, A., Bayat, T., Kayhan, S., & şentrk, M. (2015), Short and Long Term Validity of Export-Led Growth Hypothesis in BRICS-T Countries: A Frequency Domain Causality Approach, *Journal of Asian Development Studies*, 4(3).
- Karagöl, V., & Erdoğan, M. (2017). Türkiye ekonomisinde cari aığın belirleyicileri ve cari aığa yönelik politika uygulamaları. *Ulakbilge*, 5(10), 353 – 381.
- Kayhan, S., Adıgzel, U., & Skmen, F. ř. (Eds.). (2016). *Kamu Harcamaları–Dış Ticaret Aığı İlişkisi: Birbirlerini Aynı Ynde mi Etkiler? Türkiye rneği. ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)*, no. 1, 137 – 150.
- Lee, J., & Strazicich, M. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.

- Lee, J., & Strazicich, M. (2004). Minimum LM unit root test with one structural break. Manuscript, Department of Economics, Appalachian State University, 1-16.
- Mutlugün, B. (2014). The relationship between financial development and economic growth for Turkey. *Journal of Economic Policy Researches*, 1(2), 85-115
- Obstfeld, M. (2008). International finance and growth in developing countries: What have we learned?. *The World Bank*, WP/34.
- Pesaran, H. M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *University of Cambridge Working Paper*, No:0435,.
- Pesaran, H. M., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105–127.
- Pesaran, H. M., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Roubini, N., & Wachtel, P. (1998). Current account sustainability in transition economies. *NBER Working Paper Series*, WP/6468/1-58.
- Sadiku, L., Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, M., & Berisha, N. (2015). The persistence and determinants of current account deficit of FYROM: an empirical analysis. *Procedia Economics and Finance*, 33, 90-102.
- Sahay, R., Čihák, M., N'Diaye, P., & Barajas, A. (2015). Rethinking financial deepening: Stability and growth in emerging markets. *Revista de Economía Institucional*, 17(33), 73-107.
- Turan, T., & Afsal, M. Ş. (2020) Türkiye’de cari açığın belirleyicileri: Ampirik bir analiz. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 651, 217 – 236.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.
- Yiğitbaş, Ş. B. (2017). The Relationship between financial depth and current account deficit in Turkey. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 507-520.

Terör Örgütlerinde Öğrenme ve Değişim: PKK Örneği Learning And Change In Terrorist Organizations: The Case Of PKK

Koruhan FAYGANOĞLU¹, Pınar FAYGANOĞLU²

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, PKK terör örgütünün, değişen çevresel koşullara eylemlerini ve içyapılarına etkili bir şekilde adapte edebilen örgütler olarak nitelendirilen, öğrenen örgüt özelliklerini taşıyıp taşımadığı sorusuna yanıt aramaktır.

Tasarım/Yöntem: Senge (1990) tarafından ortaya koyulan ve temelde, sistem mantığı, bireysel yetkinlik, bilişsel modeller, paylaşılan vizyon ve takım halinde öğrenme olarak tanımlanan beş öğrenen örgüt disiplininin, PKK'nın eylemsel ve yapısal özelliklerinde yansımaları olup olmadığı hususu, ikincil veri kaynaklarından toplanan bilgiler ışığında irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan bilgiler hem yazındaki akademik çalışmalar hem de yazılı ve görsel basın kaynakları taranarak elde edilmiştir.

Bulgular: Analizler sonucunda; sözde PKK terör örgütünün zaman içerisinde geçirdiği eylemsel ve yapısal evrimsel süreçlerin, beş disiplin öngören öğrenen örgüt yaklaşımı ile açıklanabileceği görülmüştür.

Sınırlılıklar: Çalışmanın ikincil veri analizi yapılarak gerçekleştirilmesi elde edilen bulguların ulaşılabilen kaynaklar ile sınırlı kalması durumuna yol açmış olup, ileride yapılacak çalışmalarda bahse konu örgütlerin nitel analiz yöntemleri ile ele alınmasında fayda olacağı değerlendirilmektedir.

Özgünlük/Değer: Yapılan değerlendirme neticesinde sözde PKK terör örgütünün zaman içerisinde geçirdiği eylemsel ve yapısal evrimsel süreçlerin, beş disiplin öngören öğrenen örgüt yaklaşımı ile açıklanabileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Öğrenen Örgüt, Terör, Terör Örgütleri, PKK

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to answer the question whether terrorist organization PKK has the characteristics of learning organization that can adapt their actions and structures to the rapid changing environmental conditions.

Design/Methodology: The issue of whether the five-learning discipline introduced by Senge (1990), that are basically defined as system logic, individual competence, cognitive models, shared vision and team learning, have reflections on PKK's actions and structural features is scrutinized via the information collected from the secondary data sources. The information used in the study are collected from both academic studies and written/visual media resources.

Findings: As a result of the evaluations, it can be declared that the operational and structural evolutionary process of PKK can be explained through five discipline learning organization approach

Limitations: The fact that the study was carried out by making secondary data analysis caused the findings to be limited to the available resources, and it is considered that it would be beneficial to deal with the mentioned organizations with qualitative analysis methods in future studies.

Originality/Value: The study is unique in the literature in terms of addressing the change in the operational and structural characteristics of the organization PKK and aims to shed light on future studies in this sense.

Keywords: Learning Organization, Terrorism, Terrorist Organizations, PKK

¹ Doktor, koruhan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1572-5552.

²Doçent, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Savunma Araştırmaları Bölümü pfayganoglu@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9447-4896

1. GİRİŞ

Çevresel belirsizlikten kaynaklanan değişim ve dönüşüme ayak uydurmanın neredeyse tek belirleyici olduğu günümüz koşullarında, tıpkı diğer örgütler gibi terör örgütleri de bu uyumlanma baskısı altındadır. Örgütlerin evresel değişimlere ayak uydurma anlamında kullanabildiği en önemli özelliklerinden biri öğrenme yetenekleridir. Ancak her örgüt bu özelliklerini etkili şekilde kullanmayabilmektedir. Öğrenen örgütler olarak nitelendirilen ve edindikleri bilgileri başarılı bir şekilde içselleştirerek, faaliyetlerine ve yapısına yansıtılabilen örgütlerin, çevresel uyumlanma konusunda diğerlerine kıyasla görece daha etkili olduğu ilgili yazında vurgulanan hususlardandır (Argyris ve Schön, 1978; Huber, 1991; Liao ve Wu, 2010). Bu çerçevede, özellikle hala faal olan ve eylemlerini sürdürebilme yeteneği olan terör örgütlerinin de öğrenen örgütler olarak nitelendirilebilecekleri değerlendirilmekte olup bu varsayım çalışmanın temel çıkış noktalarından biridir.

Örgütsel araştırmalar yazınında birçok farklı tanım ve sınıflandırmaya tabi tutulan öğrenen örgüt kavramına ilişkin olarak, Senge (1990: 3) tarafından ortaya koyulan ve öğrenen örgütlerin sahip olması gerektiği kaydedilen ve sistem mantığı, bireysel yetkinlik, bilişsel modeller, paylaşılan vizyon ve takım halinde öğrenme şeklinde ifade edilen beş disipline, öğrenen örgütleri diğerlerinden ayırt etmede kullanılabilecek geçerli bir kuramsal yaklaşım olduğu düşünölmekte olup terör örgütlerinin söz konusu disiplinlere sahip olup olmadığı noktası, onların birer öğrenen örgüt olup olmamalarına verilecek kararda önemli bir ayırım noktası olarak nitelendirilebilmektedir.

Bu alışma, genel anlamda terör örgütlerinin öğrenen bir örgüt olup olmadığını analiz etmek üzere, Senge (1990) tarafından oluşturulan perspektifi kullanarak bir yaklaşım oluşturmayı amaçlamakta olup örnek olarak PKK terör örgütünü seçilmiştir. PKK terör örgütünün öğrenen örgüt olup olmadığının irdelemek üzere, örgütün zaman içerisinde geçirdiği yapısal ve eylemsel değişimlerin, bahse konu yaklaşım ile ne derece açıklanıp açıklanamayacağı tartışılacaktır. Örgütün geçirdiği bu değişim süreci tartışılırken, kapsayıcı bir bakış açısı elde edilmesi için örgütün temellerinin atıldığı 1977 yılından 2019 yılına kadar olan dönemdeki faaliyetleri, açık kaynaklara yansayan haberler ve konuya ilişkin olarak yapılan akademik çalışmalardan faydalanılmıştır. Araştırma dahilinde, internet ortamındaki tarayıcıların yardımı ile ulaşılan kaynakların tetkiki neticesinde elde edilen veriler kullanılmıştır. Ancak, faaliyetlerini gizli olarak sürdüren bir örgütün, öğrenen örgüt olup olmayacağının tartışıldığı çalışmada, verilerin yalnızca açık kaynaklara dayanması araştırmanın kısıtlarındandır.

İlgili yazında terör örgütleri ile öğrenen örgüt yaklaşımlarını konu alan çalışmalar olsa da (Jackson vd., 2005; Combs vd., 2006; Demir, 2008; Maskaly ve Donner, 2015) Senge'in (1990) alışması perspektifinden terör örgütlerini ele alan bir çalışma bulunmaması, bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Çalışmanın ayrıca, yazına katkının yanında, bir terör örgütü olan PKK'nın daha iyi tanınması ve onunla daha etkili mücadele edilebilmesi bağlamında da yararlı olabileceği değerlendirilmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Öğrenen Örgüt

Sistem yaklaşımının yönetim ve örgütsel araştırmalar yazınında uygulanmaya başlamasıyla birlikte örgütler açık bir sistem ve dolayısıyla çevresel değişimlerden etkilenen bir yapı olarak görölmeye başlanmıştır. Bu etkilenme neticesinde ise örgütlerin değişen çevresel koşullara uyumlanması gerektiği ve bu uyumlanma sürecinin belirli örgütsel faaliyetler ve süreçler sonucunda ortaya çıktığı belirtilmektedir (Aktaş ve Şener, 2012: 91). Bu bağlamda, örgütlerin çevresel koşullara uyumlanma çabaları çerçevesinde yararlandıkları en hayati süreçlerden birinin öğrenme olduğu vurgulanmaktadır (Edmondson ve Moingeon, 1998). Örgütlerin 'öğrenen' özelliklerine ilk vurgu Argyris ve Schön (1978) tarafından yapılsa da öğrenmenin örgütler için vazgeçilmez bir olgu olduğuna dair görüşlerin Senge' in (1990) alışmalarıyla pekişiği söylenebilecektir.

Yazında kavrama ilişkin çeşitli tanımlar bulunmasının yanı sıra kavrama ilişkin farklı kuramsal yaklaşımlarda mevcuttur. Örneğin, Garavan'a (1997) göre öğrenen örgütler temelde iki kategoride ele alınabilmektedir. Bunlardan ilki örgütlerdeki öğrenme faaliyetinin örgüte ait bir özellik

olduğunu vurgularken, ikincisi ise bahse konu eylemin örgütün kültüründe yer alan bir nitelik olduğunu belirtmektedir (Garavan, 1997: 19). Bunun yanında, Odor (2018) ise öğrenen örgüt çalışmalarında iki ana yaklaşımın bulunduğunu, bunların ise bilişsel ve davranışsal ekoller olarak sıralanabileceğini bildirmektedir. Bilişsel bir teorisyenlere göre, örgütsel öğrenme, açık fikirli sorgulama ve bilgilendirilmiş yorumlama geliştirme süreci iken davranışsal yaklaşımlar ise örgütün davranışsal bir değişiklik olmaksızın bilgi edinebileceği gerçeğini vurgulamakta olup bu ekoldeki bazı araştırmacılar öğrenmeyi davranışlardaki olası değişimlerin düzeyi şeklinde betimlemektedir.

Öğrenen örgüt temelde, bilgi oluşturma, ona sahip olma ve aktarabilme konularında son derece uzmanlaşmış ve davranışlarını elde ettiği/öğrendiği yeni bilgilere göre şekillendirebilen bir yapıya atıfta bulunmaktadır (Garvin, 2003: 19). Garvin (2003: 21) öğrenen örgüt seviyesine ulaşabilmek için örgütlerin, yeni bilgilerle tecrübe kazanma, problem çözme, kendi tecrübelerinden ve geçmişinden öğrenme, diğerlerinin tecrübe ve başarı elde ettiği uygulamalarından öğrenme ve elde ettiği yeni bilgiyi/bilgileri örgüt içerisinde hızlı bir şekilde yayma olmak üzere beş adımlı bir süreçten geçtiklerini ifade etmektedir. Öğrenen örgütlere dair Örtenblad (2002) tarafından yapılan yazın taraması çalışmasında ise, bahse konu örgüt tipine ilişkin dört farklı anlayıştan söz edilebileceği kaydedilmektedir. Bunlardan ilkinin, kavramın ilk çıktığı dönemlerde görülen ve örgütsel öğrenme perspektifini benimseyen görüş olduğu bildirilmekte olup söz konusu yaklaşımın örgütsel zekada bilginin depolanması faaliyetine odaklandığı ifade edilmektedir. İkinci anlayış yaparken öğrenme görüşünü benimsemekte olup öğrenen örgütleri bireylerin çalışırken öğrendikleri bir yapı olarak görmektedir. Üçüncü anlayış ise öğrenme iklimi yaklaşımını temel almakta olup öğrenen örgütleri çalışanların öğrenmelerine olanak sağlayan organizasyonlar olduğunu ileri sürmektedir. Son anlayışın ise yapısal öğrenme perspektifine dayandığı ve öğrenen örgütleri esnek yapılu oluşumlar olarak gördüğü kaydedilmektedir (Örtenblad, 2002: 215-216).

Öğrenen örgüt yapısını geleneksel örgüt yapısından ayıran temel özellik, öğrenme etkinliğinin örgüt içerisinde son derece aktif bir eylem olması durumudur (Garvin, 2003: 23). Marquardt (1996) öğrenen örgüt yapısının temel özelliklerini sıralamakta ve öğrenen örgütlerin bu özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre bahse konu örgüt yapılarında sistem düşüncesi olayın temelini oluşturmakta, öğrenme eylemi uzun vadede ve stratejik bağlamda olup, bütün örgüt üyeleri tarafından eşit şekilde gerçekleştirilmektedir (Yeo, 2005). Örgütün başarısında örgüt düzeyinde öğrenme başrol oynamakta, üyelerin yaratıcılıkları ve risk alma davranışları her zaman desteklenmektedir (Lim ve Nowell, 2014). Meydana gelen değişimler ve geçmişte yapılan hatalar vasıtasıyla daha iyi bilgiye ulaşmak, yeni bir şeyler öğrenmek adına her durumu fırsat olarak değerlendiren ve çevrede oluşan ani gelişimlere, fırsatlara ve tehditlere hızlı adapte olabilen yapıları öğrenen örgütlerin diğer özellikleri arasında sayılmaktadır (Jones ve Hendry, 1994).

Griego ve diğerleri (2000) tarafında gerçekleştirilen görgül çalışmada, öğrenen örgütlerdeki örgütsel yapı, örgüt kültürü, örgütsel bilgi sistemleri, insan kaynakları uygulamaları ve liderlik gibi unsurların öğrenmedeki etkin rollerinin vurgulandığı görülmektedir. Bu anlamda, öğrenen örgütlerde yöneticilerin ve çalışanlarını işle ilgili öğrenmeyi, inovasyonu ve sürekli örgütsel rutinlerde iyileştirmeler yapmak için çalışanlar arasındaki ilgi alışverişini teşvik ettiği kaydedilmektedir (Griego, vd., 2000). Buna ek olarak, General Electric, Goldman and Sachs ve Microsoft gibi şirketlerin liderlik yapıları, içsel teşvikler ve yapıları çerçevesinde birer 'öğrenen örgüt merkezi' oldukları dile getirilmektedir (Odor, 2018: 6-7).

Ancak, öğrenen örgüt kavramının örgüt nezdinde paylaşılan bir kavram olması gerektiği vurgulanmakta olup Rifkin ve Fulop (1997) ise Avusturalya menşei telekomünikasyon şirketi Telstra'da gerçekleştirdikleri çalışmada bu hususun altını çizmektedir. Çalışmada, şirketin CEO'su tarafından uygulanmaya çalışılan beş disiplinli modelin her zaman doğru sonuçlar vermeyebileceği, söz konusu adımların yukarıdan aşağıya bir emir olarak değil paylaşılan bir kültür özelliği olması gerektiği, ayrıca günlük faaliyetlerden ziyade daha makro boyutta tüm örgütte içselleştirilmesini elem olduğu dile getirilmektedir (Rifkin ve Fulop, 1997: 145). Buna ek olarak, bir üretim şirketinde öğrenen örgüt özelliklerinin yansımaları sağlamak amacıyla yeni bir üretim süreci oluşturulmasını inceleyen çalışmalarında Östman ve Lindberg (1999), bu değişim sürecindeki en büyük sorunun çalışanlar arasındaki eksik eşgüdüm ve iletişim noksanlığından kaynaklandığını dile getirmekte ve öğrenen örgüt olmanın tümel bir faaliyet olarak tüm örgüt genelinde kabul gören bir uygulama olmasının altını

izmektedirler. Dolayısıyla, ğrenen örgüt yaklaşımının her koşulda sihirli bir formül olarak ele alınmasının doğru olmayacağı söylenebilecektir. Ayrıca, Tuggle (2016) ise son on yıl içerisinde öğrenen örgütlere dair yapılan görgül çalışmalarda bazı boşluklar olduğunu, bunların öğrenen örgütlerin tanımlanması, öğrenme faaliyetinin örgütsel etkinlik ve etkililiğe ne derece katkı sunduğu ve hangi bağlamsal faktörlerin öğrenmeyi tetiklediğinin tam olarak irdelenememesi şeklinde sıralanabileceğini vurgulamaktadır.

Fakat, ğrenen örgütlere karşı ilginin halen azalmadığı, özellikle artan kültürler arası geçerlilik yöntemleri, sosyal aę analiz metotları ve diğer görgül çalışma prensiplerinin alanlara girmesi ile öğrenen örgüt çalışmalarının arttığı ve bu çalışmaların birçok alanda yoğun ilgi gördüğü altı çizilen hususlardandır (Watkins ve Kim, 2018). Bu doğrultuda, ilgili yazında çokça atıf alan Senge (1990), ğrenen örgütlerin beş temel disipline sahip olması gerektiğini öne sürmekte olup bunların; sistem düşüncesi, kişisel ustalık, zihni modeller, paylaşılan vizyon ve takım halinde öğrenme olduğunu belirtmektedir. İlk disiplin olan sistem düşüncesi temelde, örgütün çevresinde gelişen olay örgüsünü daha net görebilmesine imkân sunmaya atıfta bulunmaktadır. Düşünce, örgütün içinde hali hazırda var olan/kurulu sistemler arasındaki ilişki bütününü, karşılıklı ilişki ağlarını anlamayı ve bu erevde resmin bütününü görmeyi içermektedir. Sistem düşüncesi mantığıyla koordineli hareket eden örgütlerin pasif/durağan yapılardan ziyade aktif, değişimlere hızlı cevap veren, adapte olabilen, üretken ve dinamik yapılar olduğu aktarılmaktadır (Yang, vd., 2004: 32). Bireysel yetkinlik olarak tanımlanan ikinci disiplin ise, dışsal gerçekliğin nesnel olarak görülebilmesi başka bir ifadeyle, örgüt yesi bireyin görme ufkundaki açıklığa atıfta bulunmaktadır. Bu disiplindeki esas vurgu örgüt yesi bireylerin, işlerine ilişkin bilgi ve becerilerinin yüksek olması, işiyle ilgili yaratıcı fikirler oluşturabilmesi ya da olumsuz bir durumla karşılaşıldığında pratik ve etkili çözümler ortaya koyabilmesidir. Bireyin analiz ve düşünme yöntemlerinin yanı sıra dışarıdan (diğer bireylerden) gelecek olan etkilere de açık olması durumunu ifade eden zihni modeller nc disiplinini oluşturmaktadır. Buna göre örgüt nezdinde anılan disiplin ele alındığında, öğrenen bir örgüt zihni modellerini bütüncül düşünce ve kapsamlı analizler bağlamında oluşturmakta ve bunları örgütün bütün kademelerinde içselleştirmeye çalışıldığı ifade edilmektedir (Bui ve Baruch, 2010: 212). Dördüncü olarak aktarılan paylaşılan vizyon ise temelde, örgüt yesi bireylerin geleceğe ait olarak tasarlanan bir durumu ortaklaşa inanç, istek ve değerler bütünü altında birleşerek istemeleri ve bu vizyon uğruna da kendilerini örgüte kayıtsız atamaları durumunu ifade etmektedir. Örgüt bağlamında geliştirilen vizyonun tüm üyeler tarafından paylaşılması durumunun örgüte stratejik avantaj sağlamasının yanı sıra, örgüt yeleri ve örgüt arasında güven ve bu bağlamda da sıkı bir bağlılık ilişkisinin oluşmasına da zemin oluşturmaktadır. Son disiplin ise, takım halinde öğrenme olarak aktarılmakta ve temelde, örgüt yesi bireyler arasında meydana gelebilecek herhangi bir çatışmanın ya da olumsuz etkileşimin yaşanmasına engel olmak maksadıyla bir takım davranış kalıplarının geliştirilmesi durumunu ifade etmektedir. Buradaki esas amacın, takım çalışması sonucu ortaya çıkan sinerjik gten yararlanmak olduğu belirtilebilecektir (Senge, 1996: 6).

Görüldüğü üzere, öğrenen örgütler çağımızın temel özelliği olan değişim ve bu değişime uyumlanma konusunda diğerlerine göre daha avantajlıdır. Öğrenen örgütlere örnek olarak uzun yıllar kendi ekolojisi içerisinde görece başarılı olan veya en azından hayatta kalmayı başaran yapıların verilebileceği söylenebilecektir. Bu bağlamda, terör rgt gibi bazı para militer yapılarında, örgütsel özellikleri ve süreçleri dikkate alındığında, öğrenen örgüt olarak nitelendirilebileceği belirtilebilecektir. Ancak bu yapıların hepsinin öğrenen örgütler olarak değerlendirilmemesi gerektiği dşnlmekte olup görece uzun süredir varlığını sürdüren bu gibi yapıların öğrenen örgüt özelliklerine sahip olabileceği ifade edilebilecektir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin en önemlisi güvenlik sorunlarından olan terörün ve terör rgt PKK'nın, eylemsel, söylemsel ve süreçsel yapıları bağlamında, öğrenen örgüt özellikleri gösterip göstermediği konusu çalışmanın temel sorusu olup rgt bu bağlamda irdelenmenin terörle mücadele konusunda farklı bakış açıları ortaya koyabileceği dşnlmektedir. Bu erevde, bir sonraki bölümde, genel olarak terör, terör örgütleri ve bunlara ilişkin sınıflandırmalara kısaca değinilecek ve akabinde PKK terör rgt detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.2. Terör ve Terör Örgütleri

Terör kavramına yönelik devletlerin farklı yorum, tanım ve yaklaşımları bulunduğu söylenebilecektir. Kelime anlamı ile baskı, şiddet ve korkuyu araç olarak kullanmak şeklinde açıklanabilecek olan teröre genel bir tanım çevresinde anlaşılmadığı görülmektedir (Gupta, 2005: 28). Ancak bu durum terör örgütleri için söz konusu değildir. Terör örgütlerinin ne gibi örgütler olduğu ve özelliklerine dair daha net tanımlar ve yaklaşımlar mevcuttur. Bu çerçevede, en temel haliyle, terör örgütleri; belirli motivasyonlar bağlamında ve belirli hedeflere ulaşmak için baskı, şiddet ve terörü araç olarak kullanan örgütler olarak tanımlanmaktadır (Della Porta ve LaFree, 2012: 5).

Terör örgütleri de diğerleri gibi bazı başarı kriterlerine sahiptir. Bir terör örgütünün faaliyetlerinin başarılı olup olmadığı üç şart bağlamında incelenebilmektedir. İlk şart terör örgütünün güvenlik güçlerince fiziki olarak ortadan kaldırılma durumu, örgütün terörist faaliyetlerden vazgeçmesi ve örgütün dağılmasıdır. Eğer örgüt halen aktif şiddet eylemler yapabiliyorsa ve kendisine örgüt üyesi kazandırabiliyorsa, örgütün halen etkin olduğu söylenebilecektir (Crenshaw, 1991: 72).

İlgili yazında, terör örgütlerinin türleri ve motivasyon kaynaklarına ilişkin olarak farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Bu bağlamda, Price (2012: 14) tarafından yapılan sınıflandırmada terör örgütleri üç temel başlık altında ele alınmaktadır. Sınıflandırmanın ayrıca örgütsel faaliyetler ve örgütün nitelikleri bağlamında ayrıştığı bildirilmekte olup sözü edilen örgüt türlerinin şiddet tabanlı örgütler, yer altı örgütleri ve değer tabanlı örgütler olduğu ifade edilmektedir (Price, 2012:17).

İlk örgüt türü olan şiddet tabanlı örgütlerin, adında da anlaşılacağı üzere, istediği amaçları elde etmek için şiddet yöntemini kullandığı ve bu gibi örgütlerin başarı kriterinin eylemlerin sonuçlarına göre ele alınabileceği kaydedilmektedir. Sınıflandırmada ikinci tür olan yer altı örgütlerinin ise bir önceki gibi hedeflerine ulaşmak için şiddet metodunu kullandığı ancak örgütün faaliyetlerini açıktan değil gizli olarak sürdürdüğü belirtilmektedir. Sözü edilen örgüt türünün genel olarak aynı etnik kökenden gelen, benzer ideolojik sistemlere inanan veya aynı dine/mezhebe bağlı olanların bir araya gelerek oluşturduğu yapılar olduğu ve örgüt içi güven, bağlılık ve sadakatin üst düzeyde bulunduğu kaydedilmektedir. Değer tabanlı terör örgütleri ise daha ziyade dini kökenli ve/veya ideolojik tabanlı yapılar olarak tanımlanmakta olup bu gibi yapıların en önemli özelliğinin eşsiz ve örgütün temelini oluşturan bir liderliğin bulunması olduğu ifade edilmektedir (Price, 2012: 18-20). Görüldüğü üzere, terör örgütleri faaliyet, motivasyon ve örgütsel özellikler gibi farklı özellikler bağlamında örgütlenebilmektedir.

Terör örgütlerinin farklı türleri ele alındıktan sonra, Türkiye’de faaliyet gösteren terör örgütlerine de kısaca değinmekte fayda olduğu değerlendirilmektedir. Bu anlamda, Kongar’a (2005:86) göre Türkiye’deki terör faaliyetlerine dair ilk başlık Ermeni terörüdür. Özellikle, ülke dışında görevli olan diplomatları hedef alan ASALA adlı örgütün, Ermenilerin sözde haklarını savunma gibi bir söylemle yola çıktığı kaydedilmektedir. Yapılan sınıflandırma da ikinci kategoride, ideolojik tabanlı sağ-sol çatışmaları yer almaktadır. Özellikle 1960’larda küresel boyutta kendisini gösteren sol akımların, Türkiye’de yansımaları şeklinde değerlendirilebilecek yapıların (Rapaport, 2004: 71), zaman içerisinde şiddet ve baskı yöntemleri ile yönetimin değişeceği yönündeki temel inancın ana motivasyonları olduğu belirtilmektedir (Kongar, 2005: 88). Türkiye’de görülen bir diğer terör örgütü türü, 80’li yıllarda dış devletlerin desteği ile özellikle Sosyalist rejimlere karşı ortaya çıkarılmış olan ve dini istismar eden terör örgütleri olup bu anlamda mezhepsel bazı radikal grupların öne çıktığı söylenmektedir (Kongar, 2005: 93). Çalışmada değinilen son başlık Bölücü ve İrkçı terör örgütleri olup bu çalışmanın ana unsurlarından olan PKK bu sınıfta yer almaktadır. Bu tip örgütlerin temel motivasyon kaynakları, ülkede kendi etnik kökenli vatandaşlara haksızlıklar, hak ihlalleri ve hukuksuz davranışlar sergilenmesine olan inanç ve bu eşitsizliklerin şiddet yoluyla çözülebileceği yönündeki yanlış değerlendirmelerdir (Kongar, 2005: 95).

Anlatın hususlar ışığında hem küresel bazda hem Türkiye’de terör örgütlerinin hem nitelik hem de motivasyon kaynakları anlamında farklılaştıkları görülmekte olup bu örgütlerin bazılarının eylemlerini sürdürürken diğerlerinin dağıldığı veya eylemselliklerini sürdürmeyerek görece etkinliklerini kaybettikleri söylenebilecektir. Bu anlamda, bir sonraki bölümde etkinliğini sürdürebilen terör örgütlerinin öğrenen örgütler olup olmadığı ve öğrenmelerini çevresel koşullara adapte olmak için kullanıp kullanmadıkları konusu irdelenecektir.

2.3. Öğrenen rgütler Olarak Terör rgütleri

Yukarıda da değinildiği üzere, terör örgütleri de diğer örgütler gibi çevresel değışim ve uyumlanma baskısı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu anlamda, çevresel koşullara uygun reaksiyonlar ile ayak uydurmayı başaran örgütlerin ömürlerine devam ettiği ancak uyumlanma sürecinde başarısız olanların ise dağılma aşamasına geldiği söylenebilecektir. Hayatlarına devam eden terör örgütlerinin bu uyumlanma sürecini öğrenen örgüt özellikleri yardımı ile mi geçirdiği hususuna farklı açılardan ışık tutmak araştırmanın temel amaçlarındanıdır. Bu bağlamda, halen etkin olan terör örgütlerinin, bu etkinliklerini sağlamada öğrenen örgüt özelliklerinin de önemli bir katkısı olduğu belirtilebilecektir.

Genel anlamda, para militer yapılar olarak nitelendirilebilecek örgütler kendileri için tehdit oluşturan ulusal veya uluslararası güvenlik güçlerin faaliyetlerine engel olmak için farklı uygulamalar gerçekleştirmektedir. Varlıklarını tehdit eden çevresel faktörleri bertaraf etmek amacıyla, sözü edilen yapıların, öğrenen örgüt kabiliyetleri ile değışen durumlara uyumlanma yapmaya çalıştıkları ifade edilmektedir (Jones, 2006: 557). Bu doğrultuda, söz konusu yapıların öğrenme süreçlerine ilişkin olarak örgütlerin liderlik yapısı, taktik uygulamaları, eleman devşirme metotları, eylemsel faaliyetleri ve örgütsel tasarımları gibi hususların öne çıktığı bildirilmektedir (Jackson, vd.,2005: Cilt-1, 18). Özellikle 11 Eylül sonrası dönemde, El Kaide'nin diğer örgütlerin tecrübelerinden ve kendi yaşadıklarından edindikleri bilgilerin, örgüt içerisinde analiz edildiği, analiz sonucu ortaya çıkan bilginin örgütsel rutinlere dönüştüğü ve bu rutinlerin içselleştirilerek, örgütsel hafızaya kaydedildiği bildirilmekte olup söz konusu sürecin öğrenen örgütlerin uyguladığı bir model olduğu vurgulanmaktadır (Lutes, 2001).

Buna ek olarak, Jackson ve diğerleri (2005) tarafından yapılan çalışmada ise, söz konusu örgütlerin öğrenme mekanizmaları ele alınmıştır. Bahse konu yapıların öncelikle örgütün öğrenme ihtiyacının hangi alanlarda olduğunu belirlediği, akabinde bu ihtiyaçlara yönelik bilgilerin dışarıdan ve kendi içsel süreçlerinden nasıl elde ettikleri, edinilen bilgilerin taktiksel ve eylemsel alana nasıl aktarıldığı ve örgütün lojistik ve istihbarat anlamında sürekli öğrenme ile nasıl evrildiği gibi konular ele alınmıştır. Bu kapsamda, öğrenen örgütler olarak nitelendirilen terör örgütlerinde öğrenmenin üç aşamalı bir sürece sahip olduğu belirtilmektedir. Bu süreçlerin ise geçmiş tecrübeler, cari faaliyetler ve gelecekteki taktikler olarak adlandırıldığı, sözü edilen yapıların geçmişten edindikleri birikimler ile hangi faaliyetin başarılı olup hangisinin olmayacağı konusunda başarılı tercihler yapabilecekleri, bu birikimler ile cari faaliyetleri taktiksel olarak mükemmelleştirebilecekleri ve öğrenme becerileri ile gelecekte olası yeni fırsat ve kaynakları edinme için gerekli adımları atabileceği vurgulanmaktadır. Çalışmada anlatılan hususlara örnek olarak; PIRA (Provisional Irish Republican Army) tarafından geliştirilen ve uzaktan komuta ile patlama yapma imkânı veren düzeneklerin havanlarda kullanılmasının, örgüte önemli bir eylemsel avantaj sağladığı bildirilmektedir (Jackson, vd., 2005: Cilt-2, 97).

Benzer şekilde, Kenney (2010: 18) ise terör örgütlerinin de diğer örgütler gibi bilgi ve uygulamayı etkili bir şekilde birleştirmesi gerektiğini, aksi halde söz konusu örgütlerin başarılı eylemler icra edemeyerek yok olabileceklerini ve bahse konu örgütlerin en önemli öğrenme metotlarından birinin kendi tecrübelerinden öğrenme olduğunu dile getirmektedir. Özellikle El Kaide gibi örgütlerin mensuplarının, Afganistan, Bosna, Çeçenistan, Irak ve diğer çatışma alanlarında edindikleri tecrübeleri, etkili aktarma metotları ile örgüt içerisinde yayarak diğerlerinin de faydalanmasını sağladıkları ve böylece oluşan bilginin örgüt tarafından içselleştirilerek faaliyetlerde kullanıldığı vurgulanmaktadır (Harrison, 2005: 6).

Yukarıda değinilen hususlar dikkate alındığında, terör örgütlerinin maruz kaldıkları çevresel değışim baskısının, diğerlerinden farklı olduğu ve bu anlamda etkinliğini sürdürmek isteyen bu gibi örgütlerin güvenlik güçlerince bertaraf edilmemek için sürekli yeni taktik, strateji ve uygulamalar geliştirdiği belirtilebilecektir. Bu doğrultuda, eylemselliği her ne kadar görece azalsa da Türkiye dışında Irak, Suriye ve İran'da faaliyetlerini sürdüren PKK terör örgütünün de etkinliğini sürdürdüğü söylenebilecek olup bir sonraki bölümde söz konusu örgütün etkinliğini sürdürmesinde, öğrenen örgüt niteliklerinin bulunup bulunmadığı ele alınacaktır.

2.4. PKK Terör rgütü

Ulusalıcı akımların hızla ilerlediği ve sosyalizm hareketlerinin görece üst düzeye çıktığı 1960'lı yıllarda Kürt solu olarak nitelendirilen yapılar nezdinde filizlendiği bildirilen PKK'nın kronolojik tarihi incelendiğinde, örgütün hem eylemsel, hem söylem boyutunda hem de ideolojik olarak değişimler geçirdiği söylenebilecektir. Bu bağlamda, 1974 yılında Ankara/Tuzlu Çayır'da yedi katılımcı ile bir toplantı yapan örgütün sözde kurucusu Abdullah Öcalan, söz konusu toplantıda Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nın kurulmasına yönelik ilk girişimlerde bulunmuştur. Akabinde, aynı ekip 'Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği' bünyesinde faaliyet göstermeye başlamıştır (Özcan, 1999). Bu yıllarda örgütün taktiksel ve ideolojik alt yapısının nasıl olması gerektiği yönündeki toplantılarının sürdüren Abdullah Öcalan özellikle Mao'nun gerilla stratejisini kullanarak ayaklanma tarzı bir kitle hareketi yapılması gerektiğini, bunun için halkın ikna edilmesinin elzem olduğu bildirmiştir (Jongerden ve Akkaya, 2012). Bu çerçevede, Öcalan ve arkadaşları faaliyet alanı olarak belirledikleri ülkenin doğu ve güney doğu bölgelerine seyahatler düzenlemiş ve bölgede dernekleşme ve örgütlenme faaliyetlerini icra etmişlerdir. (Yücel, 2015: 213). Nihayetinde, Marksist-Leninist ve Kürtçü bir ideolojik temele sahip olan PKK terör örgütü 1978 yılında Diyarbakır'da Öcalan'ın sözde liderliğinde kurulmuştur (Yurduseven, 2005).

Abdullah Öcalan örgütün oluşturulma ve kuruluş aşamasına ilişkin olarak; ülke içerisindeki gelişmelerin bu süreçlerde önemli roller oynadığı, özellikle 1971 muhtırası ile sarsılan sol hareketlerin uzun bir süre saha da kendisini gösteremediğini ifade etmiştir (Öcalan, 2004). Bu nedenle Kürtlerin daha aktif olmaları gerektiğini ifade eden adı geçen, PKK'nın şiddet metodunu benimseyen bir yapı olması gerektiğini vurgulamış ve örgütün manifestosunda söz konusu hususun altını çizmiştir (Yücel, 2015: 241). PKK'nın ilk kongresi olarak da kabul edilen 1978'deki Diyarbakır toplantısında '*Sosyalist, Devrimci ve Bağımsız Birleşik Kürt Devleti*' oluşturulması kararı çerçevesinde oluşturulan örgüt bir yandan örgütlenme çalışmalarını yürütürken diğer yandan da diğer Kürtçü yapıları elimine etme çabası içine girmiştir. Bu bağlamda, PKK'nın 1977-1980 arasında PKK'nın 700'e yakın muhalif yapı üyesini öldürdüğü belirtilen hususlardandır (Pekmezci, 2011: 72). Ancak PKK karşıtı muhalif Kürtçü yapıların da PKK kadrolarına zarar vermeye başladığı belirtilmekte olup Öcalan'ın baskılardan dolayı 1979 yılında Suriye'ye geçtiği kaydedilmektedir. Suriye'de özellikle Cemil Esad ve Suriye istihbaratı ile irtibat kuran Öcalan örgütün kuruluş bildirisinin yayınlanması gerektiğini bildirmiş ve örgüt mensuplarının 'sömürge' olarak nitelendirdiği Türk devletine yardım eden Bucak aşireti mensubu M. C. Bucak'a suikast girişiminde bulunulması talimatını vermiştir. 29 Temmuz 1979'da yapılan başarısız eylem sonrasında PKK'nın kuruluşu ilan edilmiştir. Kuruluş için yayınlanan bildiride örgütün nihai amacının bağımsız ve birleşik Kürdistan'ı kurmak olduğu, Marksist bir anlayış temelini bulduğu ve hedefler kapsamında şiddet yoluna başvurulabileceği hususları yer almaktadır (Özeren vd., 2012).

Örgütün yapılan açıklamalar ve mücadele şekli bağlamında, Mao tarafından kullanılan "Uzun Soluklu Halk Savaşı" konseptini benimsediği bildirilmekte olup mezkûr savaşın üç aşamadan oluştuğu kaydedilmektedir. Bu aşamalar, "Stratejik Savunma", "Stratejik Denge" ve "Stratejik Taarruz" olarak sıralanmaktadır. Karaağaç (2023:58-59) stratejik savunma safhasında ana gayenin hayatta kalmak olduğunu, bu dönemde özellikle politik alanda örgütlenmenin güçlendirilerek düşük yoğunluklu mücadele yöntemlerinin kullanıldığını ifade etmektedir. Örgütün 1978-1984 arasındaki faaliyetlerinin bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu aşamada, örgüt doğrudan yoğun olarak güvenlik güçlerini hedef almak yerine 'ajan' olarak nitelendirdikleri yerel halka yönelik eylemler icra etmiş ve halk desteğini şiddet yoluyla sağlamayı amaçlamıştır. Stratejik denge döneminde ise artık ayaklanmacı güçlerin, mevcut yönetimin güvenlik güçlerine yönelik saldırılar yapmaya muktedir konuma geldiği ve bu tarz eylemleri icra ederek karşı tarafın otoritesini zayıflatmayı amaçladığı dile getirilmiş olup PKK'nın 1984-1996/1997 dönemindeki faaliyetlerinin bu minvalde ele alınmasının faydalı olacağı belirtilmektedir. Son aşama olan stratejik taarruz safhasında artık ayaklanmacı güçlerin kurtarılmış bölgeler ilan ederek halkın desteği ile nizami bir savaşa kalkışabileceği bildirilmektedir. PKK'nın stratejik taarruz safhasına hiçbir zaman gelemeyen vurgulanmakla birlikte 2015 yılında meydana gelen 'Hendek' olaylarının bu döneme geçme teşebbüsü olarak nitelendirilebileceği düşünülmektedir.

PKK'nın özellikle kuruluş döneminde birçok devletten ve örgütten eğitim, lojistik ve finansal yardım aldığı belirtilmektedir. Bu kapsamda, 1979 yılında Lübnan/Bekaa kampındaki Filistin

Kurtuluş Örgütü tarafından 300 kadar PKK'lıya silah kullanımı, patlayıcılar, örgütlenme ve halkla ilişkiler gibi çok yönlü eğitimler verilmiştir. 1980'de ise PKK ve ASALA bir toplantı yaparak Türkiye'ye karşı ortak eylem yapma ve işbirliği konusunda mutabakata varmışlardır (Özdağ, 2007: 37).

Bazı araştırmacılar PKK'nın kronolojik sürecini çeşitli dönemler çerçevesinde ele almışlar ve genel olarak örgütsel gelişim aşamaları bağlamında bir sıralama yapmışlardır. Örneğin, Karağaç (2023) 1973 ile 2010 yılı arasındaki süreci 6 safha halinde ele alırken, Yıldırımöğlü (2019) ise örgütün gelişim sürecini 1990 yılından ele almış ve 2011 yılına kadar olan süreci 10 yıllık periyotlar halinde 3 safha da ele almıştır.

Bu alışama da ise PKK'nın yapısal ve eylemsel yenilikçilik ile öğrenme davranışlarının daha iyi anlaşılması amacıyla, örgüt tarafından düzenlenen kongre ve konferanslara ile bu süreçte meydana gelen tarihsel gelişmelere değinilecektir. Örgütün kongre ve konferansları Tablo-1'de yer almaktadır.

Tablo 1: PKK'nın Kongre ve Konferansları	
Kongreler	Konferanslar
1. Kongre (27 Kasım 1978))	1. Konferans (15-25 Temmuz 1981)
2. Kongre (20-25 Ağustos 1982)	2. Konferans (4-13 Mayıs 1990)
3. Kongre (25-30 Ekim 1986)	3. Konferans (5-15 Mart 1994)
4. Kongre (26-31 Aralık 1990)	4. Konferans (1 -15 Mayıs 1996)
5. Kongre (7-27 Ocak 1995)	5. Konferans (15-25 Mart 1998)
6. Kongre (Aralık 1998-şubat 1999)	6. Konferans (5-22 Ağustos 2001)
7. Kongre (02-23 Ocak 2000)	
8. Kongre (04-10 Nisan 2002)	
9. Kongre (24 Ekim - 6 Kasım 2003)	
10. Kongre (16-26 Mayıs 2004)	
11. Kongre (28 Mart - 4 Nisan 2005)	
12. Kongre (4-21 Mayıs 2005)	
13. Kongre (17-23 Nisan 2006)	
14. Kongre (16-22 Mayıs 2007)	
15. Kongre (10 Temmuz 2013)	
Kaynak: Ördök, 2014	

PKK'nın 1. Konferansı 1981 yılında gerçekleştirilmiş olup söz konusu toplantıda diğer Kürtçü yapılar ile sulh sağlanması, Türkiye'ye yönelik askeri operasyon yapabilecek düzeye gelmesi ve Avrupa yapılanmasının canlandırılması yönünde kararlar alınmıştır. 1982'de şam'da yapılan 2. Kongre'de ise artık askeri faaliyetlere başlanması, özellikle Irak'ın kuzeyinden Türkiye'ye yönelik keşif ve gözetleme çalışmaları yapılması ve Barzani ile irtibata geçerek söz konusu alanın örgüt için üst bölgesi olarak kullanılmasının görüşülmesi gerektiği yönünde kararlar alınmıştır (İmset, 1993). Kuruluş dönemi faaliyetleri içerisinde ele alınabilecek mezkür faaliyetler, örgütün eylemsel ve örgütsel alanda gelmek istediği noktaları açıkça göstermektedir.

Belirtilen kongre ve konferanslar bağlamında, eylemselliğe geçme kararı alan PKK, 1984'de sözde bağımsız bir devlet kurma amacı ile köylü Maocu devrim parolası ile ilk silahlı eylemlerini Eruh ve şemdinli'deki jandarma birliklerine silahlı baskınlar düzenleyerek gerçekleştirmiştir (Cronin, 2009: 21).

Değinildiği üzere, esas olarak kırsal alan kökenli bir eylem stratejisi benimseyen PKK'nın zaman içinde eylemsel olarak evrimleştiği görülmekte olup bu evrimleşmenin örgütün öğrenen

özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilecektir. Kıra dayanan eylemlerini tedrici olarak şehir merkezlerine taşımayı amaçlayan örgütün, eylem stratejisini kır ve kent olarak ikiye ayırdığı, böylece bazı şehir merkezlerini de ele geçirmeyi amaçladıkları kaydedilmektedir (Karaağaç, 2023: 139).

Ancak örgütün söz konusu stratejilerini ne derece hayata geçirebildiği tartışma konusudur. Zira 1985-1986 yılları arasında PKK'nın eylemsel ivmesinin görece azaldığı kaydedilmekte olup 1985 yılında oluşturulan Geçici Köy Korucu Sistemi'nin, örgütün özellikle lojistik, istihbarat ve ulaşım gibi temel faaliyetlerine önemli zararlar verilmiştir (Fidan ve Özgür, 2021: 134).

Bu dönemde önemli kayıplar veren örgüt, 1986 yılında Lübnan/Bekaa kampında 3. Kongre'sini gerçekleştirmiştir. Bu kongrenin örgüt için hayati bir önemi bulunduğu, bahse konu kongrede Öcalan'ın kendisine muhalif tüm unsurları katlederek hakim bir diktatörlük düzenine geçildiği bildirilmektedir. Ayrıca, kongrede örgütün sözde silahlı kanadı HRK yerine askeri bir tertiplenme ve hiyerarşiye sahip olan ARGK (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) adlı yeni bir örgütlenme hayata geçirilmiştir. Buna ek olarak, PKK'nın sözde askerliği için zorla askere alma kararı çıkartılmış böylece adam devşirme faaliyetlerini hızlandırmıştır (Özdağ, 2007: 63).

Yukarıda değinilen hususların yanında, 3. Kongre'de PKK'nın parti-cephe-ordu üçlemesi çerçevesinde yapılanması benimsenmiştir. Parti ayağı PKK, cephe ayağı ERNK ve ordu ayağını da ARGK'nın oluşturduğu yapı da Öcalan'ın liderliği pekiştirilmiş, olup örgüt üyelerinin tümü Öcalan'ın ideolojileri kapsamında eğitimler almaya başlamıştır

1990'lı yıllara gelindiğine, PKK'nın İran ve Irak'ta unsurlarını eğitmeye başladığı ve bu bölgelerde bazı kamplar oluşturduğu görülmekte olup Özdağ'a (2017: 82) göre bu adımlar örgütün savunmadan denge aşamasına geçtiğini gösteren önemli göstergelerdendir. Ayrıca, kent nüfusu üzerinde de etkili olma çalışmalarını sürdüren örgüt, 12 Mart 1990 yılında ilk halk gösteri/ayaklanması teşebbüsünde bulunmuş ve bazı sahalarda sözde kurtarılmış bölge ilan etme aşamasına geldiğini iddia etmişlerdir (Palabıyık, 2015: 522).

PKK örgütlenme, eğitimi ve lojistik çalışmalarını belirli bir aşamaya getirdiği 1990 yılında 2. Konferansını yapmış ve örgüt SSCB'nin dağılması ile ideolojik olarak farklı bir yola girmiştir. Konferans kapsamında alınan kararlar doğrultusunda, PKK Marksist ideolojilerin zayıflaması neticesinde Kürt milliyetçiliği ve bölge halkı nezdinde daha geçerli olan dini bir söylem benimsemeyi öngörmüştür. Örgütlenme bazında ise örgüt terörist grupların niceliksel olarak arttırılması, silahlı eylemlerin kırdan şehir merkezlerine kaydırılması ile lojistik ve istihbarat gibi örgütün temel gereksinimlerinin kesintisiz sağlanması için gerekli önlemlerin alınması gibi kararlarda konferans bağlamında alınmıştır (Tekin 2018).

Aynı yıl PKK 4. Kongresini düzenlemiş ve siviller ile köy korucularına düzenlenen eylemlerin azaltılması, kent merkezlerindeki hâkimiyetin ve toplumsal hareketlerin arttırılması, siyasi partiler yoluyla siyaset arenasına girilmesi ve bölgede mukim aşiretler ile irtibata geçilerek ilişkilerin canlandırılması yönünde kararlar alınmıştır (Karaağaç, 2023: 145). Kongre kapsamında alınan kararlar dikkate alındığında, örgütün daha önce devlet yanlısı olmakla suçladığı ve eylem düzenlediği sivil toplum unsurları ile barış yapmaya çalıştığı, böylece etki alanını ve halk desteğini arttırmayı amaçladığı görülmektedir.

Bunlara ek olarak, aynı dönemlerde PKK'nın İslam'a karşı olan söylemini de değiştirerek yumuşattığı, hatta örgütün çıkışı ile İslamiyet'in ortaya çıkışı arasında analogiler kurulduğu ve Öcalan'ın kendisini peygamber ile karşılaştırdığı kaydedilen hususlardandır. Ayrıca, söz konusu yumuşama çerçevesinde örgütün toplumsal tabanın genişletmek için İmamlar Birliği tarzında yapılanmalara gitmiş ve örgütün sert Marksist söylemini revize etmek durumunda kalmıştır (Korkmaz, 2022).

1990'lı yılların ilk yarısında PKK'nın eylemsel faaliyetleri doruk noktasına ulaşmış ve örgüte olan destek de bu anlamda görece artmıştır. Ayrıca, Körfez Savaşı gibi bazı bölgesel olaylarda örgütün güçlenmesine yol açmıştır. Bu anlamda, söz konusu olaylardan azami fayda sağlamayı becerebilen örgüt, bir yandan Irak'ın kuzeyindeki konuş noktalarını arttırmış diğer yandan da bahse konu alanda Irak ordusuna ait depolara el koyarak lojistik anlamda da güçlenmiştir (Beren, 2012).

Silahlı kanat faaliyetlerine ek olarak, PKK'nın siyasi kanadı olarak kabul edilebilecek olan Halkın Emek Partisi'nde (HEP) 1991 yılında Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile ittifak halinde meclise girmeyi başarmıştır. Bu çerçevede, örgüt silahlı gücüne ve siyasi etkisine güvenerek, faaliyetlerini bir sonraki aşamaya çıkarmaya amaçlamış ve bazı güneydoğu illerinde kitle ayaklanması türü eylemlerde bulunarak şehir merkezlerindeki etkisini arttırmayı amaçlamıştır (Korkmaz, 2022).

Bu gelişmelerin akabinde, TSK 1992 yılında örgüte yönelik olarak Irak'ın kuzeyine yönelik bir hareket başlatmış ve örgüte büyük bir darbe vurmuştur. Operasyonda, 1452 örgüt mensubu etkisiz hale getirilmiş birçok depo ve lojistik merkezi de imha edilmiş olup örgütün elde ettiği iddia edilen psikolojik üstünlükte böylece büyük yara almıştır (Özdağ, 2007). Üst üste aldığı darbeler sonucunda, geri çekilme ve toparlanma süreçlerine girdiği kaydedilen örgütün, o dönemde eylemsizlik kararı aldığı ancak aynı kararı 33 erin şehit edilmesi ile bozduğu belirtilmektedir. Söz konusu eylem halk nezdinde büyük bir infial yaratmış ve örgüte karşı bir anlamda topyekûn savaş stratejisine geçilmiş olup bu çerçevede 1993 yılında HEP terör bağlantısından dolayı kapatılmıştır (Karaağaç, 2023: 151).

1993 yılından terörle aktif mücadele eden devlet, kendi askeri tertiplenmesini ve askeri imkân kabiliyetlerini yenilemiş ve çok daha aktif bir terörle mücadele performansı sergilemiştir. Bunun üzerine PKK 1994 yılında barışçıl bir çözüm istediğini dile getirirse de, bu teklif devlet nezdinde kabul görmemiştir (Özdağ, 2007: 132).

Böyle bir düzlemde 1995 yılında gerçekleştirilen örgütün 5. Kongresi'nde, PKK hem örgütsel hem de ideolojik alanlarda büyük değişiklikler yapma yoluna gitmiş olup söz konusu hamleler örgütün değişen çevresine uyum faaliyetleri kapsamında değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede, örgütün kuruluş döneminde hakim olan komünist içerikli söylemler sözde örgütsel belgelerden çıkarılmış ve genel sekreterlik yerine genel başkanlık makamı oluşturulmuştur. Ayrıca, örgüt ambleminde yer alan sosyalist simgeler flamalardan çıkartılmıştır. Buna ek olarak, örgütsel dokümanlardaki sosyalist söylemlerin yerini Kürtçü söylemlerin aldığı ve insan hakları, demokrasi ve eşitlik gibi kavramları kullanarak yeni bir söylem dili ortaya koymaya çalıştığı vurgulanmaktadır (Korkmaz, 2022: 296)

Ancak örgütün bu sözde barışçıl söylemlerinin göstermelik olduğu gerçekleştirdiği eylemlere bakıldığında görülmektedir. Ayrıca, Öcalan'ın 1996'daki "Kentlere ineceğiz, kent çalışmaları başlayacaktır. Neye mal olursa olsun bir otobüse binmek zor değildir. Bir uçağa binmek zor değildir. Kendine bomba sarıp gidecek binlerce insanımız var" (Hürriyet, 1999) açıklamaları, PKK'nın fedai tarzı eylemlere yönelerek eylem tarzlarını çeşitlendirdiği ve sivil hedeflere yönelik eylemler yaptığını bir nevi kabul etmişlerdir.

1990'lı yılların ikinci yarısında PKK'ya sürdürülen başarılı operasyonlar ve devletin Suriye'ye Öcalan'ın ülkeden çıkartılması amacıyla yaptığı baskılar sonucunda, Öcalan 1998'de Suriye'den çıkmış ve Şubat 1999'da yakalanarak ülkeye getirilmiştir. Öcalan'ın yakalanması örgütte derin ve etkili bir şok yaratmış ve örgüt dağılma ve çözülmenin eşiğine kadar gelmiştir (Gvineria, 2009).

Öcalan'ın yakalanması sonrasında örgüt 6. Kongre'sini 1999 yılında Irak'ta gerçekleştirmiş olup kongrede sert ifadeler ile intikam alınacağı belirtilmiş ancak Öcalan'ın idam edilebileceği düşüncesiyle herhangi bir faaliyet gerçekleştirilmemiştir. 2000 yılında düzenlenen 7. Kongre'de ise terör eylemlerinden vazgeçilerek siyasi alandaki faaliyetlere ağırlık verilmesi yönünde karar alınmıştır. Bu adım "Demokratik Dönüşüm ve Birlik Manifestosu" adlı bildiri ile ilan edilmiş ve örgütün sözde silahlı kanadı olan ARGK yerine HPG (Halk Savunma Güçleri) adlı yeni bir yapı oluşturulması kararı alınmıştır (Gvineria, 2009: 293). HPG'nin kurulması ile örgütün Maoçu uzun süreli halk savaşı stratejisinden "Meşru Savunma Stratejisi" yönünde evrimleştiği kaydedilmekte olup söz konusu yapının demokratik hakların savunma gücü olarak yapılandırıldığı dile getirilmiştir. Kongrede ayrıca demokratik cumhuriyet olarak nitelendirilen tezi kabul edilerek ayrılıkçı söylemin terkedildiği vurgulanmaktadır (Yıldırımoglu, 2019).

11 Eylül saldırılarının etkisiyle dünyada terörizmle mücadele de şekil değiştirmiş ve küresel anlamda bir farkındalık ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, PKK ABD ve AB tarafından 2002 yılında terör örgütleri listesine alınmıştır. 2002 yılında düzenlenen 8. Kongre'de terör örgütü etiketinden çıkmak isteyen PKK kendisini lağvederek yerine KADEK (Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi) kurulmuş ve başına Öcalan seçilmiştir. 2003 yılındaki 9. Kongre'de ise KADEK'in yerine

ise KONGRA-GEL'in (Kürdistan Halk Kongresi) kurulduğu ilan edilmiştir ancak PKK'ye getirilen yasakların yeni kurulan yapılanmalar içinde geçerli olduğu vurgulanmaktadır (Yegen, 2016: 378).

9. Kongre'de ayrıca Öcalan tarafından geliştirilen "4. parçada Büyük Kürdistan" aldı proje de kabul edilmiş ve tek çözümün Türkiye, Suriye, İran ve Irak'ta konfederal bir yapı içerisinde kurulacak bir Kürt devleti olduğu dile getirilmiştir. Yine aynı yıl bu ülkelerde örgüte müzahir siyasi partiler kurma çalışmaları yürütülmüş olup bu kapsamda Suriye'de PYD (Demokratik Birlik Partisi), İran'da PJAK (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi), Irak'ta ise PÇDK (Kürdistan Demokratik Çözüm Partisi) kurulmuştur (Karaağaç, 2023: 161).

Öcalan'ın yakalanması ve dünyadaki önemli olaylar bağlamında yaklaşık 5 yıllık bir eylemsizlik dönemi yaşayan örgüt, 2004 yılındaki 10. Kongre'si ile eylemsizliğin sona erdiğini açıklamıştır. Bu kararın altında, 2003'te ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası alan kazanan PKK'nın, hem sahada hem de siyasette söz sahibi olmak istemesi ve Kürtlerin tek sözcüsü pozisyonunu kaybetmek istememesi gibi nedenlerin yattığı bildirilmektedir (Gunter, 2013). 2004 yılında kurulduğu ilan edilen ve "Kürdistan Özgürlük Şahinleri" (TAK) olarak adlandırılan yapı ile örgütün artık yalnızca kırsaldaki eylemler ile değil aynı zamanda şehir merkezlerinde ve metropollerde de terör eylemleri, ayaklanma ve halk hareketi benzeri faaliyetleri icra etmek üzere alt yapısını hazırladığı kaydedilmektedir (Korkmaz, 2022).

2005 yılında gerçekleştirilen 11. Kongre'de ise örgütün reorganizasyon ve imaj değişikliği sürecine girdiği, bu kapsamda özgürlük, eşitlik, çevrecilik, feminizm ve meşru savunma gibi dünya kamuoyunun ilgisini çekebilecek kavramlarla bir söylem hazırlayarak KKK (Kürdistan Demokratik Konfederalizm) adıyla bir sözleşme yayınlamıştır. Bu hamle ile meşrulaşma çabası içeren giren PKK'nın KKK açılımının beklenen açılımı görmemesi üzerine 2007 yılında yeni bir şemsiye yapı olan KCK (Kürdistan Topluluklar Birliği) sistemini hayata geçirdiğini ilan etmiştir. Her ne kadar, örgüt bir devlet kurma söylemini bıraktığını ifade etse dahi, KCK'nın bir devlet örgütlenmesi öngördüğü ve bir anayasa olarak bile nitelendirilebileceği vurgulanmaktadır (Sezer, 2012 :47).

KCK sözleşmesinin içeriği ve yansımalarına kısaca değinilecek olursa, söz konusu metnin "Demokratik Konfederalizm" fikrine dayanan bir devlet yapısı öngördüğü ve PKK'nın örgütsel yapısını yeniden şekillendirdiği söylenebilecektir. 2007 yılında örgüte müzahir bir siyasi parti olan Demokratik Toplum Partisi'nin kongresinde KCK'nın öngördüğü şekilde Türkiye'nin çapında 26 meclis oluşturularak, demokratik özerklik benzeri bir model benimsendiği ilan edilmiştir (Jongerden, ve Akkaya, 2012 :163).

KCK'nın ilanı ile HPG ve TAK gibi silahlı yapıların eylemlerini meşru savunma gibi tezlerle legalize etme çalışmaları ile öz direniş ve halkın mücadelesi gibi söylemler ile şehir merkezlerindeki örgütlenme faaliyetleri, örgütün ülke çapında yapmak istediği ayaklanma tarzı faaliyetlerin göstergeleri arasında sayılabilecektir (Karaağaç, 2023: 172).

Birçok kaynağa göre 2009 yılında resmi olarak başlatılan ve 2015 yılındaki hendek olayları ile biten ve çözüm süreci olarak adlandırılan dönem içerisinde, Türkiye terörün sonlanmasına adına birçok adım atmıştır. Temmuz 2009'da ise Kürt Açılımı Projesi çalıştayını, dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın katılımı ve liderliğe ile gerçekleştirilmiş olup devlet Kürt vatandaşlarının tek sahibinin örgüt olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Süreç içerisinde Öcalan ile de temaslar kurulmuş olup bu anlamda örgüt ile devlet arasında bir köprü görevi görmüştür.

2009'dan örgütün ülke dışına çıkış ve eylemsizlik gibi kararlarına tam olarak riayet etmeyişi sebebiyle, dönem içerisinde Türkiye zaman zaman örgüte yönelik operasyonlarını arttırmıştır. Öcalan'ın 2011 yılındaki konuşmalarında iç savaşı çıkabileceği ve savaşın kırsal ve kent tüm bölgelerde görülebileceği yönündeki ifadeleri bağlamında 2012 yılında örgüt yeniden eylemlerine başlamıştır. Örgütün sözde yöneticilerinden Duran Kalkan tarafından kaleme alındığı belirtilen "Kıra Dayalı Şehir Gerillacılığı" isimli kitapta, örgütün halk savaşını kırsal, şehir ve metropol gibi tüm alanlara yayması gerektiğini ve bu yöndeki faaliyetlerin nasıl icra edebileceğini açıklamıştır ve 2015 yılındaki hendek olaylarının bir nevi temellerini atmıştır. Bu bağlamda, Şubat 2013'te örgütün şehir yapılanması olarak lanse edilen YDG-H (Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi) adlı yapının kurulduğu ilan edilmiş ve mezkur yapının özellikle il ve ilçe merkezlerinde örgütlenmesi sağlanmaya

alışılmıştır Yüksel, 2019). Hâlihazırda KCK mantığının PKK'yı şehirlerde yapılanmak üzere konumlandığı ve örgüt bünyesinde oluşturulan TAK ve YDG-H gibi yapıların şehirlerde bir kitle mobilizasyonu amaçladığı ifade edilebilecektir.

PKK'nın Suriye'de iç savaşa dönüşmüş olan kargaşadan en karlı taraf olarak çıktığı söylenebilecek olup 2012'de Esad'ın Suriye'nin kuzeyindeki güçlerini çekmesi sonucunda oluşan boşluk kısmen PKK tarafından doldurulmuş ve örgüt mezkur alanda alan kontrol etmeye başlamıştır. Bu bağlamda, örgüt tarafından kontrol edilen Ayn El Arap (Kobani) bölgesine yaklaşan DEAŞ güçleri, söz konusu bölgede şiddetli çatışmalar başlatmış ve örgütü zor durumda bırakmıştır. 6 Ekim 2014'te HDP, "Kobani'nin düşmesi durumunda çözüm süreceğinin biteceğini" ifade ederek devleti bir nevi tehdit etmiştir. Akabinde yapılan çağrılar neticesinde 6-8 Ekim 2014 tarihleri arasında birçok ilde DEAŞ protestoları bahanesiyle bir ayaklanma provası yapılmış ve olaylar sonucunda 52 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu tarihten sonra çözüm süreci bir nevi çıkmaza girmiş ve nihayet 2015 yılında ilan edilen sözde özerk bölgeler ile başlayan Hendek Olayları ile sona ermiştir (Karaağaç, 2023).

Yukarıda da ifade edildiği üzere, örgütün yıllardır alt yapısını oluşturduğu ve KCK ile neredeyse ilan ettiği kitle mobilizasyonu girişimleri 2015 yılında doruk noktasına ulaşmış ve PKK birçok il ve ilçe merkezinde güvenlik güçleri ile çatışmaya girmiştir. Bu çatışmalarda bir yandan seneler içinde oluşturulan şehir gerillacılığı sistemi devreye girmiş diğerk yandan da örgütün Suriye'de elde ettiği meskun mahal çatışma tecrübesi ve o bölgede edinilen silah ve mühimmat Türkiye'ye ithal edilmiştir.

Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinin Suriye ayağında ciddi kazanımlar elde eden örgüt, ilk dönemlerde yalnızca Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde faaliyet gösterirken, özellikle DEAŞ ile mücadele adı altında Arap yoğun bölgelerde de hakimiyet alanı kurmaya başlamıştır. Özellikle Esad rejiminin ülkenin kuzey bölgelerinden çekilmesi sonucu oluşan otorite boşluğunu doldurmayı amaçlayan örgüt, bu anlamda PYD'nin silahlı bir yapıya sahip olmasını kararlaştırmış ve 2012'de YPG'nin (Yekineyen Parastina Gel-Halk Savunma Birlikleri) kuruluşunu ilan etmiş kısa bir süre içinde de, kadın kolu olan YPJ ve diğerk silahlı yapılanmaları hayata geçirmiştir. YPG ve YPJ resmi sitelerinde Öcalan'ın ideolojisi bağlamında hareket edeceğini ve Kürtlerin her alanda söz sahibi olması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca, PKK elde ettikleri topraklarda örgütün temel söylemi olan demokratik özerklik bağlamında hareket etmiş ve söz konusu bölgelerde özerk kantonlar ilan etmiştir (Sarı, 2019: 164). PKK/YPG zaman içerisinde bazı Arap grupları da bünyesine katarak meşruluğunu arttırmaya çalışmış ve adını SDG (Suriye Demokratik Güçleri) olarak değiştirmiştir. DEAŞ ile mücadele ettiğini belirtilen ve başta ABD tarafından desteklenen yapı halen ciddi bir alan ve silahlı gücü elinde tutmaktadır.

Yukarıda kısaca değindiğimiz PKK'nın kronolojik evrimi ve bir anlamda gelişimi dikkate alındığında, örgütün ciddi kırılmalar yaşadığı ancak bazen dış destek bazen de farklı nedenler ile halen faaliyetlerini sürdürebildiği, bu hayatta kalma macerasında ise örgütün bazı yönleri ile öğrenen örgüt özellikleri gösterdiği belirtilebilecektir. Bu anlamda, aşağıda örgütün bu yönleri daha detaylı olarak irdelenecektir.

2.5. Öğrenen Örgüt ve PKK Terör Örgütü

Terör örgütleri de diğerk örgütler gibi çevrelerinde meydana gelen değışimlere ayak uydurmak durumunda olup bu uyumlanma onların hayatta kalmaları için büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda, örgütlerin çevresel değışimleri iyi analiz ederek gerekli değışimleri yapması ve daha sonra bu değışimleri yapısal ve eylemsel olarak örgüt çapında içselleştirmeleri çeşitli mekanizmaların işletilmesi ile olmaktadır. Bu mekanizmaların belki de en önemlisi öğrenmedir. Bu nedenle, öğrenen örgüt niteliklerine sahip örgütlerin diğerklerine kıyasla görece daha etkili bir şekilde adapte olabildikleri ilgili bölümde değinilen hususlardandır. Temelde, örgütün öğrenen örgüt becerisine sahip olup olmadığı ya da başka bir ifadeyle o seviyeye ulaşip ulaşamaması durumu, örgütün gerçekleştirdiği eylemler neticesinde yapısında veya faaliyetlerinde bir değışikliğin yaşanıp yaşanmaması ile ilgili olduğu belirtilmektedir (Mills ve Friesen, 1992: 148). Terör örgütleri, daha dar anlamda ve bu çalışma özelinde PKK terör örgütü ele alındığında, örgütün değışken çevresel koşullara uyumlanma için öğrenen örgüt özelliklerinin ne düzeyde ortaya çıktığının irdelenmesi çalışmanın temel amacıdır. PKK

terör örgütünün öğrenen örgüt özellikleri taşıyıp taşımadığı, Senge (1990: 5) tarafından ortaya koyulan beş temel öğrenen örgüt disiplini çerçevesinde tartışılacak olup örgütsel uyumlanma faaliyetleri yapısal ve eylemsel gibi farklı boyutlarda ele alınacaktır.

Senge (1990: 4) öğrenen örgütleri; örgütsel hedeflere ulaşmak için sürekli olarak gelişen, yeni fikirlerin oluşumuna olanak veren, diğer örgütleri yakından takip eden ve kollektif olarak öğrenmeye yatkın olan yapılar olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, yazar (1990) öğrenen örgütlerin sahip olması gereken 'Beş Disiplin'den bahsetmektedir. Bu disiplinler ise; tüm yapısal özelliklerin koordine olmasına atıfta bulunan *sistem mantığı*, örgüt üyelerinin tecrübe ve yeteneklerine değinen *bireysel yetkinlik*, örgütsel faaliyetlerin kavramsal olarak nasıl olması gerektiğini belirten *bilişsel modeller*, örgütün bütünsel olarak hareket etme becerilerine değinen *paylaşılan vizyon* ve son olarak da örgüt içerisinde öğrenmenin ve eş güdümün önemini altını çizen *takım halinde öğrenme* şeklinde sıralanmaktadır. Senge (1990) sözü edilen bu özelliklerin sistem mantığı içerisinde, eş güdüm halinde ve örgüt üyeleri tarafından içselleştirildiğinde etkili olabileceğini belirtmektedir.

Sistem Mantığı: Öğrenen örgütlerin sahip olması gereken ilk özellik olarak aktarılan sistem düşüncesinin temelinde, örgüt içerisinde işleyen sistemsel olgulara ana varsayımlara, teorik altyapılara ve sistemler arası eş güdümün sağlanmasına ilişkin temel mekanizmalara atıfta bulunmaktadır. (Senge, 1990: 59-60).

Sistem mantığı çerçevesinde PKK terör örgütü ele alındığında, örgütün yapısal olarak Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve Vietnam Ulusal Kurtuluş Örgütleri (VUKÖ) gibi yapıları kendisine model olarak aldığı ve temel de gerilla savaşı konseptini benimsediği bildirilmektedir (Özcan, 1999: 58). Örgüt ilk zamanlarda her ne kadar Mao'nu uzun süreli halk savaşı konseptini benimsemiş ve eylemlerini kırsal alanda yoğunlaştırma yolunu seçmiş olsa da, zaman içerisinde söz konusu stratejide revizyonlar yapmış ve mücadeleyi şehir merkezlerine taşıma yoluna gitmiştir. Ancak, örgütün eylemsel alandaki değişimleri onun gerilla konseptini hiçbir zaman değişmemiştir.

Gerilla savaşı konseptine göre yapılanan örgütler esnek, değişken ve değişimlere çabuk reaksiyon verebilen yapılardır. Ayrıca, bu gibi örgütlere bağlı gerillaların daha ziyade kırsal bölgelerde kurtarılmış alanlarda barındığı, şehirdekilerin ise hücre şeklinde yapılanarak gizlilik altında faaliyetlerini sürdürdüğü ve yukarıdan aşağı şeklindeki bir hiyerarşiye sahip oldukları belirtilmektedir (Cuel ve Manfredi, 2006: 258). Söz konusu bu örgütlenme biçiminin zaman içerisinde biçimsel olarak değişimlere uğrasa da PKK'nın temel aldığı yapılanma olduğu gözlemlenmektedir. İlk dönemlerinde, diğer Marksist örgütlerin yapısal özelliklerini taşıyan PKK terör örgütünün parti-ordu-cephe şeklinde yapılandığı, hücre-komite-polit büro şeklinde hiyerarşik bir örgütlenme düzeni bulunduğu bildirilmektedir. Ancak örgütün silahlı eylemlere yoğunluk verme stratejisi bağlamında bahse konu yapı yerini fonksiyonel olarak yapılanan bir örgütlenmeye bırakmış ve bu dönemde HRK'yı (Hezen Rızgariye Kurdistan) kurarak silahlı yapıyı ayırmıştır. Akabinde, HRK görece daha örgütlü bir askeri yapı olan ARGK'ya (Arteşe Rızgariye Gele Kurdistan/Kürdistan Ulusal Kurtuluş Ordusu) evrilmiştir. Sözde lider Öcalan'ın yakalanmasını takip eden süreçte ise örgüt Marksist çizgiden ayrılarak, daha demokratik söylemelere yer vermeye başlamış ve ARGK'nın yerine Halk Savunma Güçleri'ni (Hêzên Parastina Gel-HPG) kurduğunu bildirmiş ve HPG'yi görece daha fonksiyonel biçimde yapılandırmıştır (Özcan, 1999: 69). Bu bağlamda, PKK terör örgütünün yapısal olarak gerilla konseptine dayandığı, örgütün yapısal özelliklerini çevresel değişimlere göre güncellediği görülmektedir. Ayrıca örgütün gerilla konseptine dayanan yapılanmasını hiçbir zaman terk etmediği ve yapısal güncellemeleri bu konseptin sağladığı esneklik ile yapabildiği söylenebilecektir. Bu bağlamda, gerilla konseptinin PKK'nın yapısal sistem mantığı olarak kabul edilebileceği söylenebilecektir. Örgüt tarafından gerçekleştirilen yapısal uyumlanma faaliyetlerinin öğrenen örgüt özellikleri ile edindiği bilgi ve çıkarımlara dayandığı ve bu bilgi ve çıkarımların ise örgütün temel aldığı sistem mantığı olan gerilla konsepti yoluyla elde edildiği vurgulanabilecektir.

PKK terör örgütü sadece yapısal olarak değil eylemsel boyutta da değişimler geçirmiş olup bu değişimlerin yine çevresel değişimlere uyumlanma amacıyla yapıldığı söylenebilecektir. Gerilla savaş konseptinin eylemsel boyuttaki yansımalarının küçük birlik hareketi tarzları olduğu, bu çerçevede hücre tipi yapılanan unsurların taktik akın/baskın, pusu, suikast, sabotaj vb. eylemleri icra ederek, bölgelerinde istikrarsızlık oluşturmak istediği ifade edilmektedir (Yılmaz, 2006: 60). Bu doğrultuda,

PKK terör örgütünün benzer bir eylemsel faaliyet yöntemini seçtiği ve eylemsel taktiklerini zaman içerisinde güvenlik güçleri tarafından yakalanamayacak şekilde değişimlere uğrattığı söylenebilecek olup bu değişimlerin öğrenen örgüt özellikleri sonucunda gerçekleştiği belirtilebilecektir. Örneğin, 1990'lı yıllarda bombalı eylemleri tercih eden örgütün, 2000'li yıllardan itibaren daha çok ses getiren ve görece daha az riskli bu tekniği zaman içerisinde geliştirdiği, uzaktan kumanda vb. teknik araçlar kullanarak eylemlerde unsurların görünürlüğünün azaldığı ve böylece güvenlik güçlerine yakalanma riskini de azalttığı bildirilen hususlardandır (Milliyet, 2007). Belirtildiği üzere, PKK terör örgütü kendisine örnek olarak FKÖ ve VUKÖ gibi örgütleri almış ve yapısal ve eylemsel fonksiyonlarını bu bağlamda oluşturmuştur. PKK'nın kendisine örnek aldığı örgütlerin eylemlerini inceleyerek, kendisine bir eylem repertuarı sağladığı bildirilmektedir. Hatta PKK terör örgütü'nün ilk çatışma tecrübelerini FKÖ ile birlikte yaşadığı ve bu anlamda örnek aldığı örgütün eylemsel süreçlerinin icra ederek öğrenme fırsatı bulduğu vurgulanmaktadır (Özcan, 1999: 89).

Bunlara ek olarak, örgütün özellikle 90'lı yıllarda edindiği göreceli güçlenme döneminde kalabalık gruplar halinde barındığı ve unsurların sayıca fazla timlerden meydana kaydedilmektedir. Bu durum, unsurların daha kolay hedef olmasına ve kayıpların büyük orandan meydana gelmesine yol açtığını gören PKK, söz konusu yöntemi terkederek, örgüt unsurlarının görece daha küçük timler halinde konuşlanmasını sağlamış ve gerilla konseptinin temel faaliyet birimi olan küçük birlikler halinde hareket etmeye başlamışlardır (Cantener ve Tümlü, 2016: 9). Bu değişimin de örgütün öğrenen örgüt özellikleri ile zaman içerisinde revize ettiği özellikler arasında sayılabileceği belirtilebilecektir.

Ayrıca söz konusu örgütün öğrenme yoluyla edindiği bilgileri, örgüt nezdinde içselleştirmek için eğitimler verdiği ve terörle mücadele operasyonlarından zarar görmemek istediği kaydedilmektedir. Örneğin, operasyonlarda etkisiz hale gelen örgüt üyelerinin üzerlerinde, TSK tarafından kullanılan ateş destek vasıtalarına, helikopterlere ve hava saldırılarına karşın nasıl korunacağına ilişkin eğitim notları çıktığı ifade edilmektedir (Bayer, 2007: 104).

Yukarıda değinilen ve örgütün kongre ve konferanlarında aldığı kararlar bağlamında, PKK'nın zaman içerisinde hem söylem hem eylem hem de yapılanma anlamında değişen çevresel koşuşlara ayak uydurma çabaları çerçevesinde sürekli olarak farklılaştırdığı söylenebilecektir. Gerilla konsepti mantığı çerçevesinde, değişen koşullar ve söylemler anlamında yeni adlar alan örgütün silahlı aparatının kırsal bölümü tertiplenme anlamında farklı stratejileri benimsemekte, bu değişim eylem türlerine de yansımaktadır. Ancak silahlı yapı anlamında esas değişim, gerilla konseptinin şehir içi faaliyetlerine aktarılması ile ortaya çıkmış ve örgüt kırsal da edindiği tecrübeyi şehir merkezindeki eylemler ile desteklemeyi amaçlamıştır. Bu anlamda oluşturulan yapılar bunun en güzel örnekleridir.

Buna ek olarak, öğrenen örgüt özellikleri ile kendi tecrübelerinden de çıkarımlar yaparak kendi içsel süreçlerine aktarmayı deneyen örgütün, özellikle Suriye alanında kazandığı şehir savaşı tecrübelerini Türkiye'ye ihraç etme teşebüşü yine bu anlamda ele alınabilecektir. 2015 yılındaki Hendek Olayları ile bir nevi ayaklanma girişiminde bulunan PKK'nın şehir içlerinde küçük timlerle mücadele vermesi, hemen hemen tüm uygun yerlerde EYP ve tuzaklama gibi metotlarla güvenlik güçlerini yıpratmayı amaçlamış ve halkın bir nevi canlı kalkan olarak kullanılması bir yandan gerilla konseptinde yaptıkları revizyonları göstermekte, diğer yandan da Suriye'de edindikleri tecrübelerin ithali için örnekler ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda, bahse konu örgütün eylemsel sistem mantığının gerilla konsepti ve küçük birlikler ile taarruz stratejisine dayandığı, eylemsel taktiklerini güvenlik güçlerinin aldığı önlemler dahilinde yeniden güncellediği ve bu güncellemeleri öğrenen örgüt özellikleri sayesinde gerçekleştirdiği kolaylıkla söylenebilecektir.

Bireysel Yetkinlik: Bireysel yetkinlik kavramı öğrenen örgütlerin sahip olması gereken diğer bir niteliktir. Bahse konu kavram, genel olarak örgütlerin çalışanlarının işe dair bilgi, beceri ve yenilik yapma düzeylerinin görece yüksek olmasına değinmektedir. Öğrenen örgütlerde çalışan bireylerin işe ilişkin yaratıcı fikirler ortaya koyduğu ve bu fikirleri hayata geçirmek üzere gereken planlama ve süreçleri etkili bir şekilde yerine getirdikleri vurgulanan hususlardandır (Senge, 1990: 130).

PKK terör örgütü bağlamında bireysel yetkinlik kavramına baktığımızda, örgütün özellikle orta ve üst kademe yöneticilerinin bu konuda görece etkili olduğu söylenebilecektir. Kuruluş

aşamasında örgütün ideolojik alt yapısını oluşturan sözde lider Öcalan'ın kendinden önce gelen ve aynı mücadele türünü benimseyen örgütleri taklit ettiği ve örgütü bu yönde şekillendirdiği belirtilebilecektir. Bunun yanında, değişen çevresel koşullara göre yapısını ve eylemselliğini revize eden örgütün, bu değişimleri özellikle yurt dışında farklı ülke istihbarat örgütlerinden aldıkları eğitimler ve diğer terör örgütlerinin faaliyetlerini irdeleyerek ortaya çıkardıkları bildirilmektedir (Özcan, 1999: 229, 2005). Terör örgütü kurucusu sözde lider Öcalan'ın tek komuta sistemi bütün örgüte yansımaktadır. Öyle ki Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra örgütün faaliyetlerine ilişkin dönüşümsel liderler işin içine girmiş ve yine Öcalan'ın kurduğu tek komuta sistemini aksatmadan devam ettirmişlerdir. Özellikle 2003 yılında Murat Karayılan'ın örgütün başına gelmesi terör örgütünün iç yapılanmasında değişimlerin yaşanmasına sebebiyet vermiş olup bahse konu durumun, öğrenen örgüt becerilerinden kaynaklandığı belirtilebilecektir.

Değinildiği üzere, yurt dışındaki kamplarda eğitim alan ve diğer terör örgütleri ile birlikte eylemlere katılan PKK terör örgütü mensuplarının, buralardan edindikleri bilgileri değişen çevresel şartlara uyum için eylem ve yapılarını sürekli olarak güncelleme amacıyla kullandıkları ifade edilebilecektir. Bu doğrultuda, örgütün içinde bulunduğu ekolojiyi ve çevreyi görece iyi okuyabilen yöneticilerin, yeni eylem taktik ve stratejileri hayata geçirebildiği ve böylece örgütün, görece az da olsa, halen eylemlerini devam ederek varlığını sürdürmesine olanak verdikleri ayrıca belirtilebilecektir. Bu noktada örgütün sözde üst düzey kadrolarının da hem ideolojik hem de taktiksel anlamda ortaya koydukları çalışmalar bakıldığında, bireysel yetkinikten söz edilebileceği değerlendirilmektedir. Örgütün şehir merkezlerine ağırlık verme stratejisi anlamında 'Kıra Dayalı Şehir Gerillacılığı' adlı çalışması ile Duran Kalkan'ın örgütün belirlediği stratejide taktiksel dersler verdiği görülmekte olup adı geçen bireysel yetkinlik anlamında bir örnek olarak ele alınabileceği mütalaa edilmektedir. Bu yönüyle, PKK' terör örgütünün orta ve üst düzey yöneticilerinin bu faaliyetleri bireysel yetkinlikleri ile gerçekleştirdikleri ve PKK'nın öğrenen örgütlerin diğer bir niteliği olan bireysel yetkinlik konusunda da belli bir birikime sahip olduğu iddia edilebilecektir.

Bilişsel Modeller: Bilişsel modeller öğrenen faaliyetler işleyiş mekanizmalarına ilişkin kuramsal boyuttaki varsayımlarına atıfta bulunmaktadır (Senge, 1990: 164). Öğrenen örgüt özelliği taşıyan örgütlerin, bilişsel modellerini çeşitli yöntemler ile ortaya çıkardığı, örgütün içinde bulunduğu ekolojiyi iyi takip etmesi, örgütsel faaliyetlere bütüncül bir açıdan bakabilmesi ve durumsal farkındalığı örgütün bu modelleri oluşturmasına yardımcı olmaktadır (Bui ve Baruch, 2010: 209).

Örgütlerin kendi tecrübelerinin yanında, örgütsel ekolojileri içerisinde yer alan diğer örgütlerinde tecrübelerinden faydalanabildiği ve bilişsel modellerini bu minvalde oluşturabildiği veya revize ettiği ifade edilmektedir. Örgütlerin diğerlerinin tecrübeleri ile öğrenmesi durumu; kodlanmış deneyim, iş ile ilgili teknoloji kullanımı, prosedürler ve benzer rutinlerin aktarımı yoluyla gerçekleştiği ifade edilmektedir (DiMaggio ve Powell, 1983: 150).

PKK terör örgütünün bilişsel model oluşturmada hem kendi tecrübelerinden hem de diğer terör örgütlerinin tecrübelerinden faydalandığı söylenebilecektir. Bu minvalde, PKK terör örgütü unsurlarının IRA (Irish Republican Army) gibi örgütlerin kullandığı ölüm orucu, açlık grevi gibi taktikleri kullanmaya başlaması diğerlerinden öğrenme yoluyla oluşturulan bilişsel modellere örnek olarak verilebilmektedir (Lyon ve Uçarer, 2001: 926). Buna ek olarak, PKK terör örgütü'nün özellikle gerilla konsepti dahilinde gerçekleştirdiği eylemlere ilişkin bilişsel modelleri de yine diğerlerinden öğrenme yoluyla oluşturduğu, bu anlamda özellikle FKÖ'nün öne çıkan örneklerden olduğu ifade edilebilecektir.

Bunlara ek olarak, özellikle sözde lider Öcalan'ın yakalanmasından sonra PKK terör örgütü, bölge halkını benzer örgütlerin yaptığı gibi sivil itaatsizlik eylemlerine katılmaya motive etmiş ve 'Serhildan' olarak nitelendirdiği sözde halk devrimini başlattığını bildirmiştir (Yurduseven, 2005: 89). Örgüt mensuplarının cenazelerinin kitle gösterilerine dönüşmesi ve 2015 yılında Kürt vatandaşlarımızın yaşadığı bazı illerdeki sokak olayları bu kapsam dahilinde değerlendirilebilmektedir (Gunes, 2020). Sivil itaatsizlik stratejisi hükümet politikalarının değiştirilmesini öngören ve halkın katılımı ile gerçekleştirilen şiddetsiz ve çoğu zaman politik amaçlar güden eylemlere atıfta bulunmakta olup Gandhi ve Martin Luther King tarafından uygulanmaya çalışıldığı bildirilmektedir (Candan ve Bilgin, 2011: 60-61). Ancak söz konusu strateji PKK terör örgütü tarafından şiddet eylemleri de içeren

bir konseptte geliştirilmiş olup örgütün özellikle sivil halk ile birlikte gerçekleştirdiği eylemlere dönüşmüştür. Bu doğrultuda, terör örgütünün sözde serhildan stratejisinin oluşmasında diğer örgütlere öykünme metodunun yer aldığı, ancak PKK'nın temel aldığı sivil itaatsizlik olgusunu çevresel koşullar ve konjonktürel durumlara göre yeniden yorumlayarak kendisine has bir bilişsel model ortaya koyduğu ve bunu da öğrenen örgüt özellikleri ile oluşturduğu söylenebilecektir.

Paylaşılan Vizyon: Öğrenen örgütlere dair Senge (1990: 192) tarafından ortaya koyulan diğer bir niteliğin örgüt çapında paylaşılan bir vizyona sahip olunması olduğu dile getirilmektedir. Paylaşılan vizyon örgütsel tüm faaliyetlere etki eden ve örgüt mensuplarının ortak bir gelecek düşüncesi etrafında birleştirmesine olanak veren olgular olarak nitelendirilmektedir (Yang, vd., 2004: 39).

PKK terör örgütünde de paylaşılan bir vizyon bulunduğu söylenebilmekte olup bu vizyonun örgütün sözde kurucu lideri olan Öcalan tarafından ortaya koyulan ilkeler doğrultusunda ortaya çıktığı belirtilebilecektir. PKK terör örgütü her ne kadar Marksist bir ideoloji ile kurulmuş olsa da zaman içerisinde söz konusu ideoloji yerini Kürt milliyetçiliği fikrine bırakmış ve örgütün temel söylemleri bu fikir çerçevesinde şekillenmiştir. Öcalan tarafından ortaya koyulan ve Kürtlerin yaşadığı dört farklı ülkede bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan 'Dört Parçada Büyük Kürdistan' ülküsü, farklı ülkelerde yaşayan Kürt kökenli insanların örgüte katılmasına sebebiyet vermiş ve bu ülkü örgütün temel imentosu olmuştur. Örgütsel tüm faaliyetlerde ve yapılan propoganda çalışmalarında sürekli olarak vurgulanan bu fikir, PKK terör örgütü'nün tümü tarafından benimsenen bir vizyon olmuş ve örgüt üyelerine ortak bir gelecek vaat eden bir fikir olarak mensupların çoğu tarafından kabul edilmiştir (Fayganoğlu, 2015). Dolayısıyla, 'Dört Parçada Büyük Kürdistan' fikrinin, PKK terör örgütü'nün paylaşılan vizyonu olarak değerlendirilebileceği söylenebilecek olup örgütün bu gibi vizyona sahip olmasının onun öğrenen örgüt olma özellikleri ile bağdaştığı belirtilebilecektir.

Takım Halinde Öğrenme: Öğrenen örgütlere son özellik olan takım halinde öğrenme, örgütsel öğrenmenin temeli olan kollektif bilinç geliştirmenin hayati bir ögesidir (Senge, 1990: 216). Değişim ve gelişime açık çalışanlardan oluşan öğrenen örgütlerin, bireysel performansların yanında takım olarak öğrenme konusunda da görece etkili oldukları ve takımın sinerjik etkisinin örgütsel faaliyetlere etkili bir şekilde yansadığı bildirilmektedir

Terör örgütlerinin, takım olgusunun oluşturduğu sinerjik havanın stratejik avantajlarını oldukça fazla kullandıkları belirtilebilecektir. Bu bağlamda PKK terör örgütünün de benzer bir metod benimsediği ve gerilla konseptinin önerdiği küçük birlikler halinde faaliyet göstermelerinin takım halinde öğrenme anlamında büyük fırsatlar sunduğu söylenebilecektir. Bu anlamda, öğrenen bir örgüt olduğu söylenebilecek PKK terör örgütü'nün takım halinde öğrenme disiplinine sahip olduğu belirtilebilecektir.

Görüldüğu üzere, PKK terör örgütü birçok açıdan öğrenen örgüt özelliği taşıyan bir yapı olarak değerlendirilebilmektedir. Söz konusu örgütün halen aktif olarak faaliyetlerini sürdürmesi, onun değişen şartlara ayak uydurma kapasitesinin etkin olarak işlediği gösterirken, bu ayak uydurma anlamında faaliyetlerinde öğrenen örgüt olma özelliklerini de etkili bir şekilde kullandığı söylenebilecektir. Ayrıca, PKK terör örgütü'nün Senge (1990) tarafından tanımlanan beş disiplinin hemen hemen hepsine belirli düzeylerde sahip olduğu belirtilebilecek olup örgütün yapısal ve eylemsel öğelerini bu disiplinler yardımıyla güncelleyebildiği ve böylece Ortadoğu gibi bir coğrafyada hayatta kalmayı başardığı ifade edilebilecektir.

3. SONUÇ

Yukarıda da değinildiği üzere, zaman içerisinde PKK terör örgütü eylemsel ve yapısal olarak, çevresel değişimlere uyum gösterebilme adına birçok değişiklik geçirmiştir. Verdiği mücadeleden gerilla savaşı konseptini benimsediği kaydedilen terör örgütünün yapısal ve eylemsel olarak bu taktik ve stratejileri bir sistem mantığı gibi kullanarak, kendisini değişen koşullara adapte etmiş ve eylemlerine devam edebilmeyi sürdürmüştür (Özeren vd., 2012). Buna ek olarak, yurt dışında ve farklı terör örgütleri ile istihbarat örgütlerinden eğitimler aldığı bildirilen örgütün orta ve üst düzey yöneticilerinin de çevresel koşulları etkili bir şekilde okuyarak, yapı ve faaliyetlerinde gerekli güncellemeleri yapabilme becerileri ile de bireysel yetkinliğe sahip bir yönetim kadrosundan söz edilebilmektedir. Özellikle benzer tandanslı yapıların eylemsel ve söylemsel tecrübelerinden de

faydalanan PKK terör örgütü'nün, sivil itaatsizlik kavramına yeni bir boyut getirerek, onu farklı formasyondan kullanması ve aynı zamanda bunu örgütsel olarak içselleştirebilmesi, örgütün hem kendi hem de diğerlerinin tecrübelerinden yararlanarak bilişsel modeller oluşturabildiğinin bir göstergesi sayılabilmektedir. Ayrıca, terör örgütü lideri Öcalan tarafından ortaya koyulan ve Kürt kökenli olanların yoğun olarak yaşadığı dört farklı ülkede bağımsız bir devlet kurulmasını öngören 'Dört Parçada Büyük Kürdistan' fikrinin de örgüt üyeleri tarafından paylaşılan bir vizyon haline geldiği ve onlara ortak bir gelecek sunduğu belirtilebilecek hususlardandır. Son olarak, PKK terör örgütü tarafından benimsenen gerilla konseptinin bir gereği olan küçük birlikler halinde hareket etmenin, örgüt mensuplarına takım halinde öğrenebilme yeteneğini kazandırdığı ifade edilebilecektir. İlgili bölümde örneklerle ortaya koyulmaya çalışıldığı üzere, PKK terör örgütünün Senge'in tanımladığı öğrenen örgüt kriterlerinin büyük oranda karşıladığı söylenebilecek olup örgütün halen faal olarak adından söz ettirmesi de onun çevresel değişimlere öğrenen örgüt becerileri ile etkin bir şekilde uyumlanma gösterdiğinin bir yansıması olarak kabul edilebilecektir.

Yazında terör örgütlerine ilişkin olarak farklı yaklaşımlar ile çalışmalar yapılmasına karşın (Oots, 1989; Jackson, 2009; Gill vd., 2013; Clauset ve Gleditsch, 2012), örgütlerin evrimsel süreçlerine dair sınırlı sayıda çalışma bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, bu çalışma terör örgütlerinin evrimsel süreçlerine öğrenen örgüt penceresinden bakmakta ve bu anlamda yazına yeni bir perspektif eklemeyi öngörmektedir. Bunun yanı sıra, ülkemizde yaklaşık kırk yıldır faaliyet gösteren bölücü terör örgütü PKK terör örgütü'nün bahse konu yaklaşımlar ile alınmasının, ilgili yazına farklı bir bakış açısı getirebileceği düşünülmektedir. Her ne kadar, ilgili yazında terör örgütlerine öğrenen örgüt perspektifinden bakan çalışmalar yer alsa da Senge'in (1990) çalışmasına atıfla yapılmış ve örgütlerin yapısal ve eylemsel özelliklerinin değişimini bu bakış açısından ele almış hiçbir çalışmaya rastlanılmaması, bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bunun yanında, çalışmanın örgütün daha iyi tanınmasına olanak verebileceği ve bu böylece örgütle mücadeleye bir nebze katkı sunabileceği de çalışmanın olumlu yönleri arasındadır.

Çalışmanın olumlu yönlerinin yanı sıra bazı kısıtları da bulunmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak, çalışmada ortaya koyulan öngörülerin tartışılması amacıyla verilen örnekler ikincil veri kaynaklarının detaylı tetkiki neticesinde elde edilmiştir. Konuya ilişkin olarak hem akademik çalışmalar hem de yazılı ve görsel basın kaynakları taranmış ve çalışmada ele alınan konulara ilişkin kapsamlı örnekler verilmeye çalışılmıştır. Ancak terör örgütlerinin yasa dışı olmaları ve görece kapalı bir yapıya sahip olmaları nedeniyle, verilen örnekler açık kaynaklara yansıyanlar ile sınırlı kalmış olup bu husus çalışmanın bir kısıtı olarak aktarılabilecektir. Benzer şekilde çalışmada, öğrenen örgüt bakış açısının sadece Senge'in beş disiplini ile ele alınmış olması bir diğer kısıt olarak belirtilebilecektir.

İleride yapılacak çalışmalarda, araştırmacılar bu çalışma kapsamında aktarılan kısıtları göz önünde bulundurarak, Türkiye'de ve/veya küresel ölçekte ya da daha yerel anlamda faaliyet gösteren farklı terör örgütlerinin de öğrenen örgüt çerçevesinde ele alınması, faaliyetlerinin önceden tespiti anlamında önem taşımaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Aktaş, M. ve Şener, İ. (2012). Koşul Bağımlılık Kuramı. H. C. Sözen ve H. N. Basım, (Ed.) *Örgüt Kuramları* (1) içinde. İstanbul: Beta Basım ve Yayım Dağıtım.
- Argyris, C. ve Schon, D.A. (1978). *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- Bayer, E. (2007). *Terörist Örgütlerde Örgütsel Öğrenme* (Yayın No. 220690) [Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi) Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Beren, F. (2012). The action profile of PKK/KCK terrorist organization. *Rev. Int'l L. & Pol.*, 8, 87. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/rinlp8&div=8&id=&page=>
- Bilgiç, S. (2014). *Dünden bugüne Kürt sorunu ve PKK. İstanbul: Bilgesam Yayınları.* https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/dunden_bugune_kurt_sorunu_ve_pkk_2014.pdf
- Anadolu Ajansı (2021, Ocak 14) Bombalar Irak'tan Giriyor, *Milliyet*, 25 Mayıs 2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/05/25/guncel/axgun02.html>.
- Bui, H. ve Baruch, Y. (2010). Creating learning organizations: a systems perspective. *The Learning Organization*, 17(3), 208-227. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09696471011034919/full/html>
- Candan, K., ve Bilgin, M. (2011). Sivil itaatsizlik. *Yasama Dergisi*, (19), 57-94. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1121063>
- Cantenar, Ö. F. ve Tümlü, F. (2016). PKK terör örgütünün eylemlerinin güvenlik güçleri zaiyatı açısından analizi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(1), 1-22. <https://dergipark.org.tr/en/pub/khobilim/issue/34219/378223>
- Clauset, A., ve Gleditsch, K. S. (2012). The developmental dynamics of terrorist organizations. *PLoS one*, 7(11), 48633. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0048633>
- Combs, C. C., Cragin, R. K., Gunaratna, R., Jackson, B. A., Kenney, M., Ortiz, R. D., ve Weimann, G. (2006). Teaching terror: Strategic and tactical learning in the terrorist world. *Rowman & Littlefield Publishers*.
- Crenshaw, M. (1991). How terrorism declines. *Terrorism and political violence*, 3(1), 69-87. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546559108427093>
- Cronin, A. K. (2009). *How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns*. Princeton. Princeton University Press
- Cuel, R., ve Manfredi, F. (2006). Toward a project learning organization: A multifaceted view. *Journal of Universal Knowledge Management*, 1(3), 255-270. https://www.researchgate.net/profile/Roberta-Cuel/publication/228909462_Toward_a_Project_Learning_Organization_a_Multifaceted_View/links/09e41511177a7ed50c000000/Toward-a-Project-Learning-Organization-a-Multifaceted-View.pdf
- Della Porta, D., ve LaFree, G. (2012). Processes of radicalization and de-radicalization. *International Journal of Conflict and Violence*, 6 (1), 4-10. <https://doi.org/10.4119/ijcv-2926>
- Demir, C. K. (2008). Öğrenen Örgütler ve Terör Örgütleri Bağlamında PKK. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(19), 57-88. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/539888>
- DiMaggio, P. J., ve Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American sociological review*, 147-160.
- Edmondson, A., ve Moingeon, B. (1998). From organizational learning to the learning organization. *Management learning*, 29(1), 5-20.
- Fayganoğlu, K. (2015). *Örgütler arası güç ve bağımlılık ilişkilerinde sosyal ağların rolü üzerine bir inceleme: Suriye'deki muhalif hareketler örneği*. (Yayın No. 395308) [Doktora tezi, Başkent Üniversitesi) Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Fidan, I., & Özgür, E. (2021). Kamu Düzeni Ve Güvenliğinin Sağlanmasında Güvenlik Ve Köy Korucusu Paradigması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 129-161. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.767027>

- Garavan, T. (1997). The Learning Organization: A Review And Evaluation. *The Learning Organization*, 4 (1), 18-29.
- Garvin, D. A. (2003). Learning in action: A guide to putting the learning organization to work. *Harvard Business Review Press*. <https://hbswk.hbs.edu/item/learning-in-action>
- Gill, P., Horgan, J., Hunter, S. T., & D. Cushenbery, L. (2013). Malevolent creativity in terrorist organizations. *The Journal of Creative Behavior*, 47(2), 125-151. <https://doi.org/10.1002/jocb.28>
- Griego, O.V., Geroy, G.D. and Wright, P.C. (2000), Predictors of learning organizations: a human resource development practitioner's perspective, *The Learning Organization*, 7(1) 5-12. <https://doi.org/10.1108/09696470010313632>
- Gvineria, G. (2009). How Does Terrorism End?. P. K. Davis ve K. Cragin (Ed.). *Social Science for Counterterrorism: Putting the Pieces Together* içinde. Santa Monica: RAND, 257-298.
- Gunes, C. (2020). The Transformation of Turkey's Pro-Kurdish Democratic Movement. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22(6), 746-761. <https://doi.org/10.1080/19448953.2020.1801245>
- Gunter, M. (2013). An historical overview to the Kurdish problem. *The Copernicus Journal of Political Studies*, 4(2), 159-182
- Gupta, D. K. (2005). *Exploring Roots of Terrorism*. Tore Bjorgo, (Ed.) Root Causes of Terrorism: Myths, Reality, and Ways Forward (1) içinde. Londra. Routledge.
- Harrison, M. (2005). What Makes al-Qaeda a Global Learning Network?. *Foresight*, 7(2), 4-10. <https://doi.org/10.1108/14636680510581286>
- Huber, G. P. (1991). Organizational learning: The contributing processes and the literatures. *Organization science*, 2(1), 88-115. <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1287/orsc.2.1.88>
- Hürriyet. (1999). Apo'ya İdam İstemi. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/apoyaidam-istemi-39076421> (02 Mayıs 2023).
- İmset, İ. (1993). *PKK ayrılıkçı şiddetin 20. yılı 1973-1992.*: Turkish Daily News Yayınları.
- Jackson, B. A., Baker, J. C., Cragin, K., Parachini, J., Trujillo, H. R., ve Chalk, P. (2005). *Aptitude for destruction : organizational learning in terrorist groups and its implications for combating terrorism / Vol-1, Vol-2.* Rand Corporation, Santa. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG332.html>
- Jackson, B. A. (2009). *Social Science for Counterterrorism: Putting the Pieces Together*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG849.html>.
- Jones, A. M., ve Hendry, C. (1994). The learning organization: adult learning and organizational transformation. *British Journal of Management*, 5(2), 153-162.
- Jones, C. (2006). Al-Qaeda's Innovative Improvisers: Learning in a Diffuse Transnational Network, *Cambridge Review of International Affairs*, 19(4), 555-569. <https://doi.org/10.1080/09557570601003205>
- Jongerden, J. ve Akkaya, A. H. (2012). The Kurdistan Workers Party and a New Left in Turkey: Analysis of the Revolutionary Movement in Turkey Through the PKK's Memorial Text on Haki Karer. *European Journal of Turkish Studies*. (14), 1-20. <https://doi.org/10.4000/ejts.4613>
- Karaağaç, Y. (2023). *Asimetrik savaş kapsamında PKK'nın yapısal dönüşümü: Şehir terörizmi ve hendek olayları*. İstanbul. Orion Akademi.
- Kardaş, T., ve Balcı, A. (2019). Understanding the July 2016 Military Coup: The Contemporary Security Dilemma in Turkey. *Digest of Middle East Studies*, 28(1), 144-163. <https://doi.org/10.1111/dome.12174>

- Kenney, M. (2010). Organizational learning and islamic militancy. *NIJ Journal*, 265, 18-21. <https://www.ojp.gov/library/publications/organizational-learning-and-islamic-militancy>
- Kongar, E. (2005). *Küresel Terör ve Türkiye*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Korkmaz, S. C. (2022). Terör Örgütlerinin Hayatta Kalmasını Sağlayan Nedenler: Terör Örgütü PKK Odaklı Bir İnceleme, 1978-2022 . *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi* , 1 (2) , 278-309 . <https://dergipark.org.tr/en/pub/traddergi/issue/72257/1165683>
- Liao, S. H., ve Wu, C. C. (2010). System perspective of knowledge management, organizational learning, and organizational innovation. *Expert systems with Applications*, 37(2), 1096-1103. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.06.109>.
- Lim, D. H., ve Nowell, B. (2014). Integration for training transfer: Learning, knowledge, organizational culture, and technology. In *Transfer of learning in organizations* (81-98). Springer, Cham. [ttps://doi.org/10.1007/978-3-319-02093-8_6](https://doi.org/10.1007/978-3-319-02093-8_6)
- Lutes, C. (2021, 10 22). *Al-Qaida in Action and Learning: A Systems Approach*, http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/readings/al_qaida2htm,.
- Lyon A. J. ve Uçarer, E. M. (2001). Mobilizing Ethnic Conflict: Kurdish Separatism in Germany and the PKK. *Ethnic and Racial Studies*, 24 (6), 925-948. <https://doi.org/10.1080/713766482>
- Maskaly, J., ve Donner, C. M. (2015). A theoretical integration of social learning theory with terror management theory: Towards an explanation of police shootings of unarmed suspects. *American Journal of Criminal Justice*, 40(2), 205-224. <https://doi.org/10.1007/s12103-015-9293->
- Marquardt, M. J. (1996). *Building the learning organization: A systems approach to quantum improvement and global success*. McGraw-Hill Companies.
- Mills, D. Q., ve Friesen, B. (1992). The learning organization. *European Management Journal*, 10(2), 146-156.
- Odor, H. O. (2018). A literature review on organizational learning and learning organizations. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 7(1), 1-6. <https://doi.org/10.4172/2162-6359.1000494>
- Oots, K. L. (1989). Organizational perspectives on the formation and disintegration of terrorist groups. *Studies in Conflict & Terrorism*, 12(3), 139-152. <https://doi.org/10.1080/10576108908435783>
- Öcalan, A. (2004). *Kürdistan'da Halk Kahramanlığı*. İstanbul: Çetin Yayınları.
- Ördek, H. (2014). *PKK terör örgütünün çocukları kullanma usul ve yöntemlerinin analizi*. (Yayın No. 383504) [Yüksek Lisans tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Örtenblad, A. (2002). A typology of the idea of learning organization. *Management learning*, 33(2), 213-230. <https://doi.org/10.1177/1350507602332004>
- Östman K ve Lindberg P. (1999). Establishing participation: organizational learning through coordinated action. *Systemist* 3: 138-145.
- Özcan, N. A. (1999). *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) tarihi, ideolojisi, ve yöntemi*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1556263371-9.PKK_KURDISTAN_ISCI_PARTISI_TARIHI_IDEOLOJISI_VE_YONTEMI.pdf
- Özeren, S., Sözer, M. A., ve O, Başbüyük, O. (2012). Bireylerin terör örgütüne katılmasına etki eden faktörler üzerine bir alan alışması: PKK/KCK örneği. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 3(2), 57-83.
- Özdağ, Ü. (2007). *Türk Ordusunun PKK Operasyonları (1984-2007)*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Pekmezci, N. (2011). *Apo, Pilot ve Derin Devlet*. Ankara: Kripto Basım Yayın.

- Palabıyık, A. (2015). Toplumsal Hareketler Bağlamında PKK Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 8(39), 511-538.
- Price, B. C. (2012). Targeting top terrorists: How leadership decapitation contributes to counterterrorism. *International Security*, 36(4), 9-46. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00075
- Rapoport, D. C. (2004). The Four Waves of Modern Terrorism. Audrey Kurth Cronin vd. (Ed.) *Attacking Terrorism içinde*, Washington, Georgetown University Press.
- Rifkin, W. and Fulop, L. (1997), *A review and case study on learning organizations, The Learning Organization*, 4 (4) 135-148. <https://doi.org/10.1108/09696479710170833>
- Sarı, B. (2019). Vekillikten Çatışmaya, Çatışmadan Ortaklığı: PKK-Suriye İlişkilerinin Değişen Karakteristiği. *Güvenlik Bilimleri Dergisi* , 8 (1) , 107-132. <https://doi.org/10.28956/gbd.562981>
- Senge, P. (1990) *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization*. New York: Doubleday.
- Senge, P. M. (1996). *Leading learning organizations: The bold, the powerful, and the invisible*. Cambridge, MA: Center for Organizational Learning, Massachusetts Institute of Technology. https://people.potsdam.edu/betrusak/648/Leading%20Learning%20Organizations_Senge.pdf
- Sezer, T. (2012). Manifesto'dan KCK Sözleşmesi'ne PKK/KCK'da Söylem. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*. 3(1), 41-65. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/143299>
- Taş, D. (2014). Türkiye'de terörle mücadelede Türk kamu yönetiminin işlevleri üzerine genel bir değerlendirme: PKK örneği. (Yayın No. 358504) [Yüksek Lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi) Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tekin, B. (2018). *Yakın Tarihte Kürt Sorunu: 40'lardan PKK'ye(1940-Günümüz)*. Ankara. DelalYayımları.
- Tuggle, F.D. (2016), Gaps and progress in our knowledge of learning organizations, *The Learning Organization*, 23 (6) 444-457. <https://doi.org/10.1108/TLO-09-2016-0059>
- Watkins, K. E., ve Kim, K. (2018). Current status and promising directions for research on the learning organization. *Human Resource Development Quarterly*, 29(1), 15-29. <https://doi.org/10.1002/hrdq.21293>
- Yang, B., Watkins, K. E. ve Marsick, V. J. (2004). The construct of the learning organization: Dimensions, measurement, and validation. *Human resource development quarterly*, 15(1), 31-55. <https://doi.org/10.1002/hrdq.1086>
- Yegen, M. (2016). Armed struggle to peace negotiations: Independent Kurdistan to democratic autonomy, or the PKK in context. *Middle East Critique*, 25(4), 365-383 <https://doi.org/10.1080/19436149.2016.1218162>
- Yeo, R.K. (2005), Revisiting the roots of learning organization: A synthesis of the learning organization literature, *The Learning Organization*, 12(4) 368-382. <https://doi.org/10.1108/09696470510599145>
- Yıldırımoglu, A. (2019) *Terörün dönemsellik bağlamında trendleri: PKK örneği* . (Yayın No.553631) (Yüksek Lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü). Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yılmaz, H. (2006). *Irak'taki Silahlı Direniş Hareketinin Düşük Yoğunlukta Çatışma Kavramı Çerçevesinde İncelenmesi*. (Yayın No. 219997) [Yüksek Lisans tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü) Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yurduseven, İ. (2005). *Kendi Kaynaklarına Göre PKK/Kongra-Gel Terör Örgütü* (Yayın No. 161402) [Yüksek Lisans tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü) Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yücel, M. (2015). *Amara'dan İmralı'ya Abdullah Öcalan*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.

Yüksel, M. (2019). *Kentleşme ve asimetric askeri mücadele: PKK terör örgütünün Silopi'de" Şehir savaşı" denemesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin mücadelesi* (Yayın No.548542) (Yüksek Lisans tezi, TOBB Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü) Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

OECD Ülkelerinde Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi

The Relationship Between Trade Openness and Economic Growth in OECD Countries: A Panel Data Analysis

Vildan Saba AKTOP¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı 1997-2020 yılları arasında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkeleri için ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmektir.

Tasarım/Yöntem: Bu çalışmada ilgili literatürden yararlanılarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ticari açıklık değişkeni eklenerek genişletilmiştir. Panel veri analiz yöntemi kullanılan çalışmada Westerlund eşbütünlük testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin yönünün tespit edilmesi için Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Bulgular: Westerlund eşbütünlük testi sonuçlarına göre seriler arasında eşbütünlük ilişkisi bulunmuştur. Nedensellik testi sonuçlarına göre ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. AMG tahmincisi (Augmented Mean Group Estimator) sonuçlarına göre panelin genelinde ticari açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: OECD üyesi ülkelerde kullanılan değişkenlere ait verilerin eksiksiz olarak ele alınması için analizlere 1997 yılından başlanmıştır.

Özgünlük/Değer: Ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi her ülkede olumlu ve olumsuz anlamda farklılık göstermektedir. Bu nedenle dışa açılmanın büyüme üzerindeki etkilerinin ülke ve ülke gruplarında nasıl bir etkiye sahip olduğunu tespit etmek önemlidir. OECD örneğinde bu konunun araştırılmaya devam edilmesi ile alana katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticari Açıklık, Ekonomik Büyüme, Dış Ticaret, Panel Veri Analizi, Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi.

Abstract

Purpose: The aim of this research is to analyze the effect of trade openness on economic growth for the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) countries between 1997-2020.

Design/Methodology: In this study, the Cobb-Douglas production function was expanded by adding the trade openness variable following the relevant literature. In the study using panel data analysis method, Westerlund cointegration test was applied. Afterwards, Dumitrescu Hurlin Panel Causality Test was applied to determine the direction of causality relationship between variables.

Findings: Westerlund cointegration test was applied and a cointegration relationship was found between the series. According to the causality test results, a bidirectional causality relationship was found between trade openness and economic growth. According to the results of the AMG estimator (Augmented Mean Group Estimator), it was concluded that trade openness positively affects economic growth throughout the panel.

Limitations: The analysis started in 1997 in order to obtain the complete data for the variables used in OECD member countries.

Originality/Value: The effect of trade openness on economic growth differs in each country in positive and negative terms. Therefore, it is important to determine how the effects of openness on growth have an impact on countries and country groups. It is expected that continuing to research this subject in the OECD sample will contribute to the field.

Keywords: Trade Openness, Economic Growth, International Trade, Panel Data Analysis, Dumitrescu Hurlin Panel Causality Test.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi, İktisat, saktop@aku.edu.tr, ORCID:0000-0002-5636-5290

1. GİRİŞ

Küreselleşme süreci ekonomiler üzerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Küreselleşme sürecinin hızlanmasının nedenlerinden birisi olan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile ulaştırma sistemlerindeki gelişmeler ülkeleri birbirlerini yaklaştırmış, ülkeler arasındaki iş birliklerini artırmıştır. Dünyada dış ticaretin serbestleşmesiyle birlikte uluslararası ticaretin önemli ölçüde arttığı görülmüştür. Ancak özellikle Asya ülkelerinin dışa açılma sürecinden sonraki ekonomik büyüme başarısının tüm ülkeler için geçerli olmadığı ve bu süreçten bazı ülkelerin olumsuz etkilendiği konusu gündeme gelmiştir. Özellikle ekonomisi yeterince güçlü olmayan, ticari ve finansal hareketlerin serbestleşmesi için yeterli düzenlemeleri yapmayan ve önlemleri almayan ülkelerin ekonomileri olumsuz etkilenmiştir. Günümüz koşullarında bir ülkenin ithal ikameci politikalarla ekonomik anlamda kendine yeterli hale gelebileceği anlaşılmıştır. Ancak bu süreçten bazı ülkelerin diğerlerine göre daha fazla yararlandığı da bir gerçektir.

Uluslararası kuruluşlar küreselleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası kuruluşların birisi olan OECD'nin günümüzde 38 üyesi bulunmaktadır. OECD'nin özel bir amacı olmamakla birlikte ekonomik büyümeden teknoloji, yenilik, girişimcilik, sosyal gelişme, çevrenin korunmasına kadar geniş bir alanda faaliyette bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı). OECD gibi uluslararası kuruluşlar ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılması, iş birliğinin artması, uluslararası ticaretin gelişmesi, ülkeler arasında mal, hizmet ve sermaye akımının artmasını sağlayacak adımlar atmaktadır. Uluslararası örgütlerin yanında bölgesel iş birlikleri, ikili ticari anlaşmaları da ülkelerin daha fazla dışa açılmasına yardımcı olmuştur. Ticari açıklığın ekonomik büyümeye olan etkisi ise literatürde tartışılan konular arasında önemini korumaktadır.

Ticari açıklığın birçok ölçütü bulunmaktadır. Bunların en bilinenleri ihracatın büyüme oranı, birikimli tarife oranları, ticari eğilim endeksi, Learner açıklık endeksi, ve Sachs ve Warner indeksidir. Ticaret hacminin (ihracat ve ithalatın toplamı) GSYİH'ya oranı küreselleşmenin derecesini göstermekte olup ülkenin ekonomik dışa açılma sürecini ne ölçüde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu çalışmada OECD ülkelerinin ele alınmasının nedeni OECD üyesi ülkelerinin uluslararası yükümlülüklerine uygun bir şekilde, ülkeler arası ayırım gözetmeksizin çok taraflı ticaretin geliştirilmesi için hareket eden sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelere oluşmasıdır. Panel veri yöntemi kullanılarak ele alınan çalışmada 38 OECD üyesi ülkeye ait 1997-2020 dönemlerini kapsayan veriler kullanılarak ticari açıklık oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ne olduğu ve nedensellik ilişkisinin yönü araştırılmıştır.

2. KÜRESELLEŞME VE TİCARİ AÇIKLIK

Küreselleşme genel olarak ulusal sınırları aşan kapsamlı bir ekonomik, sosyal, kültürel ve politik süreçler ağı ve karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ülkeler, kişiler ve kurumlar arasındaki etkileşim ve iletişimde meydana gelen artış olarak tanımlanabilir. Küreselleşme, dünya ticaretinin, doğrudan yabancı yatırımların ve üretim faktörlerinin hareketliliği yoluyla dünyanın giderek daha fazla bütünleşmesidir. (Adams, 2008). Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi uluslararası iktisadi kuruluşların dünya ticaretini yönlendirmesi küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Günümüzde ekonomik, siyasi veya sosyal sistemin tamamında küreselleşme etkilerini göstermekte olup özellikle ekonomik alanda milliyetçilikten bahsetmek artık imkansız hale gelmiştir. Katı sosyalist ülkelerde dahi yabancı sermaye kabul edilerek yabancı yatırımlar teşvik edilmiş ve desteklenmiştir (Köse, 2003).

Genel olarak küreselleşmenin temel özellikleri; uluslararası ticaretin serbestleşmesi, büyük ölçekli sınır ötesi finansal hareketlilik ve doğrudan yabancı yatırım hacminin genişlemesidir. Küreselleşmeyle birlikte küresel piyasalarda rekabet de artmıştır. Tüm bu gelişmelerin iki faktörün birleşik etkisinden kaynaklandığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu gelişmeler, küreselleşmeye zemin hazırlamıştır. Bunlar ticaretteki engelleri azaltmak için uluslararası ekonomik işlemlere yönelik politika kararları ve özellikle bilgi ve iletişim alanında olmak üzere yeni teknolojilerin etkisidir. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ile birlikte mevcut küreselleşme süreci farklı bir nitelik kazanarak zaman ve mekanın doğal engelleri büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Malların, sermayenin, bilginin ve insanların dünyanın farklı noktalarına ulaşmasının maliyeti önemli ölçüde azalırken küresel iletişim

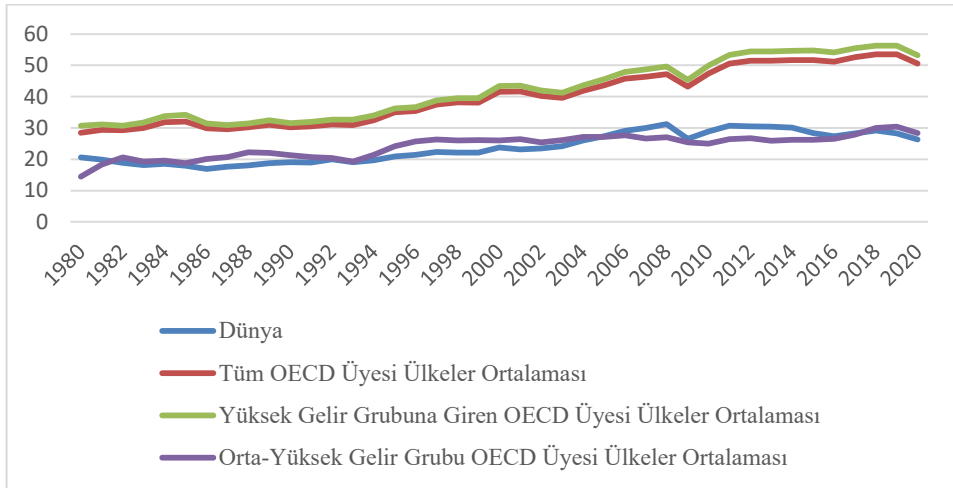
ağı genişlemiştir. Bu durum dünya çapındaki ekonomik işlemlerin verimliliğini artırmıştır. Böylelikle piyasalar küresel hale gelmiş, mal ve hizmet çeşitliliği sürekli olarak artmıştır (ILO, 2004).

Küreselleşmeyle birlikte 1986'dan günümüze dünya geliri önemli ölçüde artmıştır. 1970'lerde, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamında ticaretin serbestleştirilmesi, sanayilemiş ülkelerinden kademeli olarak başlamıştır. 1980'lerin başından itibaren, özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu anlaşmaya dahil olmasıyla birlikte ticaretteki serbestleşmenin kapsamı da genişlemiştir (ILO, 2004). Uluslararası ticaret, küreselleşme sürecinde oldukça önemli hale gelmiştir. Hkmetler, yıllar geçtikçe hem çok taraflı ticaret sistemi hem de gelişmiş bölgesel işbirliği yoluyla ekonomilerini giderek artan bir Şekilde uluslararası ticarete açmıştır. Küreselleşme ve ticaretin gelişmesi sayesinde birçok ülke ve ülke vatandaşı önemli avantajlar elde etmiştir. Dış ticaret, ülkelerin uzmanlaşmadan faydalanmasını, ekonomide verimlilik artışını sağlamıştır. Verimlilik artışları, yeni teknolojilerin ve bilginin yayılmasını desteklemiş ve tüketicilerin seçeneklerini zenginleştirmiştir. Dış ticaretin lkelere en önemli faydalarından birisi de üreticilerinin daha büyük uluslararası pazarlara erişim imkanının artmasıdır. Bir ülkenin geniş pazara erişimi, bir yandan uluslararası iş bölümünden faydalanmasını sağlarken diğer yandan da dünya pazarında daha yoğun rekabetle karşı karşıya kalınması anlamına gelmiştir (Khandare, 2011).

Küreselleşme, ticaretin serbestleştirilmesinde hızlı bir artışa yol açmıştır. Finansal ve ticari serbestleşme, küreselleşmiş bir dünyanın gerekli parçalarıdır. Küresel ekonomide ticaretin önem kazanmasıyla birlikte birçok ülke ticaret politikalarını değiştirmiştir. Bu düzenlemeler piyasalarda daha az kısıtlamaya ve daha esnek politikalara yol açmıştır. Finansal deregülasyondan önce, ticaret reformlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu, ulusal ekonomilerin birbirleriyle rekabet etmesine ve daha rekabetçi özel pazarlar yaratmasına olanak tanımıştır. Ticari serbestleşmesinin artan Şekilde ilgi görmesi, dünya ekonomisini büyük lde değiştirmiştir. Pek çok ülke ticaret yasalarını bu değişikliğe yanıt olarak ayarlamış, birçoğu politikalarını değiştirmiştir (Christiansen, Schindler ve Tressel, 2009).

Ticari açıklık, toplam ihracat ve ithalat miktarının GSYİH'ya bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bir ülkenin dışa açıklığı hesaplanırken GSYİH, ithalat ve ihracat verilerini dikkate alınmaktadır. Bunun nedeni, birçok ülkenin bu verileri yıllar içinde zaten rapor etmiş olması ve erişiminin kolay olmasıdır. Ancak dışa açıklık oranı ya da ticari açıklık oranı için "açıklık" terimi kullanılması yanılıtıcı olabilmektedir. Çünkü düşük bir dış açıklık oranı dış ticarete mutlaka yüksek (tarife veya tarife dışı) engeller anlamına gelmemektedir. Ticari açıklık, potansiyel ticaret ortaklarından coğrafı olarak uzak olmak, ekonominin büyüklüğü gibi faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Kk ülkelerin genellikle dünyayla daha entegre olduğu söylenebilir. Çünkü iç talebi karşılamak için büyük lkelere göre daha fazla mal ve hizmet ithal etmeleri gerekmektedir. Bununla birlikte, ticari entegrasyonun belirleyicileri olarak ekonomik büyüklük yanında tarih, coğrafya, kültür, ticaret politikası, ekonominin yapısı, küresel üretim zincirlerine entegrasyon, çok uluslu firmaların varlığına bağlı ihracat ve firma içi ticaret gibi unsurlar da lkeler arasındaki farklılıklar konusunda belirleyicidir (OECD, 2011).

Şekil 1: OECD yesi ülke ve Dünya İhracatının GSYİH'ya Oranı (1980-2020)

Şekil 1’de 1980-2020 yılları arasında OECD üyesi ülke ve dünya ihracatının GSYİH’ya oranı verilmiştir. Dünya ticaretinin, yüksek gelir grubuna ve orta-yüksek grubuna giren OECD üyesi ülkelerin dış ticaretinin GSYİH’ya payının 1980’ten itibaren arttığı görülmektedir. Küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında farklar söz konusudur. Tüm ülkeler küreselleşme sürecinden aynı ölçüde etkilenmemekte ve bu süreci aynı ölçüde etkilememektedir. Ülkeler sürekli olarak yurt içindeki ve dünyadaki gelişmelere göre politikalarını gözden geçirerek kendini yeniden konumlandırmaktadır. Uluslararası sermayenin büyük kısmına sahip olan gelişmiş ülkeler bu sürecin önde gelen ve aktif katılımcıları iken Çin, Rusya ve Hindistan gibi büyük ve güçlü ülkeler dışındaki gelişmekte olan ülkeler bu sürece entegre olmuştur. Bu süreçte gelişmekte olan ülkelerin birçoğu, kendi ekonomileri üzerindeki güçlerini önemli ölçüde kaybettikleri için dezavantajlı duruma gelmişlerdir. Örneğin, Bretton Woods kurumlarının önerdiği politikalar ve Dünya Ticaret Örgütü kuralları tüm gelişmekte olan ülkelerin daha önceki kalkınma süreçlerinde uyguladıkları sanayi politikalarından vazgeçmelerine neden olmuştur (Subaşat, 2008). Dış müdahaleler sonucunda ülkeler kendi ekonomiklerini ekonominin durumuna göre yönlendiremeyecek hale gelmişlerdir. Çünkü küreselleşme ile ortaya çıkan kurumlar ve yeni ekonomik mekanizmalar yoluyla gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri daha kolay ve yoğun etkileyebilmesini sağlayacak denetim mekanizmaları kurulmuştur.

3. TEORİK ARKA PLAN VE LİTERATÜR TARAMASI

Geleneksel ticaret teorilerinin dinamik ve statik versiyonları, ticari açıklığın milli gelirden artışa yol açtığını öne sürmektedir. David Ricardo’nun dış ticaret teorisi ve Hecksher-Ohlin teorileri gibi statik geleneksel teorilere göre ticaret önünde daha az engelin olması ve ticaretin serbestleşmesi, mübadele ve uzmanlaşma kazançlarının ve refahın artmasına neden olacaktır. Geleneksel modellerin dinamik versiyonları ise dışa açıklıkla birlikte sermaye birikimindeki hızlanma nedeniyle üretkenlik artışlarının ortaya çıkacağı fikrini savunmaktadır. Bunun nedeninin ise daha yüksek üretim seviyelerinin mümkün kıldığı gelişmiş teknolojiler, daha yüksek tasarruflar veya ihracat sektöründeki geri ve ileri bağlantılar ile verimlilik artışlarının olabileceği düşünülmektedir.

Literatürde açık bir ekonomiye sahip olmanın ekonomik gelişmeyi nasıl etkilediği ilgi çeken bir konu olmuştur. Ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasındaki ilişkiye ilişkin literatürde farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Brander ve Spencer (1983) ve Dixit (1987) çalışmalarında yer alan yeni ticaret teorileri, belirli koşullar altında ticaret engellerinin refahı artırabileceğini kabul etmektedir. Bu argümana göre yerli şirketler bu tarz kısıtlamaları uluslararası rekabet gücünü artırmak, bu güç sonrasında özellikle fiyat savaşları yoluyla diğer firmaların piyasaya girişini engellemek ve pazar paylarını artırmak için kullanırsa, ölçek ekonomileri sebebiyle daha düşük fiyatlarla piyasalara ürün sunulabilecek ve daha yüksek üretim miktarlarına ulaşabileceklerdir. Bunun yanında Vlastou (2010), Kim (2011), Conteh, Yijun ve Sesay (2021) gibi çalışmalar ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini negatif bulmuştur. Diğer taraftan literatürdeki çalışmalar ağırlıklı olarak ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu belirtmiş ve daha dışa dönük ülkelerin uzun vadede daha yüksek ekonomik büyüme yaşadıklarını göstermiştir (Bkz. Grossman ve Helpman (1991); Sachs ve Warner (1995); Eusufzai (1996); Frankel ve Romer (1999); Lee, Ricci ve Rigobon (2004); Dollar ve Kraay (2001); Freund ve Bolaky (2008); Chang, Kaltani ve Loayza (2009)). Bazı çalışmalar ise (Bkz Bahmani, Oskooee ve Niroomand (1999), Katircioğlu (2010) gibi) ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığını öne sürmüştür.

Grossman ve Helpman (1991)’in çalışması ticari açıklık-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin teorik çerçevesini oluşturmaktadır. Bu teori, artan ticari açıklığın teknolojileri daha kolay kullanılabilir hale getirerek ve dünyaya daha kolay yayılmasını sağlayarak ekonomik büyümeye yol açtığını belirtmektedir. Bu ise daha yüksek uluslararası rekabete, artan üretkenliğe ve artan ihracat gelirlerine yol açmaktadır. Frankel ve Romer (1999), 1985 yılı için 63 ülkeyle yapmış olduğu analizde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tahmin etmiş ve OLS tahmin sonuçlarına göre ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyonun olduğu saptanmıştır. Dollar ve Kraay (2001), ticari açıklık ile büyüme arasındaki ilişkiyi 100 ülkeye ait verilerle 1980-1990 dönemi için panel veri yöntemi kullanılarak incelemiştir. Çalışmada küreselleşmeyi destekleyen ve küreselleşmeye karşı çıkan ülkeler arasındaki fark incelenmiştir. Küreselleşen bir dünyaya katılan ülkelerin daha zengin ülkeleri yakaladığını; ancak küreselleşmeye katılmayan

Ülkelerin yoksul kaldığını ifade etmiştir. Ticari açıklık, daha fazla küreselleşen gelişmekte olan ekonomilerde ve yoksul lkelerde daha hızlı büyümeyi ve yoksulluğun azalmasını sağlamaktadır. Wacziarg (2001), 1970-1989 yılları arasında 57 farklı ülke için ticaret açıklığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonuçları, ticaret açıklığının ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Nourzad ve Powell (2003), 1965-1990 yılları arasında 47 ülke için panel veri analizi yöntemiyle kalkınma ve ticari açıklık arasındaki doğrudan ilişkiyi incelemiştir. Ticari açıklığın hem sosyal gelişme hem de ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yanikkaya (2003), 1970-1997 yılları arasında 100'den fazla gelişmiş ve gelişmekte olan lkeler için panel veri analizi yöntemiyle çeşitli ticari açıklık ölçütleriyle büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan lkelerde ihracat ve ithalatın GSYİH içerisindeki payı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif bulunmuştur. Ancak gelişmekte olan lkelerde ticaret engelleri ölçütleri ile büyüme arasında pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Sonuçlar ticaret üzerindeki kısıtlamaların belirli koşullar altında gelişmekte olan lkelerde büyümeyi destekleyebileceğini hipotezi için kanıt sunmuştur. Dar ve Amirkhalkhali (2003) alışmasında 1971-1999 dönemi için 19 OECD üyesi ülkede ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Büyüme muhasebesi modeli (growth-accounting model) kullanılarak rassal katsayılar yaklaşımı ile tahmin edilmiştir. Çalışma sonuçları, ticari açıklığın üretim artışına ve dolayısıyla ekonomik büyümeye etkisinin lkeler arasında farklılık gösterdiğini göstermiştir. Vlastou (2010), 34 Afrika ülkesinde 1960-2003 yılları arasında ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasındaki ilişkiyi panel veri analiz yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre artan ticari açıklığın bu lkelerde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Ayrıca neden-sonuç ilişkisinin ticari açıklıktan ekonomik büyümeye doğru olduğu tespit edilirken, ekonomik büyümeden ticari açıklığa bir nedensellik ilişkisi olmadığı saptanmıştır.

Kim (2011), 61 lke için 1960-2000 yılları arasındaki verilerle yapmış olduğu çalışmada ticaretin yaşam standardı ve uzun vadede ekonomik büyümeye katkısını araştırmıştır. Ampirik sonuçlar, daha fazla ticari açıklığın, gelişmiş lkeler için büyüme ve reel gelir üzerinde güçlü bir şekilde olumlu etkiye sahip olduğunu, ancak gelişmekte olan lkeler için önemli ölçüde olumsuz etkilere sahip olduğunu göstermiştir. Gries ve Redlin (2012), 158 lke için 1970-2009 döneminde kişi başına düşen GSYİH büyümesi ile ticari açıklık arasındaki nedensel ilişkiyi incelemiştir. alışmalarında, ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasındaki nedensel ilişkiyi test etmek için GMM tahmini ile birlikte panel eş bütünleşme testleri ve panel hata düzeltme modelleri (ECM) kullanılmıştır. Sonuçlar, uzun vadede ticari açıklıktan ekonomik büyümeye doğru pozitif tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Ancak, kısa vadede katsayılar negatif olarak tespit edilmiştir. Zeren ve Ari (2013), G7 lkeleri için 1970-2011 yılları arasındaki dönemde ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini Dumitrescu panel nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışma sonuçları, G7 lkelerinde hem ticari açıklıktan ekonomik büyümeye doğru hem de ekonomik büyümeden ticari açıklığa doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Dritsaki (2015), 1993-2011 döneminde üç Baltık lkesi için ticari açıklığın ve doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi havuzlanmış Model, Sabit Etkiler Modeli (FEM) ve Rassal Etkiler Modeli (REM) ile ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre ticari açıklığın ve doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Brueckner ve Lederman (2015), araçsal değişkenleri kullanarak (instrumental variables approach), sahra altı Afrika lkelerinde ticaretin açıklık derecesi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi analiz etmiştir. Araçsal değişken tahminleri sonuçları, ekonomik büyümenin ticari açıklık üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu, ticari açıklığın ise ekonomik büyüme üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Muhammmad ve Jian (2016) seçilmiş 25 müslüman ülke için 1973-2013 yılları arası dönemde ticari açıklıkla büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için Pedroni ve Kao eş bütünleşme testi yapmıştır. Pedroni eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Ekonometrik sonuçlarına göre ticari açıklığın büyüme üzerine olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mangır, Kabaklarlı ve Ayhan (2017), 1990-2015 yılları arasındaki dönemde 10 Afrika ülkesindeki dışa açıklığın panel ARDL yöntemiyle analiz etmiştir. Havuz ortalama grup tahmincisi (PMG) ve panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modelini kullanılarak yapılan çalışmada, ticari açıklığın incelenen tüm ülkeler için uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Keho (2017), Fildişi Sahili için 1965–2014 döneminde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Panel ARDL ve Toda ve Yamamoto Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Sonuçlar, ticari açıklığın hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Silajdzic ve Mehic (2018), 1995-2013 döneminde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ampirik araştırmanın sonuçları, ticaret önlemlerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bonga-Bonga ve Kinfaek (2019), 1970-2016 dönemi için yıllık veriler kullanarak Afrika'nın 38 ülkesi için ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Yumuşak Geçişli Panel Regresyon (PSTR- Panel Smooth Transition Regression (PSTR)) modeli kullanılarak değerlendirmiştir. Sonuçlar, Afrika ülkelerinin esas olarak ticari açıklık ve ekonomik büyüme konusunda homojen olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca çalışma, ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, gelişme oranlarına göre ülkeden ülkeye değiştiğini göstermektedir. Düşük gelirli Afrika ülkelerinde büyüme ve ticari açıklık arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Tam tersine orta ve yüksek gelirli ülkeler için pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı saptanmıştır.

Alam ve Sumon (2019), 1990-2017 döneminde 15 Asya ülkesi için ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Ampirik sonuçlar değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu tespit etmiştir. Conteh, Yişun ve Sesay (2021), yapmış oldukları çalışmada 1996-2016 dönemini kapsayan 27 sahra altı Afrika ülkesi için ticari açıklığın büyüme üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemiyle incelemiştir. Ampirik sonuçlar, ticari açıklığın sahra altı Afrika ülkelerinde büyüme performansını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak uzun dönemde ticari açıklık kurum kalitesini artırarak ekonomik büyümeyi artırma potansiyeline sahiptir. Ticari açıklığın kurum kalitesini artırdığı ve ekonomik büyümeyi bu yolla olumlu etkilediği vurgulanmıştır. Bu nedenle ülkelerin ticari serbestleşmeyi kademeli olarak gerçekleştirirken kurumların güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bardi ve Hfaiedh (2021), çalışmalarında ticari açıklığın Akdeniz'e kıyısı olan sekiz ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini 1975-2016 dönemi için panel ARDL yöntemi kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ticari ve finansal açıklık değişkenleri ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

İspiroğlu ve Taş (2022), çalışmalarında 1992-2015 yıllarını kapsayan dönemde 18 yükselen piyasa ekonomisinde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Emirmahmutoğlu-Köse panel nedensellik testinin uygulandığı çalışmada, ekonomik büyüme ve ticari dışa açıklık arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yenipazarlı, Cambazoğlu ve Begeç (2022), BRICS ülkeleri için 1996-2020 yılları arasında ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasındaki ilişkiyi panel veri analiz yöntemi ile incelemiştir. Westerlund eşbütünleşme testi ve AMG tahmincileri ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ve ilişkinin pozitif olduğunu ortaya koymuştur. Karaca, Güney ve Hopoğlu (2022), BRICS-T ülkeleri için yapmış oldukları çalışmada 1992-2019 yılları arasındaki dönemde dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Analizin sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasında iki taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Literatür taraması göz önünde bulundurulduğunda OECD ülkelerinde dışa açıklığın ekonomik büyüme ile ilişkisinin ele alındığı bu çalışma, OECD'nin bünyesinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri aynı anda barındırmasından dolayı literatüre katkı sağlama anlamında önemlidir. Literatürde farklı ülke grupları ile yapılan çalışmalarda ticari açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ancak bazı gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise ticari açıklığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde OECD ile yapılmış olan Dar ve Amirkhalkhali (2003)'ün çalışmasında 19 ülke ele alınmıştır. Bu çalışmada ise son yirmi yılda OECD üyesi olan Şili, Estonya, Slovenya, İsrail, Letonya, Litvanya, Kolombiya, Kosta Rika ülkeleri de dikkate alınarak ticari açıklıkla ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilmiştir.

4. YÖNTEM VE VERİLER

Çalışmada OECD üyesi ülkeler için 1997-2020 dönemlerine ait veriler (2015 fiyatlarıyla dolar cinsinden) Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiş olup değişkenlerin logaritması alınmıştır. Ekonometrik model ticari açıklık (LNT0), brüt sabit sermaye yatırımı (LNFIX), toplam işgücü (LNLBF), kişi başına düşen GSYİH (LNGDP) değişkenleri ile kurulmuştur. Ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, genişletilmiş Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılarak analiz edilmiştir. Ticari açıklık değişkeni; ihracat ve ithalatın toplanarak GSYİH'a bölünmesiyle elde edilmiştir.

Çalışma için kurulan ekonometrik model aşağıdaki gibidir;

$$LNGDP_{it} = \alpha_i + \beta_1 LNT0 + \beta_2 LNLBF + \beta_3 LNFIX \quad (1)$$

(i=1,.....,38) ve (t=1997.....,2020)

Çalışmada yöntem olarak panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Panel veri analiz yöntemi öncelikle eğim katsayılarının homojenliğinin ve heterojenliğinin test edilmesiyle başlamaktadır. Daha sonrasında çalışmada kullanılacak birim kök testinin belirlenmesi için yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır. Serilerde yatay kesit bağımlılığı olmaması durumunda birinci nesil birim kök testleri uygulanması, serilerde yatay kesit bulunması durumunda ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığı olması durumunda ikinci nesil birim kök testi sonuçlarına göre uygulanacak olan testler seçilmektedir. Tüm değişkenlerin birim kök içermesi durumunda yatay kesit bağımlılığını dikkate alan eşbütünleşme testleri, nedensellik testleri yapılmaktadır.

5. BULGULAR

Panel veri analizinde eğim katsayılarının homojenliğinin ve heterojenliğinin tespit edilmesi için Peseran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen Delta Testi kullanılmıştır. Delta testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

Ho: Eğim Katsayıları homojendir.

H1: Eğim Katsayıları heterojendir.

Tablo 1: Homojenlik Testi Sonuçları

	<i>Test İstatistiği</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
Delta_tilde	28.456	0.000
Delta_tilde_adj	31.981	0.000

Delta testi sonuçlarına göre eğim katsayılarının homojen olduğunu ifade eden Ho hipotezi %5 anlam düzeyinde reddedilmiştir. Yani eğim katsayıları heterojendir. Tablo 2'de değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

<i>TEST</i>	<i>LNGDP</i>	<i>LNFIX</i>	<i>LNT0</i>	<i>LNLBF</i>
Breusch- Pagan				
LM	12772.15(0.0000)	9228.931(0.0000)	11863.93(0.0000)	11429.66(0.0000)
Peseran Scaled-LM	321.8727(0.0000)	227.3784(0.0000)	297.6513(0.0000)	286.0698(0.0000)
Bias corrected scaled LM	321.0466(0.0000)	226.5523(0.0000)	296.8252(0.0000)	285.2437(0.0000)
Peseran CD	106.1875(0.0000)	70.61387(0.0000)	99.79448(0.0000)	77.42010(0.0000)

*Tablodaki değerler test istatistiğini, parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. Modelin uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre 2 olarak tespit edilmiştir.

Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığını araştıran testler içinde zaman boyutu, birim boyutundan büyük olduğu için ($N > T$) Peseran CD testi dikkate alınmıştır. Tüm değişkenler için yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindeki H_0 hipotezi %5 anlam düzeyinde reddedilmiştir. Yani serilerde yatay kesit bağımlılığı vardır. Serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu için ikinci nesil birim kök testlerinden birisi olan CIPS testi uygulanmıştır. Tablo 3, CIPS birim kök testinin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: CIPS Birim Kök Testi

<i>Değişkenler</i>	<i>Sabitli</i>		<i>Sabitli ve Trendli</i>	
	<i>Düzeyde</i>	<i>Farkı alındığında</i>	<i>Düzeyde</i>	<i>Farkı alındığında</i>
LNGDP	-2.1711	-2.9454	-1.8424	-3.0057
LNFIX	-1.7830	-3.3684	-1.9392	-3.3794
LNT0	-1.7725	-3.7667	-1.7850	-3.8886
LNLBF	-2.3197	-3.5076	-2.0390	-3.7664

Sabitli kritik değerler %1, %5 ve %10'da sırasıyla -2.29,-2.13 ve -2.06'dır. Sabitli ve trendli kritik değerler %1, %5 ve %10'da sırasıyla -2.79, -2.65 ve -2.56'dır.

Logaritması alınmış verilerin CIPS birim kök testi sonuçları sabitli ve trendli modelde düzeyde birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Serilerin farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Yani değişkenlerin tümünün $I(1)$ olduğu söylenebilir. Serilerin $I(1)$ olduğu durumda durağan olmayan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı için eşbütünleşme testi yapılmaktadır. Çalışmada serilerin yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliğini dikkate alan Westerlund eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Tablo 4: Westerlund Test Sonuçları

<i>İstatistik Değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
-2.3545	0.0093

Tablo 4'deki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup değişkenler eşbütünleşiktir. Tablo 5'te modeldeki değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin ortaya konulabilmesi için Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Tablo 5: Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi

<i>Nedensellik Yönü</i>	<i>W istatistiği</i>	<i>Z-bar</i>	<i>Olasılık</i>
LNFIX2→LNGDP	2.955	1.639	0.101
LNGDP→LNFIX2	6.137	9.206	0.000
LNLBF→LNGDP	3.466	2.853	0.004
LNGDP→LNLBF	5.102	6.743	0.000
LNTA1→LNGDP	3.698	3.406	0.000
LNGDP→LNTA1	3.922	3.938	0.000
LNLBF→LNFIX2	4.852	6.150	0.000
LNFIX2→LNLBF	4.401	5.077	0.000
LNTA1→LNFIX2	4.315	4.872	0.000
LNFIX2→LNTA1	4.343	4.938	0.000

LNTA1→LNLBF	4.739	5.879	0.000
LNLBF→LNTA1	3.965	4.041	0.000

Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre brüt sabit sermayeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bunun dışında Tablo 5'te belirtilen değişkenler arasında nedensellik tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının ve heterojenliğin tespit edilmesi durumunda eğer değişkenler I(1) ise uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesi için AMG (Augmented Mean Group) tahmincisi kullanılabilir. Uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi ve ilişkinin tespiti için yapılan AMG tahmin sonuçları tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: AMG Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişken	Katsayı	Standart hata	z	Olasılık
LNFIX	0.2376513	0.0173467	13.70	0.000
LNT0	0.0647339	0.0298447	2.17	0.030
LNLBF	0.0216663	0.0921762	0.24	0.814
C	3.661944	1.654974	2.21	0.027
Wald chi2	193.59			
Prob.	0.0000			

AMG tahmin sonuçlarına göre ticari açıklık ve brüt sabit sermaye yatırımları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir ve katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır. Ticari açıklıkta meydana gelen %1'lik artış, ekonomik büyüme üzerinde %0.065'lik bir artışa yol açmaktadır. Toplam işgücü değişkeninin büyüme üzerindeki etkisi pozitif olup istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Ekonometrik sonuçlar iktisadi olarak yorumlanacak olursa; ticari açıklık ile birlikte uluslararası ticaretin serbestleşmesi, büyük ölçekli sınır ötesi finansal hareketlilik ve doğrudan yabancı yatırımların hacminin genişlemesi küreselleşmeyi hızlandırarak küresel piyasalarda rekabeti arttırmaktadır. Ticaret önündeki engellerin azalması, uluslararası ekonomik işlemlere yönelik politika kararları ve özellikle bilgi ve iletişim alanında olmak üzere yeni teknolojilerin etkisi bu gelişmelere zemin hazırlamaktadır. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi, küreselleşme sürecine farklı bir nitelik kazandırmış ve zamanın, mekânın doğal engelleri büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Malların, sermayenin, bilginin ve insanların dünyanın farklı noktalarına ulaşmasının maliyeti önemli ölçüde azalırken küresel iletişim ağı genişlemiştir. Bu durum dünya çapındaki ekonomik işlemlerin verimliliğini artırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda büyüme oranı artmaktadır. Bu alışma çoğunluğu gelişmiş ülkelerden oluşan OECD yesi lkeler üzerine yapıldığı için analiz sonuçları bu süreci desteklemektedir ve sonuçlar literatürdeki çoğu çalışmayla benzerlik göstermektedir. Dar ve Amirkhalkhali (2003) tarafından 1971-1999 yılları arasında 19 OECD lkesi için yapılan çalışmada ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif olduğu saptanmıştır. 1997-2020 yılları arasında OECD lkelerinin tümü için yapılan bu çalışmada ise aynı Şekilde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi pozitif bulunmuştur. OECD yesi ülkelerinde de içinde olduğu ülkeleri dikkate alan diğer çalışmalarda bu çalışmaya benzer sonuçlar bulunmuştur (Bkz Frankel ve Romer (1999), Dollar ve Kraay (2001), Wacziarg (2001), Nourzad ve Powell (2003), Yanikkaya (2003), Kim (2011), Gries ve Redlin (2012), Zeren ve Ari (2013), Alam ve Sumon (2019), Bardi ve Hfaiedh (2021), İspiroğlu ve Taş (2022)).

6. SONUÇ VE TARTIşMA

Küreselleşme sürecinden tüm lkeler farklı Şekillerde etkilenmektedir. Gerek bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler gerekse ulaşım sistemlerindeki gelişmeler mal, hizmet ve insan hareketliliğini arttırmakta olup günümüzde bilginin çok hızlı bir Şekilde yayılmasını sağlamıştır. Küreselleşme sürecinde ülkelerin avantajlı konuma gelmesi için gerekli düzenlemeleri yapmaları ve politikalarını buna göre Őekillendirmeleri gerekmiştir. Bir tarafta dış ticarete serbestleşme ve dışa açılmanın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği gözlemlenen Uzakdoğu lkelerinin başarısı diğer

tarafından ise dışa açılmadan olumsuz etkilediği düşünülen gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke örnekleri her ülkenin aynı şekilde bu süreçten etkilenmediğini ortaya koymuştur.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi, büyük ölçekli sınır ötesi finansal hareketlilik ve doğrudan yabancı yatırımların hacminin genişlemesi küreselleşmeyi hızlandırarak küresel piyasalarda rekabeti arttırmıştır. Ticaret önündeki engellerin azalması, uluslararası ekonomik işlemlere yönelik politika kararları ve özellikle bilgi ve iletişim alanında olmak üzere yeni teknolojilerin etkisi bu gelişmelere zemin hazırlamıştır. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi, küreselleşme sürecine farklı bir nitelik kazandırmış ve zamanın, mekânın doğal engelleri büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Malların, sermayenin, bilginin ve insanların dünyanın farklı noktalarına ulaşmasının maliyeti önemli ölçüde azalırken küresel iletişim ağı genişlemiştir. Bu durum dünya çapındaki ekonomik işlemlerin verimliliğini artırmıştır. Böylelikle piyasalar küresel hale gelmiş, mal ve hizmet çeşitliliği sürekli olarak artmıştır.

Literatürde ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ciddi şekilde tartışılmaktadır. Küreselleşme sonucunda hızlanan ticari ve finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyip etkilemediği ülkelerin durumuna göre değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Bu nedenle farklı dönem ve farklı ülkeler için yapılan çalışmalar önem arz etmektedir. Bu çalışmada Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) üyesi ülkelerde 1997-2020 arasındaki dönemde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu saptanmıştır. Literatürdeki ekonomik büyüme ve ticari ve finansal açıklıkla ilgili panel veri analiz yöntemiyle yapılmış olan çalışmalara bakıldığında ağırlıklı olarak ticari açıklığın büyümeyi olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Frankel ve Romer (1999), Dollar ve Kraay (2001), Wacziarg (2001), Nourzad ve Powell (2003), Yanikkaya (2003), Kim (2011), Gries ve Redlin (2012), Bonga-Bonga ve Kinack (2019), Alam ve Sumon (2019), İspiroğlu ve Taş (2022), farklı sayıdaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde çalışmıştır. Bazı çalışmalar ise spesifik ülke grupları, bölgesel işbirliği içindeki ülke grupları ya da aynı uluslararası ekonomik kuruluşa üye ülkeler üzerine çalışmıştır. Bunlara örnek olarak OECD üyesi ülkeler üzerine olan Dar ve Amirhalkhali (2003), Afrika ülkeleriyle çalışan Vlastou (2010), G7 ülkeleriyle çalışan Zeren ve Ari (2013), Baltık ülkeleriyle çalışan Dritsaki (2015), sahra altı Afrika ülkeleri için çalışan Brueckner ve Lederman (2015) ve Conteh, Yijun ve Sesay (2021), müslüman ülkeler için çalışan Muhammad ve Jian (2016), Afrika ülkeleri için çalışan Mangir, Kabaklarlı ve Ayhan (2017), Asya ülkeleri için çalışan Alam ve Sumon (2019), Akdeniz ülkeleri için çalışan Bardi ve Hfaiedh (2021), BRICS ülkeleri üzerine çalışan Yenipazarlı, Cambazoğlu ve Begeç (2022), BRICS-T ülkelerini analiz eden Karaca, Güney ve Hopoğlu (2022) çalışmaları örnek olarak verilebilir. Literatürde Vlastou (2010), Kim (2011); Conteh, Yijun ve Sesay (2021) ve Brueckner ve Lederman (2015)'in çalışmalarına bakıldığında ticari açıklığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşımlardır. Dışa açılma sürecinde gerekli yasal ve hukuki altyapıları yetersiz, üretim yapısı zayıf olan az gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler dış rekabete uyum sağlayamayarak dışa açıklık sonucunda ekonomik büyümeleri olumsuz etkilemiştir.

Sonuç olarak literatüre bakıldığında çalışmaların çoğunluğu ticari açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği yönünde sonuca ulaşmıştır. 38 OECD üyesi ülke için panel veri analizi yöntemiyle yapılan bu çalışma ticari açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği yönündeki argümanı desteklemektedir. Westerlund eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup değişkenler eşbütünlüktedir. Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. AMG tahmin sonuçlarına göre ticari açıklık ve brüt sabit sermaye yatırımları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir ve katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır. OECD ülkelerinin dış ticaret hacminin artmasını sağlayacak adımlar atılması, ticaret yapılan ülke sayısının ve ürün çeşitliliğinin artırılması, ticaretin önündeki engellerin azaltılması bu açıdan önemlidir.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Adams, S. (2008). Globalization and income inequality: Implications for intellectual property rights. *Journal of Policy Modeling*, 30(5), 725-735. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2007.10.005>
- Alam, K.J. ve Sumon, K.K. (2019). Causal relationship between trade openness and economic growth: A panel data analysis of asian countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(1), 118-126. <https://ideas.repec.org/a/eco/journ1/2020-01-15.html>
- Bahmani-Oskooee, M. ve Niroomand, F. (1999). Openness and economic growth: An empirical investigation. *Applied Economics Letters, Taylor & Francis Journals*, 6(9), 557-561. https://aquila.usm.edu/fac_pubs/4790.
- Bardi, W. ve Hfaiedh, M.A. (2021). International trade and economic growth: evidence from a panel ARDL-PMG approach. *International Economics and Economic Policy*. 18, 847-868. <https://doi.org/10.1007/s10368-021-00507-4>.
- Bonga-Bonga, L. ve Kinfack, E. (2019). The growth effect of trade openness on African countries: Evidence from using an instrumental variable panel smooth transition model. MPRA Paper No. 92111. <https://mpra.ub.unimuenchen.de/92111/>.
- Brander, J. ve Spencer, B. (1983). International R&D rivalry and industrial strategy, *Review of Economic Studies*, 50, 707-722. <https://doi.org/10.2307/2297771>
- Brueckner, M. ve Lederman, D. (2015), Trade openness and economic growth: Panel data evidence from Sub-Saharan Africa. *Economica*, 82, 1302-1323. <https://doi.org/10.1111/ecca.12160>.
- Chang, R., Kaltani, L. ve Loayza, N.V. (2009). Openness can be good for growth: The role of policy complementarities. *Journal of Development Economics*, 90, 33-49. <https://doi.org/10.3386/w11787>.
- Christiansen, L., Schindler, M. ve Tressel, T. (2009). Growth and structural reforms: A new assessment. International Monetary Fund, Research Department, IMF Working Paper WP/09/284, 1-52. <https://ssrn.com/abstract=1531517>.
- Conteh, S.B., Yijun Y, Sesay B (2021), Economic growth effects of the interaction of trade openness and institutions quality: Empirical evidence from Sub-Saharan Africa. *International Journal of Economic and Financial Issues*. 11(1), 34–48. <https://doi.org/10.32479/IJEFI.10098>.
- Dar, A., & Amirhalkhali, S. (2003). On the impact of trade openness on growth: Further evidence from OECD countries. *Applied Economics*, 35(16), 1761-1766. <https://doi.org/10.1080/0003684032000129020>.
- Dixit, A. (1987). *Strategic aspects of trade policy*. T. F. Bewley (Yay. Haz), Advances in economic theory: 5th world congress içinde (s. 329-362). New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521340446.009>
- Dollar, D. ve Kraay, A. (2001). Trade, growth, and poverty. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/278551468743972606/pdf/multi0page.pdf>.

- Dritsaki, C. (2015). Effect of trade openness and foreign direct investment on economic growth: An empirical research of the three Baltic countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, 133, 191-199.
- Eusufzai, Z. (1996). Openness, economic growth, and development. *Economic development and cultural change*, 44 (2), 333-338. <http://www.jstor.org/stable/1154406>
- Frankel, J. ve Romer, D. (1999). Does trade cause growth?. *American Economic Review*, 89 (3), 379-399. <https://doi.org/10.1257/aer.89.3.379>
- Freund, C. ve Bolaky, B. (2008). Trade, regulations and income. *Journal of development economics*, 87, 309-321. <https://doi.org/10.1016/J.JDEVECO.2007.11.003>
- Gries, T. ve Redlin, M. (2012). Trade openness and economic growth: A panel causality analysis. Center For International Economics, Working Paper Series, No. 2011-06, June 2012.
- Grossman, G. M., Helpman, E. (1991). Trade, knowledge spillovers and growth. *European Economic Review*, 35(2), 517-526. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(91\)90153-A](https://doi.org/10.1016/0014-2921(91)90153-A).
- ILO-International Labour Organization, (2004). *A fair globalization: Creating opportunities for all*. Switzerland: ILO Publishing. https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2004/104B09_19_engl.pdf
- İspiroğlu, F. ve Taş, S. (2022). Yükselen piyasa ekonomilerinde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Ekonometrik bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 182- 207. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.846218>
- Karaca, T., Güney, N. ve Hopoğlu, S. (2022). Ticari dışa açıklık-doğrudan yabancı yatırımlar-ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS-T ülkeleri örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 109-146. <https://doi.org/10.33399/biibfad.937591>.
- Katircioğlu, S. (2010). Trade and growth in a non-recognized small island state: Evidence from the Turkish republic of Northern Cyprus. *Journal of Business Economics and Management*, 11, 112–130. <https://doi.org/10.3846/jbem.2010.06>
- Keho, Y. (2017). The impact of trade openness on economic growth: the case of Cote d'Ivoire. *Cogent Economics&Finance*. <https://doi.org/10.1080/23322039.2017.1332820>.
- Khandare, V.B. (2011). Impact of globalization on international trade (with special reference to India). *International Journal of Trade in Services*, 3(1), 1-14.
- Kim, D. H. (2011). Trade, growth and income, *The Journal of International Trade and Economic Development*, 20(5), 677-709. <https://doi.org/10.1080/09638199.2011.538966>.
- Köse, Ö. (2003). Küreselleşme sürecinde devletin yapısal ve işlevsel dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, 14(49), 3-46. <https://www.jurix.com.tr/article/9365>.
- Lee, H.Y., Ricci, L.A. ve Rigobon, R. (2004). Once again, is openness good for growth?, *NBER Working Paper 10749*. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w10749/w10749.pdf.
- Nourzad, F. ve Powell, J. (2003). Openness, growth, and development: Evidence from a panel of developing countries. *Scientific Journal of Administrative Development*, 1(1), 72-94. https://epublications.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1102&context=econ_fac&https://doi.org/10.1016/J.JDEVECO.2007.11.003
- Mangir, F., Kabaklarlı, E. ve Ayhan, F. (2017). An analysis for the relationship between trade openness and economic growth: Evidence for ten African countries. *Journal of Management and Economics Research*, 15, 58-71. <https://doi.org/10.11611/yead.373442>.
- Muhammad, F., ve Jian, Z. (2016). The relationship between trade openness and economic growth in Muslim countries: An empirical investigation. *Economics*, 5(2), 15-19. <https://doi.org/10.11648/j.eco.20160502.11>.

- OECD. (2011). *OECD science, technology and industry scoreboard 2011. Innovation and growth in knowledge economies*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/20725345>.
- Sachs, J. D. ve Warner, A. M. (1995). Natural resource abundance and economic growth. *NBER Working Papers* 5398. <https://doi.org/10.3386/w5398>.
- Silajdzic, S., ve Mehic, E. (2018). *Trade openness and economic growth: Empirical evidence from transition economies*. Trade and Global Market içinde, 9-23. Publish intechOpen, <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.75812>
- Subaşat, T. (2008). What is globalization and what is not?: A political economy perspective, *Izmir University of Economics Working Paper No: 08/01*. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/175895/1/wp0801.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-oecd.tr.mfa.
- Vlastou, I. (2010). Forcing Africa to open up to trade: Is it worth it?. *The Journal of Developing Areas*, 44(1), 25-39. <https://doi.org/10.1353/jda.0.0086>.
- Wacziarg, R. (2001). Measuring the dynamic gains from trade, *World Bank Economic Review*, 15(3), 393-429. https://ijbssnet.com/journals/Vol_4_No_9_August_2013/32.pdf
- Yanikkaya, H. (2003). Trade openness and economic growth: A cross country empirical investigation, *Journal of Development Economics*, 72(1), 57–89. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(03\)00068-3](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(03)00068-3).
- Yenipazarlı, A., Cambazoğlu ve Bege, E. (2022). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme bağlantısı: BRICS örneği. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 9(1), 38-61. <https://doi.org/10.34232/pjess.1094236>
- Zeren, F. ve Ari, A. (2013). Trade openness and economic growth: A panel causality test. *International Journal of Business and Social Science*, 4(9), 317-324. https://ijbssnet.com/journals/Vol_4_No_9_August_2013/32.pdf.

Türkiye’de Yüksek Teknoloji, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Beşerî Sermaye Arasındaki İlişki: Fourier ARDL Yaklaşımı¹

The Relationship Between High Technology, Government Expenditures, Economic Growth and Human Capital in Turkey: The Fourier ARDL Approach

Emrah SOFUOĞLU²

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de kamu harcamalarının, kişi başına gelirin ve yüksek teknoloji ihracatının beşerî sermayeyi ne yönde etkilediğini araştırmaktır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisini test etmek için Fourier bootstrap ARDL (FARDL) yöntemi kullanılmıştır. Ardından FARDL modeline dayalı uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır.

Bulgular: FARDL analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye’de kamu harcamalarının, kişi başına GSYH’nin ve yüksek teknoloji ihracatının beşerî sermaye üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Sınırlılıklar: Çalışma Türkiye için 1990-2019 dönemi ile sınırlanmıştır.

Özgünlük/Değer: Ekonomik kalkınma, teknolojik gelişme ve vatandaşların refah seviyesinin artırılmasında beşerî sermayenin önemli bir rolü vardır. Bu çalışmada beşerî sermaye ve diğer değişkenler arasındaki ilişki güncel bir ekonometrik yöntem olan ve gözlem sayısı düşük olan analizlerde güçlü sonuçlar veren FARDL yöntemi ile sınanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beşerî Sermaye, Yüksek Teknoloji İhracatı, Kamu Harcamaları, Fourier ARDL

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine how government expenditures, per capita income and high technology exports affect human capital in Turkey.

Design/Methodology: The study employs Fourier bootstrap ARDL (FARDL) model to test the cointegration relationship between the variables. Then, long-term coefficient estimation based on the FARDL model is applied.

Findings: According to the FARDL analysis, a long-term cointegration relationship is determined between the variables. Accordingly, government expenditures, GDP per capita and high technology exports have a positive effect on human capital in Turkey.

Limitations: The study is limited to the period of 1990-2019 for Turkey.

Originality/Value: Human capital has an important role in economic development, technological development and increasing the welfare. In this study, the relationship between human capital and other variables is tested with the FARDL method, which is a current econometric method and gives robust results for analysis with low number of observations.

Keywords: Human Capital, High Technology Exports, Government Expenditures, Fourier ARDL

¹ Bu çalışma 18-19 Haziran 2022 tarihinde düzenlenen International Symposium on Economics Finance and Econometrics (ISEFE) kongresinde bildiri olarak sunulmuş ve revize edilerek Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi’ne gönderilmiştir.

² Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, emrahsofuoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7716-1599

1. GİRİŞ

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerini ve vatandaşlarının refahlarını artırmak için öncelikle ekonomik büyümelerinde sürdürülebilir bir artış yakalamaları gerekmektedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok mekanizma bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz fiziki sermayedir. Ancak kalkınmanın temelini yalnızca fiziki sermaye ve teknoloji gibi faktörlere dayandırmak yeterli bir yaklaşım değildir (Crocker, 1991). Bu bağlamda, fiziki sermayeye ek olarak beşerî sermaye de ekonomik kalkınmayı etkileyen önemli mekanizmalardan biridir. Beşerî sermaye özellikle modern ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olarak görülmektedir (Schultz, 1992). Beşerî sermayenin ekonomik büyüme modellerinden biri olarak görülmesi teorik olarak Lucas (1988) ve Romer (1986)’in içsel büyüme modelleriyle başlamıştır. İçsel büyüme teorileri uzun dönemde girdi başına çıktı artabileceğini ortaya koymuştur. Söz konusu çıktı artışını elde etmek için nitelikli işçiler, gelişmiş beşerî sermaye ve bilgi ve beceri arasında pozitif bir etkileşim olması gerekmektedir.

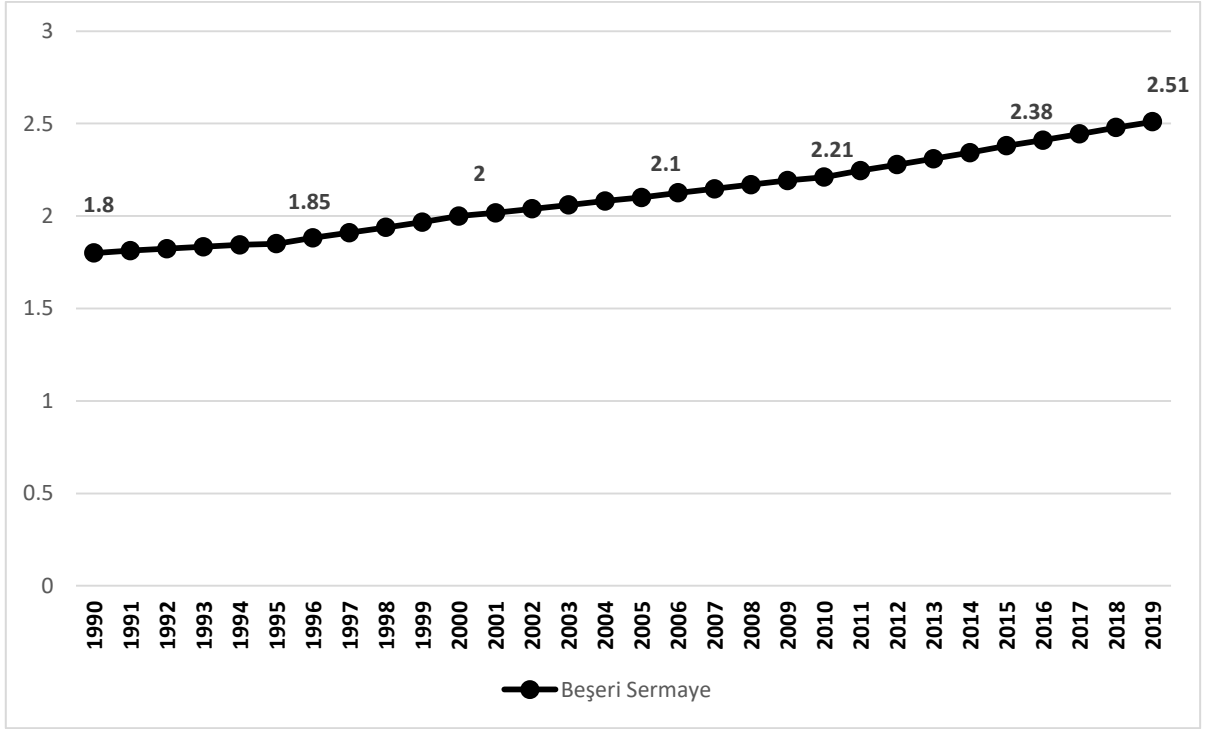
Beşerî sermaye kavramının İkinci Dünya Savaşı’nın ardından öne çıktığını ifade eden Kuzören vd. (2019) 1950 ortalarına kadar sermayenin yalnızca fiziki olarak (makine, teçhizat, fabrika vs.) tanımlandığını ancak 1960’lardan itibaren ülkelerin ekonomik durumlarının ve gelişmişliklerinin açıklanmasında fiziki sermayenin tek başına yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Teorik literatüre göre beşerî sermaye ekonomik büyümeye iki yönde etki etmektedir. Bu etkiler düzey etkisi ve oran etkisi olarak tanımlanmaktadır. Düzey etkisine göre beşerî sermaye bir üretim faktörü olarak doğrudan üretim sürecine katılmakta ve böylece çıktı artışı meydana gelmekteyken oran etkisine göre ise beşerî sermaye eğitim inovasyonu ve yeni teknolojilerin yayılmasını ve içselleştirilmesini sağlayarak teknolojinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Yılmaz vd., 2019). Bu nedenle çıktı miktarı ve kalitesinde meydana gelecek artış için fiziksel sermaye ile beraber beşerî sermayenin de arttırılması gerekmektedir (Schultz, 1992). Çünkü kişi başına düşen beşerî sermayede meydana gelecek artış kişi başına gelirin de artmasına yol açacaktır (Barro, 1991). Denison (1962) ve Becker (1964) ise daha iddialı bir varsayımda bulunarak, fiziksel sermaye yatırımlarına nispeten beşerî sermaye yatırımlarının daha verimli olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun nedeni beşerî sermayenin ekonomik kalkınma üzerinde daha güçlü bir etkisi olduğu düşüncesidir. Bunlara ek olarak, eğitim, sağlık ve iç göç için yapılan doğrudan harcamaların da beşerî sermayeyi pozitif etkilediği düşünülmektedir (Berber vd., 2013). Doryan’a (2001) göre hükümetler bireylere sağladığı kaliteli eğitim ve sağlık hizmetleri beşerî sermaye birikimini arttıracak ve böylece uzun vadede ekonomik büyüme olumlu etkilenecektir. Gupta vd. (1998), eğitim ve sağlık sektörlerine yapılan devlet harcamalarının beşerî sermaye üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğini ve ekonominin büyümeye katkıda bulunarak yoksulluğun azalmasına neden olacağını belirtmiştir. Beşerî sermayeye odaklanma ihtiyacıyla ilgili önemli bir nokta da devletin rolüdür. Beşerî sermaye açısından, sağlık hizmetleri, tatlı su kullanımı, ilköğretim, yeterli barınma ve temiz çevre hükümetlerin nihai hedefleridir (Suescun, 2007). Bu bağlamda verimli kamu harcamaları beşerî sermayenin arttırılmasında etkili olabilir.

Schultz (1961), beşerî sermayenin ölçümünün zor ve karmaşık olduğunu ifade etmiş ve beş faktöre yoğunlaşmıştır. Bunlar;

- i) Genel olarak bir halkın yaşam beklentisini, dayanıklılığını, canlılığını ve canlılığını etkileyen tüm harcamaları içerecek şekilde tasarlanmış sağlık tesisleri ve hizmetleri;
- ii) Firmalar tarafından düzenlenen eski tarz çıraklık dahil iş eğitimleri;
- iii) İlk, orta ve daha yüksek seviyelerde resmi olarak organize edilmiş eğitim sistemi;
- iv) Özellikle tarımda yaygınlaştırma programları da dahil olmak üzere devletin düzenlediği çalışma programları;
- v) Yeni iş fırsatlarına yakalamak için bireylerin ve ailelerin göçü.

Schultz (1961), beşerî sermaye konusunda genel olarak yukarıda sıralanan maddelerden sadece eğitim sisteminin akla geldiğini ifade etmiş geri kalanların ise ihmal edildiğini öne sürmüştür. Bunlara ek olarak, beşerî sermayeyi okullaşma oranı (Barro, 1991; Mankiw vd., 1992) ve işçilerin nitelik farklılıklarıyla (Mulligan ve Sala-i Martin, 1995) açıklayan çalışmalar da bulunmaktadır.

şekil 1: Türkiye'de Yıllara Göre Beşeri Sermayedeki Değişim (1990-2019)

Kaynak: Penn Worlds Table, 2022

Pennworlds Table tarafından oluşturulan beşeri sermaye endeksi, Barro ve Lee (2013)'nin bahsettiği ortalama okullaşma sayısı ve Psacharopoulos (1994)'un değindiği eğitime geri dönüş oranına dayanarak oluşturulmaktadır. şekil 1 Türkiye'de 1990-2019 döneminde beşeri sermayenin gelişimini göstermektedir. Buna göre beşeri sermaye endeksi 1990 yılından itibaren istikrarlı bir artış göstermektedir. 1990 yılında 1.80 olan beşeri sermaye 2000 yılına gelindiğinde 2, 2010 yılında 2.38 ve 2019 yılında ise 2.51 değerine ulaşmıştır. Beşeri sermaye stokunun artması o ülkede eğitim, sağlık, teknoloji ve kalkınmanın da gelişmesine katkı sağlamaktadır. Beşeri sermayenin bir diğer önemi başka lkelerde meydana gelen teknolojik değişimlere adapte olmayı ve yeni gelişmelerin benimsenmesini kolaylaştırmaktadır.

Bu alışmada Türkiye'de kamu harcamalarının, ekonomik büyümenin ve yüksek teknolojinin beşeri sermaye üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla 1990-2019 verileri incelenmiş olup değişkenler arasındaki ilişki Fourier ARDL yaklaşımıyla incelenmiştir. Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde beşeri sermayeye yönelik teorik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde literatür taraması sunulmuştur. nc bölümde ise ampirik yöntem tanıtılmış ve sonuçlar raporlanmıştır. Son olarak, analiz sonuçları tartişılmış ve Türkiye için bazı politika önermeleri sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu kısımda beşeri sermaye, ekonomik büyüme, kamu harcamaları ve yüksek teknoloji ihracatına yönelik literatür taraması yapılmıştır. Ampirik bulgular genel olarak beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bununla yüksek teknoloji ihracatı ve beşeri sermaye arasında bir ilişki tespit eden çalışmalara da rastlamak mümkündür.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Örneklem	Yöntem	Sonuç
Levin ve Raut (1997)	1965-1985	30 sanayileşmiş ülke	Panel veri analizi	Ticaret politikaları ve eğitim harcamaları arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca beşeri sermaye yatırımları büyümeye katkı sağlamaktadır.
Asteriou ve Agiomirgianakis (2001)	1960-1994	Yunanistan	Eşbütünleşme analizi	Beşerî sermaye göstergesi olarak ilk, orta ve yükseköğrenime kayıt oranları ile ekonomik büyüme eşbütünleşiktir.
Çakmak ve Gümüş (2005)	1960-2002	Türkiye	Eşbütünleşme analizi	Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme eşbütünleşiktir.
Serel ve Masatçı (2005)	1950-2000	Türkiye	Eşbütünleşme analizi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme uzun dönemde eşbütünleşiktir. Ayrıca büyümeden beşerî nedenidir.
Swift (2006)	1950-2000	8 ülke	Panel veri analizi	Yüksek teknoloji ihracatının belirleyicilerinden biri de beşeri sermayedir.
Kar ve Taban (2006)	1969-2001	Türkiye	Eşbütünleşme ve nedensellik analizi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Suescun (2007)	2000-2005	15 latin Ülkesi	Panel veri analizi	Hükümet harcamaları ekonomik büyümeyi, refahı, insani gelişmeyi ve sosyal ilerlemeyi olumlu yönde etkilemektedir.
Ersoy ve Yılmaz (2007)	1985-2005	23 gelişen piyasa ekonomisi	Panel veri analizi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
Altıntaş ve Çetintaş (2011)	1970-2005	Türkiye	Eşbütünleşme ve nedensellik analizi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme uzun dönemde beraber hareket etmektedir. Ayrıca beşerî sermayeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Umutlu (2011)	vd. 2000-2007	29 OECD ülkesi	Panel veri analizi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur.
Koç (2013)	2012	27 AB ülkesi	Yatay kesit analizi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme uzun dönemli ve pozitif bir ilişki vardır.
Manga (2015)	vd. 1995-2011	BRICS	Panel veri analizi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur.
Ali et al. (2018)	1980-2016	Pakistan	Eşbütünleşme ve nedensellik analizi	Beşeri sermaye ve ekonomik büyümeden dış yardımların nedenidir. Beşeri sermaye ve insani gelişme endeksi arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Duan et al. (2022)	2000-2018	BRICS	Panel veri analizi	Beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerinde sınırlı düzeyde olumlu bir etkisi vardır ve yönetim performansı, beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini olumlu yönde etkilemektedir.
Han ve Lee (2020)	1986-2017	Kore	Karşı olgusal analiz	Eğitim başarısındaki artış devam ettikçe, beşerî sermaye önümüzdeki yirmi yılda önemli bir büyüme belirleyicisi olmaya devam edecektir.
Yang (2020)	2000-2016	Gelişmekte olan ülkeler	Panel veri analizi	Sağlık harcamalarının ve ekonomik büyümenin, beşerî sermayenin üzerinde farklı seviyelerde anlamlı etkisi bulunmaktadır.
Kırıkçı ve Yanar (2020)	2002-2016	26 gelişmiş 64 gelişmekte olan ülke	Panel veri analizi	Gelişmiş ülkelerde eğitim, sağlık demokrasi, hukuksal yapı ve yolsuzluk kontrolü ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Köksel ve Yılmaz (2021)	1990-2018	Farklı gelir gruplarına göre 117 ülke	Panel veri analizi	Tüm gelir gruplarında beşeri sermaye farklı oranlarda ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır.
Ulucak (2022)	1960-2019	Türkiye	Eşbütünleşme testi	Kamu harcamalarının ve işsizlik beşerî sermaye birikimini negatif etkilerken kişi başına düşen gelir ve nüfus ise pozitif etkilemekteyken söz konusu ilişki gelişmekte olan ülkelerde istatistiki olarak anlamsızdır.
Acet ve Erkoçak (2022)	2000-2019	G-20 ülkeleri	Panel veri analizi	Beşeri sermaye harcamaları göstergelerinden sağlık harcamaları ve fiziki sermaye harcamaları göstergelerinden sabit sermaye harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki vardır.

3. MODEL VE VERİ

Beşerî sermaye, ekonomik büyüme, kamu harcamaları ve yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi test etmek için çalışma aşağıdaki modeli dikkate almaktadır:

$$BS_{it} = \beta_1 GSYH_{it} + \beta_2 KH + \beta_3 YT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada BS, GSYH, KH ve YT sırasıyla beşerî sermaye, ekonomik büyüme, kamu harcamaları ve yüksek teknoloji ihracatını temsil etmektedir. Beşerî sermaye verisi Penn Worlds Table veritabanından alınmıştır. Yüksek teknoloji ihracatı OECD veritabanından, kamu harcamaları ve GSYH verileri ise Dünya Bankasından temin edilmiştir.

Değişkenlerin farklı derecelerde bütünlendiği durumlarda eşbütünlüşme testleri kullanılamaz. Bunun yerine Pesaran vd. (2001), ARDL eşbütünlüşme testini önermiştir. ARDL yaklaşımı F ve t istatistiklerini dikkate alır. Test istatistiğinin kritik üst sınır değerlerinden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilir. Denklem (2), bu çalışma için ARDL modelini göstermektedir.

$$\Delta BS_t = \beta_0 + \beta_1 BS_{t-1} + \beta_2 GSYH_{t-1} + \beta_3 KH_{t-1} + \beta_4 YT_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho-1} \varphi_i' \Delta BS_{t-i} + \sum_{i=1}^{\rho-1} \delta_i' \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^{\rho-1} \vartheta_i' \Delta KH_{t-i} + \sum_{i=1}^{\rho-1} \vartheta_i' \Delta YT_{t-i} + e_t \quad (2)$$

Burada Δ birinci fark operatörüdür ve ρ gecikme uzunluğudur. Akaike Bilgi Kriterleri optimal gecikme uzunluğunu belirlemektedir. Pesaran et al. (2001), bir eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı için F testi (F_A) ve t-testi (t) kullanmaktadır.

$$H_{0A}: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0 \quad (3)$$

$$H_{0B}: \beta_1 = 0 \quad (4)$$

McNon vd. (2018) Denklem (3)'ü modifiye ederek ana hipotezi test eden ek bir F testi (F_B) geliştirmiştir.

$$H_{0C}: \beta_2 = \beta_3 = 0 \quad (5)$$

Eşbütünlüşme ilişkisini doğrulamak için yukarıda bahsedilen üç temel hipotezin tümü reddedilmelidir. McNon vd. (2018), değişkenlerin entegrasyon derecesi hakkında herhangi bir varsayımda bulunmamaktadır. Ancak bu yaklaşım, standart ARDL yaklaşımından daha sağlam sonuçlar vermektedir. Ek olarak, Yılcı vd. (2020) tarafından geliştirilen test sayesinde ARDL modeline Fourier fonksiyonları da dahil edilmektedir ve Fourier fonksiyonu sayesinde modeldeki yapısal değişiklikler görülebilmektedir.

$$d(t) = \sum_{k=1}^n a_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n b_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (6)$$

Burada n frekans sayısıdır, k frekansların sayısıdır, t trendi temsil etmektedir ve T örnek boyutudur. Denklemde Ludlow ve Enders (2000) ve Becker vd. (2006)'in oluşturduğu frekans değeri kullanılmıştır.

$$d(t) = \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (7)$$

Denklem (8) bu çalışma için FARDL modelini göstermektedir. Bu model kesirli sayıları dikkate almamaktadır.

$$\Delta BS_t = \beta_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 BS_{t-1} + \beta_2 GSYH_{t-1} + \beta_3 KH_{t-1} + \beta_4 YT_{t-1} + \sum_{i=1}^{\rho-1} \varphi_i' \Delta BS_{t-i} + \sum_{i=1}^{\rho-1} \delta_i' \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^{\rho-1} \vartheta_i' \Delta KH_{t-i} + \sum_{i=1}^{\rho-1} \vartheta_i' \Delta YT_{t-i} + e_t \quad (8)$$

3.1. Ampirik Sonuçlar

Çalışmada ampirik analiz için önce Fourier ADF ve ardından geleneksel ADF birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 2'de yer alan FADF birim kök testi sonuçlarına göre elde edilen FADF test istatistiklerinden küçüktür. Bu durum Fourier trigonometrik terimlerinin anlamsız olduğunu ifade

etmektedir. Bu durumda Enders ve Lee (2012) geleneksel ADF birim kök testini kullanmayı önermektedir. Tablo 2’de yer alan son iki satır ADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Fourier ADF (FADF) Birim Kök Testi

Değişkenler	k	FADF test değerleri	F test	ADF test ist. (level)	ADF test ist. (Δ, birinci fark)
BS	2	2.67	-4.05	2.95	-4.30*
GSYH	3	1.73	-3.78	-1.80	-3.75**
KH	1	-2.76	-4.35	-3.55**	-6.87*
YT	1	5.85	-4.35	0.59	-3.89*

FADF kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 12.21, 9.14 ve 7.78’dir. Bu kritik değerler Enders ve Lee (2012) çalışmasında Tablo 1a’da yer almaktadır ve gözlem sayısı ve frekans değerine göre belirlenmektedir. ADF kritik değerleri ise sırasıyla -3.70, -2.98 ve -2.63’dir.

Tablo 2’de yer alan ADF test bulguları BS, YH ve GSYH serilerinin düzey değerlerinde durağan değil iken birinci farklarında durağan olduğunu göstermektedir. KH serisi ise hem düzey hem de birinci fark değerlerinde durağandır. Serilerin birim kök içermesi durumunda tahmin edilen modelin sonuçları tutarlılık açısından tartışılmalı hale gelebilir. Bu nedenle birim kök içermeyen serilerle yapılan ampirik analizler daha fazla tercih edilmektedir. ARDL sınır testi tahmini yapmak için bağımlı değişkenin I(1) olması yani birinci derece de durağan olması yeterlidir. Bağımsız değişkenler ise düzey veya birinci fark değerlerinde durağan olabilir. Tablo 2’de yer alan birim kök analizi sonuçları bir sonraki aşamaya geçilip değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünlük ilişkisinden test edilmesini mümkün kılmaktadır. Tablo 3 FARDL eşbütünlük testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: FARDL Test Sonuçları

Optimal Frekans	F _A	Bootstrap kritik değerleri			t	Bootstrap kritik değerleri			F _B	Bootstrap kritik değerleri		
		10%	%5	%1		10%	%5	%1		10%	%5	%1
2	9.25*	2.87	3.62	6.13	4.54*	-2.17	-2.70	-3.46	7.64*	2.83	3.68	6.23

Not: *: %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Bootstrap kritik değerleri 5000 replikasyona tabi tutulmuştur.

Tablo 3’e göre F_A, t ve F_B test istatistiklerinin Bootstrap kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuç değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla beşerî sermaye, ekonomik büyüme, kamu harcamaları ve yüksek teknoloji ihracatı uzun dönemde beraber hareket etmektedir. Dolayısıyla bu aşamadan sonra ekonomik büyüme, kamu harcamaları ve yüksek teknoloji ihracatının beşerî sermaye üzerindeki etkisi incelenecektir. Tablo 4 uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: FARDL Modeline Dayalı Uzun Dönem Katsayı Tahmini Sonuçları (BS Bağımlı Değişken)

GSYH	KH	YT
5.508* (0.00)	0.002** (0.03)	6.396* (0.00)

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4 FARDL modeline dayanan uzun dönem katsayı tahmini sonuçlarını göstermektedir. Söz konusu modele ilgili fourier terimleri dahil edilerek tahmin yapılmıştır. Tablo 4’e göre tüm test istatistikleri anlamlı ve pozitifdir. Buna göre ekonomik büyüme, kamu harcamaları ve yüksek teknoloji ihracatının beşerî sermayeyi uzun dönemde olumlu yönde etkilemektedir. Elde edilen bulgular sonuç bölümünde tartışılmıştır.

4. SONUÇ

Bir ülkede beşerî sermayenin artması ülkelerin kalkınma yolunda hem ekonomilerini güçlendiren hem de bireylerin refahını artıran bir faktör olarak görülmektedir. Dolayısıyla beşerî sermaye konusu özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren ülkelerin önem verdiği konulardan biri haline gelmiştir. Ülkeler bu nedenle eğitim, sağlık ve teknoloji gibi alanlara yatırım yaparak girdi başına çıktıyı ve çıktı kalitesini artırmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışma Türkiye’de kamu

harcamalarının, ekonomik büyümenin ve yüksek teknoloji ihracatının beşerî sermayeyi ne yönde etkilediğini araştırmaktadır. Bu amaçla 1990-2019 dönemi incelenmiştir ve FARDL yaklaşımından faydalanılmıştır. FARDL analizi bulguları değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisini ortaya koymuştur. Söz konusu uzun dönemli ilişkiyi incelemek için FARDL modeline dayalı uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Tahmin sonuçları Türkiye’de kamu harcamalarının, kişi başına GSYH’nin ve yüksek teknoloji ihracatının beşerî sermayeyi artırdığını göstermektedir. Literatürde Türkiye için beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki olumlu ilişkiyi destekleyen çalışmalara rastlamak mümkündür (akmak ve Gümüş, 2005; Serel ve Masatçı, 2005; Kar ve Taban, 2006; Altıntaş ve etintaş, 2011). Bununla beraber, kamu harcamalarının beşerî sermayi azalttığı bulgusuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Ulucak, 2022).

Türkiye’nin özellikle genç nüfusu sayesinde beşerî sermaye kapasitesi yüksektir. Bu nedenle hem bireylerin donanımlarının artırılması hem de girdi başına çıktının artırılması açısından beşerî sermaye konusuna özellikle önem verilmelidir. Bunun için başta eğitim, sağlık olmak üzere teknoloji ve kurumsal altyapıya yönelik verimli yatırımlar yapılmalıdır. Avrupa Birliği üyesi olma hedefi olan Türkiye’de beşerî sermayenin verimliliği ve gelişimi üzerinde önemle durulmalıdır (Taban ve Kar, 2006). Bu yatırımların niceliğinden ziyade niteliğine odaklanmak beşerî sermaye ve yatırım verimliliği açısından daha değerlidir. Ancak sadece yatırımla beşerî sermayeyi artırmak mümkün değildir. Nitekim Ulucak (2022), bu çalışmanın aksine Türkiye’de kamu harcamalarının beşerî sermayeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmış ve bu sonucu kamu harcamalarının beşerî sermayenin artırılmasını sağlayan alanlara yeterince aktarılamadığı şeklinde yorumlamıştır. Bu bağlamda beşerî sermayeyi artırmak için eğitim, sağlık ve bilim alanlarına yatırımlarına ek olarak bu yatırımların iyi planlanması ve verimli alanlara yönlendirilmesi gerekmektedir.

Beşerî sermayenin önemli bileşenlerinden biri tarım sektörüdür (Schultz, 1961) ancak bu alan genellikle ihmal edilmektedir. Beşerî sermaye ile beraber birim başına çıktı miktarının artırılması sadece sanayi ve teknoloji alanlarında değil tarım alanında da önemli bir amaç olmalıdır. Bu nedenle özellikle ziraat odaları, sivil toplum kuruluşları ve diğer kurumlar vasıtasıyla çiftçilerin donanımını artırmaya yönelik eğitimler düzenlenmesi gerekmektedir. Bu eğitimler uzmanlaşmış kadrolar tarafından verilmeli ve illere özgü tarım ürünlerine yönelik olmalıdır.

Türkiye’nin beyin göçü noktasında da spesifik önlemler alması gerekmektedir. Çünkü yetişmiş nitelikli bireylerin başka ülkelere göç etmesi hem ülke açısından hem de beşerî sermaye açısından önemli bir kayıptır. Bu bağlamda özellikle bireylerin satın alma gücünü artıran politikaların uygulanması ve bireylere özgür ve kaliteli çalışma ortamının sunulması önemlidir. Son olarak, demokrasi, hukuk ve özgürlükler alanındaki iyileşmeler de şüphesiz beşerî sermayenin artırılmasına önemli katkıda bulunacaktır. Son olarak, beşerî sermayenin belirleyicilerine yönelik yapılacak çalışmalarda kişi başına düşen enerji tüketimi, karbon ayak izi ve ekolojik ayak izi gibi çevresel göstergelerin etkisinin incelendiği çalışmalar alana farklı boyutlarda katkı sağlayacak ve sürdürülebilir kalkınma literatürünü zenginleştirecektir.

Etik Beyan: Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: Yazarın katkı oranı % 100’dür.

Çıkar Beyanı: -

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

Author Contributions Statement: Author’s contribution rate is 100 %

Conflict of Interest: -

KAYNAKÇA

Acet, H. & Erkoçak H. E. (2022). Fiziki, Beşerî ve Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: G20 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama (Panel Veri Analizi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 141-155.

- Ali, H., Siddique, H. M. A., Ullah, K., & Mahmood, M. T. (2018). Human capital and economic growth nexus in Pakistan: the role of foreign aid. *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, 7(1), 13-21.
- Altıntaş, H., & Çetintaş, H. (2010). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (36), 33-56.
- Aylin, K. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 165, 241-285.
- Asteriou, D., & Agiomirgianakis, G. M. (2001). Human capital and economic growth: time series evidence from Greece. *Journal of Policy Modeling*, 23(5), 481-489.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The quarterly journal of economics*, 106(2), 407-443.
- Barro, R. J., & Lee, J. W. (2013). A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of development economics*, 104, 184-198.
- Becker, G.S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis With Special Reference to Education. National Bureau of Economic Research. New York.
- Berber, M., YILDIZ, E. B., & DİNDAROĞLU, Y. A. (2013). Bölgesel Beşeri Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesi: Piramit Model. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 1-1
- Crocker, D. A. (1991). Toward development ethics. *World development*, 19(5), 457-483.
- Çakmak, E., & Gümüş, S. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: ekonometrik bir analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 59-72.
- Denison, E. F. (1962). Education, economic growth, and gaps in information. *Journal of Political Economy*, 70(5, Part 2), 124-128
- Doryan, E. (2001). Poverty, human development, and public expenditure: Developing actions for government and civil society. *Equity Health*, 1-156.8.
- Duan, C., Zhou, Y., Cai, Y., Gong, W., Zhao, C., & Ai, J. (2022). Investigate the impact of human capital, economic freedom and governance performance on the economic growth of the BRICS. *Journal of Enterprise Information Management*.
- Ersoy, B. A., & Yılmaz, M. (2007). Beşeri Sermayeyi İçselleştiren Büyüme Modellerinde Kamu Eğitim Harcamalarının Rolü: Panel Eşbütünlük Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 389-410.
- Gupta, S., Clements, B. J., & Tiongson, E. H. (1998). Economic Policy and Equity: Public Spending on Human Development. *Finance & Development*, 35(003).
- Han, J. S., & Lee, J. W. (2020). Demographic change, human capital, and economic growth in Korea. *Japan and the World Economy*, 53, 100984.
- Kırıkçı, M. B., & Yanar, R. (2020). Kurumsal Yapı, Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(2), 311-331.
- Köksel, B., & Yılmaz, H. (2021). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: farklı gelire sahip ülkeler grubu üzerine bir inceleme. *Journal of Life Economics*, 8(2), 157-171.
- Kuzören, B., Çeştepe, H., & Hüseyin, İ. Ç. E. N. (2019). Kurumlar ve Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (30), 65-81.
- Levin, A., & Raut, L. K. (1997). Complementarities between exports and human capital in economic growth: Evidence from the semi-industrialized countries. *Economic development and cultural change*, 46(1), 155-174.

- Lucas Jr, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3-42.
- Manga, M., Bal, H., Algan, N., & Kandır, E. D. (2015). Beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Brics lkeleri ve Türkiye rneği. *ukurova niversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.
- McNown, R., Sam, C. Y., & Goh, S. K. (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Applied Economics*, 50(13), 1509-1521.
- Nathaniel, S. P. (2021). Natural resources, urbanization, economic growth and the ecological footprint in South Africa: the moderating role of human capital. *Quaestiones Geographicae*, 40(2), 63-76.
- Psacharopoulos, G. (1994). Returns to investment in education: A global update. *World development*, 22(9), 1325-1343.
- Sala-i-Martin, X. X., & Mulligan, C. B. (1995). *Measuring aggregate human capital* (No. 723). Center Discussion Paper.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of political Economy*, 98(5, Part 2), S71-S102.
- Schultz, T. (1992). *The role of education and human capital in economic development: An empirical assessment* (No. 2282-2019-4159).
- Serel, H., & Masatçı, K. (2005). Türkiye'de beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi: Ko-Entegrasyon analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 49-58
- Suescn, R. (2007). The role of fiscal policy in human development and growth. *LAC Regional*, 1-53.
- Swift, D. (2006). Human Capital Investment as a Realist Foreign Policy. *International Public Policy Review*, 2(2), 68-91.
- Taban, S., & Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme nedensellik analizi, 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 159-182.
- Ulucak, Z. ř. (2022). Kamu sektörünün beşeri sermaye birikimindeki rolünün analiz edilmesi: Türkiye rneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 91-107.
- Umutlu, G., Yılmaz, F. A., & Gnel, S. (2010). Ekonomik Büyüme Farklılıklarının İncelenmesi: OECD lkeleri İçin Bir Uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 351-372.
- Yang, X. (2020). Health expenditure, human capital, and economic growth: an empirical study of developing countries. *International journal of health economics and management*, 20(2), 163-176.
- Yilanci, V., Bozoklu, S., & Gorus, M. S. (2020). Are BRICS countries pollution havens? Evidence from a bootstrap ARDL bounds testing approach with a Fourier function. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102035.
- Yılmaz, Z., zer, P., & Gümüşsoy, F. G. (2019). Türkiye'de Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme zerindeki Etkisi: Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Yaklaşımı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-16.

Millî İktisat Hedefine Giden Yolda Bir Seferberlik İlanı: Tasarruf Terbiyesi ve Kadınlar*

A Mobilization Announcement On the Road To The Goal Of National Economy: Saving Education and Women

Pınar AYDOĞAN¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Erken Cumhuriyet döneminde millî iktisat hedefi çerçevesinde, kadınlara verilen görevi ve önemi ele almaktır. Tasarruf terbiyesi kapsamında kadına atfedilen görevin ve önemin aynı zamanda, onun toplumsal konumunun belirlenmesinde ve tanımının yapılmasındaki etkisi incelenecektir.

Tasarım/Yöntem: Çalışmanın yöntemi, belge analizine dayanmaktadır. Çalışmada 06-26 Ocak 1930 tarihleri arasında *Akşam* gazetesinde yayınlanan *Tasarruf Meselesi ve Kadınlarımız* başlıklı yazı dizisi taranarak analiz edilmiştir.

Bulgular: 1929 yılında yaşanan ekonomik krizle birlikte, tasarruf terbiyesi verme görevi kadınlara yüklenmiştir. Bu dönem gazeteleri genel olarak kamuoyunun tasarruf konusuna bakışı, hayatın her alanından ya da farklı aktörlerinden ziyade kadınlar üzerine yoğunlaşmıştır. Kadınlar üzerinden yürütülen tartışmaların bu iktisadi seferberlikte, kadınların üzerine düşen görevlerden çok daha farklı bir boyuta evrilerek ele alındığı tespit edilmiştir. Tasarruf konusu bir ekonomi kavramıyla sınırlı olmaktan çıkmış *kadının nasıl olması gerektiği, kadın fitratı* tartışmalarına yönelmiştir.

Sınırlılıklar: Çalışmanın kapsamı, tasarruf ve yerli malı kullanımının bir politika olarak ön plana çıktığı bir dönemde *Akşam* gazetesinde yazı dizisinin yayımlandığı 06-26 Ocak 1930 tarihleriyle sınırlıdır.

Özgünlük/Değer: Literatürde tasarruf ve kadınları konu edinen sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda kadına dair ekonomi çerçevesinde bir bakış açısı söz konusudur. Bu çalışmanın özgünlüğü, tasarruf konusu üzerinden yürütülen görüşlerin ekonomiyle ilgili bir tartışma olmaktan çıkarak, “kadının nasıl olması” gerektiği yönünde bir tartışmayı konu edinmesidir.

Anahtar Kelimeler: Tasarruf, Kadın, Millî İktisat, Yerli Malı, Süs.

Abstract

Purpose: The aim of this study to discuss the role and importance given to women within the framework of the national economy goal in the Early Republican period. The effect of the duty and importance attributed to women within the scope of saving education will also be examined in determining her social position and making her definition.

Design/Methodology: The method of the study is based on document analysis. In the study, the article series titled *Savings and Our Women* published in the newspaper *Akşam* between 06-26 January 1930 was scanned and analyzed.

Findings: Along with the economic transformations that took place in 1929, the task of giving education about savings was given to women. The view of the newspapers of this period and the public in general on the issue of savings focused on women rather than all aspects of life or different actors. It has been determined that the debates over women are handled by evolving into a very different dimension than the duties that fall upon them in this economic mobilization. The issue of saving is no longer limited to an economy concept and has turned to the discussions of *how a woman should be, woman's nature*.

Limitations: The scope of the study is limited to the dates of 06-26 January 1930, when the series of articles was published in the newspaper *Akşam* at a time when savings and the use of domestic goods came to the forefront as a policy.

Originality/Value: There is a limited number of studies in the literature on saving and women. In these studies, there is a perspective on women within the framework of economy. The originality of this study is that the views on savings are not a discussion on how a woman should be.

Keywords: Saving, Woman, National Economy, Domestic Product, Ornament.

* Bu çalışma Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından 1-3 Şubat 2023 tarihleri arasında ODTÜ’de düzenlenen 17. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan “sözlü bildiri”nin genişletilmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, paydogan@ktu.edu.tr, 0000-0003-4121-4155.

1. GİRİŞ

Tasarruf kelimesi en yalın şekliyle, tüketimin kısılması ve birikim yapılmasına işaret eder. Tasarruf düşüncesinin sistemli bir şekilde pratik edilmesi tasarruf sandıklarının kurulduğu Avrupa'da yaşanmıştır. 1778 yılında Almanya'da kurulan tasarruf sandığı ile halkı küçük de olsa birikime yönelterek bir tasarruf terbiyesi (eğitimi) yaratmak hedeflenmiştir (Duman, 1990; 2). Osmanlı'da tasarruf düşüncesinin gelişimi 19. yüzyılın sonlarında olsa da düşünceyi ön plana çıkaran 1913-1914 yıllarında uygulanmaya başlanan millî iktisat politikasıdır. Devleti yönetenlerin, ekonomide önemli bir sorun olan sermaye birikimine karşı geliştirdikleri çözüm önerilerinden biri de, tasarruf etme düşüncesi olmuştur. *Medeniyete ait olan her şeyin tasarrufun eseri* olarak yorumlandığı 1908-1914 yılları arasında tasarruf çabası etkili bir sonuç vermemiş, sermaye birikiminde başarı sağlanamamıştır. Ziya Gökalp, siyasi birliğin oluşmasında millî iktisat politikasının devamlılığına vurgu yapmış ve *iktisadi birliğin* bu politika sayesinde sağlanacağını belirtmiştir (Toprak, 1995; 147).²

Fakat I. Dünya Savaşı ve bu dönemdeki şartlar, millî iktisat politikasının temel hedeflerine ulaşmasını mümkün kılmamıştır. Dış borçlanmaya ve yabancı sermayenin yatırımlarına dayalı bir ekonomi hedefinin başarılı olmaması 1929 yılının son aylarında hükümeti, tasarrufa dayalı bir modele yöneltmiştir. Aslında tasarruf konusu yabancı bir kavram değildir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 yılı Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılış konuşmasında vurguladığı *Azamî tutumluluk millî şiarımız olacaktır* ilkesi Cumhuriyetin temel ekonomi politikasının içinde tasarrufun da olacağını gösteren önemli bir işaret olmuştur. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde millî bir iktisat hedefinin katalizörlüğünü yapacak millî bankaların kurulması gerekliliğine binaen 1924 yılında Türkiye İş Bankası kurulmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve neden olduğu olumsuz etkiler, hükümeti ekonomi politikasını yeniden şekillendirmek ve bazı önlemler almak zorunda bırakmıştır. 1929, sadece dünya genelindeki krizin sembol bir yılı olmamıştır. Bu yıl, aynı zamanda Cumhuriyet'in Lozan Antlaşması sonrasında yeni gümrük tarifelerinin yürürlüğe gireceği, Osmanlı borçlarının ilk taksitinin ödeneceği bir dönemdir. Bu iki durum diğer ekonomik parametrelerle de birleşince ithalat hızla artmış ve dış ticaret açığı yükselmiş; bu da Türk parasının değerinin ciddi bir şekilde –özellikle de İngiliz Sterlini karşısında- düşmesine yol açmıştır (Kuruç, 1988; 38).

İthalatın pahalılaşması neredeyse birçok ürünü dışarıdan alan Türk ekonomisi için oldukça zor bir dönemi beraberinde getirmiştir. 1929 krizinin etkisiyle de artan ekonomik sıkıntılara karşı hükümet bir takım kısıtlamalar getirmiş ve ekonomi dışı kapalı bir görünüm kazanmıştır (Keyder, 2014; 125). Hükümet dış ticaret politikasının esas ilkelerini; “malımızı alanın malını almak, memlekette üretimi olan, millî ihtiyaçları karşılayan malların ithalini önlemek, memleket dâhilinde çıkmayan lüzumlu malların ithalini serbest bırakmak” olarak belirlemiştir (Tezel, 1992; 155). İlkeler doğrultusunda yeni gümrük tarifeleri belirlenirken yerli üretimi bulunan ürünlerden daha az resim alınmasına karar verilmiştir. Alınan kararın arka planında yerli üretimi teşvik etmek, korumak ve yerli sanayinin hissesini artırmak düşüncesi vardır (Tekeli & İlkin, 2009; 76, Kuruç, 2011; 423, Doğan, 1993; 143). Bu çerçevede, alınan ekonomik kararların toplumsal hayata yansıyan sonuçları olmuştur (Keyder, 2013; 74). İthalatı azaltmaya yönelik politika uygulanmasıyla birlikte, yerli malı kullanımı ve tasarruf yapma konuları Türk siyasal ve toplumsal hayatının ana gündemine oturmuştur. Başbakan İsmet İnönü, TBMM'de Türk parasının değer kaybedişinin sebepleri hakkında bilgi ve alınan önlemlere yer veren bir konuşma yapmıştır. İnönü'nün konuşmasında değindiği konu başlıklarından en önemlileri olan ithalatın kısılması, yerli malı kullanılması ve tasarrufun toplum hayatında yayılması, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin de kurulma sürecini içinde barındırmaktadır. İnönü, millî paranın değer kaybetmesinin temel sebeplerini şu sözleriyle izah etmiştir:

(...) Birçok seneler kapalı, mahrumiyet içinde kalmış memleket sulh ile nefes aldıktan sonra birçok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kaldı. Hazır yiyen geçmiş asırların kötü mirası olarak, açık bütçe ile memleket idare etmeğe çalışmak, alışılmış bir hastalıktı. Sonra üst üste birkaç yıl verimsiz ve kısır geçti. Bunların hepsinden mühim olmak üzere daha doğrusu bunların hepsine asıl sebep olarak memlekette millî iktisadın kifayeti gibi bir düşünce vatandaşın

² Bu dönemde yerli malı kullanımını teşvik eden birçok broşür, afiş ve kitapçık yayımlanmıştır. Bunları içeren bir çalışma için bkz. Toprak (1995) kitabında, II. Meşruiyet döneminde yerli malı kullanımı konusunda önde gelen kişilerin çağrılarına yer vermiştir: *Müslümanlara Mahsus Kurtuluş Yolu ve Celaleddin Sudi'nin yerli malı kullanmaları için Osmanlı vatandaşlarına çağrısı*. İlgili bir başka çalışma için bkz. (Başaran, 2005).

ve cemiyetin fikrinde yer tutmamıştı. (...) Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbaini yani istihsaline kifayet etmek endişesi: işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarfetmeyecek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir. (...)Eğer istihsalimiz kifayet etmiyorsa ve çalışkan vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer kalacaksa onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüz yettiği kadar kulağına bağıracağız.” (Zabıt Ceridesi, 1929; 31-32).

Dış borçlanmaya ve yabancı sermayenin yatırımlarına dayalı bir ekonomi hedefinin başarılı olmaması 1929 yılının son aylarında hükümeti, tasarrufa dayalı bir modele yöneltmiştir. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması, Tasarruf ve Yerli Malı haftalarının düzenlenmesi, bu yönelmenin ilk örnekleri olarak okunabilir (Boratav, 1974; 96). Tekeli ve İlkin (1983; 80), Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulmasını, yaşanan krize çözüm bulma yolundaki adımlardan biri olarak fakat ekonomik bir kararı uygulamaktan ziyade, daha çok halkı harekete geçirmek, etkilemek adına bir sosyal hareket olarak tanımlamıştır. 14 Aralık 1929 tarihinde kurulan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti³ temel amaçlarını, “yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek, kullandırmak, tasarruf düşüncesini halk arasında yaymak ve önemini anlatarak bir tasarruf terbiyesi vermek” olarak sıralamıştır (Vakit, 21 Aralık 1929; 1). Bu hedef doğrultusunda cemiyet özellikle yerli malı kullanımını artırmak için faaliyetlerde bulunmuştur. Cemiyet köylerde, kaza ve nahiyelerde amaçlarını ve misyonlarını anlatan konferanslar düzenlemiş ve *millî vazifeler* olarak tanımlanan ilkelerin, açık ifadeler seçilerek halka izahı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede piyaset sahnelenmiş, yerli malı satan dükkanların katılabileceği güzel vitrin yarışmaları, İş Bankası tarafından kumbara dağıtımı yapılmıştır.⁴ Tasarruf bilincini oturtmak için hazırlanan afişler, ülkenin her tarafına gönderilmiştir. Cemiyet, *İktisat ve Tasarruf* adında bir dergi çıkarmıştır.⁵ Gazetelerde tasarrufu konu alan şiirlere, şarkı sözlerine, özlü sözlerle, reklamlara yer verilmiştir. Her yıl Aralık ayının on iki ile on dokuz tarihleri arasında *Tasarruf ve Yerli Malı Haftası* olarak kutlanması kararı alınmıştır. Gazeteler bu dönemde, tasarruf politikasının en canlı, etkili ve renkli tartışmalarına öncülük etmiştir.

Yerli malı ve sanayileşme konusunda halka bilgi verilmesi için ilk adım 1925 yılında atılmıştır. Aralık ayında Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti kurulmuştur. Yerli malının vatandaşlara tanıtılması görevini üstlenen fakat etkili olamayan cemiyet, 12 Aralık 1929 yılında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulunca bu kuruluşla birleştirilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminin bu yılları, aynı zamanda, devlet büyüklerinin her giydiği moda olduğu bir dönemdir. İthal mala olan düşkünlüğü azaltmak, yerli malı kullanımını teşvik etmek ve özendirmek için Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü yerli kıyafetten elbise diktirmiştir (Akşam, 2 Ocak 1930; 1). Meclis Başkanı Kazım Özalp kendisine yöneltilen *yerli elbise giyecek misiniz* sorusunu evet diyerek yanıtlamış, halk olarak hesaplı, tutumlu yaşamaya alışacaklarını ve yerli malı giyeceklerini belirtmiştir (Vakit, 21 Aralık 1929; 1). Bu uygulamalarla birlikte özellikle yerli malının giyilmesi ve tüketilmesinin ayıp olduğu düşüncesi kırılmaya çalışılmıştır (Milliyet, 19 Kasım 1929; 1). Atatürk ve İnönü başta olmak üzere devlet büyükleri çay ve kahve yerine misafirlerine ihlamur ikram etmiş, fındık ve üzüm gibi kuruyemişlerin tüketilmesine önem vermiş ve bu konuda örnek olmuşlardır.

Bu çalışma, Erken Cumhuriyet döneminde millî iktisat hedefi çerçevesinde, kadınlara biçilen görevleri ele almaktadır. Tasarruf terbiyesi kapsamında kadına atfedilen görev ve önemin aynı zamanda, onun toplumsal konumunun belirlenmesinde ve tanımının yapılmasındaki etkisi

³ Cemiyet, Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde kurulmuştur. Cemiyetin başkanı aynı zamanda Meclis Başkanı da olan Kazım Özalp'tir. İl ve ilçelerde toplam 273 şube açan Cemiyet, 1930 yılında Millî Sanayi Numune Sergisi ve Sanayi Kongresi'ni, 1931'de ise Birinci Ziraat Kongresi'ni düzenlemiştir. Yine, yapımında kadınların yer aldığı yerli mallarını tanıtmak amacıyla Kadın İktisat Sergisi'nin açılmasına katkı sağlamıştır (Uyanık ve Kıpıl, 2001; 77, Duman, 2003; 17).

⁴ Toprak (2019; 17-18), Türkiye'de tasarrufun sembolik de olsa kumbara ile başladığını belirtmiştir. İş Bankası böylece kumbara aracılığıyla tasarrufu özendirmeye çalışmıştır. Banka müdürü Celal Bayar, kumbara kampanyasını başlatma amaçlarını şu sözlerle ifade etmiştir: “... (kumbara kampanyası) Kararımız milletin ruhunda gizli kalan tasarruf definesini ortaya çıkarmak ve milletin umumi refah ve varlığı üzerinde kuvvet membaı olan tasarruf hareketine şuurlu bir cereyan vermektir.”

⁵ Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından *Niçin Yerli Malı Kullanmalıyız?, Tasarruf Nedir?, Hesabını Bilenin Defteri* gibi broşürler, *Vatandaş Yerli Malı Kullan, Vatandaş İsrafları Kaçın, Vatandaş Para Biriktir, Vatandaş Hesabını Bil, Vatandaş! Yeni içtimai ahlak, yerli malı kullanmayı emrediyor. Kim ki, yerli malı kullanmıyorsa, O içtimai ahlaka karşı hareket ediyor demektir. Ona kem gözle bak!, Yerli malı seferberliğinde bozgunculuk etme!, Yerli malı satmayan dükkânlardan alışverişi kes!, Her Türk Türkiye malı kullanmalı.* sloganlarından oluşan afişler bastırılmış, bu afişler otobüslere, trenlere, mağazalara, okullara, kahvelere ve devlet dairelerine asılmıştır (Coşar, 1995; 75).

incelenecektir. Çalışmanın kapsamı, tasarruf ve yerli malı kullanımının bir politika olarak ön plana çıktığı ve bu amaca dahil uygulamaların başlangıç yılı olan 1930 yılı Ocak ayı ile sınırlıdır. Çalışmanın yöntemi, belge analizine dayanmaktadır. Çalışmada 6 Ocak-26 Ocak 1930 tarihleri arasında Akşam gazetesinde yayınlanan *Tasarruf Meselesi ve Kadınlarımız* başlıklı röportaj incelenerek analiz edilmiştir. Literatürde Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ni, tasarruf ve yerli malı haftalarını konu edinen (Coşar, 1995; Duman, 1990; Özer, 2013; Sarıdoğan, 2014; Temiz, 1991; Toprak, 2019, Toker, 2019) çalışmalar mevcuttur. Tasarruf politikalarını kadın bağlamında ele alan çalışmalar (Duman, 2003, 2013; Öztan, 2005; Yıldız, 2017) ise oldukça sınırlıdır. Kadın temalı çalışmalarda tasarruf- kadın ilişkisi daha çok bu süreçte kadının annelik rolüyle irdelenmiştir.

Çalışmada öncelikle tasarruf politikasının ve Erken Cumhuriyet döneminin ekonomik arka planı ele alınmıştır. İkinci bölümde Akşam gazetesinde gazetelerde kadınlarla yapılan röportajda sorulan soruların her biri başlıklar halinde incelenmiştir. Sorulara cevap veren bu kadınlar Cumhuriyet döneminin önde gelen okumuş, genellikle yurt dışında tahsil görmüş, çeşitli cemiyetlerde çalışan, iş yaşamında yer alan ve üst düzey gelir grubuna mensup bir profile sahiptir. Bu kadınlar, Şişli ve Beyoğlu gibi İstanbul'un belli semtlerinde yaşamaktadır. Kadınlar, tasarruf politikaları sürecinde hem görevlerle donatılan hem de en çok eleştirilen bir kesimi oluşturmuştur. Güzelliğe ve süse olan ilgileri, balolarda çok sayıda tuvalet giyme alışkanlıkları olduğu iddiasıyla eleştirilerin odağı olmuş ve müsrif olmakla yaftalanmışlardır. Tasarruf politikalarının uygulanmasına destek olmaktan çok, süs ve israfa meyillileri ile ülkede ithalatın artışında önemli rolleri olmakla eleştirilmişlerdir.

2. MİLLİ TASARRUF VE KADINLAR

Bu dönemde millî tasarruf düşüncesi *şahsi bir olay* olarak değil bir *memleket meselesi* olarak ele alınmıştır. Tasarruflu olmak için yapılan propaganda için önemli kurumlar, okullar ve aile olmuştur. Aile içinde de çocuklar ve özellikle kadınlar merkezli bir faaliyet yürütülmüştür.⁶ Propaganda dahilinde israfın zararları, yerli malı kullanmanın önemi, tutumlu olmanın yalnızca bir fedakârlık değil görev olduğu vurgulanmıştır. Tasarruf düşüncesinin ahlaki bir kural, millî bir terbiye olarak idrak edilmesi istenmiş, bu hususta kadınlar ve öğretmenler rehber/öncü kuvvet olarak değerlendirilmiştir. Öğretmenlere, yeni nesillere millî tasarruf şuurunu aşılama görevi verilmiştir (Temiz, 1991; 28). Kadınlara verilen görev ise bizzat Başbakan İnönü tarafından ifadelendirilmiştir. İnönü yaptığı konuşmasında "(...)evvela kızlarımızın vazifelerinden bahsetmek pek tabidir. Çünkü bir yuvaya millî tasarruf ve kanaatkârlık, kadının dikkati ve takayyüdü ile özverisiyle yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi oldukça güçtür." sözleriyle tasarruf konusunda en önemli aktör olarak kadınları işaret etmiştir (Zabıt Ceridesi, 1929; 31-32). İnönü'nün vurgusuyla beraber kadına verilen görev, İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ni de kadınlara hitap eden bir tutuma sevk etmiştir. Cemiyet, *kadın millî fabrikayı yaşatmaya azmetmezse, yerli sanayi yürümez* görüşünü işlemiştir.⁷

Cemiyet kadınların düzenlenen mitinglere, yerli malı sergilerine katılımını önemsemiş, sağlamış ve teşvik etmiştir. Bu dönemde kadın iktisat sergileri açılmış, bu sergiler Atatürk ve İnönü başta olmak üzere devlet erkânı tarafından gezilmiştir (Temiz, 1991; 28). İnönü'nün sergi açılış konuşmasında:

Arkadaşlarım, vatandaşlar vazifelerini aramızda taksim ederken, memleket için bu kadar hayati olan mevzunun bilhassa kadınlarımıza, kadın vatandaşlarımıza teveccüh ettiğimi söylemeyi bir borç bilirim. Eğer kadınlarımız, eğer kızlarımız ailede ve cemiyette yiyeceği ve giyeceği mutlaka yerli almaya vazife ve deva olarak ellerine alırlarsa bu memleket iki seneye kalmadan yiyecek ve giyecek hususunda, hariçten bir çöp bile almaya muhtaç kalmaz. (Sarıdoğan, 2014; 95).

sözleriyle kadınlara yüklediği misyon, Cemiyet'in kadın kolları kurmasına ve kadınların aktif rol oynayacağı bir sürece doğru evrilmesine sebep olmuştur.⁸

⁶ Tasarruf düşüncesinin inşasında çocuklara yönelik propaganda için bkz: (Duman & Doğdu, 2015; Öztan, 2019).

⁷ Yerli malı kullanma konusunda kadınlara yönelik ilgi Cemiyet kurulmadan çok da önce, Türk Kadınlar Birliği tarafından başlatılmıştır. İzmir'de yerli mallarını tanıtmak amacıyla, *Hanımlar Encümeni* kurulmuştur (Duman, 2003; 17).

⁸ İsmet İnönü, tasarruf ve yerli malı kullanma politikasının tam merkezine kadını yerleştirmiştir: "Güzel lavanta sürünmüş, ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve çirgi çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz. Anadolu dağlarının sarıçiçeklerini başına takarak, gülbüz vücutla taşıyan anaları gibi kızlarımızın sağlam vücutlu ve yerli ipekleriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel küvetleri, kanaatkârlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz

Cemiyet, kadınların yerli giyecek, yiyecek, içecekleri kullanması konusunda talepte bulunmuş, Türk Kadınlar Birliği'ne başvurarak fabrikatörlerle ailelerinin balo ve çeşitli tören ve etkinliklerde tuvalet seçiminde yerli malı kullanmalarını sağlamak ve ülke genelinde yerli malının kullanımını yaygınlaştırmak için birlikte çalışmayı teklif etmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 22 Aralık 1929; 1). İş Bankası kuruluş yıldönümü nedeniyle düzenlediği etkinliğe sadece Türk Anneler Birliği ve Muallim Hanımlar Birliği üyelerini çağırarak, iktisadi mücadelede kadınları ön planda tutma prensibini bir kez daha göstermiştir. İş Bankası müdürü Celal Bayar kadınlardan, israftan kaçınmaları için çocukları tasarrufa alıştırmaları ve onlara para biriktirmenin zevkini anlatmalarını istemiştir (Akşam, 26 Aralık 1929; 1).⁹ Bu dönemde gazeteler de tasarruf terbiyesi ve yerli malı konusuna oldukça geniş bir şekilde yer vermiştir. Hükümetin tasarruf politikası desteklenmiş, bu adeta bir *iktisat savaşı* olarak değerlendirilmiştir. Gazeteler sıklıkla konunun önemine vurgu yapan *Vatandaşlar, kalk borusu çalıyor. Vatanın davetine icabet ediniz, millî iktisat cephesine koşunuz, Millî bir seferberlik* şeklinde başlıklar atmıştır (Milliyet, 13 Aralık 1929; 1, Cumhuriyet, 13 Aralık 1929; 1).

Çalışmada ele alınan yazı dizisi de dönemin önde gelen gazetelerinden biri olan Akşam gazetesinde yayınlanmıştır. Kadınlara verilen görev, beklenti ve eleştiriler kadınlarla bir röportaj serisi hazırlamanın önemli bir nedeni olarak görülebilir. Akşam gazetesi yaklaşık on beş gün sürecek bir röportaj dizisi yayınlamıştır. Gazeteci Mustafa Ragıp tarafından hazırlanan yazı dizisi *Tasarruf Meselesi ve Kadınlarımız* başlığıyla yayınlanmıştır. Akşam gazetesindeki yazı dizisi muhtemelen 1 Ocak 1930 tarihinde başlamış olmalıdır. 6 Ocak ile başlayan yazı dizisinde sık sık geçmiş tarihli röportajlara atıf yapılmaktadır. 31 Aralık 1929 tarihli gazetede böyle bir yazı dizisi başlangıcı söz konusu değildir. Fakat bu sayılar arşivde bulunamamıştır. Ulaşılabilen mevcut gazete nüshaları 6 Ocak 1930 tarihiyle başlamakta ve dizi 26 Ocak 1930 tarihinde son bulmaktadır. Yazı dizisi *Millî Tasarruf Hakkındaki Görüşleriniz Nelerdir, Türk Kadını Müsriif Midir? İsrâfi kadınlar mı yapar? Kadınlar müttehem mi (suçlu mu) yoksa muktesit mi (tutumlu mu)? Kadınların lüzumsuz arzular ve kaprisler uğruna millî serveti israf etmesi doğru mu? Kadınlar baloya giderken birden fazla tuvalet giyinmek zorunda mıdır? Rikkat, şefkat ve fedakârlık gibi yüksek hisler barındıran kadın mı medenidir, yoksa erkeğe hoş görünmek için süslenen kadın mı? Kadının süslenmesi fitri midir?, İsrâf düşkünlüğü ahlaksızlığa da neden olur mu?, Dikiş diken, evle alakalı olan kadın mı yoksa güller, tüller, lameler, danteller, kürkler içinde süslenmiş kadınlar mı medeni kadındır?* başlıklı sorulardan oluşmuş ve bunlar üzerinden bir tartışma yürütülmüştür.

2.1. Millî Tasarruf Hakkındaki Görüşleriniz Nelerdir, Türk Kadını Müsriif Midir?

Yazı dizisinin ilk sorusu tasarrufun tanımına yönelik olmuştur. Soru aynı zamanda bir önyargıya da cevap vermiştir. Cumhuriyetin ideal kadınının en belirgin özelliği tasarruflu olmasıdır. Medeniliğin birçok özelliği vardır. Fakat burada vurgulanan onun iktisadi yanı olmuştur. Tutumlu, üretken, yerli malını tercih eden bir kimlikle özdeşleştirilen kadının, tasarruflu olması bir medeniyet göstergesi olarak aynı zamanda millî bir vazife olarak sunulmuştur (Öztañ, 2005; 5). *Şişli'nin kibar muhitinde mümtaz bir yeri olan Sadiye Müştak Hanım* hükümetin tasarruf politikasına gösterdiği ilginin *mevsimsiz* olmadığını, millî servetin çoğalmasını sağlayacak bu girişime taraftar olduğunu ifade etmiştir. Yerli mallara gösterilen önem *vatanperverane* bir iştir ve millî servet *lüzumsuz arzular ve kıymetsiz kaprisler* uğruna israf edilmemelidir. Tasarruf zihniyeti yerleştikçe *ecnebi malına yani yüksek lükse* giden para azalacak ve böylece üretim de tüketimi geçecektir (Akşam, 6 Ocak 1930; 1).

Münevver hanımlardan biri olan Fahrünnisa İzzet Melih Hanım'a göre tasarruf bir ailenin kazancına göre masrafını, hayat tarzını düzenlemesi ve *bir kenara beş on para koymas*ıdır. Ayağını

kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz. Millî tasarruftan bahsederken evvela kızlarımızın vazifelerinden bahsetmem pek tabiidir. Çünkü bir yuvaya millî tasarruf ve kanaatkârlık bir defa kadının dikkati ve tekayyüdü ile yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi maddeten müşkül olacaktır. Bin belaya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan millî mevcudiyet mahza millî maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir. Akli eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda Devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek kat'i kararımızdır. Devletin itihaz edeceği tedbirleri medenî bir devletin hukuku dahilinde bulunan tedbirlerden alıyoruz. Millî tasarruf, yerli mal istihlâki gibi tedbirleri şuurulu, yaşamak isteyen her müstakil milletin düşündüklerinden, yaptıklarından seçiyoruz." (Zabıt Ceridesi, 1929; 32).

⁹ İş Bankası, 25 Aralık 1929 tarihini tasarruf günü olarak ilan etmiştir. Bugüne özel düzenlenen programa sadece kadınların davet edilmesi anlamlıdır. Davet çağrısı "Bu münasebetle verilen çay ziyafetine İstanbul'un münevver hanımları ile matbuat erkânı davet edilmiştir." şeklinde haberleştirilmiştir (Cumhuriyet, 26 Kasım 1929; 1).

yorganına göre uzatmasıdır. *Kısmet, ben babamdan bulmadım ya, çalışırım, Allah kerim* gibi sözlerle geleceği düşünmeyen bir önceki nesil, sonrakilere bir aile mirası bırakmamıştır. Bunun için tasarruf politikası önemlidir. Yerli malı kullanımını vurgulayan Melih Hanım “kadınlarımız yabancı ürün kullanmasınlar. Krep dşinden ve hereke kumaşlarından başka giyecek yoktur sanıyorlar. Bursa kumaşlarını hepimiz kullanıyoruz. Japon krep dşininden sonra en güzel, kuvvetli ve sağlam Bursa krep dşinleridir. Bizim kumaşlarımız Avrupa kumaşları kadar teknikman, ince ve zarif çıkıyor.” sözleriyle ekonomide başarılı olmak için bu duruma katlanmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Melih hanım, kadınları müsrif bulmaz. Bundan yirmi yıl öncesine kadar sosyal hayatta olmayan Türk kadınının artık masrafları artmış, yaşadığı sosyal hayat buna sebep olmuştur. Kadın elinden geldiğince tasarruflu olmalı ve *zevcinin ahlakına* göre hareket etmelidir. İsrافی yapanın sadece kadın olmadığını, bunun kadın ya da erkek olarak belirlenemeyeceğini de sözlerine eklemiştir (Akşam, 7 Ocak 1930; 1, 3).

Mustafa Ragıp, Nişantaşı’ndaki apartmanda çeşitli kadın cemiyetlerinde yer alan Nebahat Haydar Rıfat Hanım’a, ikram edilen ıhlamuru içerken, tasarruf hakkındaki görüşlerini sormuştur. Ona göre tasarruf etmek servetin ülkede kalmasını sağlayan ve kültürü kuvvetlendiren bir terbiye şeklidir. Kimsenin her istediğini giyinmeye hakkı yoktur, böyle zamanlarda *hak yok, vazife var* ilkesine inandığını belirtmiştir (Akşam, 8 Ocak 1930; 3). *Her türlü millî cereyanı büyük bir heyecanla benimseyen* edebiyatçı şkufe Nihal Hanım, ekonomik kötüye gidişten sadece kadınları sorumlu tutmayı doğru bulmadığını, erkeklerin de masraf yaptığını ve bu masrafların bu süreçte hiç de azalmadığını belirtmiştir:

Kadınların erkeğe hoş görünmesi için süslenmesi fitridir. Yaradılışında vardır. Esasen kadında bedii (güzellik ölçülerine uyan, beğenilen) görüş fazladır. Eğer bazı kadınlar hoş görünmek için zevlerine karşı ssleniyorlarsa bundan daha tabii ne olabilir. Bir erkek de kendini güzel göstermek ihtiyacındadır. Kadının bedii duygusunun fazla olmasından dolayı her şeyi güzel görmek ister. Salonun etrafını, çocuklarını hatta memleketin salonlarını güzel ve temiz görmek ister. Onun için belediye azası olmaya hakları vardır. Hanımlarımız tozlu ve çamurlu kaldırımları ne yapsınlar? Böyle şeyler onları hırnlaştırır. Evet, kadın sslenecektir. Bu onun hakkıdır. Fakat bedii ihtiyaçlarını tatmin edeyim derken fazla masraf etmesi ailesine ve memleketine mazarrat getirir. Bunu için kadın, felaketler karşısında pırıl pırıl giyinerek ve kaprislerine kapılarak her gün elbise değiştirmekte devam edemez. (Akşam, 9 Ocak 1930; 3).

İstanbul Kız Lisesi müdürü Nakiye Hanım, tasarruf döneminde yapılacak en doğru şeyin ülkede üretileni dışarıdan almamak, her ailenin bir bütçe yapması ve burada *bir ihtiyat ve tasarruf hanesi aması* olacağını belirtmiştir. Kadınların *hesap bilmem, usul defteriyeye vakıf değilim, bütçe yapamam* diye korkmaması gerektiğini ve kazancın dışına çıkmamak prensibini uygulamasıyla, lüzumsuz masraflardan uzak durulabileceğini belirtmiştir. Türk kadınının müsrif olduğu iddiasına katılmayan Nakiye Hanım, erkek ve kadının aynı olduğunu vurgular:

Bu hususta hepimiz aynıyız. Acaba beyler bütçe ile mi hareket ediyorlar. Erkekler, kadınlara tasarruf ediniz dediler de yapmadılar mı? Benim zihnimde kadın msrifdir, erkek muktesittir diye bir şey yok. şimdiye kadar hiçbirimiz düşünmedik. şimdi hepimiz düşünmeye başladık. Bazı beyler krk manto giyinmeyi büyük bir israf sayabilir. Isınmak tabii bir ihtiyaçtır. Kadın krk mantoyu hem ısınmak hem de zevk için giyiyor. Fakat madem ülkenin selameti için bundan feragat gerekiyor öyle yapılacaktır. Krk mantolara bakılan bu olumsuz bakış, kendi milletine mensup kadını, sair kadınlardan ziyade sse düşkün zannettiriyor. Ss kadın için fitri bir şeydir. Kulaklarını delen iptidai kadınları bile ssle alakadar görürüz. İsrافی önlemek için memleketimizde olmayanı kullanmamalıdır, memleketimizde olup da ihtiyacımızdan az olan şeylerde de fazla kullanmaktan kaçınmalıyız. İki şişe kolonya yerine yarım şişe kullanmalıyız (Akşam, 15 Ocak 1930; 1, 3).

Kadın cemiyetlerinde ve esirgeme derneğinde alışan Rana Sani Yaver Hanım tasarrufun ailenin bütçesine uymakla ve tüketimde aşırıya kamamakla olacağını belirtir. Kadınların müsrif olduğu iddiasını ise şu sözlerle cevaplamıştır: “Ben israf konusunda kadın mtthemdir (suçlu), erkek muktesittir (tutumlu) diyemem. Açıkçası aile ihtiyacı ve refahı dışında çok para harcayan erkeklere sık rastlıyorum. Bir kadın müsrif olmamak şartıyla sse, ziynete önem verebilir. Kızlarımıza iyi terbiye verirsek hayat sahasında israftan uzaklaşmış oluruz.” (Akşam, 9 Ocak 1930; 1, 3).

Samiye Burhan Cahit Hanım, kadının erkekten daha fazla müsrif olduğunu kabul etmeyerek şunları ifade etmiştir:

Bu umumi ama yanlış bir kanaat olsa gerek. Eski Türk ailesinde kadın bilakis çok muktesit ve tedbirli olmakla meşhurdur. Büyük annelerimize kirli çıkın denmesi herhalde bu hakikatin bir ifadesidir. Yeni hayatta belki de bize müsrif gözüyle bakanlar olabilir. Fakat genelde erkeklerden daha çok muktesit olduğumuza şüphe yok. Hanımlar için kürk ve tuvalet modası iddia ediliyor, fakat erkeklerimizin otomobil ve sefahat iptilası daha az bir israf mıdır? Esasen cemiyetin üst tabakasına serpilmiş mahdut insanlar, milletin hakiki evsafını hiçbir zaman ifade edemezler asıl Türk kadını kanaatkârdır, hatta cefakârdır. Bir kadın ancak kocasının yapamayacağı bir şeyi yaptırmaya çalışırsa o zaman müsrif olur. (Akşam, 18 Ocak 1930; 3).

Biçki yurdu sahibi ve kadın tuvaletleri diken Behire Hakkı Hanım ise tasarruf konusuna “bizde bütçe devam ettiren kaç kişi vardır bilmiyorum, hepimiz fakiriz çünkü. Geliri giderine yetmeyen nasıl tasarruf yapsın. Türk insanında eğlence için ayrılmış bir fasıl yoktur. Birçok aileler var ki, Avrupa’dakiler gibi bir gün dinlenmek, eğlenmek için ayrılmış parası yoktur. Tasarruf etmek için yiyeceğinden, içeceği biraz aşağısını almalı. Haftada bir sinemaya gidiyorsa 15 günde gitsin. Ekseriyetin aslında ne sinemaya ne de oyuna gidecek parası var” sözleriyle eleştirel yaklaşmıştır. Behire Hakkı Hanım yerli malı kullanımı konusunda henüz yerli kumaşların¹⁰ Avrupa kumaşları kadar iyi olmadığını fakat *millî his* ile ülkede olanı kullanmak gerektiğini ifade etmiştir: “Biz yerli kumaş giymeye 18 sene evvel aramızda karar vermiştik. İki ay devam etti etrafımda kimse kalmadı. İki sene de ben devam ettim, sonra her şey altüst oldu. Bunun için ittifak lazım emin olmalı ki yerli tuvaletlerle her şey yapılabilir. Ben bu yıl tekstil talebelerimin elbiselerini sergide yerli mallarla teşhir ettirdim. Kadınlar ittifak etseler, maksat hâsıl olur.” (Akşam, 19 Ocak 1930; 3).

Kadınlar tasarrufu millî servetin artması için gerekli bir politika olarak tanımlamış, bunun sadece rasyonel bir davranış değil aynı zamanda millî bir görev olduğuna inanmıştır. İsrâf yapma konusunda kadının ön plana çıkarılmasını kabul etmemişlerdir. Aile bütçesi oluşturmak gibi belli bir bilinç oluşturmak içinde eğitimin önemine dikkat çekmişlerdir.

2.2. Kadınlar Yerli Malı Kullanıyor Mu?

Yazı dizisinin ikinci sorusu kadınların yerli malı kullanımına yönelik olmuştur. Samiye Burhan Cahit Hanım da Behire Hakkı Hanım ile aynı fikirdedir. Yerli malını kullanma düşüncesinin, kişisel bir fedakârlık olarak yorumlandığı takdirde başarılı olamayacağına inanmıştır: “Avrupa’nın yıllarca emek ve tecrübe mahsulü çiçeği, çizgisi, rengi her şeyi güzel bir kumaşla daha sağlam fakat daha sade yerli kumaşı gören kadın, ruhundaki süslenme ihtiyacı ile birincisini tercih ediyor. Çünkü biliyor ki kendi yapacağı fedakârlığa rağmen bir başkası bunu alacaktır.” Yerli malı kullanmak düşüncesi genelleştirilebilirse, yerli malı kullanmak, fedakârlık yapmak mahiyetinden ancak o zaman çıkacaktır:

Şahsi fedakârlık bir işe yaramaz. Avrupa’nın çok lüks eşyasına kapılarımızı kapatmalıyız. Çünkü kadın arzusu öyle bir şeydir ki bir gecelik ömrü olan tuvalete bir evin bir aylık masrafını elden çıkarabilir. Avrupa’dan buraya gelen modellere bile kanaat etmeyen, Paris’ten tuvalet getiren hanımlarımız var. Benim kanaatim şu ki, bizde alt tabaka çok muktesittir. Yukarı sınıf çok hovardadır. (Akşam, 18 Ocak 1930; 1).

Almanya’da tıp eğitimi alan çocuk doktoru Semiramis Ekrem Hanım’a göre tasarruf etmek için önce elimizde bir şeylerin bulunması gerekmektedir. Bunun için de üretimi artırmanın çarelerini bulmak gerekir. Bunu yapacak olan da sadece *kadınlar* olamaz. İsrâfi yapanın kadınlar olduğu düşüncesine “Anadolu’yu görmedim ama duyduklarım göre israf kelimesini orada bilmiyorlar. Bir kat elbise yaptırınlar onu eskitinceye kadar değiştirmiyorlarmış. Burada göz önünde gördüğümüz ipekli ve lavantalı sosyeterler mahduttur. Bu da asri hayatın gayri içtinap zaruretleridir. Münevver

¹⁰ Osmanlı’dan miras kalan bir düşünce ile yerli malına ilişkin halkın tutumu olumsuzdur. Halk arasında yerli malı ucuz, sağlam ve güzel değildir düşüncesi hakimdir. *Solan, ütü tutmayan kumaşlar, çaya dört şeker atıldığı halde tatlandırılmayan, tozlu, esmer şekerler* halk tarafından tercih edilmemektedir. Yerli malı Avrupa malının kötü bir taklidi olmaktan öteye gidemediği gibi, bazı firmaların satış yapabilmek için mallarına yabancı etiketler takarak piyasaya sürdükleri gözlenir (Coşar, 1995; 75).

tabakanın ekserisi müsrif değildir.” Mnevverlerde müsrif daha azdır sözleriyle karşı çıkmıştır (Akşam, 19 Ocak 1930; 1, 3).¹¹

Saibe İbrahim Necmi Hanım, ailede tasarrufun yapılabilmesi için kadının çalışması gerektiğini belirtmiştir. Geçmiş yıllarda kadınlar, hayata çalışmamak için hazırlanmıştır. Oysa bugün kadının erkeğe ihtiyaç duymaması çalışmasına bağlıdır. Kadın *erkek kadar şuurlu ve kendisine güvenilir* bir hale gelirse her işte çalışabilir. Tasarruf için kanaatkâr olmak önemlidir: “Kadınlar tuvalete ve lükse mecbur oldukları zaman şuurlarını kaybediyorlar. Yapılan israfı hesapsızdır. Kadınlarımız, saçları için tuvaletleri için kuafre gitmekle kendi aleyhlerinde oluyorlar. Lüks, tuvalet yüzünden kuaförler müthiş despot kesiliyorlar. Hanımlarımız burada 4 saat kuzu gibi muti bir halde bekliyorlar. Saçlarını kendileri tanzim edebilirler.” (Akşam, 20 Ocak 1930; 1, 3).

Darlfnn mezunlarından olan Türkan Hanım için tasarruf, bir irade ve terbiye meselesidir. *İyi ve namuskr bir aile babası olmak terbiyesini almış erkeklerle şuurlu ve fedakr bir anne olmak terbiyesini almış* kadınlar bu durumu yürütebilir. Türk kadını müsrif değildir. Ona göre ailede tasarruf “(...)masrafı varidata göre tanzim etmekle mümkündür. Zaten muktesit olmak demek bence medeni hayatın doğurduğu ihtiyaçlara cevap vermemek demek değildir. İhtiyaçlarımızı gidermek mecburiyetindeyiz. Ama bu ihtiyaçları giderirken btcemizin msaitliğini düşünmek lazım. Fakir bir bt ile her şeyin iyisini istemek aileye felaket getirebilir. Ailede varidat ve zaruri masraflar hesap edildikten sonra en fakir ailede bile ilerisini düşünerek bir ihtiyat akçesi ayırmak” ile mümkün olacaktır (Akşam, 26 Ocak 1930; 1, 3). Kadınların verdikleri cevaplara bakıldığında yerli malı kullanımı esasında kadınların lüks düşkünü oldukları tespitiyle eş değerli sorulmuş izlenimi vermektedir. Günlük hayatın her alanında kullanımdan ziyade cevaplar tuvalet ve giyim üzerine yoğunlaşmıştır.

2.3. Kadınların Tuvalet Merakı Nedir? Bir Baloya Gidilen Kıyafetle Diğer Baloya Gidilmez Mi?

Yazı dizisinin üçüncü sorusu, kadınların balolarda giydiği ve çoğunluğu ithal olan tuvalet konusu olmuştur. Fahrünnisa İzzet Melih Hanım her baloya başka bir kıyafetle gidilmesi fikrini *manasız ve gln* bulduğunu, bir *tuvaletle, yeni olduktan sonra, on baloya* gidilebileceğini ve *Serkl d’oryanda İsvet zırlıısı zabitanı şerefine verilen baloya, üç senelik bir tuvaletle* gittiğini söylemiştir (Akşam, 7 Ocak 1930; 3). Tuvalet meselesinde *belli bir sayıyla sınırlanabilir mi* düşüncesi de tartışılmış, şkufe Nihal hanım bu konuya bir sınır konamayacağını, kadınların elbise meselesinde fazla israf ettiklerini belirtirken, çözüm için kadının eğitimine dikkat çekmiştir: “Bu kadının seviyesine, idrakine kalmıştır. İsraftan vazgeçmek için bugünkü seviyenin yükselmesi lazımdır. Kadın vatan, millet mefhumunu anlamalı, zevkelerinde vazgeçmesini bilmeli. Kadının bedii zevki yanında rikkat, şefkat, fedakârlık gibi yüksek hislerin gelişmesi, medeni bir kadını tamamlamak için gereklidir.” (Akşam, 9 Ocak 1930; 3).

Bir sonraki balo için kendisine Hereke kumaşından bir tuvalet diktireceğini söyleyen Nakiye Hanım, şimdiye kadar farklı balolara aynı elbise ile katılan bir kadın görmediğini, bunun sadece Türkiye’ye özgü olmadığını Avrupa lkelerinde de bir det haline geldiğini belirtir. Fakat artık dönem değişmiştir, konu bir *memleket ve milli servet* meselesi haline gelmiştir. Dönem tasarruf devridir ve yapılması gerekenler bellidir: “Ben ve benim muhitimi teşkil eden kadınlar karar verdik: baloya gidip eğleneceğiz. Fakat aynı elbise ile ve bunları dhilde çıkan kumaşlardan tedarik edeceğiz. Bize katılmayanları da bu sefer biz dışlayacağız.” (Akşam, 15 Ocak 1930; 3). Rana Sani Yaver Hanım, aynı elbise ile farklı balolara gidilebileceğini, *kendini bilen, iyi terbiye gören bir ailenin* israfı kabul

¹¹ Bu dönemin tartışmalı bir diğer konusu, ekonomik olarak oldukça darlıkta olan Anadolu halkının tasarruf yapacak hali var mıdır sorusu olmuştur. Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Bey, “milli sermaye tasarruftan doğacak, tasarruf zihniyetinin yerleştiği gün Türkiye iktisaden kurtulmuş demektir. Tasarruf yapmak ve bu fikri çevresindekilere aşlamak vicdan, irfan, iman, vatan borcudur sözlerinden sonra asıl işada muhtaç olan köylü değil, bizleriz” sözleriyle bu noktaya temas etmiştir (Milliyet, 22 şubat 1930; 2). Coşar da (1995; 85) alışmasında bu konuya değinmiştir: Akşam gazetesinde yer alan bir yazıda, Anadolu insanının düğünler ve hediyeler dışında israfının olmadığı, asıl israfın İstanbul’da olduğu vurgulanır. Öte yandan, kriz nedeniyle halkın büyük çoğunluğunun yoksulluk içinde olduğu ve bu kitlenin tasarruf gücünün olmadığı ifade edilerek, yoksul adamın müsrif olamayacağı, asıl israfın varlıklı sınıflarda olduğu, dışarıya para akıtanların da onlar olduğuna dikkat çekilir. Batı tüketim alışkanlıklarına sahip olanlar şehirliilerdir. “ukulatayı, Amerika’dan gelen beyaz undan yapılmış ekmeği bunlar yer, ipeklieleri bunlar giyer. Köylüler temel tüketim malları kullanır ve bunların büyük bölümü pazarla bağlantılı değildir. Ancak, kahve, şeker, çay, gaz yağı, ucuz bez ve sigara alır. Bütün Türkiye’nin İstanbul yaradılışında olması halinde bu memleketin mali ve iktisadi muvazenesinden mit kesmek icap ederdi.”

etmeyeceğini, *yüzlerce liralık mantoların ve tuvaletlerin* lüks olduğunu ve *Türk kadınının* bunu giymemesi gerektiğini (Akşam, 16 Ocak 1930; 3), Samiye Burhan Cahit Hanım da, her baloya ayrı kıyafetle gidenlerin gösteriş merakı olan kişiler olduğunu belirtmiştir (Akşam, 18 Ocak 1930; 1).

Balolar, Erken Cumhuriyet döneminin önemli bir sosyalleşme ortamı olmuştur. Yazı dizisinde yer alan kadınlar da aktif bir sosyal hayatın içinde balolara sıkça katılım gösteren bir sınıfa mensuptur. Kadınlar, bu lüks tüketim sorunun çözümü olarak öncelikle eğitime ve tasarruf konusunun kişisel çıkardan ziyade memleket çıkarı olarak anlaşılması gerekliliğine vurgu yapmıştır.

2.4. Türk Sosyete Var mıdır?

Yazı dizisinin cevabını aradığı bir diğer soru da tasarrufla bağlantısını lüks tüketimle kurmaya çalıştığı zenginlerin oluşturduğu *sosyete* sınıfının Türkiye'deki varlığı olmuştur. Fahrünnisa İzzet Melih Hanım, rejim değiştiren ülkelerde *sosyete* olamayacağını, Cumhuriyetin ilanıyla kadın ve erkeğin beraber yaşaması konusunda daha başlangıçta olduğunu, fakat barış ve istikrar devam ettikçe, *milletin servet, terbiye ve tahsil seviyesi yükseldikçe*, sosyal hayatın da gelişeceğini düşündüğünü, üstelik asırlarca kapalı yaşamış olan Türk kadınının hızlı bir şekilde kamusal hayata karıştığını ve *pek az aykırı harekette* bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre bu durum *Türk kadının ruhunun asaletini ve istidadını* bir defa daha göstermiştir (Akşam, 7 Ocak 1930; 3). Mustafa Ragıp'ın, *Bizde tam sosyete yok. Sosyete kabul edilenler arasında hürmete şayan olmayan mübalatasız hanımlar varmış. Buna ne dersiniz?* şeklindeki sorusuna Nebahat Haydar Rıfat Hanım, henüz bir sosyetenin olmadığını, böyle bir ortama sonradan girenlerin ise, alışamayarak sendelediklerini ve sosyetenin karma karışık bir hal aldığını belirtmiştir (Akşam, 8 Ocak 1930; 3). Nakiye Hanım da, *Türk sosyete yoktur* denemeyeceğini, evlerde oluşan sosyetenin ev sahibinin sosyal yapısıyla ilgili olduğunu belirtir (Akşam, 15 Ocak 1930; 3). Rana Sani Yaver Hanım, *yüksek bir sosyete* olduğunu bilmediğini, bazı aileler arasında konuşmaların, tanışmaların olmasını olumlu ve ülkenin *içtimai terbiyesi* için gerekli adımlar olarak değerlendirdiğini belirtmiştir (Akşam, 16 Ocak 1930; 1, 3). Behire Hakkı Hanım *“bizde dedikodunun adına sosyete derler. Ötekinin dudak boyası, berikinin yaptığı kur. Eskiden bunun adına mahalle dedikodusu derlerdi. Eskiden kibar aileler kimsenin aleyhinde söylemezdi. Bunlar hoş şeyler değil”* sözleriyle sosyetenin oluşması için *münevver hanımların çoğalması* gerekliliği kaydını düşmüştür (Akşam, 17 Ocak 1930; 1, 3).

Saibe İbrahim Necmi Hanım, sosyete konusunda sosyal sınıfların iyi bir şekilde oluşmadığını, *hanımefendilerin* olduğu salonlara, *aynı sınıfa mensup olmayan” kadınların kabul edilmelerinin*, “haysiyetsiz kadınların hürmete şayan kadınlarla” aynı şekilde hürmet görmelerini tasvip etmediğini ifade etmiş ve eklemiştir: İki sene önce Paris'te Şanzalisedeydik, Beyoğlu'ndaki gibi güller, tüller, lameler, danteller, kürklerle süslenmiş hiçbir kişiye tesadüf etmedim. Ben burada Beyoğlu'nda gezen kadınlara hiç tesadüf etmedim. Hanımlar dikiş dikmiyorlar, evle alakadar olmuyorlar, ne diye yaşıyorlar.” (Akşam, 20 Ocak 1930; 3). Semiramis Ekrem Hanım, sosyeteyi bir ihtiyaç meselesi olarak tanımlamıştır. Ona göre “sosyete yapalım diye sosyete tasnif edenler, bu hayırlı müessesinin kurbanları oluyorlar. Birbirini görmeğe ciddi ihtiyaç duyanlar, bu ihtiyacı mümkün olduğu kadar şümüllü bir surette ve her hususta faydalı olmak üzere muayyen ve mahdur zamanlara hasretmeği bilenler arasında sosyete” oluşabilir (Akşam, 19 Ocak 1930; 1, 3).

Sosyete olan yerlere gitmeyen, kendi muhitinde *ciddi, muteber ailelerle* görüşen Samiye Burhan Cahit Hanım ise, Türkiye'de ciddi olarak oluşmuş bir sosyete olmadığını, insanların bir araya geldiklerinde *eli sıkılmağa layık olmayan kimselerin* de buraya katıldığını burada *fikri ve edebi sohbetler yerine aile, boşanma, sevişme, evlenme dedikoduları* ile vakit geçirildiğinden şikâyet etmiştir (Akşam, 18 Ocak 1930; 3). Türkan Hanım, Türkiye'de sosyetenin, farklı sınıfların ve onların kendi muhitlerinin olduğunu söylemenin doğru olmadığını ifade etmiştir (Akşam, 26 Ocak 1930; 3). Kadınların cevapları değerlendirildiğinde Türkiye'de, Avrupa'da var olan maddiyatın eğitim ve kültür ile pekiştiği bir sosyete sınıfının olmadığına hem fikir oldukları görülmektedir. Onlara göre Türkiye'deki sosyete olarak adlandırılan kesim *millî hasletleri* dikkate almayan, müsrif, eğitimsiz kişilerden oluşmaktadır ve Avrupai bir nitelik göstermezler.

2.5. Kadınlar Süs/Tuvalet Düşkünlüğü Yüzünden Ahlaksızlığa Sürükleniyorlar mı? İsraf İptilası Ahlaksızlığa Neden Olur Mu?

Yazı dizisinin son sorusu, kadınların süs düşkünlüğü ile ahlak meselesinin ilişkisi üzerine olmuştur. Nebahat Haydar Rifat Hanım, dostlarını hemen hemen kendi gibi gördüğünü, müsrif kadınlarla ilişkisinin olmadığını, çevresindeki herkesin *iktisat taraftarı* olduğunu, kendi çocukluğunda birçok kadının *evinin damını satıp Hıdırellez'e gittiğini*, şimdi de balolara bu düşünceyle gidildiğini fakat artık tasarruf zamanının geldiğini belirtmiştir (Akşam, 8 Ocak 1930; 1). Nakiye Hanım böyle örneklerin olduğunu ama genelleme yapmanın doğru olmayacağını, bu duruma bir karakter ve bireysel ahlak meselesi olarak bakılması gerektiğini, *ahlakından, faziletinden feragat eden* kadınların bu duruma düşebileceğini, genelleme yapmanın doğru olmayacağını ifade etmiştir (Akşam, 15 Ocak 1930; 3). Türkan Hanım da benzer bir görüşe sahiptir. Ona göre, süse olan düşkünlük, ahlaksızlığa neden olmaz. Bu bir karakter meselesidir: “Düşmeye müsait kadınlar, süs ve gösteriş iptilasına kapılır, yoldan çıkar. Yarım tahsil ve terbiye görmüş kadın en tehlikeli şeydir. O kendisini çok şey biliyor zanner. Tahakküm hevesi, ukalalık ve küstahlık onun vasıflarıdır. Eğitilmiş kadının bakışı geniş ve isabetlidir. Renk ve parıltı onun gözünü çabuk kamaştırır.” (Akşam, 26 Ocak 1930; 1, 3).

Saibe İbrahim Necmi Hanım, böyle bir görüşe ihtimal vermediğini fakat bu durumda olanlar varsa kabahatin erkekte olduğunu belirtir. Ona göre, böyle kadınlar topluma zarar vermektedir (Akşam, 20 Ocak 1930). Samiye Burhan Cahit Hanım, bu konuda çok emin olmadığını, tam olarak ahlaksızlık olarak nitelendirilmese bile, lüks düşkünlüğü bir kadının *esaslı bir terbiyeden* yoksun olduğunu, evine ve kocasına bağlı olmadığını gösterdiğine inandığını belirtmiştir (Akşam, 18 Ocak 1930; 1, 3). Semiramis Hanım da, süsü yüzünden ahlaksızlığa düşen kadınların şursuz olduğunun altını çizmiştir (Akşam, 19 Ocak 1930; 1, 3). Süs, tuvalet düşkünlüğü, güzel olma isteği düşüncesinin tasarrufun önünde engel olduğunu düşünen kadınların cevapları incelendiğinde, bu durumun kadının fitratından kaynaklandığı düşüncesini reddettikleri, bu durumu tamamen bir karakter meselesi ve daha önemlisi bir eğitim meselesi olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

3. SONUÇ

1929 yılı Türkiye ekonomisinde zorlu bir eşiktir. Osmanlı borçlarının ilk taksiti, millî gelirin azalması, dış ticaret açığının büyümesi, artan işsizlik gibi sorunlara, 1929 dünya ekonomik krizi de eklenmiş ve Türk lirası ciddi bir değer kaybı yaşamıştır. Tüm bu yaşananlar, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik yapısında yeni bir dönemin başlangıcına da eşlik etmektedir. Hükümetin bu sorunların üstesinden gelmek için aldığı en temel tedbir, ithalatı mümkün olduğunca kıstak ve yerli malına yönelmek olmuştur. Böylece millî iktisatı kurma sürecine giden kararlar alınmış, kapalı ekonomiye geçiş yapılmıştır. Ekonomide yaşanan kriz ve sonrasında beliren dönüşüm zihniyete de yansıtılmak istenmiş ve *iktisadi bir terbiye* oluşturulması hedeflenmiştir. İşte *iktisadi terbiyeyi* sağlayacak tasarruf politikası bu değişimin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Batı'da kapitalizmin gelişim sürecinde, insanların yaşama alışkanlıklarını değiştirerek, onları tasarrufa yönelten yeni bir zihni dönüşüm olarak ortaya çıkan *iktisadi terbiye*, Erken Cumhuriyet döneminde millî iktisatın hedefleri doğrultusunda toplumda oluşturulmak istenmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, yerli malı kullanmak *vatanperverlik*, *millî bir borç* olarak isimlendirilmiş, iktisadi alışkanlık ve tutumların medenileşmeyle bağlantılı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Halka tasarruf terbiyesi vermek, rasyonel tutum ve davranış kazandırmak, *iktisadi bir kültür yaratmak* amaçlanmıştır.

Bu süreçte, tasarruf ve yerli malı kullanma terbiyesinin oluşmasında iki temel başlık ön plana çıkarılmıştır: İlki okullar, diğeri ise kadınlardır. Başbakan İsmet İnönü, millî iktisat hedefi çerçevesinde “Güzel lavanta sürünmüş inci ve ipekler içindeki Türk kıızı yerine sağlam vücudu yerli ipek ve Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takan, millî tasarrufu aile de başlatan” Türk kıızı sözleriyle Türk kadınlarını göreve çağırması ve *bir yuvaya millî tasarruf ve kanaatkârlığın* kadının çabasıyla olabileceğini belirtmiştir. Çocuklara tasarruf terbiyesi verme görevi kadınlara verilmiştir. Bu dönem gazetelerinin ve genel olarak kamuoyunun tasarruf konusuna bakışı, hayatın her alanından ya da farklı aktörlerinden ziyade kadınlar üzerine yoğunlaşmıştır. Kadınlar üzerinden yürütülen tartışmalar bu *iktisadi seferberlikte* üzerine düşen görevlerden çok daha farklı bir boyutta ele alınmıştır. Bu dönemin kamuoyunda en çok tartışılan konularını içeren soruları dönemin sosyal havasını, kadın ve erkeğin ayırım noktasını göstermesi bakımından oldukça aydınlatıcıdır. Tasarruf konusunda en çok eleştiri alan kesim *kadınlar* olmuştur. Süse düşkünlükleri, katıldıkları her baloda farklı tuvalet giyme alışkanlıkları eleştirilere sebep olmuş ve çoğunlukla müsrif olmakla suçlanmışlardır. Ülkede ithalatın artışından kadınların süse ve israfına düşkünlüklerinin payının büyük

olduğu iddia edilmiştir. Süse olan düşkünlük ile ahlak anlayışı arasında bir bağ kurulmak istenmiş ve giyim ile görgü arasındaki ilişki Türkiye’de bir sosyete var mı sorusuyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Tasarruf konusu bir ekonomi kavramıyla sınırlı olmaktan çıkmış *kadının nasıl olması gerektiği, kadın fitratı* tartışmalarına yönelmiştir. Röportajda yer alan kadınların önemli bir kısmı üst gelir grubuna mensup ve yüksek eğitim almış oldukları görülmektedir. Kadınların ortak söylemleri, kadının fitri olarak adlandırılan ve olumsuz olarak tanımlanan savurgan, süs düşkünü, hesapsız, iradesiz gibi tanımlamaları reddetmeleri ve bunların toplumsal birer dayatma olduklarını savunmaları olmuştur. Kadına yönelik bu olumsuz adlandırmalar kadının fitratından değil, yeterli eğitimden mahrum olmalarından kaynaklıdır. Böylece eğitimle aydınlanan, kişisel çıkarının önüne millî çıkarı koyabilecek bilince ulaşan kadın kamusal hayatta mesleği ve rasyonel düşüncesiyle yer alacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Başaran, M. (2005). II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in ilk yıllarına yerli malı teşviki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV(11), 45-62. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233282>.
- Behire Hakkı Hanım Efendinin Fikirleri, (1930, 17 Ocak). *Akşam*.
- Boratav, K. (1974). *100 soruda Türkiye’de devletçilik*. Gerçek Yayınevi.
- Coşar, N. (1995). Cumhuriyet Türkiyesinde iktisadi terbiye millî iktisat ve tasarruf cemiyeti. *Toplum ve Ekonomi*, 8, 71- 91.
- Doktor Semiramis Ekrem Hanımefendinin Beyanatı, (1930, 19 Ocak). *Akşam*.
- Duman, D. (2013). 1929 Dünya ekonomi krizi ve ulusal ekonomiyi güçlendirme mücadelesinde kadınlar. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 8(5), 211-224. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=434984065_13DumanDo%C4%9Fan-trh-211-224.pdf&key=16214
- Duman, D. (2003). 1930’lar Türkiye’inde yerli malı kampanyaları ve kadınlar. *Tarih ve Toplum*, 40(240), 15-20.
- Duman, D. & Doğdu, M. (2015). Erken Cumhuriyet dönemi çocuk dergilerinde tasarruf bilinci oluşturma çabaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV(31), 201-221. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235858>
- Duman, D. (1990). *Millî iktisat ve tasarruf cemiyeti* (422586) [Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Duman, D. (1993). Yerli malı haftaları. *Tarih ve Toplum*, 19(111), 143-147.
- Fahrünnisa İzzet Melih Hanım Efendinin Fikirleri, (1930, 7 Ocak). *Akşam*.
- Feyzi Atı Kız Lisesi Müdürünün Fikirleri, (1930, 26 Ocak). *Akşam*.
- Gazi Paşa Hazretleri Yerli Kumaştan Elbise Diktirdi, (1930, 2 Ocak). *Akşam*.
- Gazi Paşa Hazretlerinin Nutku, (1929, 21 Aralık). *Vakit*.
- Halk arasında tasarruf fikri kuvvetleniyor, (1929, 26 Aralık). *Akşam*.
- İktisadi Cidal, (1929, 13 Aralık). *Cumhuriyet*.
- İş Bankasında Dünkü İçtima, Mahmut Bey’in Türk kadınına Hitap Eden Değerli Nutku, (1929, 26 Kânunuevvel). *Cumhuriyet*.

- Keyder, . (2013). Türkiye demokrasisinin ekonomi politiği. İçinde I. C. Schick & E. A. Tonak (Ed.), Geçiş sürecinde Türkiye (ss. 61-117). Belge Yayınları.
- Keyder, . (2014). *Türkiye’de devlet ve sınıflar* (19. Baskı). İletişim Yayınları.
- Kuru, B. (1988). *Belgelerle Türkiye iktisat politikası. Cilt 1. AÜSBF Yayınları*.
- Kuru, B. (2011). *Mustafa Kemal döneminde ekonomi büyük devletler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Meclis Reisimiz İstanbul’da, (1929, 21 Aralık). *Vakit*.
- Milliyet*, (1930, 22 şubat).
- Nakiye Hanımefendi Düşüncelerini Anlatıyor, (1930, 15 Ocak). *Akşam*.
- Nebahat Haydar Rifat Hanımefendinin Fikirleri, (1930, 8 Ocak). *Akşam*.
- Özer, S. (2013). 1929 Dünya ekonomik bunalımı çerçevesinde yerli malı ve tutum haftası kutlamaları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 595-613. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=1548983779_35%C3%96zerSevilay-trh-595-613.pdf&key=16279
- ztan, G. G. (2005). 1930’ların Türkiye’sinde millî iktisat düşüncesi ve kadın algısı. *EĞitim-Bilim-Toplum*, 3(12), s. 1-18.
- ztan, G. G. (2019). *Türkiye’de çocukluğun politik inşası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rana Sani Yener Hanım Efendinin Fikirleri, (1930, 16 Ocak). *Akşam*.
- Sadiye Müştak Hanım Efendinin Fikirleri, (1930, 6 Ocak). *Akşam*.
- Saibe İbrahim Necmi Hanımefendinin Fikirleri, (1930, 20 Ocak). *Akşam*.
- Samiye Burhan Cahit Hanımefendinin Fikirleri, (1930, 18 Ocak). *Akşam*.
- Sarıdoğan, . (2014). *Tasarruf ve yerli malı haftası kutlamaları (1929-1949)* (362492) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yüksek Ğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Siirt mebusu Mahmut, Kalk Borusu, (1929, 13 Aralık). *Milliyet*.
- şkfe Nihal Hanım Efendinin Fikirleri, (1930, 9 Ocak). *Akşam*.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2009). *1929 dünya buhranında Türkiye’nin iktisadi politika arayışları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Temiz, Y. (1991). *1929-1938 döneminde millî iktisat ve tasarruf cemiyeti (17370)* [Yayımlanmamış doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yüksek Ğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tezel, Y. (1982). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. Yurt Yayınları.
- Toker G, N. (2019). Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumla bütünleşme projesi olarak millî iktisat ve tasarruf cemiyeti. *History Studies*, 11(2) 665-679. <https://www.historystudies.net/indir.php?yol=dergi&dosya=cumhuriyetin-ilk-yillarinda-toplumla-butunlesme-projesi-olarak-milli-iktisat-ve-tasarruf-cemiyeti2019053d00602>
- Toprak, Z. (2019). Erken Cumhuriyet’te tasarruf anlayışı ve yerli malı kullanımı. *Toplumsal Tarih*, 309, 16-24. <https://tarihvakfi.org.tr/dergiler/toplumsal-tarih/toplumsal-tarih-sayi309/>
- Toprak, Z. (1995). *Millî iktisat-millî burjuvazi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uyanık, , & Kıpall, U. (2001). *Türkiye millî iktisat tarihi*. Kaynak Yayınları.
- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*, 13. İnikat, (1929, 12 Aralık), Perşembe, Devre: 3. s.31-33.
- Yerli kumaş giyelim, (1929, 18 Kanunuevvel).

Yerli malları koruma cemiyeti, (1929, 22 Aralık). *Hâkimiyeti Milliye*.

Yıldız, F. (2017). 1930'ların tasarruf politikalarında idealize edilen kadın imgesinin basında temsili: Genç Cumhuriyetin modern ve tutumlu kadınları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 54, 389-406.
https://jasstudies.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=993421412_25-Filiz%20Y%C4%B1ld%C4%B1z.pdf&key=28206

